

PAN-ISLAMIZM
OSMANLININ
SON UMUDU

PROF. DR. METİN HOĞAÇ

PAN-İSLAMİZM
OSMANLINİN SON UMUDU

Prof. Dr. M. Metin HÜLAGÜ

M. Metin HÜLAGÜ

1962'de Adana - Ceyhan'da doğdu. Ortaokulu Ceyhan'da, liseyi İstanbul'da bitirdi. 1985 yılında Marmara Üniversitesinden mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını tamamladı.

1988-1991 tarihleri arasında İngiliz Arşivi, Manchester University, School of Oriental and African Studies'de araştırmalar yaptı.

1992'de İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde doktorasını tamamladı. Aynı yıl Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Kürsüsünde göreve başladı. 1993'te yardımcı doçent, 1999'da doçent, 2005'te profesör oldu. Halen aynı üniversitede akademik ve idari görevini sürdürmektedir.

Çeşitli dergi ve ansiklopedilerde makaleler yayımlayan Metin Hülagü'nün kitapları:

1. M. Metin HÜLAGÜ, *Gazi Osman Paşa, Askerî ve Siyasi Faaliyetleri*,
2. Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, Prof. Dr. Ali Ak-tan, Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı, Yrd. Doç. Dr. M. Metin Hülagü,
3. M. Metin HÜLAGÜ, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Harbi*,
4. M. Metin HÜLAGÜ, *Sultan II. Abdulhamid'in Sürgün Günleri*,
5. M. Metin HÜLAGÜ, *Regarding to British Documents. The Hijaz Railway*,

PAN-İSLAMİZM
OSMANLINİN
SON UMUDU

PROF. DR. METİN HÜLAGÜ

PAN-İSLAMİZM OSMANLININ SON UMUDU

Copyright © Yitik Hazine Yayınları, 2006

Bu kitledaki metin ve resimlerin, tamamının ya da bir kısmının, kitabı yayımlayan şirketin önceden yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Editör
Salih GÜLEN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Mizanpaj
Bekir YILDIZ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

ISBN
975-00368-4-0

Yayın Numarası
05

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Mayıs 2006

Genel Dağıtım
Gökkuşuğu Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Çağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Yitik Hazine Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.hazineyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	13

BİRİNCİ BÖLÜM

HARBE GİRİŞ, CİHAD-I EKBER FETVA VE BEYANNAMELERİNİN İLANI, GENEL OLARAK PROPAGANDA FAALİYETİ

I- HARBE GİRİŞ, CİHAD-I EKBER FETVA ve BEYANNAMELERİNİN İLANI	23
A- CİHADIN ÖNEMİ	23
B- ALMANLARIN CİHAD-I EKBER'DEN BEKLENTİLERİ	24
C- İTİLAFA DEVLETLERİNİN CİHAD İLANINDAN ENDİŞE DUYMALARI	26
D- OSMANLI DEVLETİ'NİN BEKLENTİLERİ VE HARBE GİRMESİ	28
E- FETVA VE BEYANNAMELERİN İLANI	29
1- Harb İrade-i Seniyyesi	32
2- Fetvalar	33
3- Beyanname-i Hümayun	34
4- Meclis-i Ali Beyanname-i	37
5- Başkumandanlık Vekâlet Beyanname-i	42
F- MECLİS-İ MEBUSAN'IN CİHADİ KARŞILAMA BİÇİMİ	43

G- BEYANNAME'NİN ÖZELLİĞİ VE TAHLİLİ	44
H- BEYANNAME'NİN HAZIRLANIŞI.....	46
II- GENEL OLARAK PROPAGANDA FAALİYETLERİ.....	51
A- TÜRK-ALMAN PROPAGANDA HEYETİ VE FAALİYETLERİ.....	51
B- PROPAGANDA MERKEZLERİ	62
C- PROPAGANDA VASITALARI	63
D- İTİLAFA DEVLETLERİNİN PROPAGANDA ÇALIŞMALARI.....	67

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞU ÜLKELERİ

I- İRAN	73
A- SİYASİ DURUM.....	73
B- ALMAN POLİTİKASI	76
C- DİNİ FAKTÖR	79
II- M I S I R	83
A- TÜRK- ALMAN PROPAGANDA ÇALIŞMASI	83
B- MISIRLILARIN PROPAGANDA ÇALIŞMASINA KATILIMLARI.....	84
C- MISIR'DAKİ İNGİLİZ PROPAGANDASI	85
III- SURİYE VE IRAK.....	89
A- TÜRK PROPAGANDA FAALİYETİ	89
IV- ARABİSTAN.....	93
A- ARABİSTAN'IN SİYASİ DURUMU	93
B- MEKKE ŞERİFİ HÜSEYİN BİN ALİ, ŞAHSİYETİ VE SİYASİ DÜŞÜNCESİ	97
C- ARABİSTAN'DA İNGİLİZ - FRANSIZ POLİTİKASI ...	98
D- TÜRK-ALMAN PROPAGANDA ÇALIŞMALARI.....	102
E- ŞERİF HÜSEYİN'İN İSYANI.....	104
BİRİNCİ İSYAN BEYANNAMESİ.....	109
İKİNCİ İSYAN BEYANNAMESİ	113
F- İSYAN VE MÜSLÜMANLAR	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFRİKA ÜLKELERİ ve PROPAGANDA ÇALIŞMALARI

I- AFRİKA ÜLKELERİ.....	129
A- LİBYA	129
1- PROPAGANDA FAALİYETİ.....	129
B- TUNUS	133
1- PROPAGANDA FAALİYETLERİ	133
2- FRANSA'NIN TEDBİRLERİ	134
C- CEZAYİR	135
1- PROPAGANDA FAALİYETLERİ	135
2- FRANSIZLARIN FAALİYETLERİ	136
D- FAS.....	137
1- PROPAGANDA FAALİYETLERİ	137
2- FRANSA'NIN FAALİYETLERİ	137
E- SUDAN	139
1- PROPAGANDA FAALİYETLERİ	139
2- İNGİLTERE'NİN FAALİYETLERİ.....	141
II- AFRİKA'DA YAPILAN PROPAGANDA ÇALIŞMALARI.....	143
A- GENEL OLARAK PROPAGANDA FAALİYETİ.....	143
B- TÜRK-ALMAN PROPAGANDA FAALİYETİ.....	144
C- FRANSA'NIN ALMIŞ OLDUĞU TEDBİRLER.....	147

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA, AFGANİSTAN VE HİNDİSTAN

I- RUSYA.....	153
II- AFGANİSTAN	157
A- TÜRK-ALMAN PROPAGANDASI.....	157
B- SİYASİ DURUM.....	160
III- HİNDİSTAN.....	165
A- HİNDİSTAN'IN EHEMMİYETİ VE TÜRK PROPAGANDA FAALİYETİ.....	166
B- ALMAN PROPAGANDA FAALİYETİ.....	168

C- HİNDİSTAN MÜSLÜMANLARININ FAALİYETLERİ.....	170
D- HİNDİSTAN'DA İNGİLİZLERİN ALMIŞ OLDUĞU TEDBİRLER.....	171
E- HİNDİSTAN'DA KULLANILAN YAZILI PROPAGANDA MALZEMELERİ.....	176
NETİCE	181
I- SAVAŞ ÖNCESİ MÜSLÜMANLARIN GENEL DURUMU	183
II- İSLAM ÜLKELERİNİN DURUMU.....	189
A- BİRLİK, DİNÎ VE İKTİSADÎ DURUM.....	189
III- İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN YÖNETİMİ.....	191
IV- HRİSTİYAN DEVLETLER İLE İTTİFAKA İTİRAZ EDİLMESİ	195
V- PROPAGANDA ÇALIŞMASINDAKİ HATALAR.....	197
VI- ALMAN POLİTİKASI.....	203
VII- İTİLAF DEVLETLERİNİN KARŞI TEDBİRLERİ	207
VIII- DİNÎ FAKTÖR.....	209
IX- OSMANLI HİLAFETİ'NİN ETKİNLİĞİ	215
X- CİHADA KATILIM	219
XI- SAVAŞ SONRASI BAŞLATILAN BAĞIMSIZLIK MÜCADELELERİ VE CİHAD.....	225
KAYNAKLAR.....	239
I. VESİKALAR.....	239
II. TÜRKÇE ESERLER	240
III. İNGİLİZCE ESERLER.....	241
IV. MAKALELER.....	243
V. DERGİ VE GAZETELER.....	245
İNDEKS.....	247

KISALTMALAR

- A.g.e. : Adı geçen eser.
A.g.m : Adı geçen makale.
A.g.mad : Adı geçen madde.
Bk. : Bakınız.
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
c. : Cilt.
DH-řF : Dâhiliye şifre Kalemi
F.O. : Public Record Office, Foreign Office Archives, Londra.
IOR : India Office Library and Records, Londra.
MV : Meclis-i Vûkelâ.
nr : Numara
s. : Sayfa.
vd : Ve devamı.

ÖN SÖZ

Birinci Dünya Savaşı sırasında gerek İtilaf ve gerekse Merkezî Devletlerce yürütülmeye çalışılan propaganda çalışmaları yakın tarihimizde yeterince ele alınarak üzerinde inceleme yapılmış konulardan değildir .

Bilindiği gibi 11 Kasım 1914'te Almanya'nın teşvik ve zorlamaları neticesi bir oldubitti hâlinde girdiğimiz bu savaşta, Osmanlı Halifesi V. Mehmed Reşad'a 23 Kasım 1914 tarihinde Cihad-ı Ekber beyannamelerinin ilan ettirilmesi sonucu, Pan-İslam politikası uygulamaya konulmuştur. Böyle bir ilanla Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Müslümanlara ilaveten İngiltere, Fransa ve Rusya gibi düşman devletlerin idaresi altında bulunan Müslümanların da dinî duygularının galeyana getirilmesi, ruhlarda uyandırılacak ulvî hislerle aralarında tesanüdün sağlanması, sömürgeci devletlere karşı toplu ve tesirli ayaklanmalara sebebiyet verilmesi istenmiş ve dolayısıyla dünya Müslümanlarının İslamî dayanışma adına Osmanlı ve dolayısıyla Almanya safında yer almalarının gerçekleşeceğine, bu hedefe ulaşıldığı takdirde harbin Merkezî Devletler lehine neticeleneceğine inanılmıştır.

Savaş sırasında İttihad-ı İslam adına yoğun bir propaganda faaliyeti sürdürülmüşse de gerek İtilaf Devletlerinin sömürgelerinde almış oldukları idari ve ihtiyati tedbirler ve gerekse Merkezî Devletlerin Cihad-ı Ekber siyasetine hemen hemen ciddi hiçbir plan ve proje ile hazırlanmamış olmaları; bu siyasetin ehliyetli kimseler tarafından yürütülmemesi; Almanya'nın propagandaya giriştiği ülkelerde savaş sonrası bağlantılar kurabilmek için Alman menfaatlerini ön plana çıkarması vesair sebeplerden dolayı netice Türk-Alman ittifakının beklentilerinin aksine gelişmiş, halifenin var olduğu sanılan dinî nüfuzu, değil sömürge devletlerin esaretinde yaşayan Müslümanları harekete geçirmek ve isyana sürüklemek, kendi sınırları dâhilindeki Müslümanlar üzerinde bile etkili olamamış ve onları İtilaf Devletleri adına savaşmaktan

alikoynamamıştır. Bir taraftan İttihad-ı İslam ile mevcut Müslümanların dayanışmasını sağlamaya ve esaret altında bulunanları hürriyete kavuşturmaya, diğer taraftan ise Pan-Turan ideali ile yeni beldeler elde etmeye ve ittihatlar gerçekleştirilmeye çalışılırken mevcut toprakların önemli bir bölümü kaybedilmiştir.

Bu çalışmanın ilk bölümü Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi, sebepleri ve Pan-İslam propagandası olarak kullanılan Meşihat Makamı'nın ilan etmiş olduğu Cihad-ı Ekber fetvası, ilgili beyannameler ve genel olarak propaganda faaliyetlerine ayrılmıştır. İkinci bölümde ise "Orta Doğu Ülkeleri" başlığı altında İran, Suriye, Mısır ve Arabistan'da yürütülmeye çalışılan İttihad-ı İslam hareketi ele alınmıştır. Libya, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan ve genel olarak Afrika kıtasında yapılan propaganda çalışması üçüncü bölümü oluşturmuştur. Son kısım ise Rusya, Afganistan ve Hindistan beldelerine ayrılmış ve ayrıca savaş boyunca yürütülen İttihad-ı İslam siyasetinde neden başarılı olunamayışının genel bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın bugünkü devletler statüsüne göre bölümlere ayrılmış olması o günkü coğrafi dağılım göz önüne alındığında yanlış bulunabilir. Ancak konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı inancıyla böyle bir tasnife gitme ihtiyacı duyulmuştur.

Böyle bir çalışmanın Osmanlı arşiv vesikalarının ışığı altında ele alınıp incelenmesi şüphesiz ki hem konunun daha net bir yapıya ulaşmasını ve hem de orijinallik kazanmasını sağlayacaktır. Ancak bu hususla alakalı vesikaların Başbakanlık Arşivi Hariciye Bölümü'nde yer almaları ve bu bölümün ise henüz tam manasıyla tasnif edilmemiş olması, bizi sadece son yıllarda açılmış olan bir kısım vesikalarla yetinmek zorunda bırakmıştır. Bu eksiklik, tespit edebildiğimiz ve ulaşabildiğimiz kadarıyla İngiliz Dış İşleri Arşivi'nden alınan belgelerin ve ikinci elden basılı yerli ve yabancı kaynakların kullanılması suretiyle izale edilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu araştırmanın birçok eksiğinin bulunduğu ve daha geniş araştırmalara ihtiyaç duyduğu muhakkaktır. Çalışmamızdaki eksik, noksan ve yanlışların hoşgörüsü ile karşılanacağını ve böyle bir çalışmanın bundan sonraki araştırmalara bir başlangıç oluşturmasını umuyoruz.

M. Metin HÜLAGÜ

GİRİŞ

Osmanlı tarihinde, “Biz, canımızı Müslümanların ittihadı (birliği) uğrunda feda etmiş bir milletiz.” diyen Fatih, Yavuz Sultan Selim¹, Kanunî², III. Ahmed, Barbaros, Sokullu ve benzeri bazı padişah ve devlet adamlarının hayatlarını Müslümanların ittihadına adanmış olduklarına şahit olmaktayız.³ Fakat bu doğrultudaki sa’y ü gayrete, aynı gayenin gerçekleşmesi için Şeyh Cemaleddin Efgânî, Şeyh Muhammed Abduh ve Şii-Sünnî yakınlaşmasını temin edebilmek için büyük çabalar harcamış olan İran’da Nadir Şah⁴ ve benzerlerinin de iştirak etmesi ile bu teşebbüs sadece Osmanlı Devleti ricaline münhasır kalmamıştır.

Pan-İslamizm’in, bu giriş bölümünde kısaca değinmek istediğimiz, doğuşu, doğuşunu hazırlayan sebepler ve gelişmesi gibi konulara geçmeden önce Pan hareketlerini mahiyetleri itibarıyla ele almak sanırım uygun olacaktır.

Osmanlı Pan-İslamizmi’ni etkilediği söylenen Pan-Cermenizm, Pan-Slavizm, Pan-İtalyanizm ve benzeri Pan hareketler; birbirlerine dil, milliyet, kültür, bazen de coğrafi yakınlık gibi unsurlarla bağlı grupların dayanışmasını kuvvetlendirmeyi hedef alan siyasi ve kültürel hareketler olarak tanımlanmaktadır. On dokuzuncu asra kadar Pan hareketleri, bir milliyetin siyasi, ekonomik ve kültürel üstünlüğü ilkesi üzerine bina edilmiş, tatbikatta ise din, milliyet ve kıta birliği özellikleri, bilhassa belirgin bir durum arz etmiştir.

- 1 Yavuz Sultan Selim’in gayesi ve ilâ-yı kelimetullah maksadının I. Dünya Savaşı’nda takip edilen maksatla aynı olduğu görüşü için bak: “Bir Hristiyan Devleti, Halife-i İslam İle Nasıl İttifak Edebilirmiş?”, Sebilürreşad Dergisi, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 45-46.
- 2 Kanunî’nin İslamcı politikası için mesela bak: Danişmend, a.g.c., c. 2, s. 202-203.
- 3 Danişmend, a.g.c. c. 4, s. 352; India Office and Library Records, Londra: L/P &S/20/G 77. Bundan sonra IOR diye işaret edilecektir. Bu padişahların mezkur siyasetlerinin farklı bir yorumu için bak: Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, s. 101.
- 4 Mümtaz’er Türköncü, Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu, İstanbul 1991, s. 205. Gerek mezkur padişahların ve gerekse zikri geçen şahısların çok daha önceden İslamcılık yahut İttihad-ı İslam politikasını izlemiş bulunmaları böyle bir politikanın sadece Sultan II. Abdülhamid’ce has bir uygulama olmadığını ortaya koymaktadır.

Pan-Cermenizm; Alman devletinin Napolyon tarafından Fransa'nın eyaletiymiş gibi bir muameleye tâbi tutulduğu zaman doğmuş⁵, askerî gücü, Avusturya ve Fransa gibi iki büyük devleti yenerek gösteren Prusya etrafında teşekkül etmiştir.⁶ Pan-İtalyanizm veya İtalyan Risegimentosu ise Sombardy ve Venetia'nın Avusturya tarafından idare olunduğu dönemde buralarda zuhur etmiş, aynı coğrafya, din, dil sahibi insanların bir araya getirilmesi ile olmuştur.⁷

Pan-Slavizm'in kökeni ise Avusturya'nın Alman idarecileri tarafından zulüm görmüş olan, küçük Slav halkları arasında yer almış⁸, Slav ırkından olanları birleştirmek bahanesi ile Rusya'nın Balkanları ele geçirme politikasının bir ifadesi olmuştur.

Ana kaynağını Fransız-İngiliz ve Rus diplomatik yazışmalarının oluşturduğu Pan-İslamizm⁹ veya diğer bir ifade ile İttihad-ı İslam terimi, Osmanlı İmparatorluğu kamuoyunda, bir kavram ve düşünce olarak ilk defa Yeni Osmanlıların Avrupa yayınlarında kullanılmış ve geliştirilmiştir. 1871 yılına kadar aydın mahfillerinde hararetle tartışılan bu düşünce, mezkûr tarihten itibaren âdetâ bir patlama şeklinde İstanbul gazetelerinden Osmanlı kamuoyuna aktarılmış, hareket bir kitle ideolojisine dönüşmüştür. Tespit olunabildiği kadarıyla İttihad-ı İslam deyimi ilk defa 1869 yılında kullanılmıştır. Pan-İslamizm için kullanılabilecek en erken tarih ise 1875 yılıdır.¹⁰

Batı'da, Pan-İslamizm ile alakalı ve çoğu defa birbirine mütenakız, bir hayli çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ortak yönü, siyasi ve ideolojik bir hareket olan Pan-İslamizm'in 1870'lerin nihayetinde ortaya çıkmış olduğu ve Sultan II. Abdülhamid tarafından tatbikata konulduğu kanaatidir. Sultan Abdülhamid'in kısmenecessüs sebebi ile kısmen de halife olarak bütün dünya Müslümanlarının durumu ile ilgilenmesi, sömürgelerinde binlerce Müslüman nüfus barındıran İngiltere, Fransa ve Rusya'yı padişah tarafından Pan-İslamizm politikası güdüldüğü iddiasında bulunmaya sevk etmiştir. Oysaki böyle bir politika Osmanlı tarihinde ilk defa Sultan II. Abdülhamid tarafından uygulanmadığı gibi, yukarıda zikrolunduğu üzere, sadece onun dönemine de

5 Public Record Office, Foreign Office Archives, Londra, nr. 371/9137. 163125. Bundan sonra kısaca F.O. diye zikredilecektir.

6 Cezmi Eraslan, II. Abdülhamid ve İslam Birliği, İstanbul 1992, s. 24-25.

7 A.g.v.; A.g.e., s. 24-25.

8 A.g.v.

9 Kemal H. Karpat, "Pan-İslamizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi", Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1987, Sayı 48, s. 13.

10 Türköncü, a.g.e., s. 199.

münhasır kalmış değildir. Sultan II. Abdülhamid'in öncekilerden farkı mezkûr politikadan beklentisi, ulaşmak ve elde etmek istediği hedefin ne olduğu noktasında tezahür etmiştir denebilir. O, böyle bir politika ile hilafet makamının ve halife unvanının Avrupa devletleri ve özellikle de İngiliz emperyalizmi üzerinde caydırıcı bir rol oynamasını sağlamaya çalışmış gözükmektedir.

İttihad-ı İslam cümlesinin Pan-İslam olarak İngilizceye tercümesi ilk defa The Times'da 19 Ocak 1882 tarihli bir makalede yer almaktadır. Bu ifadenin, belki, Fransızca tercümesi ise M. G. Charmes adlı bir şahıs tarafından, Des Deux Mondes'de 1881 yılı sonlarında kullanılmıştır. Fransız yazar mezkûr makalede bu hareketin başlangıcını, birçok Arap, Kürt ve Hintli şeyh ve mollalara Rusya ve İngiltere'ye karşı cihat ilan edilmesinin gerekliliğinin izaha çalışıldığı, Berlin Antlaşması'nın Türkiye aleyhine uygulamaya koyduğu, onu küçük duruma düşürücü şartlarından dolayı İslam Konfederasyonu Başkanlığı altında toplanmanın düşünüldüğü ve Buhara'da 1870 yılında kurulan ve eski Hokand Hükümdarı Haydar Han'ın Arabistan'da elçilik hizmetini yaptığı birliğe kadar götürmüştür.¹¹ Bernard Lewis ise Osmanlı hilafeti'ni ilk defa uluslararası planda gündeme getiren ve yine ilk defa bu devlete siyasi hâkimiyetinin olmadığı bir ülkede hilafet sıfatına dayanarak bazı dinî konularda yetkiler kazandıran, siyasi Pan-İslamizm'in ancak 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar geri götürülebileceğini ifade etmektedir.¹²

Pan-İslamizm'in doğuşu ve doğuş tarihi gibi doğuş sebebi konusunda da farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bir görüşe göre Pan-İslamizm fikri, sömürgeci ülkeler arasındaki rekabetin bir ürünü olarak Batı'dan İslam ülkelerine ihraç edilmiş bir fikir ve hareket olarak belirtilirken, diğer bir teze göre ise İttihat-ı İslam fikri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ittihat merkezinin Osmanlılıktan İslamıya kayması ile ortaya çıkmıştır.¹³

Batı tarihçileri ile siyaset yazarlarını kaynak alan birçok Türk tarihçi ve yazar da Pan-İslamizm'in kurucusu olarak Sultan II. Abdülhamid'i gösterirler.¹⁴ Bazı müellifler ise Pan-İslamizm'in Osmanlı sınırları dışında ortaya çıktığını belirtir, delil olarak da İstanbul'daki halifeden yardım talebinde bulunan Müslümanlara işaret ederler.¹⁵

11 IOR: L/P&S/20/G 77.

12 Türkönc, a.g.c., s. 179; 194.

13 A.g.c., s. 211, 246.

14 Karpat, a.g.m., s. 13.

15 Türkönc, a.g.c., s. 157.

Gerek Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durum gerekse devletlerarası siyasi dengelerin değişmesi neticesi bazı siyaset yazarları ve din adamlarının Batı emperyalizmi karşısında Müslüman kültürünü ve benliğini korumak üzere bir İslam Birliği oluşturulması fikrini savunmaya başlamış oldukları bir vakıdır. Temel emirlerinden birisinin ve belki de en kuvvetlisinin, tâbileri arasında birlik ve dayanışma olması dolayısıyla İslam dini gerçekleştirilmesi arzulanan İttihad-ı İslam için bir dayanak; her milletin güç ve kuvvetinin ittihadla bağlı bulunduğu ifade edilen Batı ise bir örnek olmuştur. Örneğin "Esad Efendiye göre Amerika, Prusya, İtalya ve Rusya gibi devletlerin güç kazanmasının altında, milletlerin ittihadı meselesini gündeme getirmeleri bulunmaktaydı. İslam milletleri de tarih boyunca ittihad sayesinde güç kazandığına göre, Müslümanların da güçlenmeleri için tekrar ittihad etmeleri gerekmektedir."¹⁶

Pan-İslamizm'in Sultan II. Abdülhamid devrinde başladığı görüşünde olanlar 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde devletin geniş miktarda toprak kaybına uğraması, 1881'de Tunus'un Fransızlar tarafından işgal edilmesi, 1882'de İngiltere'nin Mısır'a girmesi ve sair olayların Sultan II. Abdülhamid'i, imparatorluğun bütünlüğünü muhafaza edebilmek ve çökmekte olan imparatorluğu Avrupalı sömürgeci devletlerin tasallutundan kurtarmak, Avrupa'dan gelen tecavüzlere karşı koyabilmek ve nihaî olarak Asya ve Afrika'daki Avrupa idarelerine son verebilmek gayesiyle İslam ülkelerini birleştirmek üzere İslamcılık hareketini devletin resmî politikası hâline getirmeye sevk etmiş olduğunu belirtirler.¹⁷

Sultan II. Abdülhamid'i, Rus, İngiliz ve Fransız sömürgelerine karşı çok milletli Pan-İslamist yeni bir topluluğun toparlayıcısı hâline getirmeye yönelenlerin, seleflerinin Avrupa Hristiyan devletlerinin dostluğunu elde etmekte hatalı davrandıklarına ve kendisinin yapması gereken doğru hareketin ise ancak Hristiyanlığa karşı İslam birliğini yeniden kurmak olduğuna inandırmaya çalışanların,¹⁸ 1838-1896 yılları arasında yaşamış ve aslen İranlı ve Şii olan fakat davası için kendisini

16 Türkönc, a.g.e., s. 209; 211.

17 Mesela bak: A.g.v.; Karpat, a.g.m., s. 32; Azmi Özcan, Pan-İslamizm. Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914), İstanbul 1992, s. 35.

18 A.g.v.; İskender Gökalp-François Georgeon, Kemalizm ve İslam Dünyası, Ter. Cüneyt Akahın, İstanbul 1990, s. 80.

Sünnî ve Afganlı olarak takdim etmiş bulunan Seyyid Cemaleddin Afganî ve Şeyh Muhammed Abduh'a ilaveten Sir Muhammed Zafir, –kendisine tahta geçeceğini önceden haber vermiş olan Trablusgarplı bir derviş, bu dervişin yeğeni– Şeyh Esad ve Ebu'l-Hüdâ Efendi olduğu¹⁹ sanılmaktadır.

Tarih olarak daha öncelere götürülmesi belki mümkünse de Sultan II. Abdülhamid devrinde devletin uygulamadaki resmî siyaseti hâline geldiğini gördüğümüz İttihad-ı İslam fikrinin şekillenmesinde, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askerî ve siyasi krizin, milletlerarası siyasetteki değişikliklerin, on dokuzuncu asır Pan hareketleri ve sair unsurların tesirinin olduğu şüphesizdir. Konu ile ilgili bir makalesinde Kemal Karpat, İttihad-ı İslam hareketinin doğuş ve gelişmesini sağlayan amilleri: 1) Toplumsal yapı değişiklikleri; 2) Dış siyasetteki gelişmeler; 3) Düşünce alanında meydana gelen değişiklikler; 4) Sultan II. Abdülhamid'in gelişmekte olan sosyo-politik olayları yorumlayarak bunlara verdiği yön ve şekil²⁰ olmak üzere dört noktada toplamaktadır.

Sultan Abdülhamid'in uygulamaya koyduğu Pan-İslamizm siyasetinin mahiyeti ve böyle bir siyaset ile neyi amaçlamış olduğu konusu ihtilaflara sebep olmuştur. Bu soruya verilen cevapları, sanırsız, iki noktada toplamak mümkündür:

Bazı yazarlar, anti-empyralist karakterine bakarak, Pan-İslamizm'in bir ideoloji olarak milliyetçiliğe benzediğini, tam karşılığının ise İslam milliyetçiliği olduğunu belirtirken, diğer bir kısmı ise bu fikri Proto Nationalism, yani Ön Milliyetçilik olarak nitelemekte, dolayısıyla da Pan-İslamizm, geleneksel İslam ile modern milliyetçilik arasında bir geçiş olarak ifade olunmaktadır.

Hilafet ile Pan-İslamizm'i birbirinden ayıran bir Türk düşünürüne göre Emr-i Hilafet, imparatorluğun kendi Müslüman tebaası için uygulamaya koyduğu bir siyaset tarzı, Pan-İslamizm ise daha ziyade sömürgeci devletlerin idaresi altındaki, imparatorluğun kendi tebaası olmayan milletlere karşı kullanılmış bir propaganda aracıdır. Pan-İslamist hareketleri muhafazakâr ve gerici bir hareket olarak tanımlayan bazı Oryantalist yazarlar ise Pan-İslamizm'in yeni bir hareket olduğunu, geleneksel İslam ittihadı ile karıştırılmaması gerektiğini belirtmişler ve Pan-İslamizmi;

19 A.g.v.; İhsan Süreyya Sırma, II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti, İstanbul 1990, s. 35 vd.

20 Karpat, A.g.m., s. 14.

İslam tarihi boyunca zaten mevcut olan, fakat bilahare Avrupa faktörü ile bütün Müslümanların birlik ve dayanışmasında bir canlanma olarak ortaya çıkan, Pan-İslamcı düşünce ve Pan-İslamcı hareket olarak iki kısma ayırmışlardır.²¹ İlk görüşe ve Sultan Abdülhamid'in böyle bir siyaset takip ettiğini kabul eden ve fakat ihtilafa düşen tarihçilerden bir kısmına göre Abdülhamid'in tatbika çalıştığı Pan-İslamist politika, onun kendi otoritesini, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sahası dışında kalmış da olsa, bütün İslam dünyasına dayatmaya çalışmasından ibarettir.²²

Bir başka görüşe göre ise Sultan Abdülhamid "Hainâne bir Pan-İslam siyaseti ile Hristiyanlığı ortadan kaldırmaya çalışmıştır."²³ Yine bu cephede yer alan diğer bir kanaate göre ise Pan-İslamizm'i resmî politika yapma noktasında Sultan II. Abdülhamid'e tesirde bulunmuş olmakla birlikte, Cemaleddin Afganî'nin savunduğu siyasi anlamda İslam Birliği ile Abdülhamid'in tatbika çalıştığı İttihad-ı İslam fikri, hem nitelik ve hem de coğrafi şümul bakımından birbirinden çok farklıdır. Abdülhamid'in benimsediği İttihad-ı İslam hareketi muayyen sınırlar içinde yaşayan taazzuvlaşmış bir millet oluşturmak üzere bir ideoloji olarak kullanılmıştır. Oysaki Afganî, Sultan Abdülhamid'den farklı olarak, Müslüman hükümdarlar ve ülkeler arasında anti-emperyalist cephe oluşturmak gayesini gütmüştür. Her ne kadar Abdülhamid'in görüşleri ile Afganî'nin görüşleri arasında 1890'lı tarihlerde bir yakınlaşma olmuşsa da bu yakınlaşma hiç bir zaman tam bir görüş birliği şeklinde olmamıştır. Sultan Abdülhamid'in ana gayesi dünya Müslümanlarını birleştirmek değil, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Müslüman tebaayı birbirine kaynaştırarak aralarında birlik ve tesanüt oluşturmaktı. Zaten o, Müslümanları mevcut şartlar içerisinde birleştirmenin mümkün olmayacağını da gayet iyi bilmekteydi.²⁴

Diğer taraftan Pan-İslamizm, bu konuda söz sahibi olan doğulu yazarlar tarafından, otuz yıl süreyle yakın bir müzakereye tâbi tutulduktan sonra mevcudiyeti olmayan bir konu olarak nitelendirilmiştir.²⁵ Bu yazarlardan biri tarafından Pan-İslamizm "İslam kardeşliği prensibinden çıkarılmış ve Avrupa muhayyilesi ile aşırı derecede büyütülmüş bir

21 A.g.c., s. 195, 247.

22 Gökalp-Georgeon, a.g.c., s. 17.

23 Özcan, a.g.c., s. 67-68.

24 Karpat, a.g.m., s. 13-14; 28.

25 Özcan, a.g.c., s. 67-68.

kuruntu...” olarak tarif edilmiştir. Başka bir yazar ise Pan-İslamizm nosyonunu, niyetleri Müslümanlara karşı düşmanlığı galeyana getirmek ve bu vesile ile onlardan bağımsızlıklarını ellerinde bulduranlara karşı yeni saldırılara geçmelerini haklı kılabilmek gayesinde olan, Avrupalı siyasetler tarafından icat edilmiş olarak değerlendirmiştir.²⁶

Özellikle II. Abdülhamid döneminde diplomasının ana konularından biri hâline gelen ve kendisine Avrupalılarca efsanevî bir anlam yüklenen Hilafet kurumu²⁷ ve Batılı yazarlara göre, hür olanlarının mevcudiyetini muhafaza etme yanında, sömürge devletlerinin işgali altında bulunan Müslüman milletleri isyan ve ihtilaller çıkarmak suretiyle hürriyete kavuşturma temel gayesini güden Pan-İslamizm, dünyada yaşayan bütün Müslümanları, aralarındaki din bağına istinaden siyasi bir birlik hâline getirmek amacındaki siyasi bir harekettir.²⁸

İngiliz arşiv belgelerine göre ise Sultan Abdülhamid'in fikri, Pan-İslamizm'i, sınırları dışında kalan bütün İslam ülkelerini silah kullanmak yolu ile kendi devletine katma fikrinde olan selefi Sultan I. Selim'den oldukça farklıdır. Sultan Abdülhamid'in, oluşturulacak olan Müslüman Devletler Konfederasyonu'nu Hristiyanlığa karşı savaşa sevk edeceğine ihtimal vermek doğru değildir. Zira Abdülhamid'in Avrupa devletleri, özellikle Almanya ile dostça münasebetler kurmaya çalışması zaten böyle bir ihtimali reddetmektedir. O sadece kendisini Hristiyan devletlerin tebaası durumunda olan Müslümanların tabii önderi saymakla mezkûr devletlere karşı kendisini güçlü göstermeyi ümit etmiş gözükmektedir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Pan-İslamizm bir siyaset olarak çok önceden beri var olagelmiştir. Ancak Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar var olagelen Pan-İslam politikası, daha sonraki dönemde uygulamaya konan Pan-İslamizm politikasından, yapısı itibarıyla olduğu kadar gayesi itibarıyla da farklı bir mahiyet arz etmiştir denilebilir. Bu dönemdeki Pan-İslamizm'i “Müslümanlar arasında daha ziyade umumi bir ittihat ve tesanüdü sağlamak, İslam düşüncesinin veya felsefesini genelleştirilmek, her kesimden insana ulaştırılması ve mal edilmesini mümkün kılmak.” şeklinde tarif etmek yanlış olmasa gerektir. Sultan II. Abdülhamid döneminde belirgin bir politika hâline gelmiş ve onun denge siyasetinin temel unsurlarından birini teşkil

26 A.g.v.

27 Türkönc, a.g.e., s. 193.

28 Karpat, a.g.m., s. 13.

etmiş olan Pan-İslamizm politikası ise mecburiyetten kaynaklanan bir mevcudiyete dayanmaktadır. Bu mecburiyet ise Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askerî, idarî, siyasi, iktisadî ve sair muhtaçlık halidir. Diğer bir ifade ile devletin kendi kendine yetememesi, ayakta kalıp yaşayabilmesi, zaaflarını gizleyip hâlâ kudretli olduğu intibasını verebilmesi için başvurduğu siyasi bir vasıta olmuştur. Ancak devleti yaşatmayı ve bütünlüğünü muhafaza etmeyi hedef alan ve bu noktada kısmî de olsa bir başarı sağlayan bu siyasi vasıta bir blöf olmaktan da öteye gidememiştir. Bu siyaset Sultan II. Abdülhamid ile de sınırlı kalmamış, özellikle bu kitabın çalışma konusunu oluşturan 1914-1918 devresinde ve Millî Mücadele döneminde olmak üzere, muhtelif maksatlar ve muhtelif uygulama şekilleriyle günümüze kadar gelmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HARBE GİRİŞ,
CİHAD-I EKBER FETVA VE
BEYANNAMELERİNİN İLANI,
GENEL OLARAK PROPAGANDA FAALİYETİ

I- HARBE GİRİŞ, CİHAD-I EKBER FETVA ve BEYANNAMELERİNİN İLANI

I. Dünya Savaşı sırasında ilan olunan Cihad-ı Ekber fetva ve beyannamelerini, İttihad-ı İslam'a dair yapılan propaganda faaliyetlerini ve İslam ülkelerinde yaşayan Müslümanların ve devlet reislerinin bu davete karşı tutumlarını ele almadan evvel, konunun anlaşılmasına yardımcı olması bakımından, İslam'da cihat konusu ve önemi üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır.

A- CİHADIN ÖNEMİ

Kur'an-ı Kerim'in İslam'ın neşri için bir vasıta olarak kabul ettiği cihat emri İslamiyet'in ilk dönemlerinde İslam dünyasının başlıca kuvvetlerinden birini oluşturmuş, bu emir sayesinde bütün milletlere mensup insanların dinî duyguları galeyana getirilmiştir. Dinin öğreticisi olan Hz. Peygamber'in önderliğinde sürdürülen cihat neticesinde Arabistan kısa bir süre zarfında İslam'ın hâkim olduğu bir coğrafya olmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam toplumunun idaresini elinde bulunduran halifeler de cihada müracaatta bulunmuşlar, onu devam ettirmekten geri kalmamışlardır. Bundan dolayıdır ki cihat emrinin oldukça önemli bir rol oynadığı fetihlerle bir asır gibi kısa bir zaman zarfında, İslamiyet geniş bir sahaya nüfuz etmiştir.

İslamiyet'in daha ilk yıllarından itibaren hedefe ulaşmakta müracaat konusu olan bu vasıta, mukavemetin, tahrik ve ihtilallerin meydana getirilmesinde sıkça kullanılmış, genişliğine yayılmaktan ziyade derinliğine nüfuz eden bir fikir hâlini almış, ayrıca Batılı güçlerin istila hareketine karşı meydana gelen bütün İslamî karakterli ayaklanmaların dayanağı olmuştur. Bir şerif, bir bedevî, bir mücahit yahut bir hükümdar tarafından halifenin nüfuzu dışında meydana gelen bu kıyımların en son misallerini Mısır Sudanı'nda 1898'de meydana gelen Mehdi Hareketi ve harbi, Trablusgarp Savaşı, Hiba du Sous'un

1912'de Fas'a yürümesi oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin 1914 yılına kadar gayrimüslimlere karşı yapmış olduğu savaşların tamamı cihat olarak ilan edilmiştir. Herhangi bir harbe karar verilince, Macaristan ve Besarabya fethine sevk edilen gönüllü süvarilerin toplanmasında olduğu gibi²⁹, derhâl bir fetva neşredilerek bu harbe dinî bir mahiyet kazandırılmış ve Müslüman halka Sancak-ı Şerif gösterilmiş, savaştan galip veya mağlûp olarak çıkan kumandan ve askerlere de yine dinî bir tabir olan gazi unvanı bahşedilmiştir.

Cihat konusunda hatırlarda tutulması gereken önemli noktalardan bir diğeri de şudur: Genel olarak bir beldenin mukaddes sayılması Müslümanlar arasında yaygın bir uygulama olmakla birlikte -Mekke, Medine yahut Kudüs gibi- yaşayan bir insanın veya o insanın yaptığı faaliyetlerin kutsal sayılması hiçbir zaman için söz konusu olmamıştır. Bu sebeple Batılı araştırmacıların İslam'daki cihattan söz ederken özellikle "Kutsal veya Mukaddes Savaş" (Holy War) olarak ifade ettikleri, bizdeki çalışmalarda ise "Cihad-ı Ekber" olarak zikredilmiş bulunan, cihat kelimesine, İslam hukukunun klasik çalışmalarında böyle bir ifade tarzıyla rastlamak mümkün değildir. Son zamanlardaki modern çalışmalarda sıkça görülen "Cihad-ı Mukaddes" tabiri ise hem yeni bir kullanım tarzıdır hem de köken olarak yabancıdır. Bu gerçek sebebiyledir ki aşağıdaki çalışmada "Cihad-ı Mukaddes" veya "Kutsal Savaş" tabirlerinin kullanılmasından bilerek sakınılmış, satırlar arasında yer alan "Cihad-ı Ekber", "İttihad-ı İslam", "İslamcılık" yahut "Pan-İslam" ve "Pan-İslamizm" ifadeleri ile de aynı mana kastedilmiştir.

B- ALMANLARIN CİHAD-I EKBER'DEN BEKLENTİLERİ

Cihad-ı Ekber ilanının fikir babası olan Almanya, birçok faktörün yanında, dünyanın dört bir tarafına yayılmış bulunan Müslümanların sağlayacakları katkıları düşünerek Osmanlı Devleti'nin kendi müttefiki olarak Dünya Savaşı'na katılması yolunda büyük gayretler sarf etmiştir. Eğer Osmanlı Devleti savaşa sokulabilirse bu takdirde Türk ırkından olmayan diğer Müslüman milletlere de Cihad-ı Ekber ilan edilmek suretiyle halifenin manevi otoritesi ile tesirde bulunulabilecek, her millete mensup Müslüman gönüllülerin Türk ve Alman subayları tarafından kumanda edilmesiyle İslam âleminin uyandırılması, Arapların ve Afgan emirinin elde edilmesi ve yardımının sağlanması

29 M. Larşer, Büyük Harbde Türk Harbi, Ter. Mehmed Nihad, c. 1, İstanbul 1927, s. 11, 50.

sayesinde Hindistan istila edilebilecek bu suretle oradaki yetmiş bin Hintli Müslüman'ın ayaklanması mümkün olabilecekti. Nil Vadisi yoluyla Habeşistan Müslümanlarına varılmak suretiyle bunlar tahrik ve Doğu Afrika Almanyası'na da yardım edilmiş olunacak³⁰, böyle bir olayla da Osmanlı Devleti askerî sahada yapacağı katkıdan çok daha fazlasını siyasi-dinî alanda icra etmiş olacaktı.

II. Wilhelm ve Alman generallerinin planına göre Cihad-ı Ekber'in ilan edilmesi ile Hindistan, Afganistan, Türkistan ve Kuzey Afrika'da genel bir ayaklanma meydana gelecek ve bu suretle İngiltere, Rusya ve Fransa bu ayaklanmalarla uğraşırken Alman kuvvetleri bunların hayati noktalarına öldürücü darbelerde bulunabilecekti.³¹ Petersburg'ta bulunan Alman elçisinin 30 Temmuz 1914'te çekmiş olduğu telgrafta cihadın ehemmiyeti ve lüzumu dile getirilmiş ve: "...bizim (Almanya'nın) Türkiye ve Hindistan'daki konsoloslarımız, adamlarımız vesaire bütün İslam âlemini bu menfur, yalancı, vicdansız ulusa (İngilizlere) karşı vahşi bir ayaklanmaya kışkırtmalı..." ifadelerine yer verilmişti. Alman Orduları Başkomutanı olan General Moltke de aynı görüşü paylaşarak "...Hindistan, Mısır ve Kafkasya'da ihtilali kışkırtmak son derece önemlidir. Türkiye ile yapılan anlaşma... İslam âleminin taassubunu son raddeye kadar tahrik etme imkânı verecektir."³² diye belirtmekteydi. Ökvest Miller, Marten Hartman, Hugo Gurute, S. H. Bekr, Golder Zihher gibi Alman âlimleri böyle bir girişimden meydana gelmesi ümit edilen ihtimalleri dikkatle tetkik etmişlerdi. Alman diplomatlarının büyük bir ekseriyeti de Cihad-ı Ekber'in ilanı ile İtilaf Devletleri aleyhine hiç olmazsa büyük sıkıntılar doğuracaklarını ümit ediyorlardı.³³

Bir araştırmacı ve diplomat olan Oppenheim ise İngiltere ile Türkiye arasında vuku bulacak bir harpte Hindistan Müslümanlarının İngiltere aleyhine savaşacakları inancını taşımaktaydı.³⁴ Gerçi Cihad-ı Ekber'in ilan edilmesi noktasında müspet görüşte olanlara ilaveten başta İstanbul'da bulunan Alman elçisi olmak üzere bir kısım Alman generalleri bu husustan fazla ümitvar gözükmemektedirler. Gayret ve himmeti

30 A.g.e., c. 3, s. 119.

31 Jacob M. Landau, *The Politics of Pan-Islam Ideology and Organization*, Oxford 1990, s. 96.

32 Bayur, *Türk İnkılab Tarihi*, c. 3, Ankara 1983, s. 317-18.

33 Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton, New Jersey 1968, s. 119; Larşer, a.g.e., c. 1, s. 50.

34 Caesar Farah, "The Islamic Caliphate and the Great Powers: 1904-1914", in: *Studies on Turkish-Arab Relations*, Annual 1987-2, İstanbul 1987, s. 40.

dağıtmaktan sakınarak askerî talim görmemiş başıbozukların yardımını küçümsüyor ve Osmanlı desteğindeki İttihad-ı İslam hareketinin etkili olacağına pek itimat etmiyorlardı.³⁵

1905 yılı mayıs ayı başlarında Kazan Müslümanlarının önde gelen şahsiyetlerinden Hacı Ahmed'in Alman Dış İşleri Bakanlığına Müslümanların Rus idaresinin katı ve amansız uygulamaları neticesi çok kötü bir durumda olduklarına dair yazmış olduğu mektup ve İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal ettiği haberleri üzerine birbirlerine karşı kan davası güden Zanzibarlı Hintli Müslümanların Osmanlı Devleti'ni desteklemek üzere birleşmeleri ve camilerde istilaya uğramış Libyalı Müslüman kardeşleri için hayır duada bulunmaları, İtalyan mallarını boykot ederek savaş masrafına katkıda bulunmak üzere Osmanlı Devleti adına para toplamaları, diğer taraftan Hindistan Müslümanlarının bu gelişmeyi büyük bir tepki ile karşılamaları, Kalküta Müslümanlarının ise "Büyük bir Müslüman nüfusa sahip ve adaletin temsilcisi (!) bulunan İngiltere'nin olaya müdahale ederek İtalya'ya gerekli ikazda bulunması" yolunda Simla'da bulunan dış işleri yetkililerine telgraf çekmeleri³⁶ de Cihad-ı Ekber taraftarı Alman hükümet erkânının görüşünü desteklemiş, muhalif görüşe karşı kuvvet kazanmasını sağlamıştır.

Almanlar savaşın başında Pan-İslam hareketinin İtilaf Devletleri aleyhine büyük bir kıyam doğuracağına samimiyetle inanmışlardır. 1914 yılında gayrimüslim idare altında yaşayan Müslümanların hem sayı bakımından Müslüman idareler altında yaşayanlardan çok daha fazla olmaları ve hem de bunların Rusya, Fransa ve İngiltere'nin tebası durumunda olmaları bu düşünce için iyi bir mesnet olarak kabul edilmiştir. Yine bu tarihte dünyada Türkçe konuşan nüfusun 2/3'ü Rus idaresinde bulunmaktaydı.³⁷ Bu düşünce ve inanç sebebiyle Almanya, Pan-İslam hareketini sürekli ve düzenli bir şekilde desteklemeye yönelmişti.

C- İTİLAFLI DEVLETLERİNİN CİHAD İLANINDAN ENDİŞE DUYMALARINI

İtilaf Devletleri ve bunlar arasında özellikle İngiltere, II. Abdülhamid'in yıllarca desteklemiş olduğu Pan-İslam hareketinin yeniden siyaset sahnesine çıkarılmasının idarelerinde bulunan geniş Müslüman nüfus arasında isyanlara sebep olmasından büyük endişe duymuştur.

35 Trumpener, a.g.c., s. 119; Larşer, a.g.c., c. 1, s. 50.

36 Farah, a.g.m., s. 41, 44; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 62.

37 Edward Dennis Sokol, The Revolt of 1916 in Russian Central Asia, Baltimore 1953, s. 74.

Makedonya sorununa bulaşması üzerine bu tavrının Hindistan Müslümanlarının ne denli protestolarına sebep olduğunu unutmayan ve Osmanlı Devleti ile Hintli Müslümanların birbirlerine İslam bağı ile bağlı olduğunu gayet iyi bilen İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın müttefiki olarak Birinci Dünya Savaşına girmesi hâlinde durumun kendisi için büyük problemler doğuracağını gayet iyi bilmekteydi. Zira Osmanlı Devleti, Suriye ve Irak'ta bulunan askerî üsleri ile İngiltere'yi Süveyş Kanalı ve İran Körfezi gibi iki noktadan tehdit etmekteydi. Mısır, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun en büyük hayat sahasını, Süveyş Kanalı ise Hindistan'a giden yolun en önemli kapısını teşkil etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerine muhtemel bir hareketi ve Mısırlıların da bu harekete iştirakinin söz konusu olması hâlinde İngiliz İmparatorluğu'nun hayat ve mukadderatının müşkül bir vaziyete düşmesi söz konusu olacaktı.

Diğer taraftan cihadın Hindistan'da yaşayan yetmiş milyonluk Müslüman nüfus arasında büyük akisler yapması ihtimali vardı. Irak ve İran'dan gelecek olan kuvvetli bir propaganda, İngiltere'yi oldukça zor bir durumda bırakacaktı. Ayrıca Hindistan'ın emniyet ve asayişinin sağlanması, İran ve Irak petroleri, Basra'daki İngiliz müesseseleri vesaire gibi birçok İngiliz menfaatleri de haleldar olacaktı. Oysaki İngiltere için sahip olduğu petrol yatakları bakımından büyük bir ehemmiyete haiz olan İran'ın, bu petrolerin Abadan'a düzenli bir şekilde aktarılabilmesi için mevcut savaşta en azından tarafsız kalması gerekmektedir. Diğer taraftan İngiltere, Arap Yarımadası'nda Kızıldeniz sahil hattı boyunca birçok sığınağa sahipti ve buralardan Mısır, Sudan ve Afrika'nın daha iç kısımlarına silah sevk edebilmekte ve sömürge ülkelerde menfi propagandalarda bulunabilmekteydi. Yine Yemen'de bulunan iki tümenlik Osmanlı garnizonu Aden'i kâfi derecede tehdit edecek bir kuvvete malikti. Halife tarafından ilan edilecek bir Cihad-ı Ekber daveti neticesinde Hicaz'da girişilecek yoğun propaganda hareketi sadece sömürgelerinde bulunan Arap ülkeler halklarını değil, aynı zamanda Arap olmayan milletleri de kendisine ve müttefiklerine karşı kıyama sevk edebilecekti.

Cihad-ı Ekber'in ilan edilmesinden İngiltere'den sonra en ziyade endişe duyan devletlerden diğer ikisi de Afrika'da yirmi milyon Müslüman nüfusa sahip bulunan Fransa ile sınırları dâhilinde Fransa'ya benzer bir Müslüman nüfusa sahip olan Rusya olmuştur.

D- OSMANLI DEVLETİ'NİN BEKLENTİLERİ VE HARBE GİRMESİ

Bir taraftan Almanların siyasi baskılarına bir taraftan da bazı Hintli ve Arap propagandacıların fikir ve vaatlerine kapılan bir kısım Osmanlı devlet ricalisi³⁸ İttihad-ı İslam hareketine olumlu bir yaklaşımda bulunmuşlardı. Zira pek dindar olmamakla beraber Jön Türkler uygulanması düşünülen Pan-İslam hareketini dünya siyasetinde önemli bir nüfuz elde etme yolu olarak değerlendirmişlerdi. Bu vesile ile Kafkasya'yı fethetmek, Azerbaycan Hükümetini kuvvetlendirmek, Mısır'ı geri almak gibi amaçların arkasından koşmuşlar³⁹, dünya Müslümanlarını İtilaf Devletleri aleyhine kullanmanın mümkün olacağına inanmışlardı. Ayrıca bu harekete girişmekle Osmanlı Devleti, Almanya gözünde büyük bir saygınlık elde etmiş olacak ve kendi idaresinde bulunan azınlıkları tabii müttefikleri olarak gören İtilaf Devletlerine de bir çeşit karşı propaganda yapılmış olacaktı. Bu inanç neticesi ile 1915 tarihli bir nutkunda Enver Paşa: "Mısır aleyhine yapılacak bir sefer muvafak olacak... Trablusgarp'a bir ruh nefha edeceğiz ve böylece İtalyanların başına yeni bir Habeşistan çıkaracağız... Sudan'ı ayaklandırmak için de Hartum'da görünmek kâfidir..."⁴⁰ demektedir.

Osmanlı devlet ricalini böyle bir siyasete başvurmaya iten ve onu cazip kılan bir diğer önemli sebep de o güne kadar İngiliz ve Fransız entrikaları neticesi büyük bir boyut kazanmış olan Arap milliyetçiliği duygusunu bu suretle bastırabilme⁴¹ fikri olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği tarihlerde bu duygular içerisinde bulunan başta Enver Paşa olmak üzere iktidarı ellerinde tutanlar mevcut savaşı Osmanlı Devleti'nin kaybettiği toprakları yeniden kazanması için kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak değerlendirmişlerdi. Bu savaşa iştirak etmekle Rus esareti ve Ermenistan hâkimiyetinde bulunan Kafkaslar ve Orta Asya Müslümanları kurtarılacak, halifenin siyasi nüfuzu başta Hindistan olmak üzere bütün İslam dünyasına hâkim kılınacak ve nihayet Almanya da dâhil olmak üzere tüm dış kuvvetlerin Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi saha üzerindeki tesir ve baskıları sona erecekti.

38 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 318.

39 Aptülâhat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara 1991, s. 40.

40 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 119.

41 Stephen Casewit, "Background to the Holy War 1914 Towards an Understanding", in: *Islamic Quarterly*; c. XXIX, No: 4, London 1985, s. 228-229.

Bu vesair sebepler neticesi daha savaşa girmeden çok daha evvel- den muhtelif zamanlarda Osmanlı devlet ricali tarafından halifenin Cihad-ı Ekber ilan edeceğine dair Alman siyasi ve askerî liderlerine vaatlerde bulunulmuş⁴²; Osmanlı Devleti üzerinde mali, askerî, siyasi ve kültürel alanlarda belirgin bir hâkimiyet kurmuş olan Almanlar için Osmanlı devlet ricalini savaşa katılmaya ikna etmek pek fazla zor olmamış, nihayet 2 Ağustos 1914'te Almanya ile bir ittifak anlaşması imzalanmıştır.

Liman, Bronsart ve Suşan gibi Alman diplomat ve subaylarının yoğun baskıları neticesi⁴³, bazı Osmanlı nazırları kendilerine yapılan siyasi baskı ve vaatlerin tesirinde kalarak bir oldubittiye getirmek suretiyle gerek halkı ve gerekse böyle bir savaşa katılmaya muhalif bulunan devlet erkânını savaşa karşı karşıya bırakmışlardı. Nihayet Padişah V. Mehmed, halifelik inisiyatifini kullanarak başta İngiliz ve Rus idaresi altında bulunanlar olmak üzere bütün Müslümanları Cihad-ı Ekber sancağı altında kâfirlere karşı sefere katılmaya davet etmiş, Rusya'nın 2 Kasım 1914, İngiltere ve Fransa'nın 5 Kasım 1914 tarihlerindeki harp ilanlarını müteakiben kendisi de Almanya tarafında yer alarak 11 Kasım 1914'te İngiltere, Fransa, Rusya ve İngiltere'ye karşı harp ilan etmişti.

Enver Paşa, bu savaşta Almanya'nın mutlak surette galip geleceğine kaniydi. Cemal Paşa ise çölü geçip Mısır'ı alacağımıza inanmaktaydı. İttihatçıların ekseriyeti ise her iki tarafın da birbirlerini yenemeyeceğine vehmederek, ortalama bir barışta bizim de postumuzu kurtaracağımızı düşünmekteydi.⁴⁴ Türkiye'nin Almanya safında savaşa katılmasının görünürdeki temel sebebini kendisine karşı sürekli mevcut olmuş olan Rus tehlikesinin oluşturduğu söylenmekteydi. Oysaki Rusya'nın mevcut savaşta yer alması ile onun Osmanlı Devleti'ne karşı olan saldırgan tutumu ortadan kalkmıştı. Fakat Osmanlı idaresindeki geleneksel Rus tehlikesi korkusu sebebiyle bu zorlu ve çetin mücadelenin yükü Türk milletinin sırtına yüklenmişti.

E- FETVA VE BEYANNAMELERİN İLANI

İttihatçıların 11 Kasım 1914'te halifeye büyük bir ciddiyet ve vakar içerisinde İstanbul'da ilan ettirdikleri savaşa katılma kararını, üç hafta

42 Trumpener, a.g.c., s. 117.

43 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 229.

44 Akşin, a.g.c., s. 17.

gibi bir aradan sonra, hem bu kararı teyit etmek ve hem de mevcut şartlar dâhilinde savaşın şeriata uygun olduğunu ifade etmek ve bütün Müslümanların halife ve müttetikleri adına savaşa katılmalarını sağlamak maksadıyla şeyhülislamın verdiği fetva takip etmiştir.

Cihad-ı Ekber ilanına ait fetva 14 Aralık 1914'te, yapılan bir törenle Meşihat Makamından alınarak Fatih Camii'ne götürülmüş, ileri gelen Müslümanların, esnaf cemiyetlerinin ve diğer nümayişçilerin hazır bulunduğu bir merasim sırasında Fetva Emini Ali Haydar Efendi tarafından okunup ilan olunmuştur. Kutlamaya, dualar edilip İttihat ve Terakki Komitesi üyelerinden Dr. Nazım ve Muhtar Beyler tarafından uzun nutuklar çekilmesi, şehrin ana caddelerinde, başta fetva emini olduğu hâlde, devrin önde gelen ulema ve müderrisleri, medrese talebeleri, İstanbul esnafı ve halkının bandolarla alaylar hâlinde yürümesi, Sadrazam ziyaret edilerek Alman ve Avusturya Büyükelçiliklerinin önünde gösteriler yapılması, Alman Büyükelçiliğinde Türkçe bilen bazı memurların hitabelere karşılık vermesi ve Avusturya-Macaristan Büyükelçiliğine gidilmesi ile devam edilmiş⁴⁵, yarı dinî ve yarı siyasi bir muhtevaya sahip olan bu merasim böylece son bulmuştur.

Şunu hemen belirtmek gerekir ki, ilan olunan Cihad-ı Ekber fetvası, padişah tarafından, isteyerek değil, bilakis bir zorlama sonucu kabul ve ilan edilmiş gözükmektedir. Bu devredeki Osmanlı devlet ricali, Cihad-ı Ekber fetvasını halifeye, "Umumi harp icabındandır." bahanesini ileri sürerek, harbe girdikten sonra zorla yayımlanmışlar ve bu suretle de halifelîğin şeref ve haysiyetini rencide ve ihlal etmişlerdir. Şeyhülislam Hayri Efendi ve hayatta olan eski şeyhülislamların, fetva emini ile yirmi dokuz ulemanın imzasını taşıyan ve 23 Kasım 1914'te de padişahın iradesi ile yayımlanmış olan cihat beyannamesi ve fetvaları, Osmanlı Devleti'nin savaşa katıldığı kasım ayı içerisinde ve üç kademede gerçekleşmiştir.

İlk safhada 7 Kasım'da şeyhülislam tarafından cihada dair fetva verilmiştir.⁴⁶ Çıkarılan bu fetva ile ulema tarafından, İngiliz, Fransız ve

45 Fetvaların okunuşu ve bunlar için düzenlenen merasim için bak: Sebülreşad, c. 13, Sayı 314, Ay 11, Yıl 1330, s. 12-13; Trumpcenc, a.g.e., s. 118-119. Larşer, a.g.e., c. 1, s. 51; Ahmed Emin, Turkey and the World War, New Haven 1930, s. 178; Mete Tunçay, Cihat ve Tehcir. 1915-1916 Yazları, İstanbul 1991, s. 40-41; Orhan Koloğlu, Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider: Ahmet Şerif-Süleyman Baruni, Ankara 1981, s. 12; Ziya Şakir, 1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik, İstanbul 1944, s. 100 vd.

46 Fransızca terümesi için bak: La Turqie, 26 Nov. 1914/7 Muharrem 1333.

Rus idaresinde yaşayanlar da dahil olmak üzere, cihadın bütün Müslümanlar üzerine farz-ı ayn olduğu, İslam'ın düşmanı bulunan bu üç devlete karşı birleşilmesi icap ettiği, onlara ve müttefiklerine karşı silaha sarılmak gerektiği, ölümle tehdit olunmak da dahil, her türlü şartlar altında İtilaf Devletlerinin Osmanlı ve onun müttefikleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı saldırılarına durumunda kendilerine yardımda bulunulmaması belirtilmiştir.

İkinci safhada padişah tarafından 11 Kasım'da ordu ve donanmaya hitaben, tehdit ve tehlikelerle karşı karşıya kalmış olan devletin kurtuluşu ve esaret altına alınmış bulunan İslam'ın da felahı için savaşılması gerektiğini vurgulayan bir beyanname yayımlanmıştır.

Üçüncü ve son safhada ise başta şeyhülislam olmak üzere ileri gelen yirmi dokuz ulema tarafından imzalanıp padişahın "Bu beyannamenin bütün İslam dünyasına dağıtılmasını irade ederim." ifadesiyle biten ve 23 Kasım 1914'te bütün İslam âlemine hitap eden bir beyanname neşredilmiştir. Bu beyannamede İtilaf Devletlerinin tebaası olsun veya olmasın bütün inananlardan fetvada belirtildiği şekilde Kur'an'ın emrine icabette bulunmaları, İslam'ın ve Mukaddes Beldelerin savunmasına iştirak etmeleri istenmiştir.

Öteden beri hararetle şeyhülislamın vereceği fetvayı bekleyen Alman siyasetçi ve diplomatlarının girişimiyle sâdir olan bu fetva ve beyannameler önce gazetelerde yayımlanmış⁴⁷ ve daha sonra da Türkçe, Arapça, Farsça, Urduca-Hintçe ve Tatarca dillerine tercüme edilmiş, İslam dünyasında konuşulan her dilde ve Avrupa lisanlarında matbu yüz binlerce nüshası her tarafa dağıtılmış, Meşihat Makamı'nın resmî yayın organı olan Ceride-i İlmiye'nin yedinci sayısı bu fetva, beyanname ve tercümelerine ayrılmıştır.⁴⁸ Tevzi edilen Cihad-ı Ekber fetvasının Arapça tercümesi Abdülaziz Çaviş tarafından hazırlanmıştır.⁴⁹

47 Harbin ilanı ve Cihad-ı Ekber fetvalarının resmî çıkış ve gazetelerde yayınlanış tarihleri şöyledir: Harbin ilanı hakkında beyanname: 29 Teşrinievvel 330-30 Teşrinievvel 330; Hatt-ı Hümayun: 29 Teşrinievvel 330-31 Teşrinievvel 330; Cihad-ı Ekber fetvaları: Teşrinisani 330-2 Teşrinisani 330; Meclis-i Ali-i İlmî Beyannamesi: 8 Teşrinisani 330-12 Teşrinisani 330.

48 Hal-i Harb İrade-i Seniyyesi, Beyannâme-i Hümayûn, Başkuman-danlık Vekâleti'nin Beyannâmesi, Cihâd-ı Ekber Fervâ-yı Şerifesi'nin Türkçe, Arapça, Farsca, Tatarca ve Urdu-Hindcesi; Hatt-ı Hümayûn'un Türkçe, Arapça, Farsca, Tatarca ve Urdu-Hindcesi için bak. Ceride-i İlmiyye, Scene I, Sayı 7, İstanbul 1333. s. 433-480. Ayrıca Cihân-ı İslam'ın (0) sayısına bakınız.

49 Koloğlu, a.g.e., s. 20.

Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri ile harbe girmiş olduğuna dair padişahın İrade-i Seniyyesi ve şeyhülislam, Meclis-i Âli vesair makamlardan mevcut savaşa ve savaşın sebeplerine ve Müslümanların bu savaştaki durumuna dair çıkan beyanname ve verilen fetva metinleri şöyledir:

1- Harb İrade-i Seniyyesi

HARB İRADE-İ SENİYYESİ

“Şehr-i hâlin on altıncı günü donanmayı hümayunun bir kısmı tarafından Karadeniz’de manevra icra edilmekte olduğu sırada Karadeniz boğazına torpil dökmek vazifesi ile hareket ettiği bilâhare anlaşılan Rusya donanmasının bir takımı mezkûr manevraları ihlâl ve müteakiben izhârı muhâseme ile boğaza doğru hareket etmeleriyle donanmayı hümayun tarafından mukâbele olunmakla beraber şâyân-ı teessüf olan şu hadise hakkında Hükümet-i Seniyye’ce Rusya Devleti’ne mürâcaat ile tahkîkât icrâsı ve vuku esbâbının ortaya çıkarılması teklif ve bu suretle tarafsızlığı muhâfazaya ihtimâm edilmiş olduğu halde Rusya Devleti vâki olan mürâcaata cevap vermeksizin sefirini geriye celbettiği gibi askerî kuvvetleri de Erzurum hududunu muhtelif noktalardan tecâvüz etmiş ve bu sırada Fransa ve İngiltere Devletleri dahî sefirlerini geriye çağdırdıktan başka İngiliz ve Fransız donanmaları müştereken Çanakkale’ye ve İngiliz kruvazörleri Akabe’ye top atmak suretiyle bilfiil düşmanlığa ibtidâr ve ahîren de düvel-i mezbûre, Devlet-i Osmâniye ile hâl-i harbe bulduklarını ilan eylediklerine binâen Hükümet-i Osmâniye’ce Allah Taâlâ’nın tevfikine müsteniden mezkûr üç devletle hâl-i harb ilanını irade eyledim.

22-Zilhicce 1332 ve 29 Teşrinievvel 1330

MEHMED REŞAD

Harbiye Nazırı ENVER

Şeyhülislam ve Evkaf-ı Hümayun Nazırı HAYRİ

Sadrazam ve Hariciye Nazırı MEHMED SAİD

Bahriye Nazırı AHMET CEMAL

Adliye Nazırı ve Şûra-yı Devlet Reis vekili İBRAHİM

Dâhiliye Nazırı ve Maliye Nazır Vekili TALAT

Ticaret ve Ziraat Nazırı AHMED NESİMİ

Maarif Nazırı ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nazır Vekili
ŞÜKRÜ⁵⁰

Nafia Nazırı⁵¹

Padişahın iradesine ilaveten şeyhülislam tarafından yayımlanmış olan fetvada Müslümanların davet edildiği Cihad-ı Ekber'in Osmanlı Devleti'ne ve Hilafet makamına saldırmak suretiyle düşmanlıklarını izhar etmiş olan devletlere karşı olduğu, Osmanlı Devleti ile aralarında mevcut olan ahit ve sözleşmelere bağlı kalan devletlerin ise her zaman için hüsnü muameleye muhatap olacakları beyan edilmiştir.

Meşihat Makamı'ndan sâdır olan fetvaların metinleri ise şöyledir:

2- Fetvalar

FETVALAR

“1- İslamiyet aleyhine tehacümü a'da (düşman saldırısı) vaki ve memalik-i İslamiyenin gasb ve garetı (zorla alınması ve yağmalanması), nüfus-i İslamiyenin seb'i ve esir edilmeleri mütehakkak olunca padişah-i İslam hazretleri nefer-i âm (cemati toplama) suretiyle cihadı emrettikte “İnfirû hifâfen ve sikâlen... (“[Ey mü'minler] sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak elbirlik [savaşa] çıkın. Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihad edin. Eğer bilerseniz bu, sizin için çok hayırlıdır.” Tevbe Suresi 41. ayet)” ayet-i celilesi hükm-i münifince kâffe-i Müslimîn üzere cihat farz olup genç ihtiyar, piyade ve süvari olarak bilcümle aktardaki (her taraftaki) Müslimînin malen ve bedenen cihada müsâraat eylemeleri (koşmaları) farz-ı ayrı olur mu?”

Elcevap: Olur.

2- Bu suretle el-yevm makam-ı Hilafet-i İslamiyye ve memalik-i mahrûse-i Şâhâne sefâin-i harbiye ve asâkir-i berriyesine hücum etmek suretiyle Hilafet-i İslamiyye'ye adüv (düşman) ve nüfuz Neüzübillâhi Teâlâ nûr-ı âli-i İslamiyetin itfâ ve imhasına

50 Ccrıde-i İlmiyye, Senc I, Sayı 7, s. 433 vd.; Larşer, a.g.c., c. 1, s. 53. Ayrıca bu Hatt-ı Hümayun 30 Teşrinievvel 1330 tarihli gazetelerde neşrolunmuştur.

51 Náfia Názırı zikredilmemiştir.

(ışığının söndürülmesine ve yok edilmesine) sâi buldukları mütehakkık olan Rusya ve İngiltere ve Fransa ile onlara muîn ve zâhir (yardımcı ve destekçi) olan hükûmetlerin taht-ı idarelerinde bulunan kâffe-i Müslimînin dahî mezkûr hükûmetlerin aleyhinde ilan-ı cihat ederek bilfiil gazâya müsâraat eylemeleri farz olur mu?

Elcevap: Olur.

3- Bu suretle maksudun husulü cemî (bütün) Müslimînin cihada müracaat eylemelerine mütevakkıf iken bazıları Neûzü-billâhi Teâlâ tehlûf etseler (aksini yapsalar, geri kalsalar) tehlûfleri masiyet-i azîme (büyük günah) olup gazâb-ı ilâhiye ve bu masiyet-i şenânın (kötü davranışın) cezasına müstehak olurlar mı?

Elcevap: Olurlar.

4- Bu suretle hükûmet-i İslamiye ile muharebe eden hükûmât-ı mezkûre ahâli-i İslamiyesi kendilerini katl ve hatta cemî aileleri mahv ile ikrah ve icbar edilmiş olsalar bile Hükûmet-i İslamiye asâkiri ile muharebe etmeleri şer'an haram-ı kat'î ile haram olup katil olmalarıyla nâr-ı cahîme (cehennem ateşine) müstehak olurlar mı?

Elcevap: Olurlar.

5- “Bu suretle harb-i hazırda İngiltere ve Fransa ve Rusya ve Sırbıya ve Karadağ hükûmetleriyle zâhirlerinin (yardımcılarının) idarelerinde olan Müslümanların Hükûmet-i Seniyye-i İslamiye'ye muîn bulunan Almanya ve Avusturya aleyhine harb etmeleri Hilafet-i İslamiyenin mazarrâtını mûcib olacağından ism-i azîm olmağla azab-ı elîme müstehak olurlar mı?

Elcevap: Olurlar.”⁵²

Savaş kararının alınması üzerine orduya dağıtılmak maksadıyla kaleme alınan beyannamenin metni de şudur:

52 Ceride-i İlmiyye, Sene I, Sayı 7, s. 437 vd.; Hayri (Şeyhulislam), “Kâffe-i Müslimîn Üzerine Cihat Farziyeti Hakkında Fetvâ-yı Şerife”, Sebilurresad, c. 13, Sayı 314, Ay 11, Yıl 1330, s. 12; Larşer, a.g.c., c. 1, s. 53; Tunçay, a.g.c.; Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 320-22. Fetvalar aynı zamanda 2 Teşrinisani 330 tarihli gazetelerde, mesela 15 Kasım 1914'de Tanin ve İkdâm'da Türkçe olarak; La Türçie'de Fransızca, 22 Ocak 1915 tarihinde Tanin'de ise Farsca tercümesi neşrolunmuştur.

3- Beyanname-i Hümayun

BEYANNAME-İ HÜMAYUN

“Orduma, Donanmama,

Düvel-i muazzama (büyük devletler) arasında harb ilan edilmesi üzerine her daim ve nagehânî (ansızın) ve haksız tecavüzlerle uğrayan devlet ve memleketimizin hukuk ve mevcudiyeti fırsatçı düşmanlara karşı icabında müdafaa edebilmek üzere sizleri silahlaltına çağırıştım. Bu suretle, müsellah bir bitaraflik içinde yaşamakta iken Karadeniz boğazına torpil koymak üzere yola çıkan Rus donanması, talim ile meşgul olan donanmamızın bir kısmı üzerine ansızın ateş açtı. Hukuk-ı beynelmilele mugayir olan bu haksız tecavüzün Rusya canibinden tashihine intizar olunurken gerek mezkûr devlet, gerek müttetikleri İngiltere ve Fransa sefirlerini geri çağırarak suretiyle devletimizle münasebat-ı siyasiyelerini kat’ ettiler. Müteakiben Rusya askeri şark hududumuza tecavüz etti. Fransa, İngiltere donanmaları müştereken Çanakkale Boğazı’na, İngiliz gemileri Akabe’ye top attilar. Böyle yekdiğerini tevali eden hâinâne düşmanlık âsârı üzerine öteden beri arzu ettiğimiz sulhü terk ederek Almanya, Avusturya-Macaristan Devletleri ile müttetik kan menâfi-i meşrûamızı müdafaa için silaha sarılmaya mecbur olduk. Rusya Devleti üç asırdan beri Devlet-i Âliyemizi mülken pek çok zararlara uğratmış, şevket ve millet-i aliyemizi artıracak intibah ve tecceddüt âsârını harb ile ve bin türlü hile ve desâis ile her defasında mahve çalışmıştır. Rusya, İngiltere ve Fransa devletleri zalimane bir idare altında inlettikleri milyonlarla Ehl-i İslam’ın diyaneten ve kalben merbut oldukları Hilafet-i muazzamamıza karşı hiç bir vakit sû-i fikr beslemekten fâriğ olmamışlar ve bize müteveccih olan her musibet ve felakete müsebbib ve muharrik bulunmuşlardır. İşte bu defa tevessül ettiğimiz Cihad-ı Ekber ile bir taraftan şân-ı hilâfetimize bir taraftan hukuk u saltanatımıza karşı fika edile gelmekte olan taarruzlara inşâallâh u Teâlâ ile’lebed nihayet vereceğiz. Avn ve inayet-i bâri ve meded-i ruhaniyet-i Peygamberî ile donanmamızın Karadeniz’de ve cesur askerlerimin Çanakkale ve Akabe ile Kafkas hudûdunda düşmanlara vurdukları ilk darbeler, hak yolundaki gazamızın zaferle tetevvüc edeceği hakkındaki kanaatimizi tezyid eylemiştir.

Bugün düşmanlarımızın memleket ve ordularının müttefiklerimizimizin pâ-yı celadeti altında ezilmekte bulunması bu kanaatimizi tezyid eder ahvaldendir.

Kahraman askerlerim: Din-i mübinimize, vatan-ı azizimize kasd eden düşmanlara açtığımız bu mübarek gaza ve cihad yolunda bir an azim ve sebatan, fedakârlıktan ayrılmayınız. Düşmana arslanlar gibi savlet ediniz. Zira hem devletimizin, hem fetva-yı şerife ile Cihad-ı Ekber'e davet ettiğim üç yüz milyon Ehl-i İslam'ın hayat ve bekası sizlerin muzafferiyetine bağlıdır. Mescidlerde, camilerde, Kabetullah'da huzur-i Rabbi'l-Âlemine kemal-i vecd ve istiğrak ile müteveccih üç yüz milyon masum ve mazlum mü'min kalbinin dua ve temenniyâtı sizlerle beraberdir.

Asker evlatlarım: Bugün uhdenize terettüb eden vazife şimdiye kadar dünyada hiç bir orduya nasib olmamıştır. Bu vazifeyi ifa ederken bir vakitler dünyayı titretmiş olan Osmanlı ordularının hayrül-halefleri olduğunuzu gösteriniz ki düşman-ı din ve devlet bir daha mukaddes topraklarımıza ayak atmağa, Kabetullah'ı ve Merkad-i Münevver-i Nebevîyi ihtiva eden arazi mübareke-i Hicaze'nin istirahatini ihlale cüret edemesin. Dini, vatani, namus-i askerisini silahiyle müdafaa etmeyi, padişah uğrunda ölümü istihkar etmeyi bilir bir Osmanlı ordu ve donanması mevcut olduğunu düşmanlara müessir bir surette gösteriniz. Hak ve adl bizde, zulüm ve udvan düşmanlarımızda olduğundan düşmanlarımızı kahretmek için Cenabı Adl-i mutlakın inayet-i samedâniyesi ve Peygamber-i Zışanımızın imdad-ı maneviyesi bize yâr ve yaver olacağında şüphe yoktur. Bu cihaddan mazesinin zararlarını telafi etmiş şanlı ve kavi bir devlet olarak çıkacağımıza eminim. Bugünkü harbde beraber hareket ettiğimiz dünyanın en cesur ve muhteşem ordusuyla silah arkadaşlığı ettiğimizi unutmayınız. Şehitleriniz şüheday-ı sâlifeye müjde-i zafer götürsün, sağ kalanlarımızın gazası mübarek, kılıcı keskin olsun.

Fi 22 Zilhicce 332 ve Fi 29 Teşrinievvel 330 (11 Kasım 1914)

MEHMED REŞAD⁵³

53 Ceride-i İlmiyye, Senc I, Sayı 7, s. 434 vd.; Servet-i Fünun, 13 Kasım 1914; İkdâm, 15 Kasım 1914; Scbilurreşad, c. 13, Sayı 314, Ay 11, Yıl 1330, s. 14; Larşer, a.g.e., c. 1, s. 53; Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 318-320; Tunçay, a.g.e., s. 13-15.

Metnini aşağıya aldığımız Meclis-i Âli Beyannamesi ise hatt-ı hümayun ile yazılıp padişahın imzasını taşıyan ve hicrî 1333 yılı Muharremi'nin ikinci cumartesi günü Bâb-ı Fetva'da toplanan Meclis-i Âli-i İlmî tarafından tanzim ve imza olunmuş, Meşihat Makamı tarafından ise tamamen tebliğ edilmiştir.⁵⁴

4- Meclis-i Âli Beyannamesi⁵⁵

MECLİS-İ ÂLİ BEYANNAMESİ

“Milletler ve kavimler için Allah'ın ihsanı (mevâhib-i subhâniyesi) olan bağımsızlığa ait nimetlerini imhaya çalışarak beşeriyeti esaret altına almak isteyen ve asırlardan beri insanlığın saadetinin gaddar amansız dufmanı olan Moskof Hükümetinin Yakın ve Uzak Doğu'da meydana gelmesine sebebiyet verdiği musibetlerden bu defa Orta Avrupa da uzak kalmayarak sürmekte olan umumi harpte milyonlarca İslam'ı esaret bağı altında bulundurmayı millî gururlarının en ahenkli zevki sayan ve şu gayr-i meşru zalim hâkimiyetleri altında hürriyeti gasb ve menfaat temin etme gibi türlü türlü hasis emeller besleyen ve bundan dolayı İslam âleminin dayanak noktasını teşkil eden ve İslamiyet'in medar-ı kıvamı bulunduğu için yüce İslam Hilafeti'ni sarsmak ve bu yüce makamı mümkün olduğu kadar zaafa uğratmak mülevves kin hissini sinelerinden bir an ayırmayan İngiltere ve Fransa Hükümetlerini de kendisine tabi kılmıştır.

Üçlü İtilaf namını taşıyan işbu cabbar heyet geçen asırda Hindistan'daki, Orta Asya'daki, Afrika'nın birçok cihetindeki İslam milletlerini özellikle hâkimiyet ve hükümetlerinden ve hatta hürriyetlerinden bile mahrum ettikleri gibi yarım asırdan fazla bir zamandan beri yekdiğerine yardımcı olarak Osmanlı topraklarının oldukça kıymetli bir takım kısımlarını kayba uğratmışlar ve daha dün denebilecek kadar yakın bir zamanda bile komşularımızı teşvik ve himaye ederek meydana getirdikleri Balkan Harbi'nde nice yüz bin nüfus masum Müslümanın heder olmasına ve binlerce pâkdâmin iffet sahibi Müslümanların cevher-i ismetlerinin yırtık yırtık edilmesine ve yüce İslam'ın

54 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 322. Ayrıca bak: Sabah gazetesi, 25 Kasım 1330/6 Kasım 1333. Türkçeşi için bak: E.O: 800/240. 156146. Arapçaşı için bak: E.O: 800/240.126030.

55 Metin tarafımızdan sadeleştirilmiştir.

mukaddesatı arzuların oyuncağı olmasına manen ve maddeten sebep oldukları gibi bu defa da bütün yeryüzünü bir mahşeri heyecan hâline getirecek olan her türlü karışıklığı iltizama ve bu ateş, cenk ve cidalin en amansız kıvılcımlarını yine Muhammed ümmetinin kalbgâhına doğru saçmağa başlamışlar ve melun tertibatları ile Allah esirgesin dinin nurunu söndürmeye gayret etmişlerdir: “Yurîdüne li yutfîû nûrallâhi bi evfâhihim ve ye'bal-lâhu illâ en yutimme nûrahû velev kerihel kâfirîn.”

Kuvvet-i kâdire ve kudret-i kâhiresini idrakte insan aklının aciz ve yetersiz bulunduğu fermân-fermây-ı ekvân (alemlerin amiri), emsali olmayan şanı yüce Allah'ın beşeriyetin iki dünya saadeti için nur güzîn-i ilâhisi olan ve yüce Allah'ın koruması ile müjdelenmiş bulunan İslam dinine karşı düşmanlık gösterenlerin er geç ilahî gazaba düçar ve manen ve maddeten perişan olacakları aşikâr olup Mekke ve Medine şehirlerinin hizmetçisi, Müslümanların halifesi -Allah yardımını ondan eksik etmesin- hazretleri Müslümanların gözlerinin nuru kıymetinde olan Kabe ve Ravza-i Mutahhara-i Fahrülenâm ile Kudüs-i Şerif ve Necef ve Kerbela ve yüce Hilafet merkezine, hâsılı peygamberler makamı, evliyalar yurdu, şehitler diyarı olan bütün İslam dünyasını -Allah'ın yardımı ile- şeâmet-i tasallutundan siyanet ve namus-i dîn-i mübini düşman şaibelerinden muhafaza etmek ve Allah'ın dinini yüceltme ve yayma mühim vazifesinin bâ-kemal şehamet-i istikmal mukteziyâtına tevessül eylemek üzere bütün Müslümanları bâlâdaki fetva-yı şerife ahkam-ı münifesine tevfi-kan umumi cihada davet ve zikri geçen İslam düşmanlarının kahr ve perişan edilmesi için kahlhâr-ı zü intikam olan Cenabı Münzili'l-Kur'an'dan niyaz-ı nusret ve inayet eylemek hususu İslam'ın yüce hilafetinin vazifelerinin en büyüğünden bilinmiştir.

Hilafet makamı, hükûmet idaresinde bulunan Osmanlı tebasının 20 yaşından 45 yaşına kadar olanlarını istisnasız olarak silâh altına davet ederek Allah'ın yardımı ile techiz ettiği ordu ve donanmay-i hümayun ile şimdiye kadar ömürlerini ilim neşrine vakfetmiş bulunan medrese âlimlerinin ve muallimlerinin, ümid-i din ve milletin istikbali olan bütün ilim ve fen talebeleri ile memurların büyük kısmı, kimsesiz ailelerin, şeyh-i fani pederlerin ve validelerin yardımcısı olan vatan çocuklarının bugün peyderpey cihat mıntıklarına toplanmakla beraber bütün Müslümanlar işbu Cihad-ı Ekber'den sevap sahibi olmak için “İnfirû

hifâfen ve sikâlen ve câhidû bi emvâlikûm ve enfisikûm” uyararak beden ve malen cihad üzere cemati toplama (nefir-i âmm) emrini almıştır. Binâberin Kırım, Kazan, Türkistan, Hive, Hindistan gibi mezkûr zalim hükümetlerin kabza-i tasallutlarında bulunan ve Çin ve Afganistan ve İran ile Afrika’da ve diğer yeryüzü parçalarında ikamet etmekte olan bütün Müslümanların güç yettiği oranda işbu Cihad-ı Ekber’e ve bu babdaki fetva-yı şerife gereğince Osmanlılarla beraber malen ve bedenle iştirakiyle müsâraat edip nestaâzü billâh “Ya eyyühelleziyne âmenû mâ lekûm izâ kıyle lekûmü’n-firû fî sebîlillâhî essâkaltûm ile’l-ard. E radiytûm bi’l-hayâti’d-dünya mine’l-âhîrah. Femâ metâu’l-hayâti’t-dünya fi’l-âhîrati illâ kaliyl”. Ve “İllâ tenfirû yuazzibkûm azâben eliyemen ve yestebdil kavmen gayrakûm ve lâ tedurrûhu şeyen vallâhû ala külli şeyin kadiyr (Eğer Allah yolunda sefere çıkmazsanız, sizi elem dolu bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir toplum getirir. Siz ise ona hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir. Tevbe Suresi 39. ayet)”. Ve “Kul in kâne âbâukûm ve ebnâukûm ve ihvânukûm ve ezvâcukûm ve aşîyratukûm ve emvâlunu’k-teraftûmûhâ ve ticâratûn tagşevne kesâduhâ ve mesâkinu terdavehâ ehabbu ileykûm minallâhi ve rasûlihi ve cihâdin fi sebîylih. Feterabbesû hatta ye’tiya’l-lâhu bi emrih (De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez.” Tevbe suresi 24. ayet) ayet-i kerimelerini düşünerek dünya ve ahirette teveccüh edecek yakıcı azabdan tahlis-i kerbiyân ve iktisab-ı saadet-i cavidân eylemeleri en büyük dinî farzlardan, hele bu düşmanların uyruğu altındaki Müslüman evladlarını silâh altına alıp Müslümanların halifesinin veya müttefiklerinin yardımcıları aleyhine sevk ile doğu ve batı savaş alanlarının en ateş içindeki mıntıklarında telef ettirmeleri daha doğrusu İslam dini aleyhine olan cinayetlerini İslam halkı eliyle yapmak hususunda bin türlü ihtiyâlât-ı leimâne göstermeleri mü’min kalbinin tahammül edemeyeceği en yürek yakan bir bela olmak dolayısıyla şu kâria-i müthişeye bir an evvel çare bulmak için İslam âleminin her türlü fedakârlığı iktihâm etmesi ve bu babda en şiddetli zorlamalara bile Allah’a tevekkül ederek

sabretmesi vazifelerin ilk başta gelenlerinden ve ibadetlerin en önemlilerindendir. Yüce İlahi, din adına cihada koşan Müslümanları her hususta kazanç ve yardıma mazhar buyuracağı inayet ve eltâf-ı celile-i samdâniyeden vaad olunmuş ve şeriat-i garrây-i Ahmediyye'nin şanının yüceltilmesi için can ve mal feda ederek kurtuluşa eren ümmetine yardımcı ve destekçi olmak için Peygamberin ruhaniyeti hazır ve mevcuttur.

Ey Muhammed Ümmeti:

Kezâlike cealnâküm ümmeten vesetan litekûnû şühedâe ale'n-nâsi ve yekûne'r-rasûlü aleyküm şehiyde (Böylece, sizler insanlara birer şahit [ve örnek] olasınız ve Peygamber de size bir şahit [ve örnek] olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık." Bakara Suresi 143. ayet) ayet-i celilesi hükmünce yüce İslam dininin nuzül sırrı seyr-i cemile-i Cenabı Risaletmeab-ı ittiba ve insan nevinin haiz olması lazım gelen faziletler ve meziyetleri elde etme ile beşer arasında numune-i imtisal ittihaz olunacak bir faziletli ümmet tesis olduğuna göre temeli vahdet ve tevhid, şiarı ilim ve amel, hedefi insanların hak ve saadeti olan bu yüce dinin hangi kavme, hangi iklim, hangi hükûmete mensub olursa olsunlar bütün fertlerinin kalpleri Allah'a, yüzleri Allah'ın Kâbesi'ne yönelmiş olarak Muhammed'in Livâu'l-Hamd'i altında toplanması ve alınlarına "İyyâke na'büdü ve iyyâke nestaiyn" nişane-i ihtişâmî yazdırıldığından dolayı yalnız Âlemlerin Rabbi'nin huzurunda sernekûnu hudû olmuş bir ümmet-i muazzama-i vicdanîye hâlinde yaşamaları ve camia-i şevketlerine tecavüzde bulunmak isteyen ehl-i bağy ve fesada daima "Yukâtîlûne fi sebiylihî saffen keennehüm bünyânun mersûs" sîmây-ı mehâyetini gösterivermek hasîsasına malik bulunmaları icap eder.

Ey Allah'ın itaatkâr kulları olan Müslümanlar:

Felah ve kurtuluş vahdet sahibi kimseler (muvahhidin) için cihada gidenlerden sağ kalanların nasib-i saadeti, ahirete göç edenlerin rütbesi şehadettir. Hakkı ihya etme yolunda canını feda edenlerin yüce Allah'ın vaadi gereğince dünyası izzet, ukbâsi cennettir. Ey izzet ve saadete susamış ve aşık ve ey hakkı yüceltme yolunda malını ve canını feda ederek her türlü tehlike ve felakete ve mücâhedâta göğüs vermeye hazır olan Müslümanlar, iki cihanda saadeti bizim için takdir ettiğini Kur'an-ı Kerîm'inde vaad ve müjdeleyen yüce Allah'ın "Va'tesimû bi hablillâhi cemiyân velâ teferrakû ("Hep birlikte Allah'ın ipine [Kur'an'a]

sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin.” Âl-i İmrân Sûresi 103. ayeti ayet-i celilesindeki emr-i sübhanisine uyarak gönül birliği ile saltanatın yüce tahtının etrafına toplanarak ve elbirliği ile Hilafet yüce kürsüsünün ayaklarına sarılarak biliniz ki devletimiz bugün Müslümanların can düşmanı olan Moskof, İngiliz, Fransız Hükûmetleri ve müttetikleri ile savaş hâlinde bulunuyor. Mü'minlerin başı ve Müslümanların halifesi hazretleri sizi cihada davet ediyor.

Ey İslam mücahidleri, Cenabı Hakk'ın yardım ve inayeti ve Peygamberimiz Efendimizin ruhanî yardımı ile din düşmanlarını zelil ve perişan kılıp Müslümanları sürekli olan saadetlerle sevin-dirmeniz yüce Allah'ın vaadi ile teyid olunmuş ve müjdelenmiştir.

“Kâtilûhum yuazzibhumullâhu bi eydiyküm ve yuhziyhim ve yensurküm 'aleyhim ve yeşfi sudûra kavmin mü'miniyn” sadakallahülaziym. (“Onlarla savaşın ki, Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları rezil etsin, onlara karşı size yardım etsin, mü'min topluluğun gönüllerini ferahlatsın.” Tevbe Suresi 14. ayet)

Şeyhulislâm ve Müfti-i'l-Enam-i Sabıka MUSA KAZİM

Şeyhulislâm ve Müfti-i'l-Enam-i Sabıka ZİYAÜDDİN

Şeyhulislâm ve Müfti-i'l-Enam HAYRİ

Kâdiyyü'l-Asker Ataullah Efendizâde MEHMED ŞÜKRÜ

Kâdiyyü'l-Asker ÖMER HULUSİ

Eminu'l-Fetva ALİ HAYDAR

Şeyhülislam ve Müftiyyü'l- Enam-i Sabıka ESAD

Kâdiyyü'l-Asker MEHMED ESAD

Kâdiyyü'l-Asker AHMED HULUSİ

Kâdiyyü'l-Asker NECMEDDİN

Kâdiyyü'l-Asker MUSTAFA TEVFİK

Kadı-ı Asker İBRAHİM ESAD

Müsteşâru'l-Meşihati'l-İslamiyyeti Evliyâzâde İBRAHİM EVLİYA

Kâdiyyü'l-Asker İSMET

Kâdiyyü'l-Asker ve Kadı-ı asker Emimi-i Fetvâ-i Sabıka MAHMUD ESAD TEVFİK

Reisü Meclisi't-Tedkîkâtı-ş-Şeriyye HÜSEYİN KAMİL

Vekilu'd-Ders ALİ

El-Kâdi Bidâri'l-Hilâfeti'l-Aliyye MUSTAFA RIZA

Es-Sultâniyye el-Mukarriru'r-Râbi li'd-dersi bi'l-hazreti
Tırnovalî MEHMED HİLMÎ

Es-Sultâniyye el-Mukarriru's-Sâlisu li'd-dersi bi'l-hazreti
Nasuh Efendizâde MUSTAFA ASIM

Es-Sultâniyye el-Mukarriru'l-Evvel li'd-dersi bi'l-hazreti
MEHMED EŞREF

Es-Sultâniyye el-Mukarriru's-Sâmini'd-dersi bi'l-hazreti
EYÜB

Es-Sultâniyye el-Mukarriru's-Sâdis li'd-dersi bi'l-hazreti AY-
DOSLU SADULLAH

Es-Sultâniyye el-Mukarriru'l-Hâmis li'd-dersi bi'l-hazreti
VİLDAN

Müdiru'l-Alâmâti'-Şer'iy ALÎ

Reisu'l-Müsevidin AHMED ESAD

Reisu'l-Meclisi'l-Meşâyih MEHMED ESAD

Mektûbiyyu'l-Meşîhati'l-İslamiyye Mardînî Yusuf Sıdkı
Efendizâde EBU'L-ULA"⁵⁶

Enver Paşa da Başkomutan Vekili sıfatıyla bir beyanname yayımlamıştır. Padişahın beyannamesi ile hemen hemen aynı mesajı vermeye çalışan bu beyannamenin metni ise şöyledir:

5- Başkumandanlık Vekâlet Beyannamesi

BAŞKUMANDANLIK VEKÂLETİ BEYANNAMESİ

“Arkadaşlar!

Sevgili başkumandanımız, halife-i zîşan efendimiz hazretlerinin irade-i seniyyelerini tebliğ ediyorum. Allah'ın inayeti, Peygamberimizin imdad-ı ruhaniyesi ve mübarek padişahımızın hayr duasıyla ordumuz düşmanlarımızı kahredecektir. Bugüne kadar kara ve denizde zabıt ve asker kardeşlerimin gösterdikleri

56 Ceride-i İlmiyye, Senc I, Sayı 7, s. 454 vd.; Larşer, a.g.c., c. 1, s. 55-57; Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 322; FO: 800/240. 156146. Arapçası için bak: FO: 800/240.126030. Ayrıca 12 Teşrinisani 330 tarihli gazetele-re bakınız.

kahramanlıklar düşmanlarımızın perişan olacaklarına en büyük delildir. Ancak her zabıt, her asker unutmamalıdır ki harp meydanı fedakârlık meydanıdır. Orada hangi asker daha ileri atılır, hangi asker düşmanın şarapnel ve kurşunlarından yılmayarak ayak direr, sonuna kadar sebat ederse o asker mutlaka kazanır. Tarih şahittir ki Osmanlı askerinden sebatlı, Osmanlı askerinden fedakâr hiç bir asker yoktur. Hepimiz düşünmeliyiz ki, başımızın ucunda Peygamberimizin ve sahabe-i güzin efendilerimizin ruhları uçuyor. Şanlı babalarımız, başlarımızın ucunda bizim ne yapacağımıza bakıyor. Eğer onların hakiki evladı olduğumuzu göstermek, bizden sonra geleceklerin lanetlerinden kurtulmak istersek çalışalım.

Zincirler altında inleyen üç yüz milyon İslam ve eski vatan-daşlarımız hep bizim muzafferiyetimize dua ediyor. Ölümünden kimse kurtulamayacaktır, ne mutlu ileri gidenlere, ne mutlu din ve vatan yolunda şehit olanlara...

İleri! Daima ileri ki zafer, şan, şehadet, cennet hep ileride, ölüm ve zillet geridedir. Mübarek ve mukaddes şehitlerimiz ruhuna fatiha.

Padişahım çok yaşa

Başkumandan Vekili ENVER”⁵⁷

F- MECLİS-İ MEBUSAN’IN CİHADİ KARŞILAMA BİÇİMİ

21 Aralık 1914’te padişahın nutkuna karşılık veren Meclis-i Mebusan, Cihad-ı Ekber ilanına olağanüstü övgüde bulunmuş, fetvalara dair görüşünü şu şekilde dile getirmiştir:

“Müslüman düşmanlarının saltanat-ı seniyyelerine müttefik kan hücum ettikleri bir zamanda cihat ilanı ile rûy-i zeminde mevcut olan ehl-i tevhidin taraf-ı şeref-i Hilafetpenâhilerinden şu farîza-i diniyyeyi ifaya davet buyurulması nûr-ı nevâyinin kıyamete kadar bakası tebşîr-i ilahisiyle mübeşşer olduğumuz Hilafet-i celile-i İslamiyenin hem hakkı, hem de vazifesi idi. Böyle bir emr-i azim ve mühimmin fetva-yı şerif-i şeriat-i garrâyı muvafakat ve iktirân-ı saltanat-ı seniyyelerinin ulüvvü şanına ve

57 Cricde-i İlmiyye, Senc I, Sayı 7, s. 436-37; Scbilurreşad, c. 13, Sayı 314, Ay 11, Yıl 1330, s. 14-15.

İslam'ın felah ve necat-ı karib ve müstakbeline delil ittihaz edilse (sezadır).

Müslümanlar için cihat fetih ve tahrib-i bilad ve ihlâk-ı ümem ve ibâd için değil, ancak himaye-i hak için farz kılındığına ve yer-yüzünde yüzlerce milyon nüfus-ı İslamiye mevcut iken devam-ı hükm-i İslam'ın en büyük bir hak olduğuna ve bu hakkın idame ve ikamesi ise herkesden evvel Osmanlılara terettüb ettiğine göre İslam'ın izzet-i namına saltanat-ı seniyyelerinin bakası ve vatan-ı azizimizin muhafazası yolunda bezl-i nefis-i nefise cümle-i memleket halkının her zaman amade bulunduğu, seferberlik emrine umum milletin kemal-i hâşeşle gösterdiği icabet ve izhar ettiği âsâr-ı gayret bir delil-i bâhirdir. İşte bu hakkın ilâsı ve vazife-i diniyyenin ifası için asırlardan beri a'dây-ı İslamiyyeye karşı mücadeleye teşne olarak devletimize imdada hazır bulunan ve bizden istimdad ile ancak davet-i Hilafete muntazır bulunan üç yüz milyon Müslümanın Cenabı Celil-i hilâfetpenâhîlerinden mezkûr üç devlet ile muavinleri aleyhine ilan olunan cihada derhal icabet edeceği şimdiye kadar görülen âsâriyle zahirdir.”⁵⁸

Meclis-i Vükelâ ise 29 Kasım 1914 tarihinde almış olduğu bir kararla Cihad-ı Ekber davetine herhangi bir nedenden ötürü icabet edemeyecekleri malî yönden iştirake teşvik etmiştir.⁵⁹

G- BEYANNAME'NİN ÖZELLİĞİ VE TAHLİLİ

Meşihat Makamı'ndan sâdır olan bu beş fetva veya beş kısma ayrılmış bir fetva daha ziyade imparatorluk dışındaki Müslümanlar için çıkarılmış ve Birinci Kosova harbinden sonra⁶⁰ bu türdeki ikinci cihat daveti olmuştur. Ayrıca daha önceki fetvalardan farklı olarak, sadece Osmanlı tebasında bulunan Müslümanlara değil, aynı zamanda sömürgeci devletlerin idaresinde yaşayan Müslümanlara açık bir üslupla cihada katılmaları yolunda davette bulunmuştur.

58 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 333-34.

59 A.g.c. c. 3, s. 345. Cihad-ı Ekber dolayısıyla resmî makamların vermiş olduğu fetva ve beyannamelere ilaveten İslam ulemasından ileri gelen bir kısım şahsiyetler de cihada teşvik yolunda beyannameler yayımlamışlardır. Mesela bak: Abdülaziz Çaviş, “Yeryüzündeki Umum Müslümanlara Beyanname” Sebilürreşad, c. 13, Sayı 317, Ay 11, Yıl 1330, s. 36-37; Yine Salih eş-Şerif et-Tûnisi Sebilürreşad'ın on üçüncü cildin muhtelif sayılarında kullandığı ayet ve hadislerle cihada davet ve teşvikte bulunmuştur. Mesela bak: “Fi Sebilillah Cihadın Hakikati, Gayesi, Hükmü, Mücahidin Vazâifi” Sebilürreşad, c. 13, Sayı 315, Ay 11, Yıl 1330, s. 20-24. Konu için ayrıca savaş sırasında verilen ilan ve fetvaları ihtiva eden Cihân-ı İslam'ın 0 (sıfır) sayısına bakınız.

60 Türk Ansiklopedisi, “Cihat” maddesi, c. X, Ankara 1958, s. 498.

Şeyhülislamın imzasını taşıyan ve resmîyette bir, fakat esasta beş kısmıdan meydana gelen bu fetvalar, caizdir veya caiz değildir cevaplarıyla biten ve saldırı-sorumluluk detay ve şartlarını dile getiren sorular üzerine kurulmuştur. Fetva, bütün Müslümanlara İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı cihada koşmaları vazifesini getirmiş, gerek bu ülke ve gerekse Sırbistan ile Karadağ esaretinde yaşayan Müslümanları düşman kuvvetleri tarafında yer almamaya ve Almanya ile Avusturya'ya karşı silaha sarılmamaya çağırılmış, aksi şekildeki bir davranışın mükafâtının ancak cehennem ateşi olacağı belirtilmiştir.

Padişahın “kâffeî aktar-ı İslamiyede neşr-i ilanını irade ederim.” şeklinde kayıt koyduğu bu fetvaların tesirini artırmak için bütün İslam âlemine hitap eden bir kaç beyanname ile birlikte yayımlanması yoluna gidilmiştir.⁶¹ Yazılan ve yayımlanan bu beyannamelere ilaveten bunların muhteviyatını ispat ve teyit etmek üzere daha şiddetli bir üslupla imzasız birçok propaganda risaleleri yazılmış ve neşredilmiş, imamlar, vaizler aynı maksatla camilerde vaaz ve nasihatlerde bulunmuşlardır.⁶²

Meşihat Makamı'ndan çıkan ve başta şeyhülislam olmak üzere birçok ulemanın imzasını taşıyan bu fetvaların hiç bir yerinde padişaha atfen halife denilmeyip “Padişah-ı İslam” veya “Hilafet-i İslamiye” diye bahsedilmiştir. Bunun muhtemel sebebi halifenin Kureyş'ten olması gerektiğine dair Hz. Peygamber'e nispet edilen hadis-i şerife dayanılarak itirazların yükselmesinden kaçınılmış olmasıdır. Çünkü Osmanlı padişahlarının halifeliği Peygamber soyundan geldiklerini söyleyen Fas hükümdarları tarafından öteden beri kabul görmemiş, İran'da ise Sün-nî-Şia akidesinden dolayı her zaman için ihtilafı olmuştur. Bu gerçeğin farkında olan Avrupa'nın büyük devletleri ve bunlar içerisinde özellikle İngiltere, zaman zaman bu siyasi ihtilafı, ilerde değinileceği üzere, kullanma yoluna giderek hilafetin Arapların hakkı olduğunu vurgulamış ve bu yolda siyasi çalışmalarda bulunmuştur.

Fetvada, yeryüzündeki bütün Müslümanlara farz olan cihadın bütün Hristiyan devletlere karşı değil, yalnız “Hilafet-i İslamiye'ye hücum ve savletlerini izhar ve ispat edenlere karşı” olduğu belirtilmiştir. Öyle anlaşılmaktadır ki böyle davranılmasından maksat, harbe henüz katılmamış ve sömürgelerinde Müslümanların bulunduğu Hollanda ve özellikle İtalya gibi devletleri kuşkulandırmamaktır. Ancak böyle bir

61 Rudolph Peters, *İslam and Colonialism. The Doctrine of Jihad in Modern History*, The Hague, The Netherlands 1979, s. 91.

62 Larşer, a.g.c., c. 1, s. 51.

tutumla saldırgan olarak İngiltere, Fransa ve Rusya'nın zikredilip daha sonra savaşa katılmış bulunan İtalya'nın unutulmasıyla önemli bir çelişkiye düşülmüş ve Cihad-ı Ekber hareketinin tutarlılığı konusunda büyük bir zaaf oluşturulmuştur.

Fetvanın kısımları incelendiği zaman çıkarılmış olan bu fetvalardan asıl maksadın İtilaf Devletleri hâkimiyeti altında bulunan Müslümanların ayaklandırılması, Cihad-ı Ekber davetine icabetin sağlanması olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca davete icabet etmemenin büyük günah olacağı ifade edilerek Müslümanlar üzerinde siyasi otoriteden ziyade manevî mesuliyet işlenmeye çalışılmıştır. Fetva ve beyannamelerde her ne kadar din ve devlet düşmanı olan devletler safında çarpışmanın caiz olmayacağı belirtilmişse de durum bunun tam aksi olmuştur.

Fetvanın yazım ve tanzim şekli o güne kadar çıkmış olan şer'i fetvaların usul ve kaidelerine de muhalif olmuş ve fetva özel makamı olan Fetvahane'nin tetkikinden geçmemiştir.⁶³ Fetvahane-i Âli'de kayıtlı ve sicile geçmiş fetvalar sırasında da mevcut bulunmayan bu fetva muhtemelen İttihad ve Terakki Komitesi Genel Merkezi'nde tertip edilmiştir.

Fetvahane'nin siyasi gelişmelere alet olarak kaza ile fetvayı birbirine karıştırdığı ve dolayısıyla da şer'î fetvayı zillete düşürüp tahkir ettiği yolunda yapılan bir tenkit de şöyle denilmektedir: "Erbabınca malûm olduğu üzere fetvalar, hadiseler ve maslahatların şahsiyetine temas edebilecek hükümlerden mücerret küllî bir mefhumu ihtiva eden şer'î nazariyelerden ibarettir. Fetvahane, şer'î hükümleri, kendisine arz edilen hâdiselerle tatbik etmeye kalkışmayarak, küllîliği muhafaza eden bir prensip şeklinde beyan eder ve çıkarır. Kendisine müracaat eden hiçbir kimseye isim tayin ederek "Sen haklısın, sen de haksızsın." demez. Böyle diyecek olsa o söz fetva mahiyetinden çıkar, kaza (hâkimin hükmü) olur. İşte bu kaideye göre cihat fetvası, İslam Hükümetinin herhangi bir Hristiyan devleti ile müştereken ve müttefikan harbe girmesinde, İslam'ın menfaati varsa veya muhtemelse ona göre hareket edilmesi şeklinde yazılacaktı ve bu fetvanın içinde Almanya veya İngiltere devletlerinin isimleri muayyen olarak zikredilmeyecekti. Cihat müftüsü, hangi devletler zümresi ile müştereken harp etmekte İslam'ın menfaatleri varsa onun ittifakı içine girmek lüzumunu beyan etmekle iktifa etmeyecek işin içine Almanya veya İngiltere devletlerinin şahsiyetini

63 İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi. Metinler/Kişiler*, c. 2, İstanbul 1987, s. 285-286; *Alcındar gazetesi*, 21 Kanunuevvel 1334.

karıştırmakla fetva meselesinin içine kazayı sokmak gibi esaslı bir hataya düşmüştür. İttihad hükümeti, kazayı fetvaya karıştırarak şer'i fetvayı da tahkir etti ve zillete düşürdü.”⁶⁴

H- BEYANNAMENİN HAZIRLANIŞI

Almanlar Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması ihtimalini göz önüne alarak cihada dair neşredilecek beyannameyi daha 1914 Eylülü'nden itibaren⁶⁵ ihtiyatkârâne propagandalarla hazırlamaya koyulmuşlardı. Bununla birlikte beyannamenin hazırlanması kolay olmamış, büyük problemler doğurmuştur; zira bir taraftan herhangi bir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın harbi tahrik etmesi, diğer taraftan ise önceki dönemlere muhalif olarak katle, genel katliama, yağmaya ve cebrî işlere meydan vermemesi gerekmektedir. Yine bir taraftan Hristiyanları Allah'ın düşmanı göstermek, diğer taraftan ise Avusturya ve Almanları bundan istisna etmek gerekiyordu. Konu zor olmakla birlikte mutad şekilde verilmiş olan fetvalara dayanılarak nihayet bir beyanname hazırlanmış ve yayımlanmış, fakat ordu ve donanmaya hitap eden bu beyannameler, içerisinde tarih bakımından kısmen doğru ve kısmen de yanlış birçok iddiaların sıralanması gibi uygunsuzluklardan da uzak kalamamıştı.

İlan edilen Cihad-ı Ekber beyannamesi Kur'an-ı Kerim'deki Tevbe Suresi 24, 38, 39 ve 41. ayetlerine istinat ettirilmiştir. Bu ayetlerden ilkinin meali şudur:

“Onlara de ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileleriniz, kazandığınız mallar, durgunluğundan korktuğunuz ticaret, ikametinden hoşnut olduğunuz meskenler size Allah'tan, O'nun peygamberinden, Allah yolunda cihadda bulunmaktan daha sevgili ise artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah fasıklar güruhunu hidayete erdirmez.”

Tebük Gazvesi'yle alakalı olan 38. ve 39. ayet-i kerimelerin meal-leri ise sırayla şöyledir:

“Ey iman edenler! Size ne oldu ki Allah yolunda gazaya çıkın denildiği zaman yere mihlanıp oyalandınız, durdunuz? Ahiretten vazgeçip dünya hayatına mı razı oldunuz? Fakat bu dünya hayatının faydası ahirete nispetle az bir şeyden ibarettir.”

“Eğer gazaya çıkmaz iseniz Allah sizi acıklı bir azaba duçar

64 Kara, a.g.c., c. 2, s. 285-6.

65 Larşer, a.g.c., c. 1, s. 51.

eder. Yerinize başka bir kavmi getirir. Siz ona hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye hakkıyla kadirdir.”

Tevbe Suresi'nin 41. ayeti de Tebük Seferi dolayısıyla hicretin dokuzuncu yılında Medine ile Şam arasındaki mesafenin hemen hemen yarısına varıldığı bir sırada nazil olmuştur. Yolun uzaklığı, ganimet elde etmek ihtimalinin karşılaşılabilecek güçlüklerle nispetle daha az olması ve ayrıca Doğu Roma İmparatorluğu kuvvetleriyle çarpışma tehlikesinin mevcudiyetinden dolayı bu sefere pek az kimse gitmek istemiştir. Meşihat Makamının Kur'an'daki cihada dair ayetler arasından bu ayetleri seçmesinin sebebi muhtemelen iki savaş arasındaki hem seferin taşıdığı büyük güçlükler ile düşmanın gücü ve hem de Peygamber zamanında Hristiyan bir devletle çarpışmak ihtimalini gösteren ilk sefere ait olması yönündeki durum benzerliği dolayısıyla olmuştur. Zikri geçen ayetin meali ise şöyledir:

“(Ey Mü'minler) sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak elbirlik (savaşa) çıkın. Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihat edin. Eğer bilerseniz bu, sizin için çok hayırlıdır.”

Yukarıda meallerini verilen dört ayet-i kerimeye dayanılarak yürütülen muhakeme şu olmuştur:

“...Bilumum mü'min işbu Cihad-ı Ekber'den hissemend-i sevab olmak için “İnfirû hifâfen...” hükmüne uyararak beden ve malen cihat üzere nefir-i âmm (bütün halkın toplanması) emrini almıştır. Binaberin Kırım, Kazan, Türkistan, Buhara, Hive, Hindistan gibi, hükûmât-ı zâlîme-i mezkûrenin kabza-i tasallutlarında bulunan ve Çin ve Afgan ve İran ile Afrika'da vesair aktâr-ı arzda (dünyanın öbür taraflarında) mütemekkin olan (oturan) bilumum Müslimîn alâ kaderi'l-istitâa (ellerinden geldiği kadarıyla) işbu Cihad-ı Ekber'e bu babdaki fetva-yı şerife müeddâsınca Osmanlılar ile beraber malen ve bedenle iştirake müsâraat edip nesteûzubillâh “Ya eyyühelleziyne âmenû mâleküm...” (“Ey iman edenler! Size ne oldu ki Allah yolunda gazaya çıkın denildiği zaman yere mihlanıp oyalandınız, durdunuz? Ahiretten vazgeçip dünya hayatına mı razı oldunuz? Fakat bu dünya hayatının faydası ahirete nisbetle az bir şeyden ibarettir.” Tevbe Suresi 38. ayet)” ve “İlla tenfirû yuaz-zibküm..” ve “Kul in kâne âbâüküm...” ayât-ı kerimelerini tememmül ederek dünya ve ahirette teveccüh edecek azab-ı elimden

tahlîs-i giribân (yakasını kurtarmak) ve iktisad-ı saadet-i câvidân eylemeleri en büyük farâiz-i diniyelerinden, hele düşmanların zîr-i tabiiyyetlerindeki evlâd-ı Müslimîni taht-ı silaha alıp “Halife-i Müslimîn” veya muavin müttetiklerinin aleyhine olan cinayetlerini yine ehl-i İslam eliyle yapmak hususunda bin türlü ihtiyâlât-ı leîmâne göstermeleri mü’min kalbinin tahammül edemeyeceği en dilsuz bir bela olmak mülâbesesiyle şu kâria-i müdhişeye (müthiş belaya) bir an evvel çaresâz olmak için Alem-i İslam’ın her nevi fedakârlığı iktiham etmesi ve bu babda en şedid ikrahlara bile mütevekkilen alellah sabreylemesi akdem vazâif ve ehemmi-i ibâdâtıdır. Din-i mübin-i ilahî namına cihada şitâban olan Müslimîni her hususta mazhar-ı fevz ve nusret buyuracağı inayet ve eltâf-ı celile-i samedâniyyeden mev’ûd ve şeriat-i garrây-ı Ahmediyye’in ilây-ı şanı için feyday-ı can ve mal eyleyen ümmet-i nâciyesine zahir ve destegîr olmak için ruhaniyet-i mukaddese-i nebevîye hazır ve mevcuttur...”⁶⁶

Beyanname; İngiltere, Fransa ve Rusya’yı kendi menfaatleri için milyonlarca Müslüman’ı köle etmek, Hindistan, Asya ve Orta Afrika’da inananlara zulmetmekle suçlamıştır. Bu sebeple bütün Müslümanlar halife tarafından cihada davet olunmuş, toplu hâlde kıyamda bulunmaları, gerek bağımsız ülkelerdeki ve gerekse sömürgeci devletler idaresindeki mü’minlerin Osmanlı kuvvetlerine, canları ve mallarıyla cihat mücadelesine katılmaları istenmiştir. Bununla beraber beyanname İslam dünyasının yardımını pek vadedilmemiş, yalnızca üç yüz milyon Müslümanın dua ve temennileri üzerinde durularak Osmanlı askerlerine bu dünyayı kurtarmak görevi yüklenmiştir. Osmanlı ricalinin cihat işine muhtemelen Almanlar kadar inanmadıklarını göstermesi bakımından bu ihtiyatkârlık dikkate değer mahiyettedir.

Meclis-i Âli’nin neşrettiği beyanname ise özetle şöyledir:

“Hilafet makamı, hükûmet idaresinde bulunan Osmanlı tebasının 20 yaşından 45 yaşına kadar olanlarını istisnasız olarak silâh altına davet ederek... düşmanların İslam dini aleyhine olan cinayetlerini İslam halkı eliyle yapmak hususunda bin türlü ihtiyâlât-ı leîmâne göstermeleri mü’min kalbinin tahammül edemeyeceği en yürek yakan bir bela olmak dolayısıyla

66 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 323-24.

şu büyük yaraya bir an evvel çare bulmak için İslam âleminin her türlü fedakârlığı iktihâm etmesi ve bu babda en şiddetli zorlamalara bile Allah'a tevekkül ederek sabretmesi vazifelerin ilk başta gelenlerinden ve ibadetlerin en önemlilerindedir.”

denilerek gerek Osmanlı tebasındaki ve gerekse İtilaf Devletleri idaresi altında yaşayan Müslümanlar Cihad-ı Ekber'e katılmaya çağırılmışlardır.

Beyannamede Kırım, Kazan, Türkistan, Buhara, Hive, Hindistan, Çin, Afganistan, İran ve Afrika özellikle zikredilmiş, Müslümanların birlik oluşturmasının dinin esaslarından olduğundan ve İslam'ın geleneksel düşmanı bulunan İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşmanın lüzumu dile getirilmiştir.

II- GENEL OLARAK PROPAGANDA FAALİYETLERİ

A- TÜRK-ALMAN PROPAGANDA HEYETİ VE FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ve Cihad-ı Ekber'in ilan edilmesi üzerine bütün İslam ülkelerine gitmek ve buralarda İttihad-ı İslam hareketini yürütmek üzere Türk-Alman heyetleri tertip edilmiştir.⁶⁷ Bu şahsiyet ve heyetler arasında Medine'de Senûsî Zaviyesi Reisi Süleyman b. İlyas ve maiyyetinde Trablusgarp'tan gelen şeyhler de yer almışlardır. Bunlardan özellikle Arap kabileleri arasında propaganda yaptırmak suretiyle istifade olunması kararlaştırılmıştır. Yine bunlar vasıtasıyla Mekke'de bulunan zaviye şeyhlerinden Ali b. Nehâmed'den istifade edilebileceği⁶⁸ anlaşılmış, Medine uleması ve ahalisinden bazı şahısların nasihat heyeti olarak kabilelere gönderilmesi⁶⁹ kararlaştırılmıştır. Samimi ve sadık Müslüman ve Alman ajanlarından oluşan bu heyetler⁷⁰ bütün İslam ülkelerine yayılmış ve Cihad-ı Ekber'in başarısı için olanca güçleri ile çalışmaya koyulmuşlardır. Diğer taraftan cihat münasebetiyle Osmanlı Hükûmeti tarafından her mahalde ilan tarihinden itibaren geçerli olmak üzere bir af kanunu çıkarılmıştır. Daha sonra ise ilgili şahısların tayin edilen müddet zarfında iştirak edememeleri yahut ilandan haberdar olmamaları vesair durumları göz önüne alınarak bu durumun tabiiğine kanaat getirilmiş, dolayısıyla da herkesin haberdar olabileceği surette mezkûr kanunun yeniden ilanına ve kanuna uygun olarak icrada bulunulmasına karar verilmiştir.⁷¹ Ayrıca

67 BOA, MV, nr 239/104, 19 Nisan 331.

68 BOA, DH-ŞFR., nr 66/6, 3 Temmuz 1332.

69 BOA, DH-ŞFR., 65/124.

70 Bu heyeti meydana getiren elemanlardan bir kısmı Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup subayların idaresinde hükümetçe gösterilecek herhangi bir mevkiye hizmette bulunmak üzere toplanan kimselerden oluşmuştur. Bak: BOA, DH-ŞFR., nr 49/48, 4 Kanunusani 330.

71 BOA, DH-ŞFR., nr 49/30, 4 Kanunusani 330.

Osmanlı Hükûmetince şüphe unsuru taşıyan şahıslar büyük bir titizlikle tarassut altında tutulmuş ve şumullü bir şekilde tahkike tabi olmuşlardır. Cihat aleyhtarı hatırı sayılır, çevresi ve cemaati olan kimselerin ise tutuklanması yoluna gidilmiştir. Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti tarafından bazı vilayet, mutasarrıflık ve muhafızlıklara gönderilen telgraflarda İngilizler adına çalışması muhtemel kimselerin, özellikle Hindistan ve Singapur'a gelecek olan kimselerin, sıkı bir denetim altına alınmaları talimatı verilmiştir.⁷² Somali, Mısır ve Yemenlilerden oluşan düşman devletlere mensup casuslarla bir takım gizli memurların Babu'l-Mendeb sahillerine, Muha ve Hadîde cihetlerine sevkedildiklerinin haber alınması üzerine bu kimselerin yakalanması yolunda Yemen vilayeti idarecilerine ihtarda bulunulmuş⁷³, bu noktada alınan tedbirler daha da artırılmıştır. Bu tedbirlere mukabil Cihad-ı Ekber'e iştirak edecek yabancı uyruklu Müslümanlara gerekli kolaylıkların gösterilmesi, gelmeyenlerin ise malen yardımda bulunmalarının teşvik edilmesi istenmiştir.⁷⁴ Bir taraftan kudreti bulunan kimselerden malî yardımda bulunmaları istenirken diğer taraftan Cihad-ı Ekber'in başarıya ulaşması için muayyen kimselere ve beldelelere İttihat Hükûmetince tahsisatlarda bulunulmuştur.⁷⁵ Örneğin savaşın ilan edilmesinden sonra müteaddit defalar Yemen'e para gönderilmiş⁷⁶, Ravle aşireti reisi Nuri eş-Şa'lâ'ya maaş bağlanmış⁷⁷, halk üzerinde etkisi olan kimselerin nüfuzundan faydalanılmaya⁷⁸ ve kendilerinden cihada teşvik yolunda fetva alınmaya çalışılmış⁷⁹ veya bu tür kimseler önemli makamlara getirilmiş⁸⁰, Cihad-ı Ekber'in ilanı gününe

72 BOA, DH-ŞFR., nr 49/132, 12 Kanunisani 330; BOA, DH-ŞFR., nr 51/239, 26 Mart 331.

73 BOA, DH-ŞFR., nr 47/102.

74 BOA, MV., nr 195/21.

75 BOA, DH-ŞFR., nr 47/49; BOA, DH-ŞFR., nr 47/103; BOA, DH-ŞFR., nr 47/258; BOA, DH-ŞFR., 48/173, 14 Kanunucvvel 330.

76 BOA, DH-ŞFR., nr 50/218; BOA, DH-ŞFR., nr 47/49; BOA, DH-ŞFR., nr 47/103.

77 BOA, DH-ŞFR., nr 47/258.

78 BOA, DH-ŞFR., nr 48/118; BOA, DH-ŞFR., nr 48/77; BOA, DH-ŞFR., 48/172; BOA, DH-ŞFR., nr 49/48; BOA, DH-ŞFR., nr 49/131; BOA, DH-ŞFR., nr 47/49; BOA, DH-ŞFR., nr 47/103.

79 Örneğin Şeyh Abdulkadir Geylânî'nin Hindistan ve Afganistan'da pek çok mensubu bulunduğundan bu tarikatın nakıbuleşrafının bütün Kadirîlerin cihada teşvikini sağlamak yolunda fetva vermesi sağlanmıştır. Bak: BOA, DH-ŞFR., nr 48/258; BOA, DH-ŞFR., nr 48/77.

80 Mesela Halep ulemasından Şeyh Zerkâ, şeyhulislam tarafından Bâb-ı Fetva'da istihdamı arzu ve tensib edilmiştir. Böyle önemli bir memuriyete tevcih edilmesi ve bin gurus kadar da maaş bağlanması politika icabı gerekli olmuştur. (Bak: BOA, DH-ŞFR., nr 39/30, 6 Mart 1330.) Necib Melhame de benzer bir görevde istihdam edilmiştir. Bak: BOA, DH-ŞFR., nr 47/100.

tesadüf eden günlerin memur, esnaf, tüccar ve şirket gelirlerinin şehitler hayrına teberru edilip edilemeyeceği konusu⁸¹ müzakere konusu olmuştur. Zira İttihad-ı İslam fikrinin gerçekleştirilmesi çeşitli milletlere mensup Müslüman gönüllülerin Türk ve Alman subaylarının kumandası altında toplanarak yapılacak çalışmayla İslam âleminin uyandırılması hareketinde görülmüştür. Bu sebeple Almanlar, “Bütün İslam dünyası halifenin emri ve Cihad-ı Ekber’in ilanı ile seyyar bir ordu hâline gelinceye kadar bu siyaseti asla terketmemeyi”⁸² düşünmüşlerdir.

Savaş sırasında Türk-Alman ittifakı ajanlarınca İslam dünyasında sürdürülen Pan-İslam hareketi resmî ve gayriresmî olmak üzere iki koldan uygulamaya konulmuştur.

Resmî olarak sürdürülmeye çalışılan propaganda faaliyetine Türk ve Alman diplomat ve subayları ile bunların idaresindeki elemanlar katılmışlardır. Beraberinde Osmanlı halifesi ve Alman kaiserinden resmî mesajlar taşıyarak Afgan Emiri Habibullah’ı İttihad-ı İslam siyasetine katılmaya, tarafsız davranmaktan vazgeçmeye ve İngiltere’ye karşı savaşta bulunmaya ikna etmek üzere 1915 yılında Kabil’e varmış olan Türk-Alman propaganda heyeti, Enver Paşa tarafından teşkil edilen, İran, Afganistan ve Hindistan’da İngiltere aleyhine isyan ve ihtilaller çıkararak Afgan Emirini Türk-Alman safında savaşa sokmayı gayesi güden Rauf Bey Müfrezesi⁸³ bu tür çalışmaların bir misalidir.

İran tarafında ve Kürt aşiretleri arasında çalışması kararlaştırılan⁸⁴ bu müfrezenin teşkiline İstanbul’da Harbiye Nezareti’nde -Harbiye Nazırı Enver Paşa ile bizzat temasta bulunan- Şark Şubesi Masası Başkanı Ömer Fevzi Bey tarafından başlanılmıştır. Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi’nde askerî ve sivil şahısların yanında, Afganistan ve İran’ın durumuna vakıf olan bazı kişilerle Hintli, Peşaverli, İranlı kimseler ve Alman subaylar da yer almıştır. Heyet, beraberinde İran, Afgan Şah ve ümerasına padişah tarafından hediye edilmek üzere murassa kılıçlar, Kur’an-ı Kerimler ve sancaklar taşımıştır. Heyetin nihaî hedefleri arasında yer alan Hindistan’daki faaliyetlerine uygun bir ortam hazırlamak

81 BOA, MV., nr 200/103, 3 Cemaziyelevvel 1334.

82 Landu, a.g.c., s. 99, 103.

83 A.g.c., s. 103-104; İsrâfil Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM), Ankara 1992, Sayı 3, s. 249.

84 BOA, DH-ŞFR., nr 48/324; BOA, DH-ŞFR., nr 47/381.

üzere ayrıca bu ülkeye Hidviye Vapuru ile değişik bir kimlik ve kıyafetle bir yüzbaşı ve bir mülazım olmak üzere iki subay gönderilmiş, fakat bu iki subay İngilizlerin takibatına ve daha sonra da tutuklamalarına muhatap olmuşlardır.⁸⁵ Askerî talim ve terbiyeden yoksun heyet, hareketinden kısa bir süre sonra Almanların, mütihakim bir tavır takınmaları, yolculuk sırasında insiyatifi sürekli kendi ellerinde buldurmaya çalışmaları, Doğu'da her türlü hâkimiyet ve nüfuzun Alman İmparatorluğu'na ait olmasına, Türklerin yardımcı durumda kalmasına ve Doğu politikasının Alman siyaset ve menfaatleri paralelinde seyretmesine çalışmaları vesair sebeplerden dolayı Türk-Alman heyetleri arasında ciddi anlaşmazlıklar belirmeye başlamıştır.⁸⁶ Almanlar gibi Türklerin de Hindistan seferi hayali içerisinde olmaları Almanların paralelinde bir Türk hareketinin doğmasına sebep olmuştur. Karşılıklı olarak yürütülen bu hareketler, Afganistan'a gidecek olan Alman Üsteğmen Niedermayer'in Türkler tarafından Bağdat'da kasıtlı olarak bir kaç ay alıkonması, Alman Konsolosu Schünemann ile 1915 Nisanı'nda 5 bin kişilik bir kuvvetle Kirmanşah'ı işgal eden Afganistan seferi ordu kumandanı Rauf Paşa arasında zuhur eden husumet vesair olaylar, iki müttefik arasındaki ihtilafın boyutunu daha da artırmıştır. Nihayet bu anlaşmazlıklar Halep'te daha da belirgin bir hale gelmiş ve Bağdat yolunda Rauf Beyle Alman heyeti başkanı Von Vos Muss arasındaki ihtilafın had safhaya varması üzerine ise iki heyet birbirinden tamamen ayrılmışlardır.⁸⁷

Heyetlerin birbirinden ayrılmasını müteakip Almanlar, İran ve Afganistan'a geçmek ve buralarda kendi siyaset ve propagandalarını yürütmek için maddi güçlerini kullanmışlar, Şiiilerle ilişki kurmaya, cihat fetvaları hazırlamaya ve kendilerine taraftar toplamaya, mezhep ayrılığını körükleyerek İranlıları Türkler aleyhinde kışkırtmaya çalışmışlar, yine burada elde ettikleri kimseler ve İsveç subayları vasıtasıyla, kendi politikalarını uygulamaya koyulmuşlardır. Almanların izlemiş oldukları bu politika sonucu İran'da Türkler aleyhinde propaganda yapılması, Türkler tarafından İran'ın Almanlara satılmış olduğuna dair yaygaralar koparılması için tabii bir ortam oluşmuttur. İşin ilginç tarafı Almanların muhalefeti yanında, müfreze yüzünden Tahran

85 Kurtcephe-Balcioglu, a.g.m., s. 250 vd.

86 Joseph Pomiankowski, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü. 1914-1918 I. Dünya Savaşı, Ter. Dr. Kemal Turan, İstanbul 1990, s. 136-137; Kurtcephe-Balcioglu, a.g.m., s. 250 vd.

87 Pomiankowski, a.g.c., s. 136-137; Kurtcephe-Balcioglu, a.g.c., s. 255.

basınının aleyhimize olduğunu ifade ederek, Rauf Bey Müfrezesi'ne Tahran'daki Türk büyükelçisinin de şiddetle karşı çıkmış olmasıdır.⁸⁸

Afganistan'a gitmek üzere hareket eden ancak o tarafa gitmesi mümkün olmadığı için Bağdat'ta kalan⁸⁹ Rauf Bey lüzum gördüğü Kürt aşiretlerini etrafına alarak, tam bir selahiyet ve muhtariyet ile refakatine hiçbir Alman verilmemek şartıyla, para ve silah desteğinde bulunulmasa dahi İran muhitinde çalışmalarda bulunabileceğini taahhüt etmiştir.⁹⁰ Ancak gerek Almanların ve Tahran'da bulunan Türk Büyükelçisi'nin muhalefetinden gerekse müfrezenin amacını gerçekleştirmekten mahrum bulunmasından ve aleyhinde oluşan siyasi ortamdan dolayı Harbiye Nezaretinin emri üzerine Rauf Bey Müfrezesi 1915 Eylülünde lağvedilmiştir.⁹¹

Rauf Bey başkanlığındaki askerî müfrezenin İran'a gönderilmesinin asıl sebebini, her ne kadar zahirde Alman konsolosluklarının tesisi ve faaliyetlerinin önlenmesi oluşturmuşsa da aslında Almanların Hindistan'ı ele geçirme emellerini anlayan Türklerin İran topraklarında Berlin Hükümetinin direktiflerinin icrasıyla alakalı Alman isteklerini kabul etmemesinden kaynaklanmıştır.⁹²

Resmî olmayan İttihad-ı İslam propaganda faaliyeti ise başta İttihatçılar tarafından kurulmuş bulunan Teşkilat-ı Mahsusa olmak üzere bu çalışmaların sürdürüldüğü ülkelerdeki gönüllü kişi, grup ve teşkilatların önderliğinde yapılmış olanıdır. Mesela savaş sırasında aşırı derecede Pan-İslamist ve Pan-Turanist politika taraftarlığında bulunan Ahmet Ağaoğlu 1917 yılında propaganda faaliyetlerinde bulunmak üzere Kafkasya'ya gitmiştir.⁹³ Teşkilat-ı Mahsusa ajanları mesailerinin büyük bir bölümünü özellikle Hindistan ve Orta Asya olmak üzere İngiliz, Fransız ve Rus tebası olan Müslümanlar arasında gerilla ve sabotaj faaliyetlerine hasrederken, bir taraftan da Çin gibi diğer ülkelerde⁹⁴ Pan-İslam propagandasında bulunmaya ayırmışlardır.

Halife'nin Cihad-ı Ekber ilanı sadece Almanya'nın bir isteği değil, aynı zamanda Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm idealinin gerçekleşmesi için

88 Kurtcepcih-Balcioğlu, a.g.m., s. 263-264.

89 BOA, DH-ŞFR., nr 48/278, 23 Kanunuevvel 1330.

90 BOA, DH-ŞFR., nr 48/324, 2 Kanunuevvel 1330.

91 A.g.m., s. 268.

92 Pomiankowski, a.g.c., s. 52.

93 Feroz Ahmad, The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914, Oxford 1969, s. 166.

94 Landu, a.g.c., s. 104.

Jön Türklerin de asıl amacını teşkil etmiştir. Zira savaş sırasında sürdürülen Pan-İslam veya İttihat-ı İslam propagandasına paralel olarak İttihat ve Terakki üyelerinin, özellikle, Orta Asya ülkeleri ve İran Azerbaycanı'nda Pan-Türkizm politikasını da sürdürmeye çalışmış olduklarını görmekteyiz. Esasen bu dönemde uygulanmaya çalışılan İttihat ve Terakki politikası daha öncelere uzanmaktadır. Zira İttihat ve Terakki'nin 1910 Kasımı'nda Selanik'te yapılan ikinci yıllık genel toplantısında Pan-İslam propagandasının; dinî, millî, yani Pan-Türkist şeklinde iki kademede yürütülmesine karar verilmiştir. Ayrıca 1911 yılı başlarında İttihat ve Terakki Komitesi'nin Kafkasya, Türkistan ve Tatarlar arasında şubeler oluşturduğu ve komitenin 1911 yılındaki üçüncü genel kongresinde mevcut şubelerini artırma ve Türkistan, İran, Hindistan, Kafkasya ve Mısır halkları arasında, Pan-Türk, Pan-İslam ve gerektiği zaman her iki izm'in de hâlihazırda yapılmakta olan, propaganda faaliyetleri için daha fazla ajan gönderme kararı aldığı⁹⁵ bilinmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından kısa bir süre önce başkanlığını Enver Paşa'nın yaptığı ve üyelerini gönüllü subayların oluşturduğu, Teşkilat-ı Mahsusa ajanları özellikle Türk halkları arasında olmak üzere Osmanlı sınırları dışında Pan-Turan ve Pan-İslam doğrultusunda propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Enver Paşa üstlenmiş olduğu bu riyaseti savaş sonuna kadar devam ettirmiştir.

İttihatçılar mevcut savaşı, Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasındaki hâkimiyetini yeniden tesis etmenin, siyasi üstünlüklerini kurmanın ve hatta Kuzey Afrika ve Batı Asya'da toprak kazanmanın, özellikle Mısır, Libya, İran'ın bazı kısımları ve Rus hâkimiyetindeki Kafkasya'yı elde etmenin bir fırsatı olarak değerlendirmişlerdi.⁹⁶ Alman neşriyatı da Enver Paşa'nın müdafiliğini yaptığı Pan-Türkizm lehinde propaganda da bulunmuştur.⁹⁷ Bu dönemde Jön Türklerin izledikleri askerî politika temel olarak iki yönde cereyan etmiştir: Enver Paşa ve taraftarlarının yeni Pan-Turanizm akımı, İran vilayetlerinde Azerbaycan ile Erdîlân, Kafkasya, Kırım, Volga Bölgesi, Türkistan, Hive ve Buha-ra'nın Osmanlı Devleti'ne ilhakını öngörmekteydi. Ayrıca Pan-Turanizm akımına göre, daha önceden kaybedilen Türk vilayetlerinin,

95 J. M. Landau, *Pan-Türkism in Turkey. A Study in Irridentism*, Hamden, Connecticut 1981, s. 47-49.

96 Trumpener, a.g.e., s. 114.

97 Landau, *Pan-Türkism in Turkey*, s. 52.

özellikle Mısır, Bingazi ve Trablusgarp'ın tekrar alınması amaçlanmaktaydı.⁹⁸

İran'da yürütülmekte olan Pan-Turanizm planı ile bidayette sadece ekseriyetle Türklerin meskûn bulunduğu İran'ın batı vilayetlerinin fetih ve bunların birleştirilmesi gayesi güdüldüğü hâlde daha sonraları, Pan-İslamizm hareketini hâkim kılmak, diğer bir ifadeyle yeni plan, o ana kadar Rusya ve İngiltere'ye müdafaasız teslim olan ülkelerin askerî ve iktisadî güçlerinin tanzimi için bütünüyle İran üzerine hâkim bir Türk hamiliğini oluşturmak şeklindeki bir değişikliğe uğramıştır. Bu planın tahakkuku için ise evvela Batı İran topraklarının Türkler tarafından işgal edilmesi ve burada Luristan Valisi Nizamı's-Sultan idaresinde merkezî devletler yanlısı bir hükûmet kurularak⁹⁹ İran ordusu teşkilatlandırılacaktı. Nizamı's-Sultan bilahare, Türklerin de yardımı ile geri kalan İran topraklarını zaptederek Rus ve İngilizleri İran'dan atacaktı. Fakat İngilizlerin Kütülemâre'nin güneyindeki mevzilere iyice yerleşmeleri ve Bağdat'a karşı yeni bir saldırıya geçmek için gizlice hazırlık yapmaları İran harekâtının başarısızlıkla neticelenmesine sebep olmuştur.¹⁰⁰

1918 yılında Türk subayları Buhara ve Türkistan'da yoğun bir Pan-Türkist propaganda faaliyetine koyulmuşlardır. Yine bu tarihte Almanlar, mesela Azerbaycanlı bazı kimseleri, Berlin'de Pan-Türkist propaganda elemanı olarak eğitmişlerdir. Ayrıca Yusuf Akçura, Ali Hüseyinzâde ve Rusya'dan hicret eden ve Pan-Türkist faaliyetlerde bulunan daha başka kimseler, muhtemelen Osmanlı devlet ricalinin onayı ile benzer gayeler için 1915 yılında Budapeşte, Viyana, Berlin ve Sofya'ya, 1916 yılında ise Lozan ve Zürih'e¹⁰¹ gitmişlerdir.

İktidar mevkiinde bulunanlar Pan-Turanizm akımından hareketle Volga Nehri'nin kıyısında ve Karadeniz'in kuzeyinde meskûn Tatar halkını Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaştırma çabası içerisinde bulunmaya, Müslüman Çerkezler ve Peçeneklerin oturduğu Kuzey Kafkasya bölgelerini kendi yayılma politikalarının alanı içine almaya karar vermişlerdi. Almanların bir ütopya olarak kabul ettiği Pan-Turanistlerin planına göre mezkûr yerlerde Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar

98 Pomiankowski, a.g.c., s. 89.

99 Zira Luristan Valisi'nin cihada iştiraki için ileri sürmüş olduğu şartlar Merkezî Devletlerce kabul edilmiş ve aşiretlerin işe vesair işleri için vilayetçe gerekli tedbir vesairenin alınması kararlaştırılmıştı. Bak: BOA, DH-ŞFR., nr 49/170, 18 Kanunusani 1330.

100 A.g.c., s. 173.

101 Landau, Pan-Türkism in Turkey, s. 53.

uzanan ve başşehri Vladikavkas olan Birleşik Çerkez Halkı ve Dağıstan Cumhuriyeti teşkil edilecekti. Fakat Nisan ayında Rus taarruzu sırasındaki Ermeni ve Geldani isyanı İran ve Azerbaycan'daki Pan-Turan hareketi için büyük bir darbe olmuştur. Ayrıca bu hadise aynı zamanda Enver ve Talat Paşaların Ermenilere karşı intikam hissi beslemelelerinin bir sebebi¹⁰² olarak da gösterilmiştir.

Şurası muhakkaktır ki Birinci Dünya Savaşı sırasında yürütülen İttihad-ı İslam propagandasında Alman diplomat ve ajanları büyük gayretler sarf etmişler ve her zaman için Osmanlı propaganda heyetlerinden daha faal ve başarılı olmuşlardır. Bu manada olmak üzere Almanların İran'a gönderdiği Klein heyeti Kirmanşah'ta; Zugmayer heyeti İsfahan ve Kirman'da; Bam heyeti Bama ve Belucistan havalisinde; Hentig Nidermayer heyeti Afganistan'da, 1915 Ağustosunda ise Türk ve Dr. Werner Otto Von Henting riyasetindeki Alman propaganda heyetleri Orta Asya'daki Türk halkları arasında propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır.¹⁰³ İran'da Alman konsolosları İran Orduları Başkumandanı ismini taşıyan Von Der Goltz Paşa emrindeki Türk kıtalarına katılmak için gönüllü toplamaya çalışmışlar, 1915 yılı içerisinde Tahran'da bulunan Alman taraftarları iktidarı ele geçirmeye teşebbüs etmişlerdir.¹⁰⁴ Ayrıca Kalküta'da Alman Genel Konsololuğu vazifesinde bulunmuş olan Prens Henry, İran'da yürütülen Pan-İslamist faaliyetlerin hem genel başkanlığına ve hem de aralarında Alman subaylarının da bulunduğu emri altındaki heyetle birlikte organizesine memur edilmiştir. Prens Henry'nin Cihad-ı Ekber temasına dayanan propaganda faaliyeti, isyan ve kargaşa çıkarma ihtimali bulunan her vasıtaya başvurmak olmuştur. Prens Henry başkanlığında yürütülen propaganda broşürleri beş dilde hazırlanmış ve Hindistan askerleri arasına kadar her tarafta dağıtılmıştır. Bu broşürlerden birinin metni şöyledir:

“Ey İranlılar! Sizin bütün ibadetleriniz ve dualarınızın boşa gittiğini mi kabul edelim? Şimdi, İslam'ın düşman tehdidi ile karşı karşıya kaldığı bir zamanda sözde bağlılığın hiçbir önemi yoktur. Mukaddes davaya katılmanızın tam sırasıdır. Eğer kendinizi feda etmekten kaçınırsanız mahşer günü Peygamber'e ne cevap vereceksiniz?”¹⁰⁵

102 Pomiankowski, a.g.e., s. 132, 325.

103 Landau, Pan-Türkizm in Turkey, s. 53.

104 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 129.

105 A. J. Barker, The Bastard War. The Mesopotamian Campaign of 1914-1918, New York 1967, s. 135.

Ancak bu faaliyetler istenilen ve ümit edilen neticeyi sağlamakta yeterli olmamıştır.

İttihad-ı İslam propagandası özellikle tarafsız olan ülkeler üzerinden İngiliz, Fransız ve Rus müstemele devletlerine ulaştırılmış ve buralarda yoğun bir çalışma söz konusu olmuştur. Fakat daha sonraları İtalya'nın harbe katılması ile propaganda heyetlerine bu cihetteki yollar da kısmen kapanmıştır. Özellikle Irak ile Afganistan arasına, Hicaz sahillerinden Mısır sahillerine, Suriye'den Trablusgarp'a, buralarda faaliyette bulunan İslam teşkilatlarının ihtiyacı olan silah ve sermaye sevk edilmiştir.¹⁰⁶ 1915 ve 1916 yıllarında Afganistan, Rus ve Çin Türkistanı'nda binlerce propaganda broşürü dağıtılmıştır.¹⁰⁷ Kafkasya, İran, Afganistan ve Hindistan'da büyük mikyasta propagandaya girilmiş¹⁰⁸, Kuzey İran'ı İngiltere aleyhine isyana sürüklemek için¹⁰⁹ tahriklerde bulunulmuştur.

1914 Ağustosundan itibaren gerek Almanya ve gerekse Türkiye İttifak Devletlerinin Afrika ve Asya'daki bazı sömürgelerine sürekli ajan, propaganda malzemesi ve para göndermişlerdir.¹¹⁰ Alman Doğu Afrika'sı hem Pan-İslam ve hem de Pan-Afrikanizm'in en tehlikeli bölgesi hâline gelmiştir.¹¹¹ Bu alandaki propaganda faaliyetlerinden birisi de Askerî Divan-ı Temyiz Reisi Yusuf Şetvan Bey'in Şeyh Senûsî hazretlerini ikna ederek İstanbul'a getirmek üzere, örtülü ödenekten verilen tahsisat ve Almanların tahsis ettiği bir denizaltı ile Trablusgarp'a gönderilmesi hadisesidir. Şeyh Senûsî, Sultan II. Abdülhamid devrinde yapılan müteaddit davetlere icabet etmemişse de Sultan Mehmet Reşad'ın davetini kabul ederek İstanbul'a gelmiştir. Enver Paşa, maiyetinde Afrikalı şeyhlerle birlikte 1918 yılı başında İstanbul'a gelen Şeyh Senûsî'yi İttihad-ı İslam propagandasında bulunmak ve ilan olunan Cihad-ı Ekber'e halkın katılımını sağlamak üzere İslam ülkelerine göndermek istemiştir. Fakat tahta geçen ve Enver Paşadan hiç de hazzetmeyen Sultan Vahdeddin, onun bu görüşlerinin aksine, savaş badiresinden kurtularak bir an evvel sulhe kavuşmayı, İngiltere ve Fransa ile bozulan ilişkileri tekrar tesis etmeyi arzu etmekteydi.¹¹²

106 Larşer, a.g.e., c. 1, s. 51.

107 Landau, Pan-Türkizm in Turkey, s. 53.

108 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 261.

109 E. J. Moberly, Irak Seferi: 1914-1918, Ter. Binbaşı Cemal, c. 1, İstanbul 1928, s. 282.

110 Trumpener, a.g.e., s. 114.

111 Ömer Kürkçüoğlu, Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918, Ankara 1982, s. 148.

112 Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul 1969, s. 186-188.

Alman Dış İşleri Bakanlığı daha Osmanlı Devleti savaşa girmeden ve Meşihat Makamı'ndan Müslümanları cihada çağıran herhangi bir fetva çıkmadan çok evvel Enver Paşa tarafından Kafkasya, İran, Afganistan, Hindistan ve Mısır'a ihtilaller çıkartmak gayesiyle ajanlar gönderilmeye başlandığında bu doğrultuda hazırlanmış olan planı memnuniyetle karşılamış ve Enver Paşa tarafından ortaya atılan projenin daha da geliştirilip tatbik olunabilmesi için İstanbul'da Alman kurmay subaylarının denetiminde Türk subaylarının da iştirak ettiği bir çalışma başlatmıştı. Mezkûr heyet de ön görülen planın tahakkuku için askeri müfrezeler kurulması kararına varmıştı.¹¹³ Ayrıca Berlin'de İngilizlere muhalif Hint Milliyetçi Partisi (Bağımsızlık Komitesi)'ni oluşturmuş, 3 Eylül 1914'te ise:

“Bağımsızlık kazanıldıktan sonra geri ödenmek üzere kendilerine borç vermeyi, silah yardımında bulunmayı, yabancı ülkelerdeki Alman konsolosluklarına Hint devrimcilerinin mücadelesinde kendilerine yardımcı olmaları talimatında bulunmayı ve Osmanlı padişahını İngiltere'ye karşı cihat açma konusunda ikna etmeyi taahhüt etmiştir.”¹¹⁴

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ve cihat ilan etmesi ile birlikte Almanlar kendilerini Müslümanların dostu olarak ilan etmişler ve ikinci derecedeki resmî propaganda faaliyetlerinde II. Kaiser Wilhelm'in Müslüman olduğunu dile getirmişlerdir. Kaiser Wilhelm ise kendisinin Hacı Wilhelm Muhammed ismini alarak¹¹⁵ İslam'ı kabul ettiği yolunda bütün doğuya haberler ulaştırılmasına göz yummuştu. Hatta onun “hacca gittiği ve burada kendisine Müslüman kitleleri harekete geçirip cihadda bulunması vazifesi verildiği...” yaygarası bile yapılmıştı. Ayrıca İngiltere'nin ana gayesinin Hazreti Peygamber'in kabrini yıkmak ve kemiklerini alarak British Museum'da Firavunlarinki ile birlikte sergilemek olduğu¹¹⁶ haberleri etrafa yayılmıştı. Yine Alman imparatorunun Şam'da bulunan Selahaddin-i Eyyubi'nin türbesine koyulmak üzere müzeyyen ve murassa bir kandil hediye ettiği¹¹⁷ yazılıp söylenmekteydi.

113 İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, “Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın İran Siyaseti”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Ankara 1992, Sayı 3, s. 275.

114 Tunçay, a.g.e., s. 11.

115 Sir Reader Bullard, Britain and the Middle East, From The Earliest Time to 1950, London 1951, s. 72.

116 Barker, a.g.e., s. 9-10.

117 Sebilurreşad, -Şuun-, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 48.

İttihad-ı İslam hareketi için Alman diplomasinin işe daha ziyade hazır ve alakadar olması yanında Osmanlı halifesinin siyasi nüfuzunun kendi hâkimiyeti altındaki topraklar dâhilinde bile sınırlı bir başarı doğurabileceğinin bilinmesi, Almanları Müslümanların dinî duygularını galeyana getirmek ve dolayısıyla da Cihad-ı Ekber'i muvaffak kılabilmek için kendi vasıtalarıyla propagandada bulunmaya sevk etmiştir.¹¹⁸ Alman konsolos görevlileri Latin Amerika'dan İsviçre, İspanya, Portekiz, Bağdat, Batavia, Pekin ve Şangay'a kadar bütün dünyada yaşayan Müslümanlarla irtibat kurmaya çalışmış¹¹⁹, Doğu Hindistan Hollandası'ndaki Hollanda adaları için 400.000 sterlin harcamıştır.¹²⁰ Alman seyyahları, dolaştıkları İslam ülkelerinde propaganda malzemeleri dağıtımını ve genişleme hareketini deruhte etmişlerdir.¹²¹ Diğer taraftan Şerif Hüseyin'in Cihat'a karşı olan ilgisizliğinin Araplar üzerinde doğurması muhtemel olumsuzlukları bertaraf etmek ve onları galeyana getirip harekete geçirmek üzere Hz. Peygamber'in sancağı evvela Şam'a götürülerek burada başta Cemal Paşa olmak üzere önemli şahsiyetlerin hazır bulunduğu bir kalabalık tarafından karşılanmış ve daha sonra da Şam'dakine benzer bir törenle istikbal edilecek olan Kudüs, Mekke ve Medine'ye¹²² götürülmüştür.

Almanların bu yöndeki faaliyetlerine mukabil Meclis-i Vükelâ ise 24 Ocak 1915'te "Muharip tebaadan Müslümanlar Osmanlı tebaası olurlarsa askerlikten bir sene tecil olunurlar." şeklinde bir karar alarak onları kendi safına çekmeye çalışmış¹²³, Teşkilat-ı Mahsusa ajanları ise propaganda faaliyetlerinde bulunmak üzere Orta Afrika'da Sudan ve Darfur'a kadar uzanmışlardır.¹²⁴

Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarının bu savaşta görmüş olduğu faaliyetler şu şekilde sıralanabilir:

1- Osmanlı ajanlarının sadece muallim ve muharrir vazifesini gördükleri hareketler. Bu tür faaliyetlerde Teşkilat-ı Mahsusa ajanları genel olarak yalnızca tercüman, yardımcı ve halifenin temsilcileri sıfatıyla Almanlara refakatte bulunmuşlardır. Kuzey Afrika'da ve Orta Asya'da yapılan çalışmalar bu türden çalışmalar olmuştur.

118 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 270.

119 Landu, a.g.c., s. 106.

120 F.O.: 141/786, nr 5751, 8 November 1917, s. 1.

121 Larşer, a.g.c., c. 1, s. 50.

122 George Antonius, The Arab Awakening, London 1955, s. 147-48.

123 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 346.

124 Antonius, a.g.c., s. 146.

2- Osmanlı ajanlarının bizzat katılımı olmaksızın Osmanlı tesirinin Almanlar tarafından neşredildiği hareketler. Bunun en mühim örneği ise Alman Doğu Afrikası'nda yapılan hareketlerdir. Müslümanlar bu harekete (Togo, Kamerun, Kongo gibi) hareket merkezinin ahalisi olarak iştirak etmiş, Müslüman sıfatı ile hareket etmeleri oldukça sınırlı kalmıştır.

3- Osmanlı ajanlarının hiçbir tesirinin olmadığı ve tamamıyla Müslümanların gayretine dayanan hareketler.¹²⁵

B- PROPAGANDA MERKEZLERİ

Cihad-ı Ekber'in ilanı ile ortaya çıkan propaganda savaşında başarı kazanmak ve bütün inananları İttihad-ı İslam hareketi etrafında toplayabilmek için Osmanlı ve Alman Hükûmetleri; İstanbul, Berlin ve İsviçre'de Türk taraftarı bulunan Şekib Arslan, sabık Mısır Hidivi Abbas Hilmi ile Tunuslu Salih eş-Şerif ve Ali Baş Hanbah gibi önde gelen ulema ve siyasetçilerden oluşan propaganda heyetleri teşkil etmişlerdir. Ayrıca Alman araştırmacı ve siyasi temsilcisi Von Oppenheim'in başkanlık ettiği özel bir tercüme bürosu oluşturulmuştu. Resmî olarak kararlaştırılan bir plan çerçevesinde bu bürolar vasıtasıyla savaşın vuku bulan gelişmeleri Müslüman kitlelere duyurulmak üzere tercüme olunmuştur. Yine yapılan bu tercümelerin okurlara sağlıklı bir şekilde ulaştırılabilmesi için postane kuruluşlarına talimatlar verilmiştir. İstanbul, Berlin ve İsviçre'de kurulmuş olan bu cemiyetler tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılmak üzere Türkçe, Arapça, Farsça, Tatarca, Urduca ve Çince olmak üzere çok sayıda broşür bastırılmış ve bunlar için oldukça uzun bir zaman ve önemli miktarda para harcanmıştır. Bu neşriyatın büyük bir bölümü Osmanlı Hükûmeti tarafından hazırlanmış ve Almanlar tarafından birbirinden çok uzak bulunan bütün Kuzey Afrika'ya, Fas'tan da Mısır'a, Suriye, İran ve Kürdistan'a kadar¹²⁶ geniş bir alana da dağıtılmıştır.

Osmanlı ajanlarının basılı propaganda malzemelerini hangi yolları kullanarak dağıtımda bulunmuş oldukları konusunda elde fazla bir bilgi olmamakla birlikte çok sayıda Arapça gazete ve dergi dağıttıkları bilinmektedir. Bu gazetelerin büyük bir bölümü kendi sınırları içerisinde devletin desteği ve devlete sadık bazı ileri gelen Arap önderleri ile yapılan iş birliği neticesinde neşredilmiştir. Berlin'de basılan propaganda

125 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 118.

126 Peters, a.g.c., s. 93, 106; Landu, a.g.c., s. 105-106.

malzemeleri denizaltılarla Fas'a ulaştırılmaya çalışılmış, Tunus, Cezayir ve Kuzey Afrika'nın diğer bölümlerine sevk edilen neşriyat ise paket görünümünde İtalya ve İsviçre üzerinden¹²⁷ gönderilmiştir.

Propaganda faaliyetlerinin sürdürüldüğü bu dönemde yeni stratejiler belirlemek ve durumu gözden geçirmek üzere Türk-Alman heyetleri Berlin'de çeşitli defalar bir araya gelmişlerdir. Bunlardan ilki, Berlin'de bulunan Türk büyükelçisi ve askerî ataşesi ile bazı önde gelen Türk ve Salih eş-Şerif et-Tûnisî gibi Arap şahsiyetleri ile Rusya Türk-Tatar Müslümanları Haklarını Koruma Derneği'nin dört üyesinin hazır bulunmasıyla 1916 yılında vuku bulmuştur. 1916 yılı Eylül ayında gerçekleşen ve Enver Paşa'nın başkanlık ettiği ikinci toplantıya ise Türkiye, Afganistan, İran, Orta Asya, Mısır ve Kuzey Afrika'dan temsilciler katılmıştır. Salih eş-Şerif et-Tûnisî Berlin'de yapılan her iki toplantıda birer konuşma yapmış ve Alman-İslam Derneği'nin kurulması için zemin hazırlamıştır. Sabık Mısır Hidivi Abbas Hilmi ise Lozan'da bir Uluslararası İslam Derneği'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Bütün bu gruplar İngiliz ve diğer emperyalist devletlerin egemenliğinde bulunan ve özellikle onlara asker olarak hizmet gören Müslümanları isyana sevk etmek üzere¹²⁸ propaganda neşriyatında bulunmuşlardır. Almanya'daki Wunsdorf¹²⁹ ve benzeri esir kamplarına getirilmiş olan Müslüman askerleri İttihad-ı İslam hareketinin doğruluğuna ve lüzumuna ikna etmek ve böylece onların Türk-Alman safında çarpışmalarını sağlamak üzere İslam ülkeleri uleması ve önde gelen şahsiyetlerince oldukça yoğun çalışmalar yapılmıştır.

Cihad-ı Ekber süresince Müslümanların hislerine hitap eden ve onları İtilaf Devletlerine karşı genel bir ayaklanmaya sevk çalışarak Kuzey Afrika, Orta Doğu, Uzak Doğu, Avrupa ve Latin Amerika gibi geniş bir sahayı kaplayan propaganda broşür ve neşriyatı İslam ittifadını sağlama yolunda her zaman için şevk ve korku ile iç içe olmuştur.

C- PROPAGANDA VASITALARI

İttihad-ı İslam hareketi doğrultusunda yapılan bir diğer çalışma şekli de Cihad-ı Ekber'in ilanını müteakip bütün İslam dünyasında hummalı bir propaganda neşriyatının ve dağıtımının başlatılmış olmasıdır.

127 Landu, a.g.c., s. 106, 108-109.

128 A.g.c., s. 106-107.

129 Peters, a.g.c., s. 93; Landau, a.g.c., s. 107. Bu şahsiyetlerden biri Mehmed Akif Ersoy'dur. Savaş sırasında Teşkilat-ı Mahsusa aracılığı ile Berlin'e gitmiş ve burada propaganda çalışmalarına iştirak etmiştir. Almanya'dan döndükten sonra ise Necid'e gönderilmiştir. Bak: İsmail Hakkı Şengül, Mehmed Akif Külliyyatı, c. 10, İstanbul 1992, s. 81-82.

Şeyhülislam tarafından çıkarılan fetvaları Müslümanlara hitap eden birçok sayı ve vasıfta olan ikinci derecedeki broşürler, ilanlar, dergiler ve her türlü basılı propaganda yayını izlemiştir. İslam dünyasının konuştuğu bütün dillerde yayınlanmış olan bu propaganda malzemelerinin hazırlanışı genel olarak Türk-Alman tercüme heyetleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Değişik ton ve karakterlerde hazırlanan ve bir kısmının toplu olarak düşman saflarından kaçmayı, diğer bir kısmının ise suikast ve ferdi muhalefette bulunmayı vurguladığı bu broşürler, özellikle 1915 ve 1916 yıllarında, Osmanlı sınırlarını aşarak Mısır, Sudan, Hindistan, İran, Afganistan, Rusya ve Çin Türkistanı'na¹³⁰ ve daha uzaklara kadar sokulup dağıtılmıştır. Yayınlanıp dağıtılmış olan bu propaganda malzemelerinin bütününde İtilaf Devletlerinin aç gözlülüğü sebebiyle İslam'ın tehlike içerisinde bulunduğu ve bu durumdan onu kurtarmanın her Müslüman'ın vazifesi olduğu üzerinde durulmuştur. Dağıtılan bu propaganda malzemelerini sürekli dolaşan konuşmacılar, hatipler, vaizler, provokatörler ve benzeri kimseler izlemiştir.¹³¹ Savaşın son yıllarına doğru daha çok Alman güdümlü Pan-İslamist faaliyet ve propaganda özellikle Orta Asya'da kesafet kazanmış, Kafkaslarda daha fazla taraftar bulmak amacı ile bol bol para harcanmış ve silah sevkiyatında bulunulmuş, bu doğrultudaki faaliyetler Rusya'nın en uzak bölgelerine, Rus-Çin sınırına kadar¹³² yayılmıştır.

Hazırlanışının, basımının ve dağıtımının büyük maliyetlere mal olduğu ve temel amacını Hindistan, Afganistan, İran ve Araplar gibi Türk olmayan diğer Müslümanların da Cihad-ı Ekber davetine icabetlerini sağlamanın oluşturduğu gazete, dergi, broşür gibi yazılı propaganda organlarından tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Hüddamü'l-Kâbe: Editörlüğünü Şevket Ali'nin yaptığı Hüddamü'l-Kâbe, Hindistan'daki Hüddamü'l-Kâbe Cemiyeti'nin aylık yayın organıdır.¹³³

The Message: Urduca basılıp mevcut savaş ve halifenin siyasi durumunu İslamî açıdan ele alıp incelemeye çalışan ve bütün Müslümanları İslam davası etrafında birliğe çağıran broşür tarzında bir neşriyattır.

130 Landau, Pan-Türkism in Turkey, s. 44.

131 Antonius, a.g.c., s. 141-142.

132 Landau, a.g.c., s. 44.

133 A.g.c., s. 202.

Nazam-i Vajahat: Şair Vajahat'ın şiirlerinden ibaret olup 1914 yılında Lahor'da neşrolunmuştur.¹³⁴

The Comrade: Hindistan'da yayınlanmış ve cihadı desteklemesi üzerine Hindistan Hükûmetinin müdahalesi neticesi yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır.¹³⁵

Bu devrede Cihad-ı Ekber propagandası yapan ve Arapça olarak yayınlanan gazeteler ise şunlardır:

El-Adl: 1908–1923 yılları arasında Türkçe ve Arapça olarak İstanbul'da basılmış ve İslam adına Mısır ve Sudan'daki emperyalist yönetiminden dolayı İngiltere'yi, Cezayir'deki zalim idaresinden dolayı da Fransa'yı hedef almıştır.

El-Ra'yu'l-Amm: Şam'da basılmış ve İttihad-ı İslam ve Osmanlı çizgisinde bir yayın takip etmiştir.

Ceridetü's-Şark: Şam'da neşredilmiş olup editörlüğünü Muhammed Kürt Ali (1876- 1953), Abdülkadir el-Mağribî (1867–1956) ve Şekib Arslan gibi zamanın tanınmış gazetecileri yapmıştır.¹³⁶

Yine bu devrede aynı çizgide yayınlanmış olan dergilerden bazıları ise şunlardır:

The Brotherhood: 1918 yılında İstanbul'da İngilizce olarak basılan ve Hindistan'daki Müslümanların bağımsızlığını gaye edinen aylık bir yayın organıdır.

Cihan-ı İslam: İslam Hayır Cemiyeti (El-Cem'iyetü'l-Hayriyye el-İslamiyye)'nin kontrolünde ve Yusuf Şatvan'ın editörlüğü ile yayımlanmıştır. 1914 yılından sonra ise Osmanlı Genel Kurmay Bakanlığı tarafından Türkçe, Urduca, Arapça ve Farsça olarak dört dilde neşredilmiş, Hindistan'ın birçok şehir ve kasabasında parasız olarak dağıtılmıştır. İngilizler tarafından ithalinin yasaklanması üzerine Hindistan'a kaçak olarak sokulmuştur.¹³⁷ İstanbul'da neşrolunan bu gazetenin hedefi İtilaf Devletlerine karşı propaganda savaşını yürütmek olmuştur.¹³⁸

İstanbul'da yayınlanan ve Müslümanların gasp edilmiş haklarını yeniden elde etmeyi gaye edinen The Muslim Revival in the Seat of the Supreme Caliphate ve ayrıca El-Faraiz; El-Hakâik (Buenos Aires'de);

134 A.g.c.,s. 195.

135 P. Hardy, The Muslims of British India, Cambridge 1972, s. 185.

136 Landu, a.g.c., s. 109.

137 Feroz Ahmad, "İstanbul'da Hint Milliyetçileri", Yapıt, Sayı 6, İstanbul 1984, s. 10-12.

138 Gökalp-Georgeon, a.g.c., s. 150.

Ottomano (el-Osmanî Ceride Osmaniyye Câmi'a) (San Paolo'da); The First Year of the War; Friendly Advice to Indian Brothers; Cihat for Right¹³⁹ gibi broşür nevinden yayınlara rastlamak da mümkündür.

El-Âlemu'l-İslamî, Ceride Siyâsiyye, Diniyye, İctimâiyye, Edebiyye, Yevmiyye (İslam Dünyası, Günlük siyasi, Dinî, İctimaî, Edebî Gazete): İstanbul'da 1916 yılında Abdülaziz Çaviş'in editörlüğünde yayınlanmış Pan-İslam çizgisinde haftalık Arapça yayın organıdır. Daha sonraki tarihlerde Alman haftalık Die İslamische Welt dergisi ile birleşmiş ve Alman finansmanıyla 1916 Kasımı'ndan 1918 Ağustosuna kadar yayınına Berlin'de devam etmiştir. Alman finansına ilaveten ayrıca Abdülaziz Çaviş'in Enver Paşa nezdindeki girişimleri neticesi dergi için Osmanlı Genel Kurmay Başkanlığının moral ve maddî desteği de kazanılmıştır.¹⁴⁰ Dergi, Osmanlı Devleti'nin bütün Müslümanlara hitap ettiğini belirterek Müslümanların birleşip cihada katılmalarını, hürriyetlerini elde etmelerini ve bu suretle eski asude ve parlak İslam toplumunu yeniden vücuda getirmeleri mesajını vermeye çalışmıştır.

Yukarıda arz edilmeye çalışılan propaganda malzemesi yanında sürelili yayın ve risalelerin de kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Bunlar Osmanlı Devleti'nin 1914 Kasımı'nda savaşa katılması dolayısıyla ancak 1915 yılından itibaren neşredilebilmiş ve 1918 yılına kadar da devam etmiştir.¹⁴¹ Bu risalelerden bazıları ise şunlardır:

Risalet'ül-Cihad ala Fetva Halîfatına'l-A'zam el-Sultan al-Gâzi Muhammed Reşad: (Halifemiz Yüce Sultanımız Sultan Gâzi Muhammed Reşad'ın Fetvalarına Dair Cihat Risalesi), Muhammed Edib el-Cerrah (Musul Temyiz Mahkemesi hâkimlerinden), Musul 1333, (Matbaatu Ninava), 88 sayfa.

İrşâdu'l-İbâd ila'l-Gazve'l-Cihad (Cihat Konusunda Kulların İrşadı): Ahmed Fahrüddin Abdullah el-Fevzi, İstanbul 1336/1917, El-Matbaatu el-âmire, 250 + 6 sayfa.

Hakikatu'l-Cihad. Die Wahrheit über dem Glaubenskriege (Cihat Gerçeği): Şeyh Salih Eşref Et-Tûnisî, Deutsche Gesellschaft für İslamkunde, Berlin 1915.

El-Cihad: Muhammed Madi Ebu'l-Azâim, Cairo 1970, (İzzeddin Madi Ebu'l-Azâim, Daru Meşîyhâti't-Tarikah el-A'zamiyyeh), 120 sayfa.¹⁴²

139 Landu, a.g.c., s. 112, 195.

140 A.g.c., s. 109-110.

141 A.g.c., s. 112.

142 Peters, a.g.c., s. 187.

L'İslam dans l'armée Francaise (Guerre de 1914–1915): El-Hac Abdullah. Fransızlar ise bu kitaba: L'İslam dans l'armée Francaise: Réplique a des Mensonges unvanlı kitapla karşılık vermişlerdir.¹⁴³

Yine gerek Araplar arasındaki milliyetçilik duygularının bastırılması ve gerekse hem Kahire'deki El-Ezher Üniversitesi ile rekabette bulunmak ve hem de Pan-İslam hareketinin merkezi olmak üzere Suriye Valisi Cemal Paşa (1872–1922) tarafından Kudüs de yüksek öğrenim için Salahiye Medresesi tesis edilmiştir.¹⁴⁴

D- İTİLAFLI DEVLETLERİNİN PROPAGANDA ÇALIŞMALARI

İngiltere başlangıçta Osmanlı seferberliğine fazla bir ehemmiyet atfetmemiştir. Seferberliğin devam ettiği zaman zarfında sadece Akdeniz boğazını tarassut etmekle iktifa etmiş ve bütün nüfuzunu Türk-Alman ittifak antlaşmasını bozmaya hasretmiştir. İngiltere'nin başlangıçtaki bu tutumuna, daha ziyade, Hindistan'da uzun yıllar idarî görevlerde bulunmuş kimselerin raporları sebebiyet vermiştir. Bahsi geçen bu raporlardan birinde, Balkan Savaşı'nın patlak verdiği ve Bulgarların İstanbul'u işgal etme arifesinde bulunduğu tarihlerde Hindistan Müslümanlarından hiçbir tepkinin gelmediği ifade edilmiştir. Yine savaşın ilk dönemlerinde Mr. Asquith Hükûmeti ile Sezar Hükûmeti arasında, Türklere karşı muzaffer olduğu takdirde, İstanbul'un Ruslara verilmesine dair gizli bir antlaşma yapılmasına ve daha sonraları bu antlaşma maddelerinin Rus Devrim Partisi tarafından, ilan edilmesine rağmen Hindistan Müslümanlarından hiçbir tepki gelmemiştir. Mezkûr olaylara ilaveten İtilaf Devletlerinin gayelerinden birinin Türkleri Avrupa'dan atmak olduğunun ilan edilmesine rağmen yine Hindistan'da ne bir protesto ile karşılaşmış ve ne de herhangi bir karışıklık ve kargaşa husule gelmiştir.¹⁴⁵ İşte bu ve benzeri tecrübelerden dolayı İngilizler, bidayette, Cihad-ı Ekber davetinin Hindistan'da ciddi bir probleme sebebiyet vereceğine ihtimal vermemişler ve dolayısıyla da sömürgelerinde yürütülecek olan İttihad-ı İslam propaganda faaliyetlerine fazla bir ehemmiyet atfetmemişlerdir. Fakat harbin ilanını müteakip Cihad-ı Ekber davetinde bulunulması ve bazı tatsız hadiselerin yaşanması üzerine, başta Hindistan, Mısır ve Sudan olmak üzere, sömürgelerinde yaşayan

143 Landu, a.g.c., s. 103.

144 A.g.c., s. 104.

145 Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, c. IV, a 992, nr 646, 4 January 1920.

Müslümanlar arasında meydana getirebileceği galeyan ve isyanı düşünerek büyük bir endişeye kapılmışlardır.

İlan olunan Cihad-ı Ekber dolayısıyla sömürgelerindeki Müslüman tebaanın kendilerine karşı olan sadakatlerinin sarsılması yanında yine bu davetten kaynaklanacak dinî fanatizmin İslam inancına kavuşmamış insanların öldürülmesi ile neticeleneceği endişesine kapılan¹⁴⁶ İhtilaf Devletleri durumdan oldukça rahatsızlık duymuşlardı. Bu sebeple işgalleri altında bulunan ülkelerdeki Müslüman askerleri kendi öz yurtlarından alarak, daha uzaklardaki Alman cephelerinde kullanmak gibi büyük külfetlere sebep olan tedbirlere başvurmuşlardı. Aynı zamanda yerli ve yabancı propaganda ajanları ve sempatizanlarını murakabe altında tutmaya çalışmışlar, gerekli gördükleri yerlerde sıkıyönetim ilanına gitmişlerdi. Mesela Fransa, Kuzey Afrika'daki kuvvetlerinin büyük bir kısmını Müslüman olmayan erlerin oluşturduğu kıtalarla değiştirmişti. Hatta Fransa 1914 yılı Ağustosunda Fas'ın teskin edilmiş kısımlarını kısmen tahliye etmeyi bile düşünmüştü. İngiltere, Mısırlı askerleri Sudan'a sevk etmiş ve Mısır'a saf kan İngiliz kıtaları yerleştirmişti. Rusya, Müslüman askerleri Lehistan'a ve daha başka yerlere sevk etmişti.¹⁴⁷ Bu ve benzeri askerî tedbirlere ilaveten Türk-Alman Pan-İslam hareketine bir çare olmak üzere sömürgelerinde bulunan İslam ulemasını kendi emelleri ve istekleri doğrultusunda fetva vermede veya politikalarını tasdik ettirmede bir alet olarak kullanmışlardı. Örneğin İngiltere cihat ilanından son derece rahatsız olmasından dolayı Ağa Han, Paris'te bulunan Mehmed Vahid Bey ve yine Paris'te bulunan Senegal asilzadeganlarından birine ve Mısır'daki Merginî Şeyhi'ne müracaat ederek¹⁴⁸ Müslümanları teskine ve itaate çağıran kendi lehlerine beyannameler hazırlatmıştı.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın müttefiki olarak savaşa katılması İngiltere açısından üzerinde önemle durulması gereken bir durum oluşturmuş ve kendisini gayet ciddi tehlikelerle karşı karşıya bırakmıştı, çünkü bu sırada Filistin ve Suriye'deki Osmanlı kuvvetleri Süveyş Kanalı'nı tehdit edecek bir konumda bulunmaktaydılar. İngiliz-İran ortaklığı ile kurulmuş olan petrol şirketi yine aynı şekilde tehlikeye açık bir hale gelmişti. Yemen'de bulunan iki Osmanlı taburu

146 Peters, a.g.c., s. 186. Cihad-ı Ekber'in ilanı üzerine İhtilaf Devletleri basımının takındığı tavrı için bak: Sebilürreşad, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 43-45.

147 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 270-271.

148 Sebilürreşad, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 43.

Aden'deki sınırlı sayıdaki İngiliz garnizonunu tehdit eder mahiyetteydi. Mısır'ın batısında kalan çöllerde, Mekke şerifi gibi, savaşçı kabile mensuplarının idaresini dinî otorite ile birleştirmiş olan Şeyh Senûsî Osmanlı lehine ve İtilaf Devletleri aleyhine harbe katılmıştı.¹⁴⁹ Diğer taraftan Mısır'da İngiliz ordusu ve donanması bulunmaktaydı. Hindistan ordusunun en iyi askerleri ise Müslümanlardan oluşmaktaydı ve bu ülkede çıkacak muhtemel bir iç karışıklığı önlemek asla mümkün olmayacaktı. Kuzey Afrika'dan sağladığı Müslüman askerleri kullanması sebebiyle aynı tehlike Fransa için de söz konusu idi. Tunus ve Fas'ta Fransa aleyhine ayaklanmaların vuku bulması ise her zaman için muhtemeldi.¹⁵⁰

İngiltere, Cihad-ı Ekber ve İttihad-ı İslam siyasetine karşı propaganda olmak üzere, İslam dünyasının hilafet merkezi olan İstanbul'a ve onun halifesine karşı olan sempati ve bağlılıklarını zayıflatmak ve Osmanlı halifelerinin hukukî açıdan meşrûyetlerinin ne olduğu konusunda kafalarında şüphe uyandırmak için Osmanlı padişahlarının dinen halife sayılmayıp sadece birer sultan olduklarını dile getiren neşriyatlarda bulunmuştu. Yine Şubat 1915'te Çanakkale Muharebeleri sırasında kendisini haklı göstermek ve Osmanlı askerleri arasında muharebeye karşı bir zaaf husule getirmek amacını güden Türkçe bir risale yayımlamış ve bunu gizli bir surette Osmanlı ülkesine sokup dağıttırmıştı.¹⁵¹ Ayrıca Pan-Turancı yazarların Anti-İslamî ve Anti-Arap yazılarını ele geçirip, İttihad ve Terakki Komitesi memurlarının Arap beldelerindeki baskı ve sindirme hareketlerini tespit etmiş ve bu malzemeleri Arap dünyasında kendileri için oldukça yararlı birer anti-Türk propagandası olarak kullanmıştı.¹⁵² Ayrıca Araplar arasında Şerif Hüseyin imzalı beyanatlar, muhtelif dillerde gazeteler dağıtmıştı. Bu neşriyat tevziini Güney Afrika'nın bazı kısımlarına, Hollanda işgalindeki Doğu Hindistan'ın bir takım bölgelerine, Madagaskar'a, Fransız kolonilerine ve Rio de Janerio ve Buenos Aries'de yaşayan Araplar arasına kadar ulaştırmıştı.¹⁵³

İtilaf Devletlerinin Mısır, Tunus, Cezayir, Fas, Irak, Yemen, Hicaz, Suriye, Filistin Arapları ile Hint Müslümanları arasında yaptıkları ve

149 Sir John Bagot Glubb, *Britain and the Arabs. A Study of Fifty Years 1908 to 1958*, London 1959, s. 58.

150 Valentine Chir-ol, "Islam and the War", in: *The Quarterly Review*, c. 229, London 1918, s. 494; Glubb, a.g.e., s. 58-59.

151 Bayur, *Türk İnkılab Tarihi*, c. 3, s. 265.

152 IOR: L/P&S/20/C 191; EO: 395/151, 18 Sept. 1917.

153 A.g.v., 18 Sept. 1917.

yaymaya çalıştıkları propagandanın örneklerinden birinin metni şudur:

“Halife bir avuç mütegalibenin elinde zebundur. Osmanlı İmparatorluğu’na tabanca ile hükûmet deviren ve adına İttihad ve Terakki denilen bir grup zorba hâkimdir. Bunlar padişahı istemediği hâlde Almanya’nın yanı başında harbe sokmuşlardır. Türkiye’nin menfaati, kadim dostları İngiltere ve Fransa’nın safında savaşa girmek suretiyle elde tutulabilirdi. İttihatçılar bu fırsatı kaçırmışlardır. Halife orduları, zorla savaşa sürülmüşlerdir. Onlar harbe istekli değildiler. İslam âlemine düşen vazife, bu orduları mağlup ederek, Osmanlı İmparatorluğu’nu ve Hilafet makamını bu zebunların elinden kurtarmak olmalıdır.”¹⁵⁴

Savaş sırasında İtilaf Devletlerinin karşı propaganda olarak kullandıkları en önemli taktiklerinden biri de Osmanlı milletleri arasında “küçük milletlerin hakları” ve “milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi” gibi böl parçala ve yut siyaseti olmuştur.

154 Tansu, a.g.c., s. 186.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞU ÜLKELERİ

I- İ R A N

A- SİYASİ DURUM

İran, on dokuzuncu asrın sonu ve yirminci asrın başlarında sömürgeci devletlerin ilgi alanlarından biri hâline gelmişti. Karşılıklı çıkarlarının İran yaylasında çatıştığı Rusya ile İngiltere İran'ı kendi nüfuzları altına almak için kıyasıya bir mücadele içerisinde bulunmaktaydılar. Rusya, denize ulaşabilmek için bir çıkış noktası elde etmeye çalışırken İngiltere ise bu devletin İran üzerinden Hindistan'ı tehdit etmesinden endişe duymaktaydı. Bundan dolayıdır ki 1914 yılında İran, her ne kadar bağımsız gibi görünmüşse de bu bağımsızlık sadece sözde kalmıştı. Çünkü o tarihlerde ülkenin kuzeyi Rus, güneyi ise fiilen İngiliz nüfuzu altına girmiş, birçok şehir yabancıların eline geçmiş ve hatta iktidar değişikliklerinde yabancıların tesiri görülmüştü. 1907 anlaşması neticesinde ise İngiltere ile Rusya İran'ı aralarında resmen bölüşmüşlerdi.

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasını müteakip Ruslar İran'ın Meşhed bölgesini ve Afgan-İran sınırını kontrol altına alarak Türk-Alman heyetlerinin faaliyetlerine mani olmaya çalışmışlardı.¹⁵⁵ Hüseyin Rauf Bey sefer kuvvetlerinin Kirmanşah istikametinde ileri harekette bulunması, Şunaman'ın Kirmanşah tarafında faaliyete geçmesi, İngiliz ve Rus elçilerinin Kirmanşah'tan kaçmaları; Şiraz, İsfahan, Kirman havalisinde de Cihad-ı Ekber ilanlarının görülmesi üzerine Tahran'da bulunan İngiltere sefiriyle Rus maslahatgüzarı ani olarak İran şahının huzuruna çıkmışlardı. Müşiriddevle Kabinesinin istifa ederek yerine kendilerine taraftar Saduddevle'nin başkanlığında bir kabine kurulmasına dair şahın muvafakatini sağlamayı başarmışlardı.¹⁵⁶ Daha sonraları Almanların İran'da sürdürdükleri siyasi çalışmalardan dolayı İran'ın ileriki siyasi durumun kendileri açısından iyi olmayacağını anlayan İngiltere

155 Bayur, Hindistan Tarihi, c. 3, 7, s. 507.

156 Mchmed Kenan, a.g.c., c. 2, s. 111.

ve Rusya, bu türden teşebbüslerin tekerrürünü önlemek ve İran'ın emniyetini sağlamak üzere 13 Mart 1915'te bir antlaşma akdetmişlerdi. Tarafsız durumda olan mıntıka'yı muhafaza ederek bütün İran'ı işgal ve ya denetimleri altına almaya karar vermişler ve daha sonra da bunu fiilen gerçekleştirmişlerdi.¹⁵⁷

Savaşın başlaması ile İran Hükûmeti oldukça zor bir durumda kalmış, İranlılar Demokratlar ve Muhafazakârlar diye iki gruba ayrılmışlardı.¹⁵⁸ İran'ın harbe katılması yolunda yapılan teşebbüsler ve şah ile sürdürülen görüşmeler neticesinde hükûmet erkânının zahiren ve müteheyyiç kimselerin, bilhassa Rus-İngiliz esaretinde bulunmak istemeyenlerin, yardımları ile kamuoyunda büyük bir galeyana hâsıl olmağa başlamıştı. Tahran matbuatı ise Rus-İngiliz aleyhinde yazılar yazarak Almanlarla ittifakın yararlarından bahsetmeye koyulmuştu.¹⁵⁹ Matbuatın bu tavrına ve politikasına karşın hükûmet, İtilaf Devletleri lehinde olmak üzere, tarafsız kalma görünümünü devam ettirmişti.¹⁶⁰ Bununla birlikte İran'ın Cihad-ı Ekber'e girmeye aslında gönüllü olduğu, fakat böyle bir karar alması durumunda Rusların tehdidi ile karşı karşıya kalacağı ve Kuzey İran'ın ve başkent Rusların saldırısına maruz kalabileceği, İran'ın ise bütün bunları önlemeye muktedir olamayacağı, hatta Rusların başkente gelerek darbe girişiminde bile bulunabilecekleri ve sonra da kendilerine taraftar bir kabineyi iş başına getirerek bu yolla İran'ı müttefiklere karşı savaş ilanına sevk edebilecekleri dile getirilmişti. Bu nedenle İran hükûmet erkânı, İran'ın savaşa katılabilmesi için her şeyden önce kendisinin silahlandırılmasını ve tensik edilmesini istemekteydiler.¹⁶¹ Esasen Rus ve İngiliz baskısı altında bulunan İran Hükûmeti istese bile Türk-Alman ittifakının taleplerini yerine getirebilecek ne askerî güce ve ne de siyasi iktidara sahipti. Zaten şahı Cihad-ı Ekber'in ilanını müteakip, İngiliz-Rus lehine bir tarafsızlık ilanında bulunmaya iten en önemli sebep de Rus ve İngiliz baskısı olmuştu.

Alman diplomasisinin bütün İran'da gizliden gizliye büyük bir faaliyet içerisinde olmasına rağmen şah ve bakanları Tahran'da İngiltere ve Rusya'ya bağımlı olarak tarafsız kalmış ve bu devletlere yönelik

157 Larşer, a.g.e., c. 2, s. 412-413; c. 3, s. 129.

158 Pomiankowski, a.g.e., s. 136.

159 Mehmed Kenan, a.g.e., c. 2, s. 109.

160 Larşer, a.g.e., c. 1, s. 409.

161 Mehmed Kenan, a.g.e., c. 2, s. 110-111.

bir politika izlemeye devam etmişlerdi.¹⁶² Prens Henry Doroyis'in 1914'ten itibaren İranlı Demokratlarla anlaşması üzerine Müstevfilmemalik Kabinesinde çoğunluk ellerine geçmiş ve parlamentoda çok kuvvetli olan grupları vasıtasıyla harbe girmesi yolunda İran Hükûmetini teşvik ve tazyik altında tutmuşlardı. Almanların zafer elde edeceğine itimatları olan Demokratlar bu hareketleri ile memleketlerini Rus-İngiliz tasallutundan kurtarmayı hesap etmişlerdi. Onların bu tavrına karşı Muhafazakârlar, İtilaf Devletleri siyasetine yardımcı olmuş, şah ise bu iki grup arasında kalmıştı.¹⁶³ İran devlet adamları, aşiret reisleri, politikacı ve din adamları Rus, İngiliz, Alman ve Türk taraftarı olarak kamplara ayrılmışlardı. Takip edilecek siyasi tercihi daha da zorlaştırmaktan başka bir işe yaramayan bu atmosfer içerisinde savaşın seyrine göre, mesela savaşın bidayetinde Almanların gösterdiği muvaffakiyetler üzerine Türk-Alman taraftarı Müstevfilmemalik Kabinesi, İtilaf Devletlerinin Çanakkale'ye çıkartma yapmaları ve İstanbul'u tehdit etmeleri üzerine Aynüddeve-Fermanferma Kabinesi, yine aynı yılın nihayetinde Alman başarı ve propagandaları neticesi Müstevfilmemalik Kabinesi iş başına geçmiş, hükûmetler kurulmuş, İngiliz-Rus, Türk ve Alman temsilcileri ile gizliden gizliye görüşmeler sürüp girmiştir.¹⁶⁴

Türkiye'nin Tahran'daki sefiri burada yapılmakta olan Cihad-ı Ekber çalışmalarına katılmış ve bu çalışmalar özellikle Rus tazyik ve tehlikesinden etkilenmiş olan Kuzey İran'da büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Sefirin çalışmaları Kirmanşah, Luristan, Bahtiyarî mıntıkasına ve Kirman havalisine kadar uzanmıştır. Öte yandan Türk sefirinin Tahran'dan ayrılması üzerine İran'da Osmanlı propaganda faaliyetini yürüten ateşemiliter binbaşı, daha sonra kaymakam olan Ömer Fevzi Bey olmuştur.¹⁶⁵

İran'ın içinde bulunduğu siyasi durumun farkında olan ve hükûmet erkânının taleplerini takdir eden Tahran'daki Türk sefiri İran'ın savaşta katılabilmesi için önce İran'ın teçhiz edilmesini; kendisine maddî olarak yardımda bulunulmasını; buna ilaveten İran'da bir ordu kurulmasını; bu yapılamadığı takdirde İran'ı Rus saldırısına karşı muhafaza edebilecek bir ordunun Tahran'a göndermesini; İran'ın savaştan sonra

162 Chirol, a.g.m., c. 229, s. 505.

163 Larşer, a.g.c., c. 2, s. 411.

164 Kurtçephe-Balcıoğlu, "Türk Belgelerine Göre...", Sayı 3, s. 273, 277.

165 Mehmed Kenan, a.g.c., c. 2, s. 107, 109 vd.

coğrafi, siyasi ve iktisadî bütünlüğünün barış görüşmelerinde teminat altına alınacağına dair kendisine üç müttefik hükümet tarafından resmî teminat verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Sefirin bu ihtarı zaten İran tarafından hemen her resmî temas ve münasebette dile getirilmekte, İran'ın harpten sonra siyasi, iktisadî ve askerî bütünlüğü ile harpten sonra devam edecek bir ittifak hakkındaki taleplerine karşı resmî bir kıymet taşıyacak mahiyette muvafakat cevabı istemekte,¹⁶⁶ bunlar yapıldığı takdirde İran'ın Türk-Alman safında savaşa iştirak edebileceği belirtilmekteydi.

Enver Paşa, her vesile ile İran'ın her türlü hukuk ve bütünlüğüne saygı duyulacağını hükümet erkânına tebliğ etmekle beraber İran'ın bu fikrine iştirak etmiyor, İran Hükümetinin tarafsız gözükmek suretiyle İran kabile ve aşiretlerine göz yummasını, onların cihada katılmaları için müsaadede bulunmasını ve bu suretle İran halkının buraya gönderilecek olan Türk-Alman heyetlerinin kumandası altında kıyam etmesini istiyordu.¹⁶⁷ İki taraf arasındaki bu farklı yaklaşım dolayısıyla görüş ve plan ihtilafları husule gelmekte, dolayısıyla uygulamalar da farklı olmaktaydı.

Esasen Alman temsilcisi Prens Royis ve Enver Paşa İran'ın cihada katılımı konusunda Osmanlı sefirinden tamamen ayrılmaktaydılar. Prens Royis, İran'ın Merkezî Devletlere karşı derhal harp ilan etmesini istemekteydi. Dolayısıyla Almanya, Cihad-ı Ekber propagandası konusunda Türk sefirinden farklı bir görüşe sahip bulunmaktaydı. Diğer taraftan Almanya, İran'da ve bütün doğuda kendisinin birinci safta yer alarak Türkiye'nin ancak muavin vaziyetinde kalması arzusunu taşıymaktaydı. Bundan dolayıdır ki Almanya savaş sırasında İran'daki resmî temas ve münasebetlerinde İran'ın harpten sonra siyasi, askerî ve iktisadî, bütünlüğü ve savaştan sonra devam edecek bir ittifak hakkındaki taleplerine resmî bir kıymet taşıyacak mahiyette muvafakat cevabı vermemekteydi.¹⁶⁸

B- ALMAN POLİTİKASI

1914 yılında Osmanlı Devleti'nin harbe iltihakı ve Cihad-ı Ekber fetvasının ilan edilmesi ile Osmanlı-İran hududu üzerinde, muhtemelen sınır kabilelerini tahrik için, Türk-Alman ajanları faaliyete başlamışlardı.¹⁶⁹ Türk heyetleri yanında birçok Alman müsteşrik ve subayları Berlin'de

166 A.g.c., c. 2, s. 110 vd.; Kurtcepcih-Balcıoğlu, a.g.m., Sayı 3, s. 277.

167 A.g.c., c. 2, s. 111.

168 Mehmed Kenan, a.g.c., c. 2, s. 112 vd.

169 BOA, DH-ŞFR., nr 49/217, 24 Kanunisanı 330.

toplanarak Şark Komitesi'nden gerekli talimatları aldıktan sonra İran'a gitmek üzere akın akın yola çıkmışlardı. Heyet, Türkiye yolu ile Irak'a ve oradan da İran ve Afganistan'a geçerek Cihad-ı Ekber ismi altında ve halifenin sadık dostu ve müttefiki sıfatıyla İran'ı, İngiliz-Rus tasallutundan kurtaracak ve orada yaşamakta olan Müslüman halkı uyarıracak gayret ve heyecanla meydana getirilecek büyük orduların kumandasını idare ederek Hindistan'ı fethetmeye çalışacaktı.¹⁷⁰ İran içlerine dalan Alman propaganda heyetleri faaliyetlerini büyük bir hızla yürütmekte ve saflarında yer alan çığırtaçlarla önemli yolları kontrolleri altına almaya çalışmaktaydı. Bağdat-İsfahan-Hint yolu Kirmanşah'ta bulunan Klein Heyeti tarafından kontrol edilmekteydi. İsfahan ve Kirman'da Zugmayer Heyeti bulunmakta; Bama ve Belucistan tarafına Bam Heyeti bakmaktaydı. İsfahan-Herat yolundan ise Afganistan'da bulunan Hentig Nidermayer Heyeti sorumlu idi. Ayrıca Kuzey İran'da İngiltere aleyhine toplu bir ayaklanma vücuda getirmek için halk tahrik edilmeye çalışılmaktaydı.¹⁷¹

Almanya, İran'da genel olarak şahın sarayında bulunan temsilcileri vasıtasıyla İran Hükümetini kendi tarafına çekmeye çalışmış, buradaki konsoloslara öncülüğünde İran içlerinde halkın ayaklanmasını gerçekleştirmeye teşebbüsünde bulunmuş, Alman subayları halkın katılımı ile gönüllü kuvvetler teşkil etmeye gayret etmişlerdi. Bu suretle buralara bir takım entrikaların çevrilmesi, silah ve askerî malzemelerin gönderilmesi mümkün olmuştu. Almanya'nın bu teşebbüslerine Avusturya ve Türkiye de manevî yardımları ve gönderdikleri subayları ile katkıda bulunmuşlardı.¹⁷²

Alman propaganda heyetinin İran'da uygulamaya çalıştığı planın hülasası şuydu: Planın ilk devresi Tahran'da sefir Prens XXVI. Henry Doroyis'in temsil ettiği Alman Dış İşleri Bakanlığı tarafından meydana getirilmiş ve 1915 yazına kadar devam etmişti. Bu plana göre Prens Henry Doroyis, İran'da iktidara Alman taraftarı bir kabine getirmeye çalışacak ve şahı İtilaf Devletlerine karşı savaş açmaya veya en azından Hindistan'a yönelecek olan Alman kuvvetlerinin durumunu kolaylaştıracak girişimlerde bulunmaya ikna edecekti. Bu faaliyetlerin yapıldığı sırada Avusturya-Alman veya Türk kıtalarının müdahalesi mümkün olmadığından İran'a Rus-İngiliz kıtalarının takviyesini gerektirecek her türlü şiddet

170 A.g.c., c. 2, s. 104-105.

171 Moberly, a.g.c., c. 1, s. 282.

172 Larşer, a.g.c., c. 2, s. 410.

hareketinden de sakınılacaktı. İran'daki bütün bu faaliyetleri, Alman Genel Karargâhına bağlı ateşemiliter rütbesindeki Kont Kanic organize etmekteydi. Kont Kanic, Hindistan yolu üzerinde bulunan İngiliz ve Ruslara ait müesseseleri silip süpürmek, İran halkının katılımı ile teşekkül edecek gönüllü kıtaları oluşturmak, İran Hükûmetini Merkezî Devletlere iltihaka zorlamak, Şah Sultan Ahmed'i iktidardan düşürmek düşüncesindeydi.¹⁷³ Bu emeline nail olabilmek için 1915 yılının sonlarında, Kont'un tesir ve girişimiyle, savaştan kaçmış bulunan Avusturya-Alman esirleri silahlandırılarak Tahran'da ayaklandırılmışlardı. Ayrıca Alman konsolosları topladıkları silahlı çetelerle aşağıda belirtilen İngiliz-Rus müesseselerine taarruzda bulunmuşlardı:

Şuster'de: Konsolos Vasmos, Tangistanileri ayaklandırmış, Şiraz valisi İranlı Muhtar es-Sultan'ı para ile satın almış ve Temmuz 1915'te Buşir'e taarruz etmiş ve Eylül 1915'de ise burasını muhasara etmişti. Ayrıca Vasmos'un başını getirene 5.000 rubiye mükafaat vaad edilmiş ise de buna muvaffak olunamamıştı.

Şiraz'da: Konsolos Vostro, civardaki Kaşkabileri ayaklandırmış, Eylül 1915'de Millî Acem Komitesi'ni teşkil etmiş, Şiraz'daki İngiliz konsolosu Binbaşı Okonur'u esir almıştı.

Kirmanşah'da: Konsolos Şuneman, İngiliz ve Rusları Hemadan'a ilticada bulunmaya mecbur bırakmıştı.

Kirman'da: Tarih öğretmeni olan Zugmayer, 30 Avusturyalı ve Almanla beraber şehre hâkim olarak buradaki İngiliz bankasını yağma ettirmiş, yine burada bulunan Yezid Bankası da aynı akıbete uğramıştı.

İran Hükûmeti savaşa katılıp katılmama konusundaki kararsızlığında devam etmesinden dolayı Alman askerî ataşesi olarak İran'a atanan süvari yüzbaşı Graf Kanitz Tahran'da bir hükûmet darbesi planlamıştı.¹⁷⁴ Bu plana göre şah, İran Jandarma Birliği'nin yardımı ile Alman Binbaşı Klein'in İran'da Alman hareketi için üs oluşturduğu Kirmanşah'a zorla götürülecek ve daha sonra da Kirmanşah'ta parayla elde edilmiş olan İranlı devlet adamlarının yardımı ile Alman taraftarı bir hükûmet kurulacaktı. 1915 Kasımı'ndaki bu hükûmet darbesi Şah'ın son anda Rus elçiliğine sığınması neticesi gerçekleştirilememiştir.¹⁷⁵ Fakat bütün olumsuzluklara rağmen Almanlar İran'da hâkimiyet

173 A.g.c., c. 2, s. 412-13; c. 3, s. 129.

174 A.g.c., c. 2, s. 412-13; c. 3, s. 129; Kurtcepcı-Balcıoğlu, a.g.m., Sayı 3, s. 277.

175 Pomiankowski, a.g.c., s. 135-136.

kurma emellerinden vazgeçmemiş, hatta yeni bir Millî Meclis Hükûmeti kurarak amaçlarına ulaşmayı düşünmüşlerdi. Bu fikir Osmanlı Devleti tarafından da destek görmüş ve başkanlığına getirilmesi tasarlanan Nizamussultan'a oldukça yüklü tahsisatlar ödenmiştir.¹⁷⁶

C- DİNÎ FAKTÖR

Sünnî Müslümanlara hilafet merkezi İstanbul'da Meşihat Makamı'ndan yapılan cihat davetine paralel olarak, bir kısım İranlılar Sul-tanahmet Meydanı'nda toplanarak İslam ülkelerindeki İngiliz, Rus ve Fransız idare ve zulmünü telin etmişlerdi.¹⁷⁷ Ayrıca Tebrizli müctehit Seyyid Ali'nin mahdumu Ebu'l-Fütuh Ulvî¹⁷⁸ ve Necef'de Bahrülulum Mehmed Ali Efendi'yi¹⁷⁹ de İran ulemasını cihada teşvik için memur kılmışlardı. Diğer taraftan İslam tarihinde ilk defa olmak üzere Sünnî Müslümanlarla birlikte Şî'ileri de Cihad-ı Ekber'e davet eden cihat fetvaları Necef'te Şia uleması tarafından Farsça olarak yayımlanmıştı.¹⁸⁰ Ayrıca Osmanlı Hükûmetinin Kerbela'daki müctehitlerden Hacı Seyyid İsmail, Sadr-ı Eşfehânî, Hacı Şeyh Hüseyin Mazenderânî ile Necef'teki Şerif İsfehânî ve Samarra'daki Mirza İbrahim Şirâzî taraflarından cihat katılım için fetva vermeleri sağlanmaya çalışılmıştı.¹⁸¹ Bu çalışmaların da bir neticesi olarak, gerek Şiraz, İsfahan, Kirman şehirleri çevresinde¹⁸² gerekse Kerbela, Necef ve Şî'lerce kutsal sayılan benzeri yerlerde bulunan İran ulemasınca Cihad-ı Ekber'e dair fetvalar verilmiştir.¹⁸³ Neşrolunan bu fetvalar arasında Necef ulemasından biri tarafından yazılmış olan Farsça bir fetva metni, gerek manası ve gerekse üslûbu açısından taşıdığı ehemmiyeti dolayısıyla, aşağıda zikredilmeye değer mahiyettedir:

“Sünnî, İmâmî, İsmailî, Zeydî, Vehhabî, Havâric mezhepleri ile bu mezheplerin bütün uleması şu yönlerde ittifak ve içtima ederler ki “kâfirlerin” İslam beldelerine saldırısı ve onların in-

176 Kurtcepcü-Balcıoğlu, a.g.m., Sayı 3, s. 279.

177 Scbilurreşad, c. 13, Sayı 316, Ay 11, Yıl 1330, s. 29-30.

178 BOA, DH-ŞFR, nr 48/284, 23 Kânunusani 1330.

179 BOA, DH-ŞFR, nr 47/49.

180 Landu, a.g.c., s. 100; TA, a.g.mad., c. X, s. 498.

181 BOA, DH-ŞFR, nr 48/42.

182 Mehmed Kenan, a.g.c., c. 2, s. 111.

183 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 334. Böyle olmakla birlikte Seyyid Muhammed Kâzım Yezidî, Hacı İsmail Sadr-ı İsfehânî ve Ağa Mirza Muhammed Taki-i Şirâzî'nin imzalarını taşıyan muhalif fetvalarda İranlı müctehidlerin Cihad-ı Ekber'e davet yolunda herhangi bir fetvanın verilmemiş olduğu ifade edilmiştir. Bak: BOA, DH-ŞFR., nr 48/259.

sanları öldürmeye, malları yağma etmeye “küfür” kelimesini yükseltmeye ve ‘İslam’ kelimesini alçaltmaya koyulmaları üzerine kudreti olan her Müslüman için ‘kâfirler’ ve müşrikleri def ve din düşmanlarının saldırısını kırmak uğrunda kudreti yettiği ölçüde uğraşmak gerekir.”¹⁸⁴

İran’da yapılan propagandalar, gerek İran halkı ve uleması arasında ve gerekse İran mahfillerinde¹⁸⁵ müspet neticeler vermeye başlamış, İngiliz ve Ruslara karşı İran’ın güney ve kuzeyinde Osmanlı ordusu ile yan yana muharebe edilmiş, Kirmanşah’ta Osmanlı askerleri için muhtelif hastaneler kurulmuştur.¹⁸⁶

Gerek İran’da ortaya çıkan samimiyetin artırılmasını temin edip cihadın ne semereler verdiği bütünü İran ahalisine duyurulması¹⁸⁷, gerekse Necef’in önde gelen müçtehitlerinden Şeyh eş-Şeria-i İsfehânî, Seyyid Mustafa el-Kâşanî, Seyyid Ali Damad-ı Tebrizî’nin birçok müçtehitle beraber Bağdat’tan Basra’ya doğru hareket ettikleri¹⁸⁸, cihada iştirak etmek isteyen bazı aşiretlerle müçtehitlerin Bağdat’a azimet etmeleri¹⁸⁹ haberlerinin alınması üzerine İran’daki Osmanlı kuvvetlerini destekleyen ulemayı takdir ve teşvik etmek üzere 25 Kasım 1914 de Meclis-i Vükela tarafından:

“Müçtehitlerin cihat hakkında fetva ve emirlerine ait telgraflar Necef ve Kerbela’dan meccanen çekilecek ücretleri İçişleri Bakanlığınca gizli ödenekten karşılanacaktır.”¹⁹⁰

29 Kasım’da ise:

“Cihad-ı Ekber’e katılmak isteyenlere sefaret ve şebhenderhaneler mümkün olduğu kadar bütün kolaylığı gösterecekler. Bu dinî emre malî olarak da katılmak mümkündür.”

184 A.g.c., c. 3, s. 324-5.

185 BOA, DH-ŞFR, nr 48/173.

186 Sebilürreşad, c. 12, Sayı 311, Ay 9, Yıl 1330, s. 434-436; Sebilürreşad, c. 12, Sayı 311, Ay 10, Yıl 1330, s. 445-448; Sebilürreşad, c. 13, Sayı 323, Ay 1, Yıl 1330, s. 83-84; Sebilürreşad, c. 13, Sayı 326, Ay 1, Yıl 1330, s. 109; Sebilürreşad, c. 13, Sayı 316, Ay 11, Yıl 1330, s. 29-30; Sebilürreşad, c. 13, Sayı 317, Ay 11, Yıl 1330, s. 40; Sebilürreşad -İran’ın Fedakârlığı-, c. 15, Sayı 366, Ay 8, Yıl 1334, s. 31; Sebilürreşad -İran’ın Fedakârlığı-, c. 15, Sayı 366, Ay 8, Yıl 1334, s. 31.

187 BOA, DH-ŞFR, nr 49/217.

188 Sebilürreşad -Cihad-ı İslam-, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 47; Sebilürreşad, c. 13, Sayı 316, Ay 11, Yıl 1330, s. 31-32.

189 BOA, DH-ŞFR, nr 48/173.

190 BOA, MV, nr 198/57, 7 Şevval 333; BOA, MV, nr 195/16, 6 Muharrem 333/12 Teşrinisani 330; Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 345.

kararları alınmış¹⁹¹, İran aşiretlerinin harbe iştiraki için alınması gereken tedbirler üzerinde durulmuştur.¹⁹²

İran, Afganistan'da olduğu gibi, halifenin cihada katılım çağırısına içerisinde bulunduğu siyasi durum neticesi gerekli ilgiyi göstermemiştir. Osmanlı idaresindeki Müslümanların, en azından Osmanlı idaresinin Sünnî akide ve mezhebe bağlı bulunması Hazreti Ali'yi kendilerine imam olarak seçen ve diğer İslam halifelerini gaspçı olarak tavsifte bulunan İran halkının katı Şia akidesine bağlı bulunuşu Cihad-ı Ekber davetine katılımlarını önleyen en mühim faktörlerden birisini teşkil etmiştir. Bu nedenledir ki önde gelen bazı Şia ulemasının fetvalarına rağmen Sünnî inanca sahip bir halifenin ilan etmiş olduğu Cihad-ı Ekber daveti kendileri için fazla bir anlam ifade etmemiştir.

Bu gerçeğe ilaveten katılıma menfi olarak tesirde bulunan gayet önemli diğer bir sebep de İran'da zengin petrol yataklarının bulunduğu bölgelerdeki kimselerin İngiliz Hükûmeti ve İngiliz işletmecisi ve şirketleri ile sıkı bir münasebet içerisinde bulunmuş olmalarıdır. Bu dönemde İran'ın bilinen zengin petrol yatakları Bahtiyarî bölgesinde yer almaktaydı. İngilizler bu bölgenin emniyetini sağlamak, Bahtiyar hanlarını kendilerine bağımlı kılmak üzere bunlara İngiliz-İran petrol şirketleri vasıtasıyla külliyetli miktarlarda paralar ödemişlerdi. Zaten, bu petroleri işletecek ne bilgiye ve ne de tekniğe sahip olan Bahtiyar hanlarının refahı da böyle bir iş birliğini gerekli kılmaktaydı. Yine Muhammerah bölgesi şeyhleri de topraklarından geçen boru hatlarından dolayı, mezkûr şirketten yüzde almakta ve İngilizlerle sıkı bir iş birliği içerisinde bulunmaktaydılar. Bundan dolayıdır ki gerek Bahtiyarî kabileleri ve gerekse Muhammerah şeyhleri 1915 Şubatı'nda bütün Batı İran Pan-İslam propagandasının tazyikine, Bavi ve Şaab kabileleri mollalarının cihada katılım yolundaki teşviklerine rağmen, halifenin cihat davetine herhangi bir icabette bulunmamışlardı. Türk-Alman propaganda heyetleri, ancak bu bölgelerde olmakla birlikte, İran'ın bu zenginliğinden herhangi bir şekilde istifade etme imkânından mahrum olan kabileler arasında faaliyetlerini sürdürebilmişlerdi.¹⁹³ Ancak diğer bölgelere nispetle bu bölgelerin İran'ı savaşa dâhil etmek ve bütün İran halkının Pan-İslamist hareketlere katılımını sağlamak yolundaki başarı şansı ise gayet düşük olmuştu.

191 A.g.c., c. 3, s. 345.

192 BOA, DH-ŞFR, nr 47/405.

193 Barker, a.g.c., s. 134-136.

Bu temel sebeplere ilaveten gerek Ruslar gerekse İngilizlerce alınmış olan ihtiyatî karşı tedbirler;¹⁹⁴ Türk-Alman propagandasındaki tutarsızlık ve özellikle Almanların savaş sonrası İran ile gerçekleştirmeyi hedefledikleri ikili iş birliğini düşünerek o doğrultuda bazı teşebbüslerde bulunmaları İttihad-ı İslam hareketini başarısızlığa uğratan zincirin halkalarını tamamlar mahiyette olmuştur. Türk-Alman propaganda heyetlerinin elde ettikleri İranlı yardımcılarını ancak mahdut bir sayıda kalmış ve dolayısıyla düşman karşısında kaçmak mecburiyetini hissetmişlerdir. Diğer taraftan İtilaf Devletlerinin Tahran Hükûmetine silah ve teçhizat yardımında bulunması neticesinde iktidar muhafazakârların eline geçmiş ve nihayet İngiltere ve Rusya bütün İran'ı işgale yönelmiştir.

194 İngilizler bir taraftan Hindistan'dan getirmiş oldukları fazla miktardaki askerlerle Meşhed, Kirmanşah ve Tahran gibi yerleri kontrolleri altına almak (Bak: Sebilürreşad, -Şunun, Merkezî Asya-, c. 15, Sayı 372, Ay 10, Yıl 1334, s. 153.) suretiyle ve gerekse İran Hükûmetine türlü vaadlerde bulunmak ve borçlarını silmek, gümrük tarifelerinin değiştirilmesini kabul etmek, İran'a mükemmel bir askerî teşkilatın vucuda getirileceği vaadinde bulunmak suretleriyle İran üzerinde hakimiyet kurmuştu. Bak: Sebilürreşad, -İran'ın Fedakârlığı-, c. 15, Sayı 366, Ay 8, Yıl 1334, s. 31.

II- M I S I R

A- TÜRK- ALMAN PROPAGANDA ÇALIŞMASI

Osmanlı Devleti 1914 yılında harbe girer girmez, bütün Müslümanları silah başına çağırmanın yanında, Mısır'ı İngiliz istilasından kurtaracağını da büyük bir debdebe ile ilan etmişti.

Bütün İslam dünyasına olduğu gibi -Alman ajanlarının daha Türkiye savaşa katılmadan propagandaya başladığı- Mısır'a da gizli Türk-Alman propaganda heyetleri gönderilmiş¹⁹⁵, özellikle Hicaz sahillerinden Mısır sahillerine İttihad-ı İslam teşkilatlarına gerekli olan silah ve sermaye sevk edilmiştir. Kızıldeniz sahili Mısır'a karşı Pan-İslam propagandası yapmada Teşkilat-ı Mahsusa'nın hareket merkezi olmuştur.¹⁹⁶ Çıkarılan Cihad-ı Ekber fetva ve beyannameleri Mısır'daki ileri gelen çeşitli şahsiyetlere gönderilerek kendilerinden halifeye ve Hidiv Abbas Hilmi Paşa'ya bağlı kalmaları istenmiş, vatanlarını işgal altında tutan İngilizlere karşı, İslam adına ayaklanmaları için teşvik ve tahrikte bulunulmuştu. Gönderilen bu beyannamelerde ayrıca bu savaşın esaret altındaki bütün Müslümanların kurtuluşuna vesile olacağı ve Osmanlı Devleti'nin kuvvetli ve kudretli orduları ile İslam dünyasını birleştirmeye çalışacağı ifade edilmekteydi. Bu beyannamelere ilaveten İstanbul'daki dinî cemiyetler tarafından halka hitaben kaleme alınmış dinî içerikli broşürler ve risaleler de kaçak olarak Mısır'a sokulmuş ve dağıtılmıştı.¹⁹⁷ Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey'in emri altındaki subaylar savaşın başlaması üzerine İttihad-ı İslam hareketine halkın iştirakini sağlamak, Nil üzerinde bulunan su depoları ile baraj ve mahzenleri havaya uçurmak, Nil'in Habeşistan ve Sudan içerisindeki mecralarını değiştirmeye çalışmak gibi gizli görevleri yürütmek üzere Mısır'a gönderilmişlerdi. Ayrıca Osmanlı Devleti Ahmed Şerif'ten İngiliz

195 A.g.c., s. 9.

196 Larşer, a.g.c., c. 1, s. 51 ve c. 3, s. 35.

197 Landu, a.g.c., s. 112, 127.

kuvvetlerini Mısır'ın batısından sıkıştırmasını istemiş ve bu teşebbüs 1916 yılı ortasına kadar başarı ile sürdürülmüştü. Fakat daha sonraları İngiliz istihbaratı, subaylara tevdi edilen bu gizli emirleri öğrenmiş ve mezkûr subay ve ajanların bir kısmını ele geçirmiştir.¹⁹⁸

B- MISIRLILARIN PROPAGANDA ÇALIŞMASINA KATILIMLARI

Teşkilat-ı Mahsusa ajanları ve Alman Pan-İslam propaganda heyetlerinin dağıtmış olduğu Cihad-ı Ekber fetva ve beyannameler ve bunlara dair yayınlar başlangıçta Mısır halkı arasında bir hayli kargaşa ve rahatsızlık doğurmuştur. Ancak İngilizlerin burayı askerî karargâh olarak kullanmaya karar vermelerini müteakip bu tür davranışlardan herhangi bir eser kalmamıştır.¹⁹⁹

İngilizlerin almış olduğu tedbirler sonunda Mısırlılar esareti altında buldukları İngiliz idaresine karşı isyan ve kıyamda bulunmak yerine onlara karşı olan sadakatlerinden hiçbir şeyin eksilmediğini her fırsatta kendilerine göstermiş, hatta gerektiğinde İngilizler adına en tehlikeli görevlere koşarak canlarını vermekten dahi çekinmemişler,²⁰⁰ savaşın kendi savaşları olmadığı duygusuna kapılarak ne 1915'te Osmanlı kuvvetlerinin Süveyş Kanalı'na yaptıkları saldırıya ve ne de halifenin İstanbul'dan yaptığı davete fazla bir önem atfetmişlerdir.²⁰¹

Genel durum bu merkezde olmakla beraber ileri gelen bazı vatansever Mısırlılar, Mısır'da Osmanlı hâkimiyeti yerine İngiliz hâkimiyetinin kâim olmasına asla razı olmamışlardır.²⁰² Bu düşüncede olanların liderleri durumunda bulunan Zağlul Paşa, hamiyet ve harp esnasında millî birlik içerisinde olma tavsiyesinde bulunmuştur. Sadrazam Mısırlı Prens Said Halim Paşa, Hidiv tahtına adaylığını koymuş, İstanbul'a iltica eden Abbas Hilmi Paşa ise Osmanlı Devleti'nin güttüğü siyasi davaya iltihak etmiştir. Mısır'da Mehdi taraftarları (mütemehhidîler) silaha sarılırken Suriye üzerinden her iki memleket firarîleri vasıtasıyla Mısır'da tahriklerde bulunulmuştur.²⁰³ Diğer taraftan El-Hizbu'l-Vatanî (Milliyetçi Parti) İngilizleri Mısır'da ciddi derecede rahatsız etmiştir. Mısır'ın önde gelen ulemasından ve mezkûr partinin önde gelen

198 Koloğlu, a.g.e., s. 15.

199 De Lacy O'Leary, İslam at The Cross Roads, London 1923, s. 1200.

200 Chirol, a.g.m., c. 229, s. 494.

201 Bullard, a.g.e., s. 75.

202 Sebilürreşad, c. 13, Sayı 329, Ay 2, Yıl 1330, s. 133-134.

203 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 71-72, 130.

yönetici ve sözcülerinden olan Şeyh Abdülaziz Çaviş, El-Hidâye gibi dergiler çıkarmış, Sebilürreşad'da makale ve beyannameleri çıkmış,²⁰⁴ Cihad-ı Ekber fetvasının Arapçasını hazırlamış, Teşkilat-ı Mahsusa'nın İngilizlere karşı sürdürdüğü faaliyetlerinde en faal çalışmalarda bulunmuş ve bütün savaş süresince Osmanlı Hükûmeti lehine olarak Araplara yönelik Pan-İslam propagandasında önemli bir role sahip olmuştur.²⁰⁵ Bu çalışma ve tahrikler neticesi harbin başlangıcından itibaren Mısırlılar Osmanlı askerlerinin yaralarının sarılması için aralarında topladıkları yardımları Osmanlı Hükûmetine ulaştırmaya çalışırken²⁰⁶ bir taraftan da gizli gönüllü alayları tertip edilmiş, ikiyüzlü bir politika izleyen hidivin sarayı yakılmış,²⁰⁷ Cihad-ı Ekber adına hareket ederek Mısır'ın güneyi ile kuzeyi arasındaki irtibat ve ulaşımın kesilmesine,²⁰⁸ Senûsî mücahitlerinin de yardımları ile Mısır'ın muhtelif noktalarında İtilaf Devletleri aleyhine olayların baş göstermesine sebebiyet vermişlerdir.²⁰⁹

C- MISIR'DAKİ İNGİLİZ PROPAGANDASI

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile aynı safta savaşa katılması üzerine İngiltere, 1882 yılında fiilen işgal etmesine rağmen Mısır'da geçici olarak bulunduğunu ileri sürmüştür. Mevcut hâli ile muhafaza edildiği takdirde savaş sebebiyle bir takım olayın meydana geleceğinden korkarak 18 Aralık 1914'te Mısır'ı kendi koruması altına aldığını ilan etmiştir. O sırada İstanbul'da bulunan Osmanlı taraftarı Abbas Hilmi Paşa'yı ise vatan haini olarak ilan ederek yerine Abbas Hilmi Paşa'nın yeğeni Prens Hüseyin Kamil'i sultan unvanı ile idareye getirmiş,²¹⁰ daha sonra da Mısır'ın bütün savunma sorumluluğunu İngiltere'nin üstlendiğini ilan etmiştir.²¹¹ İngiltere bu şekilde hareket etmekle önemli bir üs durumundaki Mısır'ın savaşta tarafsız kalması sağlamaya çalışmıştı. İngiltere'nin bu siyasi tavrı Mısır halkı tarafından herhangi bir protesto ile karşılanmak yerine, bilakis bunun mevcut savaşın bir gereği olduğu ve çok fazla sürmeyeceği şeklinde algılanmıştır.²¹²

204 Mezkûr beyannamelerden birisi için bak: Abdülaziz Çaviş, "Yeryüzündeki Umum Müslümanlara Beyanname", Sebilürreşad, c. 13, Sayı 317, Ay 11, Yıl 1330, s. 36-37.

205 A.g.c., c. 3, s. 71, 130; Koloğlu, a.g.c., s. 19-20.

206 Sebilürreşad, -Şuun-, c. 14, Sayı 362, Ay 7, Yıl 1334, s. 231.

207 Sebilürreşad, c. 13, Sayı 334, Ay 3, Yıl 1331, s. 174.

208 Sebilürreşad, c. 13, Sayı 332, Ay 3, Yıl 1331, s. 156-158.

209 Sebilürreşad, c. 13, Sayı 326, Ay 1, Yıl 1330, s. 110.

210 Bullard, a.g.c., s. 74-75; O'leary, a.g.c., s. 201; Larçer, a.g.c., c. 3, s. 71.

211 Bullard, a.g.c., s. 74-75.

212 O'leary, a.g.c., s. 201.

Halifenin Cihad-ı Ekber ilanı üzerine her ne kadar Mısır'da bazı küçük çaplı isyanlar vuku bulmuşsa da dağınık olan yeterli bir organizasyona sahip bulunmayan ve kabiliyetli bir liderden mahrum olan bu hadiseler, İngilizler tarafından zaten çıkması ümit edildiğinden, süratle bertaraf edilmiş ve daha fazla büyümeden önü alınmıştır. Bu ve benzeri hadiseleri göz önüne alan İngilizler, Mısır'da Mısır ayan ve eşrafından birçoğunu tutuklamak, bir haylisini hapis ve sürgün etmek, Müslümanları şiddetli bir taziyek altında tutmak,²¹³ mahallî askerleri silahlardan tecrit etmek ve subayları Sudan'a göndermek, basını sıkı bir denetim altına almak,²¹⁴ vergileri artırmak²¹⁵ gibi bir takım yeni ihtiyatî tedbirler almışlar ve Mısır savunma kumandanı General Maksovel emrine yetmiş bin kişilik bir kuvvet vererek²¹⁶ burada sıkıyönetim ilan ettirmişlerdir.²¹⁷

Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki önde gelen kimselere gönderdiği Pan-İslam propaganda beyannamelerinin faal uzuvları İngilizler tarafından takibata uğramış,²¹⁸ bu beyannamelere karşı benzer bir tarzdaki karşı propagandayla mukabelede bulunulmuştur. Ocak 1916 yılında El-Ezher Üniversitesi ulemalarından bir kısmına Osmanlı safında savaşan Arap askerlerine hitap eden ve içerisinde Osmanlıların Arapları aldattıkları, Kur'an'ı istismar ettikleri, İngiliz ve Fransızların ise Arapların dostu olduğu ve bu eskilere dayanan dostluğun Arapların kendilerine karşı düşmanca harekette bulunmaktan kaçınmaları durumunda devam edeceğinin vaat edildiği, İngiliz ve Fransızların Arapların kendi dilleri olan Arapçayı kullanmaya her zaman teşvikte buldukları ve İngilizlere itaat etmenin farz olduğu gibi hususları vurgulayan bir beyanname hazırlanmış ve çoğaltılıp uçaklarla havadan Mısır halkına dağıtılmıştır.²¹⁹ Nihayet Mısır'da basın aracılığı ile yürütülen bu doğrultudaki propaganda semeresini vermiş, El-Ezher Üniversitesinde Arap yanlısı olma gibi, Osmanlı Devleti aleyhtarı temayüller büyüme-ye başlamış, yine Arap milliyetçiliği taraftarı ve Osmanlı aleyhtarı Kible gazetesi rağbet görmüş, yazıları özellikle Mısır'daki Suriye Arapları tarafından ilgi ile okunmuştur.²²⁰

213 Sebilürreşad, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 47.

214 Sebilürreşad, c. 12, Sayı 311, Ay 9, Yıl 1330, s. 435.

215 Sebilürreşad, c. 14, Sayı 362, Ay 7, Yıl 1334, s. 231.

216 Sebilürreşad, c. 13, Sayı 334, Ay 3, Yıl 1331, s. 174.

217 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 71.

218 A.g.c., c. 1, s. 50.

219 Landu, a.g.c., s. 127; Peters, a.g.c., s. 94; Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 338-39.

220 Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 137-138.

İngilizler, siyasi bir tedbir olarak ayrıca Mısır camilerinde Cuma günleri okunan hutbelerde Osmanlı halifesinin isminin zikredilmesini yasaklamış; Mısırlıların Osmanlı Devleti adına askerlikte bulunmalarını ortadan kaldırmış; Mısır sarayında bulunan Türkleşmiş insanları uzaklaştırmış; Mısır'da yaşayan, fakat yerleşik olmayan Saidîler ve Berberîleri Yukarı Nil'e göndermiş; beş kişiden fazla insanın bir araya toplanmasını yasaklamış; zaman zaman halkın elindeki silahları toplamak amacıyla silah araması yapmış ve çeşitli davalara bakan bir sürü mahkemeler kurmuştur.²²¹

İngiltere, her ne kadar Mısır halkından Osmanlı Devleti'ne karşı harbe katılmaları yolunda bir talepte bulunulmayacağını ilan etmişse de²²² savaşın ileriki safhalarında Mısır Müslümanlarını çok ağır bir yük altına sokan isteklerde bulunmaktan çekinmemiştir. Mısır kıtalarına gönüllü asker toplamak için İngiliz makamlarınca Hindistan'da olduğu gibi tazyik ve sözde ikna usullerine müracaat ve köylere cebrî miktarda amele tarh etmek suretiyle ağır baskılara başvurulmuş ve buradan sağlanan askerler sadece Filistin Cephesi'ne değil, aynı zamanda ağır zayıatların verildiği Fransız cephelerine de sevk edilmiştir. Askere alınmayan Mısır çiftçilerinin ise sığır ve deve gibi mallarına el konulmuştur.²²³ Mısır, 1917 yılında İngilizlere asker olarak vermiş olduğu 74.000 insanını 1918'de 130.000 kişiye çıkarmak zorunda kalmış ve ayrıca buradan temin edilen 25.000 amele de deniz aşırı ülkelere gönderilmiştir. İngiliz hizmetinde bulunma süresi önceleri üç ay iken bu süre daha sonraları altı aya çıkarılmış ve bu suretle de yılda 270.000'den fazla insanın hizmette kalması sağlanmıştır. Mısır'dan elde edilen insan kuvveti sayesinde General Maksovel 1914-1915'te, General Moray 1916-1917'de, General Ordo 1917'de, General Allenby ise 1917-1918 yılı başlarında 82.000 muharip olarak 170.000 iaşe kuvvetine ulaşmıştır. İngiltere ayrıca bu savaşta ihtiyatî bir tedbir olmak üzere Mısır'da bulunan 18 000 kişilik yerli orduyu Sudan'a sevk etmiş ve bunun yerine 50 000 safkan İngiliz kıtaları ve Hintli askerlerden mürekkep bir garnizon teşkil etmiştir.²²⁴

Kalabalık bir Müslüman nüfusa sahip olması yanında ayrıca Osmanlı-Alman ittifakının İttihad-ı İslam adına büyük bir mücadele verdiği

221 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 72.

222 A.g.c., c. 3, s. 72.

223 Bullard, a.g.c., s. 74-75; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 72-73.

224 A.g.c., c. 1, s. 51; c. 3, s. 72-73; Şakir, a.g.c., s. 117.

cephelerden birine sahne olan Mısır'da İtilaf Devletlerine karşı ciddi ayaklanmaların meydana gelmesi gayet muhtemel iken burasını kapalı bir kutu hâline sokan İngiltere, böyle bir durumun zuhuruna engel olmuştur. 5 Ağustos 1915'te Merkezî Devletler aleyhine dönen Mısır Hükûmetinin müdafaasını İngiltere kendi üzerine almış ve buraya Kırk İkinci İngiliz Fırkası ile Hindistan'dan temin ettiği kıtaları göndermiş, 26 Eylül'de ise önemli bir uluslararası ulaşım yolu olan Süveyş Kanalı'nın savunmasını deruhte etmiştir. Merkezî Devletlerin tebaaları Mısır dışına çıkarılmış ve şüphe arz eden şahıslar murakabe altında tutulmuştur. Uygulamaya konan oldukça katı bir sansür politikasıyla Mısır'ın dış dünya ile alakası kesildiği gibi bu suretle onun Avrupa'dan gelen nadir haberlerle alakadar olması da önlenmiştir.²²⁵

Mısır'da uygulamaya konan Pan-İslam siyasetinin sınırlı bir başarı göstermesinin sebebini sadece İngilizlerin burada almış oldukları karşı tedbirlerin başarısına bağlamak pek doğru olmasa gerektir. Cihad-ı Ekber'in burada beklenen muvaffakiyeti kazanamayışının önemli nedenlerinden bir diğerini ise hiç şüphesiz Mısır'daki Milliyetçi Parti'nin "Mısır Mısırlıdır." sloganı ile sürdürdüğü Pan-İslam ve Arap milliyetçiliği gibi iki ideoloji arasındaki mücadele²²⁶ oluşturmuştur. Milliyetçilik akımları Mısır'da da baş göstermiş, Jön Türklerin takip ettikleri politika ile de bu eğilim daha da hız kazanmıştır. Cihad-ı Ekber propagandasındaki başarısızlığın unutulmaması gereken bir diğer önemli sebebi de 1882'den beri üzerinde fiilen bulunduğu hâlde ancak 1914 yılında Mısır'ı kendi koruması altına aldığı ilan eden İngiltere'nin, yarım asırdan fazla olan bu süre zarfında Mısır halkını sosyolojik ve psikolojik olarak yakından tanıma imkânına sahip olması ve gerektiğinde kendilerini etkisiz hale getirerek onlar üzerinde kendi hâkimiyetini tesis edebilme kabiliyetini kazanmış bulunmasıdır. Önemli sebeplerinden bir diğeri ise Mısır hidivinin özerklik çabalarına meşruiyet kazandırabilmek için Osmanlı Hilafetine karşı çıkması ve kendi hilafet davasını her fırsatta gündeme getirmeye çalışmış olmasıdır.²²⁷ Diğer taraftan Mısır'a yönelik askerî harekâta bulunma ve bura halkını kıyama teşvik etmeyi içeren Türk-Alman planı umulanın fevkinde bir zaman, faaliyet, gayret, para sarfını ve teçhizat teminini gerektirmiştir. Ancak bütün bunları yapmak da pek mümkün olmamıştır.

225 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 71.

226 Landau, a.g.c., s. 127.

227 Türkönc, a.g.c., s. 191.

III- SURİYE VE İRAK

A- TÜRK PROPAGANDA FAALİYETİ

Suriye Arapları ile Mekke Şerifi arasında siyasi ilişkilerin mevcudiyeti sebebiyle İstanbul'da halifenin ilan etmiş olduğu Cihad-ı Ekber davetinin Mekke Şerifi Hüseyin bin Ali tarafından büyük bir memnuniyetle karşıladığına halkı inandırabilmek için Suriye'de türlü yollara başvurulmuştur. Bu manada Suriye ve Irak camilerinde her cuma günü törenler düzenlenmiş, bu yolda gazeteler araç olarak kullanılmış ve sütunlarında sık sık suni haberlere yer verilmiştir. Mesela Suriye'de yayınlanan gazetelerin 30 Kasım tarihli nüshasında Cihad-ı Ekber'in ilanı neticesi Medine'de Peygamber'in kabri başında düzenlenmiş olan törene 20.000 insanın katıldığı ve askerlerin kahramanlığını teyit noktasında Peygamber'in sancağının Şam'a götürülmek üzere şevk ve heyecanla taşındığı²²⁸ dile getirilmiştir.

Teşkilat-ı Mahsusa elemanları tarafından bu tür tören ve resmî girişimlerde bulunulurken diğer taraftan ise her tarafta vuku bulan mesai neticesinde bazı aşiretler arasında cihada iştirak arzusu uyanmış olduğundan, gerektiğinde mücahitlere tevzi olunmak üzere, Kirmanşah ve Süleymaniye civarında silah ve para tedarikinde bulunması yolunda Basra Valisi ve Irak Havalisi Kumandanı Süleyman Askerî Beye talimatlar verilmiştir.²²⁹ Diğer taraftan Emir Şekib Arslan ve Abdülaziz es-Sa'lebî gibi kimseler Suriye'de propaganda faaliyetinde bulunmuş ve yurttaşları Arapları Fransız ve İngiliz kuvvetlerine karşı savaşmaya çağırılmışlardır.²³⁰ Bu iki lidere ilaveten Osmanlı taraftarı ve Osmanlı Hükûmetinin irtibat hâlinde olduğu İbn Reşid²³¹ ve daha başka kimseler de Araplar arasında propaganda çalışmasına koyulmuşlardır.²³² Mesela

228 Antonius, a.g.c., s. 145 vd.

229 BOA, DH-ŞFR., nr 48/173, 14 Kanunuevvel 330.

230 M. J. Steincr, Inside Pan-Arabia, Chicago 1947, s. 60.

231 BOA, DH-ŞFR, nr 49/221.

232 Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 146.

Şekib İzzeddin el-Kâsım Filistin'de İttihad-ı İslam propaganda hareketini sürdürmeye çalışmıştır.²³³ Şeyh Abdülaziz Çaviş ise Araplar arasında dağıtılmak üzere gayet canlı ve propaganda yönü oldukça kuvvetli Arapça bir beyanname hazırlamış ve ayrıca Kopenhag ve Stockholm'de Osmanlı Devleti lehine Pan-İslam propagandasına²³⁴ koyulmuştur.

Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarının Suriye'deki İttihad-ı İslam propaganda faaliyetine başta Von Oppenheim olmak üzere Alman ajan ve diplomatları da iştirak etmişlerdir. Suriye'de halk arasında itibar görüp yine halkın takdirini kazanan kimseler tarafından Cihad-ı Ekber propagandası yapılmasının yanında Osmanlı ordusunun 23., 25., 26., 27., 42., 43. ve 44. tümenlerinin tümüyle 21., 22., 39., 40. ve 41. tümenlerinin ise bir kısmı Suriyeli askerlerden oluşmuş; Mezopotamya bölgesinde bulunan 35., 37. ve 38. tümenlerin tamamı, 36. tümenin ise bir bölümü Araplardan teşekkül etmiştir. Osmanlı ordusunda genel toplam olarak ise 100.000 kadar Arap asker yer almıştır.²³⁵

Osmanlı kuvvetleri arasında bu kadar yoğun bir şekilde Suriyeli Arap askerlerin yer almasının hem İtilaf Devletlerini ve hem de Suriyeli Arap milliyetçilerini rahatsız etmesi gayet tabii idi. Gerek İtilaf Devletlerinin ve gerekse Suriyeli milliyetçilerin menfi tutumları karşısında Osmanlı Devleti Suriye'deki Arap siyasi faaliyeti konusunda sert tedbirler almağa mecbur kalmıştır. Suriye'deki Dördüncü Ordu komutanı ve aynı zamanda bahriye nazırı bulunan Cemal Paşa, burada yaşayan nüfusun Müslüman çoğunluğunun Osmanlı Devleti'ni mevcut savaş konusunda samimi olarak desteklemelerini sağlayıcı bir siyaseti tatbik mevkiine koymuş, ancak Osmanlı-Alman ittifakı kuvvetlerinin Süveyş Kanalı üzerinden Mısır'a saldırma teşebbüsleri müspet bir netice vermeyince, kendisine bağlı ve bilgi toplamakla görevli ajanları Suriye'deki bazı milliyetçi Arapların büyük çapta Osmanlı Devleti aleyhine yeraltı faaliyeti içerisinde olduklarını rapor etmişlerdi. Suriye'deki Arap milliyetçilerinin bu tarzdaki tutumlarına karşı kayıtsız kalmak bir tarafa, tam aksine bir hareketle baskı siyaseti uygulamaya başlayan Cemal Paşa, Arap milliyetçiliği faaliyetinde bulunanlardan önde gelen bazı kimseleri, Fransız konsolosluğunda ele geçirilen belgelere istinaden,

233 Casewit, a.g.e., c. XXIX, No: 4, s. 230.

234 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 324; Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 146.

235 A.g.e., s. 90.

Şam'da kurulan bir divan-ı harpte yargılatmış,²³⁶ menfi faaliyetlerde bulunanları korkutmak ve sindirmek maksadıyla²³⁷ 1915 Ağustosunda on bir, ertesi yılın ocak ayında ise yirmi kişiyi Humus ve Hama'da idam ettirmişti.²³⁸

Öte yandan Güney Filistin ve Ürdün'deki bazı Arap kabileleri ile Suriye Arapları sadık bir şekilde Osmanlı kuvvetleri safında toplanmışlardı.²³⁹

Irak'taki Şiîler, Osmanlı halifesi lehinde burada yaşayan Araplar arasında dinî duyguları galeyana getirmeye çalışmış,²⁴⁰ Irak aşiret reislerinden Uceymî Paşa bütün harp boyunca Osmanlı Devleti'ne sadık kalmış ve pek çok hizmetler etmiş, bu ve benzeri gayretler neticesi Irak halkı Osmanlı safında cihada katılmıştır.

Türk-Alman İttihad-ı İslam propaganda faaliyetine mukabil İngilizler ise Cemal Paşa'nın Suriye'deki sert uygulamalarını da fırsat bile rek, Basra civarında Araplar arasında:

“Siz, Arap şeyhleri, zeki insanlarsınız, tahriklere kapılmazsınız, fakat bazı cahil kabileler bu tahriklere kapılabilirler. Bu nedenle herkesçe malûm ve inkârı mümkün olmayan bazı gerekçeleri hatırlatmakta fayda mülahaza edilmiştir:

Büyük Britanya bu savaşa kendi isteğiyle girmemiştir. Kendi menfaatleri için Türkiye'yi İngiltere'ye karşı mükerrer düşmanlıklarda bulunmaya sevk eden Almanya'nın zorlaması ile girmiştir.

İngiliz kuvvetleri Şattü'l-Arap'a varır varmaz İngiliz Hükûmetinin Irak kabileleri ile herhangi bir çekişmesinin sözkonusu olmadığını ve dinlerine karşı herhangi bir emellerinin bulunmadığını... ve İngiliz kuvvetlerinin, tarafsız kaldıkları

236 Peter Mansfield, Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, Ter. Nuran Ülken, İstanbul 1975, s. 57; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 35; Richard Allen, Imperialism and Nationalism in the Fertile Crescent. Sources and Prospects of the Arab-Israilla Conflict, Oxford 1974, s. 156. 1915'de idam edilenlerin sayısının 15 olduğu şeklindeki ifade için bak: Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 67, 82.

237 Pomiankowski, a.g.c., s. 203; Cemal Paşa, Hatıralar, İstanbul 1977, s. 305.

238 Mansfield, a.g.c., s. 57; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 35; Allen, a.g.c., s. 156; H. B. Sharabi, Governments and the Politics of the Middle Eastern in Twentieth Century, Westport, Connecticut 1987, s. 110. 1915'de idam edilenlerin sayısının 15 olduğu şeklindeki ifade için bak: Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 67, 82.

239 Steiner, a.g.c., s. 60.

240 A.g.c., s. 60.

sürece, Araplara saldırıda bulunmayacaklarını veya zarar vermeyeceklerini ilan etti.”²⁴¹ şeklinde propagandada bulunmuşlardır.

Bu bölgeler halkının Birinci Dünya Savaşı'nda Cihad-ı Ekber'e karşı takınmış oldukları tavırla ilgili çok az malumat elde edebildiğimizden bu ülkelere ancak bu kadarıyla değinmek zorunda kalınmıştır.

241 Barker, a.g.c., s. 33.

IV- ARABİSTAN

A- ARABİSTAN'IN SİYASÎ DURUMU

Osmanlı Devleti'nin Asya kıtasında yer alıp bünyesinde kesif bir Arap nüfusu barındıran ve ayrıca coğrafi konumu itibarıyla de savaş açısından oldukça önemli bir durum arz etmekte olan Arabistan, Birinci Dünya Savaşı arefesinde duygu ve lisan açısından birlik içerisinde olmakla birlikte siyasi yönden sadece gruplara ayrılmakla kalmamış, aynı zamanda birbirine muarız kabileler arasında mücadele alanı hâline de gelmiştir. Bölge askerî açıdan küçümsenecek bir yapıda olmakla beraber müşterek bir Arap hareketini gerçekleştirecek lider ve önderden yoksun bulunmaktadır. Aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle savaş kamplarına ayrılmış olan ve kendilerine ister Müslüman ve isterse gayri müslim her kim tarafından olursa olsun yapılacak müdahaleden hoşnut olmayan ve ayrıca kutsal sayılacak dereceye yükselen sınırsız kan davasında bulunmaya olduğu kadar geleneksel özgürlüklerine de bağlı kalmaya çalışan Araplar, halifenin Cihad-ı Ekber ilanı üzerine bu davete iştirak edip etmeme konusunda da ihtilaf içerisine düşmüşlerdir.²⁴² Bu sebeplerden dolayı Cihad-ı Ekber'in ilan edildiği tarihlerde merkezî Arabistan İbn Suud ve İbn Reşid'in hüküm sürdüğü iki idari alana ayrılmıştı.²⁴³

Cihad-ı Ekber propagandasını yürüten Türk-Alman teşkilatları tarafından Müslüman halk arasında sürdürülen Pan-İslam propaganda faaliyetine ilaveten buradaki Arap kabile liderlerinin cihada katılımını sağlamak için Arapça telgraflar çekilmiş, fetva ve beyannameler gönderilmiştir.²⁴⁴ Mekke Emiri Ali Haydar Paşa'ya elli bin altın lira verilerek²⁴⁵ Arap kabilelerinin Cihad-ı Ekber davetine kazanılmaları istenmiştir. Yine kabileler arasında hüsnü tesir göstereceği inancı ile Medine

242 Steincr, a.g.c., s. 53.

243 Glubb, a.g.c., s. 60.

244 BOA, DH-ŞFR., nr 47/14; BOA, DH-ŞFR., nr 47/28; BOA, DH-ŞFR., nr 48/15.

245 BOA, DH-ŞFR., nr 66/58, 11 Temmuz 1332.

ahalisinden Ulban el-Câbi ve Mesud bin Düreyş ile içerisinde bir kısım ulemanın da yer aldığı bir nasihat heyeti oluşturulması kararlaştırılmıştır.²⁴⁶ Yine gerek cihada iştirak etmek ve gerekse kabileler üzerinde etkili olmalarını temin maksadıyla Şeyh Senûsî'nin oğlu İdris ile Seyyid Mehdi'nin de Medine'ye gelmeleri sağlanmıştır²⁴⁷ İtilaf Devletlerini ciddi derecede rahatsız edecek pozisyonda bulunan Arap kabile liderlerine daha büyük ehemmiyet verilmiş ve cihadın kutsiyeti ve mukaddes sayılan beldelerin muhafazası hususunda özel elçiler görevlendirilmiştir.²⁴⁸ Bir tarafı Aden'e dayanan ve dolayısıyla stratejik açıdan ehemmiyet arz eden Yemen'in Cihad-ı Ekber'e katılımı konusunda İmam Yahya ile müzakerelere girilirken diğer taraftan ise Osmanlının müttefiki olarak kalması için her türlü gayret sarf edilmiştir.²⁴⁹ Öteden beri çevre kabileler ile savaş hâlinde olan İmam Yahya, yapılan girişimler neticesi cihat davetine icabet ederek siyasi olarak Osmanlı kuvvetleri tarafında yer almış,²⁵⁰ samimi davranmış ve 1911 yılında Osmanlı Devleti ile varmış olduğu antlaşmaya savaş sırasında sadık kalmış,²⁵¹ beyannameler neşretmek suretiyle Müslümanları cihada davet etmiştir.²⁵² İngilizlerin bütün gayretlerine rağmen İmam Yahya, İslam'a ve onun halifesi'ne olan bağlılığını korumuş ve savaşın nihayetine kadar Yemen'de iki Osmanlı fırkası bulundurulmuştur.²⁵³

Türk-Alman ittifakı tarafında yer alarak halifenin Cihad-ı Ekber davetine icabet eden Arap kabile liderleri olarak Kızıldeniz'in doğu yakasında İmam Yahya, Mehmed Nasır Paşa, Hicaz boyunca Osmanlı ordusunun denetimi altında tuttuğu ve etkilediği aşiretler: Şammar bölgesine hâkim olan Emir İbn Reşid ve Irak'ta Acemi Sa'dun Bey ve Uceymî Paşalar Mısır ve Kızıldeniz'i çevreleyen bir hilal teşkil etmekle dikkati çekmişler²⁵⁴ ve Osmanlı taraftarı olmuşlardır.²⁵⁵

Osmanlı taraftarı bu Arap liderlerine mukabil Asir'de Fas şeriflerinden birinin torunu olan İdrisî 1908 yılından beri isyan hâlini sürdürmekte ve

246 BOA, DH-ŞFR., nr 65/124, 16 Haziran 1332.

247 Sebilürreşad, -Şuun-, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 47.

248 Antonius, a.g.c., s. 142, 146.

249 A.g.c., s. 146.

250 "Seyyid Ahmed Şerif es-Senûsî Hazretleri'nin Teşrifleri", Sebilürreşad, c. 15, Sayı 367, Ay 8, Yıl 1334, s. 56; Bullard, a.g.c., s. 72.

251 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 29

252 Sebilürreşad, -Şuun-, c. 13, Sayı 317, Ay 11, Yıl 1330, s. 40.

253 Steiner, a.g.c., s. 55.

254 EO: 141/828/4343. 181777, 13 July 1920; Koloğlu, a.g.c., s. 15 vd.

255 "Seyyid Ahmed Şerif es-Senûsî Hazretleri'nin Teşrifleri", Sebilürreşad, c. 15, Sayı 367, Ay 8, Yıl 1334, s. 56.

İtalyan harbi sırasında onların tarafını tutmasından dolayı fazla bir itimada mazhar bulunmamaktaydı.²⁵⁶ Necid bölgesinde idarede bulunan Emir Abdülaziz İbn Suud Osmanlı aleyhtarı bir tutum sergilemiş ve cihat davetini tamamıyla duymazlıktan gelmiş,²⁵⁷ İngiltere ile gayet uyumlu bir siyaset izleyerek kendilerinden gerek maddî gerekse cephaneye ve subay desteği gibi askerî yardım almıştır.²⁵⁸ 1899'dan beri İngiltere ile anlaşma ilişkisi içerisinde olan Kuveyt lideri Şeyh Mübarek İbn Sabah ise Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması üzerine İngiltere ile derhâl ittifak anlaşmasına gitmiştir.²⁵⁹

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine karşı savaş açmasından sonra İngiltere, mevcut anlaşmazlıklardan istifade ederek, Mekke Şerifi Hüseyin'e, İbn Suud ve İdrisi'ye, kendilerini Osmanlı Devleti'ne sadakatte bulunmaktan vazgeçirip İtilaf Devletleri ile kader birliğinde bulunmaya ikna edecek vaatlerde bulunmuştur.²⁶⁰ İngiltere, Bahreyn, Kuveyt, Maskat ve diğer şeyhliklerle anlaşmalar yapmış ve bu anlaşmaları bol miktarlarda dağıtmış²⁶¹ olduğu altınlarla da sağlamlaştırmıştır.

Arap Yarımadası'nda Necid valisi ve kumandanı ve aynı zamanda Vehhabî mezhebinin lideri olan İbn Suud'a da Cihad-ı Ekber davetine katılması için İttihad ve Terakki yönetimi tarafından telgraf çekilmiş, elçiler ve beraberlerinde hediyeler gönderilmiştir.²⁶² İbn Suud Osmanlı Hükûmeti tarafından yakından takip edilmiş, ne gibi bir fikre sahip olduğu Talat ve Enver Paşalar tarafından izlenmekten bir an bile geri kalınmamıştır.²⁶³ Özellikle İbn Suud'un menfi bir düşünce ve muhalif bir tutum sergilemeye başlaması üzerine Osmanlı Hükûmeti onunla anlaşma ve uzlaşma yolları aramaya başlamış²⁶⁴, kendisine bir kısım tekliflerde bulunulmuştur.²⁶⁵ Fakat Hindistan Hükûmeti ile fiili olarak siyasi birlik içerisinde olan ve Şerif Hüseyin'den Cihad-ı Ekber davetine icabet etmeyeceğini bildiren haberler alması üzerine bu davranışında

256 A.g.v.; Antonius, a.g.c., s. 146; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 29

257 Antonius, a.g.c., s. 146.

258 D. G. Hogarth, Arabia, Oxford 1922, s. 130.

259 Karasapan, a.g.c., c. I, s. 127; Antonius, a.g.c., s. 146.

260 A.g.v.

261 Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 77.

262 BOA, DH-ŞFR., nr 47/14; BOA, DH-ŞFR., nr 47/97; BOA, DH-ŞFR., nr 47/98; BOA, DH-ŞFR., nr 47/290; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 29.

263 BOA, DH-ŞFR., nr 50/91, 11 Şubat 1330.

264 BOA, DH-ŞFR., nr 40/150, 23 Nisan 1330.

265 BOA, DH-ŞFR., nr 40/67, 8 Nisan 1330. Yapılan tekliflere örnek olmak üzere bak: 265 BOA, DH-ŞFR., nr 40/67, 8 Nisan 1330; BOA, DH-ŞFR., nr 47/98, 2 Muharrem 1333. BOA, DH-ŞFR., nr 40/67, 8 Nisan 1330.

onu destekleyen, Necid'deki hâkimiyetinin sağlam olmadığı ve sahip olduğu harp gücünün riskli bir macerayı taşıyamayacağına gayet iyi farkında olan İbn Suud; İngilizlerin İran Körfezi'ndeki deniz sınırlarına tecavüz edebileceklerinden endişe duyduğunu bahane ederek gelen elçilere kesin bir cevapta bulunmaktan ve cihat davetini açıkça reddetmekten kaçınmıştır. Hindistan siyasi işleri tarafından İbn Suud'u İngilizler tarafına kazanmak üzere görevlendirilmiş olan Captain J. R. Shakesper'e ise cihada iştirak etmeyeceğine dair kesin vaatte bulunarak tarafsız kalmaya karar vermiştir.²⁶⁶ Dolayısıyla da tarafsızlığı fazla uzun sürmemiş, 1915 yılında Kuzey el-Hassa ve güneyde yer alan El-Murrah'da vuku bulan ayaklanmaların bastırılmasında İngilizlerden 1.000 silah, cephane ve 20.000 sterlin olmak üzere maddî ve askerî olarak yardım gören²⁶⁷ İbn Suud ile İngiltere arasında 20 Aralık 1916 yılında bir dostluk anlaşması imzalanmış 18 Temmuz 1916 tarihinde ise bu anlaşma her iki tarafça da onaylanarak yürürlüğe konmuştur.²⁶⁸ Bu anlaşma ile İngilizler, İbn Suud'un Necid, el-Hassa, el-el-Katif ve Cübeyl havalisindeki bağımsızlığını kabul etmekte, askerî yardım olarak her ay 5.000 sterlin vermeyi ve dış kuvvetlerden gelecek tehlikelere karşı onu koruma taahhüdünde bulunmaktaydı. İngilizlerin bu tavrına mukabil İbn Suud ise İngilizlerin müsaadesi olmadan hiçbir dış güçle münasebet kurmamayı ve topraklarının hiçbir bölümünü yabancı ülke veya o ülkelerin tebaasına satmamayı, kiraya vermeyi veya hizmetine sunmamayı, diğer bir ifade ile İngilizlerin İran Körfezi üzerindeki siyasi hâkimiyetini kabul etmekte, buna halel getirebilecek her türlü davranıştan sakınmayı taahhüt etmekteydi. Savaş boyunca İbn Suud'un hareketsiz kalması kararlaştırılmıştı.²⁶⁹

İngiltere'nin, nüfusunun hemen hemen bütününün Müslüman olduğu Arap Yarımadası'ndaki bu başarısı onun yıllardır İran Körfezi etrafındaki Arap kabile liderleriyle iyi ilişkiler içerisinde olmasına dayanmaktaydı.²⁷⁰ Hindistan yolunu emniyet altında tutmak endişesi ile Aden'i kendi muhafazaları altına alan İngilizler, Aden cihetindeki Lihac Sultan, Hadramut dolaylarındaki küçük kabile şeyhleri, Umman sultanı, Maskat, Piran sahilinde bulunan kabile reisleri, Bahreyn

266 Steiner, a.g.c., s. 54. Antonius, a.g.c., s. 146.

267 Yuvaraj Deva Prasad, *The Indian Muslims and World War I. A Frase of Disillusionment with British Rule 1914-1918*, New Delhi 1985, s. 98; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 29

268 BOA, DH-ŞFR., nr 74/106, 12 Mart 1333.

269 Steiner, a.g.c., s. 55; Prasad, a.g.c. s. 99.

270 Steiner, a.g.c.s. 53-54.

Adaları sultanı, Kuveyt sultanı olmak üzere Babu'l-Mendeb ve Hürmüz Boğazları arasındaki bütün küçük Arap kabile reislerini himayeelerinde toplamışlardı. Bu kabile liderlerine iâşe ve silah yardımında bulunmuşlar, bu yardımlarına mukabil onlardan da topraklarına hiçbir yabancı devleti sokmama taahhüdünü almışlardı.²⁷¹ Böylece Arap Yarımadası'nda önde gelen beş lider, İbn Reşid,²⁷² ve İmam Yahya fal bir şekilde Osmanlı-Alman devletlerinin yanında yer almasına karşın²⁷³ İngilizlerin vaatlerine kanan İbn Suud,²⁷⁴ Şerif Hüseyin ve İdrisî ise İtilaf Devletleri safına kaymışlardı.²⁷⁵ Bu şeyhlerden bazıları sadece Osmanlı veya İngiltere taraftarı olmakla kalmamış, kendi aralarında da ihtilaf ve çatışma içerisine girmişlerdir. Örneğin İbn Suud ile İbn Reşid arasında zaman zaman müsademeler baş göstermiştir.²⁷⁶ İki lider arasında meydana gelen müsademeleri bertaraf etmek amacıyla Osmanlı Hükûmeti tarafından bazı uzlaşmacı girişimlerde bulunmuşsa da²⁷⁷ bu girişimlerin pek etkili olmamıştır.

B-MEKKE ŞERİFİ HÜSEYİN BİN ALİ, ŞAHSİYETİ VE SİYASİ DÜŞÜNCESİ

İmara ailesine mensup olan Şerif Hüseyin bin Ali, Mekke'de doğmuştur. Şerif Hüseyin, 1893'ten sonra uzun bir süre Sultan II. Abdülhamid'in bir nevi mecburî misafiri olarak İstanbul'da yaşamıştır.²⁷⁸ Esasen II. Abdülhamid, -o vakitler emir olan- Şerif Hüseyin'i hakkında devlete karşı menfi bir girişimde bulunabileceği kanaatine sahip olduğu²⁷⁹ için İstanbul'da murakabe altında tutmuştur.

İstanbul'da ikamet ettiği yıllar zarfında bir Türk kıızı ile evlenmiş olan Şerif Hüseyin'in bu evlilikten dört oğlu olmuş ve orada büyümüşlerdir.²⁸⁰ Kabiliyetli ve uyanık olmakla birlikte edebî Araççayı iyi yamayan Şerif'e İstanbul'da ikâmeti sırasında genelde itibar edilmemiş

271 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 28; Steiner, a.g.c.,s. 53-54.

272 BOA, DH-ŞFR., nr 39/194.

273 "Seyyid Ahmed Şerif es-Senûsî Hazretleri'nin Teşrifleri", Sebilurreşad, c. 15, Sayı 367, Ay 8, Yıl 1334, s. 56.

274 BOA, DH-ŞFR., nr 74/106, 12 Mart 1333.

275 Antonius, a.g.c., s. 146.

276 BOA, DH-ŞFR., nr 47/28; BOA, DH-ŞFR., nr 50/228, 25 Şubat 330.

277 BOA, DH-ŞFR., nr 47/289; BOA, DH-ŞFR., nr 50/43, 7 Şubat 1330.

278 IOR: L/P&S/18/8200-220; Glubb, a.g.c., s. 57; John Marlowe, Arab Nationalism and British Imperial-ism, London 1961, s. 20; Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 68.

279 A.g.c.,s. 68.

280 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 29; Marlowe, a.g.c., s. 20.

ve fazla hürmet gösterilmemiştir.²⁸¹ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihad ve Terakki yöneticileri tarafından şerif olarak tayin edilen Emir Hüseyin 1908 yılı nihayetinde²⁸² Mekke'ye dönmüştür.

İttihad ve Terakki yöneticilerinin ataması ile göreve gelmiş olmasına rağmen Şerif Hüseyin'in Peygamber soyundan olması kendisine Arap dünyasında mühim bir mevki kazandırmıştır. Bu siyasi avantajının farkında olan Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak Hicaz'da bağımsız bir Arap Krallığı kurma emeline kapılmıştır. Fakat para, silah ihtiyacından dolayı bu noktada muayyen bir süre sessiz kalmayı tercih etmiştir. Şerif Hüseyin bu arzu ve emellerinden dolayıdır ki kendileri tarafından göreve getirilmiş olmasına rağmen, siyasi görüşleri ve fikirleri bakımından İttihad ve Terakki yönetimine ters düşmüş, bu nedenlerden ötürü mezkûr yönetim Araplar için öngördüğü plan ve programı uygulamada fazla bir başarı sağlayamamıştır. Şerif Hüseyin, bağlı bulunduğu Osmanlı idaresine karşı bu doğrultuda bir tutum sergilemesine mukabil Avrupa Devletleri ve bunlar içerisinde özellikle İngiltere'ye karşı gayet iyimser ve tatminkâr bir politika izlemiştir. İstanbul'da bulunduğu sıralarda bu devletlerin temsilcileri ile temaslar kurmuş, Mekke Şerif'i olduktan sonra ise bu münasebetlerini Hicaz'da yaşayan Türkler tarafından şikâyet konusu olacak derecede²⁸³ ilerletmişti.

C- ARABİSTAN'DA İNGİLİZ - FRANSIZ POLİTİKASI

İngiltere ve Fransa Cihad-ı Ekber'in Arabistan'da başarısını önlemek ve tesirsiz hâle getirmek için Araplar arasında Pan-Turanist yazarların kaleme aldığı İslam ve Arap aleyhtarı yazıları dağıtma yoluna gitmişler, İttihad ve Terakki idarecilerinin haksız uygulamalar içerisinde oldukları ve zulümde buldukları yolunda karşı propagandaya başvurmuşlar²⁸⁴ ve bu çalışmalarında da oldukça başarılı olmuşlardır.

İngiliz Dış İşleri'nin idare ve denetiminde sürdürülen Cihad-ı Ekber karşıtı propaganda faaliyeti için Basra ve Aden'de 1916 Kasımı'nda yayına geçen ve İngiliz Dış İşleri tarafından aylık masrafının bir kısmının karşılandığı Kevâkib; Mekke'de oldukça itibar gören Hakikat; Osmanlı aleyhtarı Kible ve oldukça büyük ilgi gören ve tesirler bırakmış

281 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 29.

282 Glubb, a.g.c., s. 57; Allen, a.g.c., s. 156; Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 70.

283 A.g.v.

284 IOR: L/P&S/20/C 191. (The Rise of the Turks. The Pan-Turanian Movement, 1919), s 21-22.

olan Mukaddem gibi bazı Arapça gazeteler pek çok kitap, broşür gibi propaganda yayınları kullanılmış ve Araplar arasında bol miktarlarda dağıtılması için de gayret sarf edilmiştir. Ayrıca bu yayınlarda Arapların Türkler tarafından katledildiğine dair raporlar ile Jön Türkler ve Türk Ocağı'nın İslamî olmayan karakteri ile yine Jön Türklerin Mason locaları ile olan alakalarına ilişkin haberlere yer verilmesinin faydalı olacağı üzerinde durulmuştur.²⁸⁵ Lord Kitchner 31 Ekim 1914'te Şerif Abdullah'a gönderdiği telgrafında:

“Almanya, Osmanlı Devleti'ni altınla satın almıştır, fakat böyle olmasına rağmen Türkiye'nin savaşta tarafsız kalması durumunda İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü garanti etmiştir... Şayet Araplar bu savaşta İngiltere'ye yardımda bulunurlarsa İngiltere de Arabistan'a herhangi bir müdahalenin yapılmasına izin vermemeyi garanti edecek ve Araplara yabancı bir dış müdahale söz konusu olduğu takdirde her türlü yardımda bulunacaktır.”²⁸⁶

diye belirtmiştir.

Öte yandan İngiltere Araplara hitaben hazırlanan ve uçakla dağıtılan bir beyannamede onlarla olan dostluklarını dile getirmeye çalışmış ve eskilere dayanan bu karşılıklı dostluğun Arapların kendilerine karşı düşmanca bir tavır takınmaktan kaçınmaları durumunda devam edeceği vaadinde bulunmuştur. Dağıtılan bu beyannamenin okuma yazma bilmeyen Arap bedevîleri tarafından Osmanlı askerlerine ulaştırılması üzerine Şerif Hüseyin İngilizlerden bu beyannamenin dağıtımının durdurulmasını istemiştir.²⁸⁷

İngiltere, yine 4 Haziran 1915'te Arabistan halkı arasında -özet hâlindeki- şu beyannameyi dağıtmaya çalışmıştır:

“İngiltere, Almanya'ya karşı savaşa ancak küçük Belçika'ya yapılan ani saldırı yüzünden girdi. Almanya düştüğü güç durumdan kendini kurtarmak için Türkiye Hükûmetini aldattı, bolca verdiği para ve aldatıcı vaatlerle muradına erdi. Cihat emrini ortaya attılar, zira idareimizde milyonlarca Müslüman var; bunların

²⁸⁵ Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 137 vd.

²⁸⁶ Zcinc N. Zcinc, Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism, Beirut 1958, s. 100; Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 78-79.

²⁸⁷ Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 338-39.

yüz binlercesi ordumuzdadır. Almanya'nın isteği bunları hep aleyhimize çevirmektir. Dolayısıyla kalbi İslam akidesi ile dolu olan her gerçek Müslüman, kendi imanını hiçe sayarak veya bayrağını hükûmeti elinde bazıce/oyuncak edip Almanların menfaatleri uğrunda kendisini kurban etmeye tenezzül etmeyeceği şüphesizdir. İngiliz, Fransız ve Rus uyuğu olan Müslümanlarla Türkiye'nin aydın tabakası kâmilen Türkiye'nin tuttuğu bu kötü yolun aleyhindedir.

Savaş sonu için kararımız arazi-i mukaddeseyi içine alan Ceziretü'l-Arap'ın bağımsız olması ve bir karışının bile ne bizim ne de başka bir hükûmetin ülkelerine katılmasıdır. Yani ülkenizin bağımsızlığı ve hürriyeti muhakkak olup bunda hiç şüphe etmeye yer yoktur ve içinde bunca Arap kentleri bulunan Şibih Cezire'ye Cenabı Hakk'ın keremiyle tam hürriyet nimeti sağlanacak ve ona eski büyüklüğü ve nusreti yeniden verilecektir. Allah için bu size yetmez mi? Bu yüzden bazı urban şeyhleri bize rağbet gösterdiler, bazıları da Türklerin elinden kurtulmak için bugün askerimize kılıçlarıyla yardım ediyorlar.

Sizin mükerrem olan dininize karşı bizim niyetlerimizi mev-suk olarak biliyorsunuz! O da şudur ki İngilizler, İslam dinine her suretle ihtiram ve onu bütün büyüklüğü ile tebci ederler.

Arabistan'a hububat gönderiyorduk, ancak Türk ve Alman subayları bunlara el koyup aleyhimize savaşan askerlerini beslediler. Bu kötü niyete karşı İngiltere Hükûmeti, Bilâd-ı Arabiye'de oturanların ve hacıların erzak ve yiyecek azlığından dolayı sıkıntıya düştüklerini işitmekle bütün şefkat ve sadakat duyguları harekete gelerek deniz yolu ile Cidde'ye yiyecek getirilmesine izin vermeyi kararlaştırmıştır. Bizzat urban bilsinler ki bu yiyecekler kendileriyle ailelerine aittir.”²⁸⁸

Osmanlı Devleti'ni sahip olduğu kuvvet ve avantajlardan mahrum bırakabilmek için İtilaf Devletleri ajanları tarafından sadece siyasi faktörler değil, aynı zamanda dinî duygular da istismar edilmeye çalışılmıştır. 1916 yılındaki siyasi gelişmeleri müteakip bütün İngiliz planı Araplarla Türkler arasındaki siyasi ve dinî rekabeti artırmaya ve genişletmeye dayanmaktaydı. Ayrıca Türk-Alman İttihad-ı İslam hareketini akim

288 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 339-40.

kılabilmek için bu gizli rekabet alenî bir mücadele hâline dönüştürülmeye çalışılmaktaydı. Bu konuda İngiltere asırlardan beri müesses nüfuzundan, zengin maddî imkânları ile yeni ve düzenli ordularının kuvvetinden faydalanmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin Hilafet makamını elinde bulundurması özellikle İngiltere ve Rusya gibi sömürgelerinde yoğun Müslüman nüfusu barındıran Batılı Devletleri öteden beri rahatsız etmişti. Bu durum ise kendilerini tabîi olarak Arabistan'da, Osmanlı halifesinin siyasi gücüne karşı bir güç oluşturacak yeni bir halife çıkarma ve yeni bir hilafet merkezi oluşturma fikrine götürmüştür.²⁸⁹ Sistematik bir denge siyaseti takip eden İngiliz devlet ricali, oluşturulacak bir Arap hilafeti ile idareleri altındaki Müslümanların Osmanlı halifesine karşı olan sadakatlerinde bir sarsıntı ve kopma meydana getirilebileceğini düşünmekteydi. Diğer taraftan:

Hindistan İşleri Bakanlığınca hazırlanan 20 Ocak 1917 tarihli bir memorandumda ise "Majesteleri'nin Hükûmetinin Orta Doğu'da takip etmekte olduğu politikanın nihaî başarısının büyük ölçüde, halifelîğin Türkiye'den Arabistan'a transferine dayandığı..." belirtilmekteydi.²⁹⁰

İngiltere Arap halife fikrini kendi siyasi gayelerine ulaşma yolunda kullanmaya çalışmış ve Mekke şerifliğinin ve Kureyş soyundan gelen Hüseyin bin Ali ailesi yönetiminin önemli bir geçmişe dayanması dolayısıyla Mekke Şerifi Hüseyin'i kendi menfaatleri için Osmanlı hilafetine karşı en uygun rakip olarak görmüştü. İngiltere, askerî ve sivil kontrolü altında tutup müttefiki olarak Mekke'de yeni bir hilafet merkezini oluşturmakla Afrika ve Asya'da idaresi altında bulunan Müslüman tebaanın kendisi için tehlike arz etmesini ortadan kaldırmakla kalmayacak, aynı zamanda Arabistan'da nihaî hâkimiyetini tesis de etmiş olacaktı. Böylece yeni bir hilafet merkezinin tesisi ile İslamî saygınlığını yitiren Osmanlı Devleti ise zararsız hale getirilmiş olacaktı.²⁹¹

Bu gayenin tahakkuku için bölgedeki İngiliz nüfusu planlı bir şekilde kullanılmaya çalışılmış ve Arap kabile reislerini halifenin Cihad-ı Ekber davetine katılmamaya ikna edebilmek için İngiliz hazinesinden

289 Prasad, a.g.c., s. 101.

290 Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 178.

291 Prasad, a.g.c., s. 100; Farah, A.g.m., s. 38, 46.

gelen çil çil sarı altınların harcanması yanında siyasi olarak da Osmanlı padişahlarının halifeliklerinin Araplar tarafından hiçbir zaman için itirazsız kabul edilmediği ve bu iddiaya karşı zaman zaman Arabistan dâhilindeki Araplar tarafından, gerektiğinde silahla karşı koymak şeklinde olmak üzere, Osmanlı Hilafeti'ne muhalefet edildiği belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı padişahlarının halifeliklerinin tamamıyla fetihlere dayandığı, kılıç zoru ile elde edildiği ve 1517 tarihine kadar bu müessesenin Abbasilerde bulunduğu, Yavuz Sultan Selim'in Memluktulardan Mısır, Suriye, Mekke ve Medine'yi aldığı ve son Abbasi idarecisini halife unvanını kendisine vermek zorunda bıraktığı ve dolayısıyla hilafetlerinin mazisinin çok yeni olduğunu ifade etmekte,²⁹² Irak ve Hicaz'daki Arap kabileleri arasında bağımsızlıklarını elde etmek suretiyle aralarındaki seçkin ailelerden birini başlarına kral olarak seçebilecekleri²⁹³ propagandasını yapmaktaydı. Bu propagandaya ilaveten, Pan-Turanizm ilkelerini istismar etmek suretiyle, dindar Müslümanlar arasında Osmanlı Devleti aleyhine bir ön yargının meydana gelmesini sağlamaya çalışmıştı. Ayrıca 15 Mart 1915'ten beri Kızıldeniz limanlarında abluka altında duran savaş gemilerini kullanmak suretiyle Mısır'dan erzak ithalatına mani olmuş, dolayısıyla da Hicaz halkını aç bırakarak Araplar arasında Türk aleyhtarlığı duygusunu tahrik ve teşvik etmiştir.²⁹⁴ İngiliz ajanlarının Araplar arasında sürdürdüğü Osmanlı aleyhtarı propaganda ve kargaşa çıkarma çabaları, nihayet, Şerif Hüseyin'in isyana başlamasıyla, savaşın ikinci yılında semeresini vermeye başlamıştır.

D- TÜRK-ALMAN PROPAGANDA ÇALIŞMALARI

Bütün Yakın Doğu siyasetlerini İslam dayanışması potansiyel neticesine göre tanzim etmiş olan Almanya, emrindeki ajan ve İttihat-ı İslam çığırkanları ile İstanbul-Bağdat hattını tutmuş²⁹⁵ ve İtilaf Devletleri aleyhine propaganda faaliyetinde bulunmak, Arabistan dâhiline kaçak silah ve lüzumlu harp malzemelerini sokmak üzere Hicaz'a yönelmiştir.²⁹⁶ İttihatçılar ve Alman ajanları Arabistan'daki emirleri kendi saflarına çekebilmek için yarımada 5.000.000 sterlin altın dağıtmışlar, İbn Reşid ve diğer ajanları arabulucu olarak kullanarak, daha fazla geç

292 Prasad, a.g.e., s. 100-101.

293 Tansu, a.g.e., s. 186.

294 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 36.

295 Mehmed Kenan, a.g.e., c. 2, s. 105.

296 Bullard, a.g.e., s. 73.

kalınmadan eski düzenin tekrar kurulması yolunda oldukça yoğun propaganda faaliyetinde bulunmuşlardı.²⁹⁷ Ancak mevcut olumsuzlukların bertaraf edilmesi ve İttihad-ı İslam propagandasının yarımada tesirinin tam olarak sağlanabilmesi için Mekke Şerifi Hüseyin'in değiştirilmesi gerekmektedir.

1- Şerifi Değiştirme Girişimi

Birinci Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce aralarındaki siyasi ihtilaftan dolayı İttihad ve Terakki yöneticileri Mekke Şerifi Hüseyin'i görevden alarak yerine kendilerine daha bağlı kalacak birini atamayı düşünmüşlerdi. Bu gaye için parti üyelerinden Vehib Bey'i, Şerif'in otoritesini zayıflatmaya çalışmak ve Arap kabilelerinin isyanına sebebiyet vermeden onun tevkifini kolaylaştıracak ortam hazırlamak üzere, Hicaz'a göndermişlerdi.²⁹⁸ Fakat Şerif Hüseyin yeni rakibinden daha kurnaz, onun tuzağına düşmeyecek kadar da akıllı ve uyanık bulunmaktaydı.

Arabistan Yarımadası yapı itibarıyla büyük kuvvetlerin sevkine ihtiyaç duymasına karşılık yeteri derecede semere verecek durumda değildi. Bu durumu nazarı dikkate alan Yirmi İkinci Fırka Kumandanı Vehib Bey, Şerif Hüseyin'in ya derhal tevkif edilmesini veya harbi müteakip işgal edilmek üzere Arabistan'ın bir an evvel tahliyesini teklif etmişti. Fakat İttihad ve Terakki idarecileri Şerif Hüseyin'in siyasi nüfuzunu göz önüne alarak onu tutuklamaktan çekinmişler, Vehib Bey'in sunduğu her iki teklifi de reddederek vaziyeti aynı minval üzere devam ettirmeyi daha uygun görmüşlerdi.²⁹⁹ Savaş sırasında ise Şerif Hüseyin'in Cihad-ı Ekber davetine karşı bir takım bahaneler bularak icabetten kaçınması ve kaçamak cevaplar vermesi İttihad ve Terakki yöneticilerini ciddi derecede kızdırmış ve problemin halli için Şerif Hüseyin'in yerine sabık Mekke Emirlerinden Şerif Abdülmuttalib Efendinin daha önce Ayan Meclisi Üyeliği ve Evkaf Nâzırlığı görevlerinde bulunmuş olan 51 yaşındaki oğlu³⁰⁰ Ali Haydar'ın şerif olarak atanması ve Şerif Hüseyin'in de tutuklanması şeklinde bir çözüm yoluna

297 EO: 371/3048, XC, 181904, 2 Nov. 1917.

298 IOR: L/P&S/18/8200-220; Elic Kedouric, *England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire 1914-1921*, Hassocks, Sussex 1978, s. 49; Antonius, a.g.c., s. 144-145.

299 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 31.

300 Pomiankowski, a.g.c., s. 203; Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 144.

gitmelerine mecbur etmişti.³⁰¹ Bir taraftan bu yolda girişimlerde bulunulurken diğer taraftan ise hazırlanan plandan Şerif Hüseyin'in haberdar olmaması ve kendisine bağlı bulunan Arap kabilelerinin herhangi bir kıyamda bulunmalarına sebebiyet verilmemesi için Şerif Hüseyin tarafından Cihad-ı Ekber ilan edilmiş gibi propaganda yapılmış,³⁰² Peygamber'in sancağı, içerisinde önde gelen şahsiyetlerin de yer aldığı büyük bir kalabalığın katılımı ile Medine'den Şam'a götürülmek üzere yola çıkarılmış,³⁰³ kendisini tevkif edebilmek için ise Cemal Paşa ile istişarede bulunması bahanesiyle, Şerif Hüseyin kibar bir şekilde Şam'a davet edilmiştir.³⁰⁴

Fakat bütün bu çabalar Şerif Hüseyin'in tedbirli davranışı ve uyanıklığı ile İngiliz istihbarat servisinin olaydan kendisini haberdar etmesi ve yardımda bulunması neticesi yeni Hicaz Valisi Ali Haydar'ı zor bir durumda bırakmış ve fiilen Mekke Şerifliği görevinde bulunmasını engellemiştir.

E- ŞERİF HÜSEYİN'İN İSYANI

İttihad ve Terakki yöneticileri, halifeye cihat ilan ettirmelerini müteakip kendilerini faal olarak desteklemesi yolunda Şerif Hüseyin'e İstanbul'dan sürekli mektup ve telgraflar göndermişlerdi. Suriye'de Dördüncü Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa ise Şerif Hüseyin'den Peygamber'in sancağını Şam'a göndermesini ve Arap kabile fertlerinden oluşacak bir ordu kurmasını istemişti.³⁰⁵

Osmanlı Devleti'nin Almanlarla birlikte İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşa girmesi ile Mekke Şerifi Hüseyin, ya Cihad-ı Ekber davetini kabul ederek Türk-Alman ittifakına dâhil olmak ve Hicaz'a yönelik beklentilerini savaş sonrasında bırakmak yahut İtilaf Devletlerinin

301 Gaury, a.g.c., s. 269; Antonius, a.g.c., a 144-145; Emin, a.g.c., s. 181. Araplar üzerinde tesirde bulunacağı ve Şerif Hüseyin'in başlattığı isyanını etkisiz kılacağı inancı ile 2 Temmuz 1916'da Mekke Emirliğine atanan ve 26 Temmuz 1916'da da Medine'ye varan Ali Haydar Bey de kendisinden önceki Hicaz Vali ve Komutanları Vehib Bey ve Galib Paşa gibi Şerif Hüseyin'in faaliyetlerine ve başlatmış olduğu isyana karşı hiçbir ciddi karşı tesir ve tedbirde bulunamamıştır. Bak: Bayur, *Türk İnkılab Tarihi*, Ankara 1991, c. III/III, c. II/III, s. 196; s. 283-284. Daha geniş bilgi için ayrıca bak: Süleyman Tefik, *Şerif Ali Haydar'ın Mekke Emirliğine Tayini*, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ocak 1991, Sayı 60, İstanbul, s. 47-51.

302 Antonius, a.g.c., a 144-145; Gaury, a.g.c., s. 269.

303 Sebilürreşad, c. 13, Sayı 316, Ay 11, Yıl 1330, s. 31-32; Sebilürreşad, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 47.

304 Antonius, a.g.c., a 144-145; Gaury, a.g.c., s. 269.

305 Gaury, a.g.c., s. 268.

safında savaşa katılmak suretiyle Arap Krallığı ve Hilafeti'ni tahakkuk ettirmede yardımlarına başvurmak şeklindeki iki seçenikle karşı karşıya kalmıştı.³⁰⁶ Kesin bir karara ulaşamayan Şerif Hüseyin, kendisine ulaştırılan halifenin Cihad-ı Ekber davetini ihtiyatla karşılamış, “Mukaddes cihadda halife-i muazzama-i İslamiye'ye ve din-i mübin-i Ahmedi'ye en büyük hizmet yapacak saha benim için ancak harp meydanıdır.” benzeri sözlerle gerek Sadarete ve gerekse Bahriye Nâzırı ve Suriye'de bulunan Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya uzun ve coşkulu cevaplar yazarak onları oyalama yolunu tutmuştu.³⁰⁷ Cihadın başarısı için dualar etmiş ve kendisinin de bütün samimiyetiyle bu yolda mücadelede bulunacağını belirtmişse de İngilizlerin Kızıldeniz'deki donanmasının Hicaz limanlarını bombardıman altında tutabileceğini ve blokede bulunmak suretiyle halkını kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya bırakabileceğini mazeret göstererek içinde bulunduğu sıkıntılı durumu padişahın anlayışla karşılamasını istemiş ve dolayısıyla da net bir cevapta bulunmaktan şiddetle kaçınmıştı.³⁰⁸ Diğer taraftan İmam Yahya, İdris, İbn Suud ve İbn Reşid gibi kuvvetli nüfuzla sahip Arap şeyhleri ve ileri gelenleriyle irtibata geçerek cihat daveti karşısında Osmanlı Devleti'ne karşı takinacakları tavrı tespite çalışmıştı.³⁰⁹

Israrlı davetler ve sürekli gönderilen mektup ve telgraflar neticesinde padişahın cihat ilanı, Şerif Hüseyin, Medine kadısı ve ileri gelen ümera tarafından zahiren memnuniyetle karşılanmış gibi takdim edilmeye çalışılarak ilan olunan Cihad-ı Ekber'e iştirake sözde karar verilmiştir. Babiâli'den gelen baskıları biraz olsun hafifletmek ve şüphe uyandırmamak için Şerif Hüseyin, oğlu Ali'nin kumandasında Osmanlı kuvvetlerine katılmak üzere, hiçbir zaman için muharebe yapacak bir duruma gelmemiş olan, 1.500 mücahit sağlamış ve buna mukabil Cemal Paşadan 60.000 Osmanlı altını almıştı.³¹⁰

Şerif Hüseyin, Cihad-ı Ekber'in başarıya ulaşması noktasında mutlak değilse de gayet mühim bir role ve konuma sahipti. Bu ehemmiyetinden dolayı da gerek İtilaf Devletleri gerekse Merkezî Devletler tarafından

306 Mansfield, a.g.c., s. 50-51.

307 Feridun Kandemir, Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler. Medine Müdafaası, İstanbul 1974, s. 16.

308 Peters, a.g.c., s. 93; Farah, a.g.m., s. 43; Gaury, a.g.c., s. 268-69; Glubb, a.g.c., s. 59. Şerif Hüseyin'in politikası ve uygulamaları için bak: Sebilürreşad, c. 14, Sayı 357, Ay 9, Yıl 1332, s. 149-156; Sebilürreşad, c. 14, Sayı 358, Ay 9, Yıl 1332, s. 165-168; Celal Tevfik Karasapan, Filistin ve Şark-ül-Ürdün, İstanbul 1942, c. I, s. 127.

309 A.g.c., c. I, s. 130; Gaury, a.g.c., s. 268-69.

310 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 31.

kazanılmak istenmişti. İtilaf Devletleri açısından Şerif Hüseyin, diğer Arap liderlerine nispetle, iki noktadan önem arz etmekteydi: İlki, yarımada bulunan Osmanlı kuvvetlerinin merkezinde stratejik avantajlara sahip bir konumda bulunması idi. Bu durumu dolayısıyla Arap kabilelerden oluşturacağı bir kuvvetle Osmanlı kuvvetlerini merkezden vurabilir ve kuzeyle irtibat kurarak Asir ve Yemen'de bulunan Osmanlı garnizonlarını saf dışı bırakabilirdi;³¹¹ ikincisi ise Peygamber soyundan gelmekle Araplar nezdinde sahip olduğu hürmet ve prestijdi.

Şerif Hüseyin'in bu durumunun farkında olan İngiliz Dış İşleri'nde bulunan bazı görevliler onun tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı ortaya konacak bir isyan hareketinin İngiltere ve müttefiklerine zafer yolunu açacağını, sosyal ve psikolojik açılardan kendilerini çok iyi bir şekilde tanıdıkları Arap halkının ise böyle bir harekete müspet cevapta bulunacaklarını rapor etmişlerdi.³¹² Gerek Dış İşleri'nden gelen bu yöndeki raporlar ve gerekse Arapların İttihad ve Terakki Partisi idaresinin bazı uygulamalarından rahatsız olarak zaman zaman alenî bir şekilde tepkilerde bulunmaları İngilizleri Şerif Hüseyin'i kullanmak suretiyle Osmanlı kuvvetlerine dâhilden saldırıda bulunma hareketinin tabiiği ve mantıklılığına kâni kılmıştı.³¹³ Vuku bulacak böyle bir hareket neticesinde mukaddes yerlerin elde edilmesi ile Kızıldeniz sahili Türk-Alman İttihad-ı İslam propagandasının hareket merkezi olmaksızın çıkacak, Osmanlı hilafetine manen bağlı olan Mısır ve Hint ordusundaki Müslüman unsurlardan gelebilecek tehlike giderilmiş olacak ve muhtemelen Osmanlı padişahı "Hadimu'l-Haremeyn" unvanı ile hilafet nüfuzunun bir kısmını kaybedecekti.³¹⁴

Başlangıç olarak Şerif Hüseyin tarafından önerilen Osmanlı kuvvetlerine karşı cephe oluşturma fikrinin³¹⁵ tahakkuku için savaşın henüz arefesinde bulunulurken İngiliz-Şerif Hüseyin ittifakı oluşturulması yolunda, Şerif'in oğlu Abdullah vasıtasıyla, Şubat 1914'te Kahire'deki İngiliz otoriteleriyle konunun müzakeresi için ilk temaslara başlanmıştı. Fakat bir anlaşmaya varmak ümidi ile asıl görüşmeler savaşın başlamasından on ay sonra gerçekleştirilebilmişti. Kahire'deki İngiliz otoriteleri

311 Antonius, a.g.c., s. 139-140; Glubb, a.g.c., s. 59; Steiner, a.g.c., s. 55-56.

312 T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom a Triumph*, London 1949, s. 26; Sharabi, a.g.c., s. 112.

313 Zcinc, a.g.c., s. 98.

314 Sharabi, a.g.c., s. 112; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 35; Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 77.

315 Bullard, a.g.c., a 74.

halifenin ilan ettiği Cihad-ı Ekber davetine icabetten vazgeçirmek ve mümkünse muhalefette bulunmasını sağlamak üzere Şerif Hüseyin ile müzakerelere koyulmuştu.³¹⁶ Bu müzakerelerde Şerif Hüseyin İngiltere'nin kuzeyde Mersin-Adana hattından başlayarak doğuda İran Körfezi'ne, güneyde Hint Okyanusu'na ve batıda Kızıldeniz'e ulaşan ve Akdeniz sahilinden tekrar Mersin'e yayılan bir alanı kapsayan bağımsız bir Arap Hilafeti-Krallığı'nın garanti edilmesi hâlinde anlaşmaya varılabileceğini belirtmiş,³¹⁷ İngilizlerden gerekli garanti ve yardımı elde etmeden herhangi bir isyan hareketinde bulunmaktan şiddetle sakınmış,³¹⁸ bir taraftan da oğlu Faysal'ı Suriye, Irak ve İstanbul'a göndererek genel kanaati tespite ve taraftar toplamaya çalışmıştı.³¹⁹

Kitchner-Şerif Abdullah görüşmeleri ve Şerif Hüseyin-Sir Henry Mc Mahon arasında cereyan eden mektup teatileri neticesinde³²⁰ Şerif Hüseyin ve taraftarlarının Türk-Alman ittifakına karşı İngiltere safında yer alması hâlinde şeriflik unvanı ve ona taalluk eden hakların İngiltere tarafından garanti edileceği ve ülkesinin herhangi bir dış tecavüze uğraması durumunda müdafaa olunacağı belirtilmişti.³²¹ Hicaz'da bağımsız bir Arap Krallığı kurma ve Arap Hilafeti oluşturma arzusunda olan Mekke Şerifi Hüseyin bin Ali için İngilizlerin siyasi vaatleri kendisine, idari ve siyasi açıdan zaman zaman anlaşmazlığa düştüğü Osmanlı Devleti'nin İttihad-ı İslam davetinden çok daha cazip gelmişti.

İngiltere, Şerif Hüseyin ile müzakerelerini sürdürürken diğer taraftan ondan habersiz bir şekilde 1916 Mayısında Fransa ile Arap Yarımadası dâhil ve haricindeki Arap ülkelerinin savaş sonrası taksimini ön gören Sykes-Picot anlaşmasını imzalamıştı.

Netice olarak kendilerinin yalnızca Allah, Peygamber ve halifeye bağlı olduklarını beyan eden Şerif Hüseyin, İttihad ve Terakki yönetimini halifeyi görevinden almak, dinsiz olmak ve İslam'a ters olan hareketlerde bulunmakla suçlamış ve isyan hareketini başlatmıştı.³²² Babiâli

316 Marlowe, a.g.e., s. 20; Sharabi, a.g.e., s. 110-111.

317 Sebülürreşad, c. 16, Sayı 396-397, Ay 3, Yıl 1335, s. 77; Djemal Pasha, Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919, New York 1973, s. 211; Carl Brockelmann, History of the Islamic Peoples, London 1982, s. 472; Steiner, a.g.e., Chicago 1947, s. 56-57; Glubb, a.g.e., s. 59-60; Marlowe, a.g.e., s. 21; Kandemir, a.g.e., s. 39; Karasapan, a.g.e., c. I, s. 131-133.

318 Marlowe, a.g.e., s. 20; Sharabi, a.g.e., s. 110-111.

319 Gaury, a.g.e., s. 268; Kcdouric, a.g.e., s. 36; Hogarth, a.g.e., s. 132.

320 Zcinc, a.g.e., s. 104.

321 Hogarth, a.g.e., s. 133.

322 EO: 881/9858, May 1911; Hans Kohn, History of Nationalism in the East, London 1929, s. 283; Prasad, a.g.e., s. 102; Koloğlu, a.g.e., s. 5.

bu iddiaların mesnetsiz olduğuna dair derhal karşı fetvalar çıkarmışsa da fazla bir başarı elde edememişti.³²³ Malî ve askerî yardımlarının yanında ihtilal ve isyan çıkarmakta gayet yetenekli İngiliz ve Fransız ajanların çalışmaları ile Şerif Hüseyin liderliğindeki Hicaz İsyanı, 5 Haziran 1916'da Mekke'de patlak vermiş, iki gün sonra ise Hicaz'ın bağımsızlığı, kendisinin ise Hicaz kralı olduğu ilan edilerek³²⁴ Arap Yarımadası da askerî operasyonlara dâhil edilmişti.

İngiliz-Fransız iş birliği neticesinde patlak veren Şerif Hüseyin liderliğindeki Hicaz İsyanı Alman diplomat ve ajanlarının Hicaz'da sürdürdüğü Pan-İslam hareketini kırmış ve bu doğrultuda sürdürülen propagandayı etkisiz hale getirmiştir. Osmanlı Devleti bizzat kendi tebasından gelen ve kendisi için siyasi ve askerî açıdan oldukça güç bir durum arz eden bu isyan karşısında bir taraftan lazım gelen tedbirleri almaya koyulurken diğer taraftan da Suriye'de el-Şark gazetesi, İstanbul'da ise Abdülaziz Çavuş'un çıkardığı el-Âlemü'l-İslâmî adlı yayın organı ile Arap Yarımadası'ndaki İttihad-ı İslam propagandasına hız vermiş, yapılan bu isyanın halifeye ve İslami bütünlüğe tamamıyla aykırı olduğunu ve gerçekleşmesinde İngiltere'nin payının bulunduğunu İslam dünyasına duyurmağa çalışmış³²⁵ ve bu doğrultudaki Türk-Alman ittifakı ile İngiltere ve müttefikleri arasındaki propaganda ve anti-propaganda savaşı harbin sonuna kadar devam etmiştir.

1- İsyân Beyannamesi

5 Haziran 1916 tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Şerif Hüseyin, dinî ve siyasi bir mahiyet taşıyan bu isyanına, aşağıda özeti sunulan beyannamesinde, sebep olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin devlet işlerindeki kötü idaresini; Osmanlı saltanatı ile bütün Müslümanların arasında yegâne bağı oluşturan Allah'ın kitabı ve Hazreti Peygamber'in sünnetini ihlale cüret etmelerini; Resulullah'ın hayatını İçtihad gazetesinde ağza alınmayacak tabirlerle tahkirde bulunmalarını ve mirasta eşitliği terviç

323 Koloğlu, a.g.e., s. 5.

324 Prasad, a.g.e., s. 100, 105 vd.; Larşer, a.g.e., c. 1, s. 141; Steiner, a.g.e., s. 59; Kohn, a.g.e., s. 283; Hogarth, a.g.e., s. 130. Şerif Hüseyin "Memâlik-i Arabiyye Kralı" namı ile krallığını ilan etmişse de bu ilan ne İhtilaf Devletleri ve ne de tarafsız devletlerce kabul görmüştür. Arap dünyasındaki menfaatlerini düşünen ve bu doğrultuda hareket eden İngiltere ve Fransa Şerif Hüseyin'in krallığını tanıma yerinc 15 Kasım 1917'de sadece Hicaz Krallığını tanıma yoluna gitmişler ve bu durumu bir nota ile de Şerif'e tebliğ etmişlerdir. Bak: Karasapan, a.g.e., c. I, s. 139.

325 Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 141 vd.

etmek gibi Kur'an ayetlerini ilgadan çekinmemelerini; bunlara ilave olarak Ramazan'da askerlerin oruç tutmalarını yasaklayarak İslamiyet'in beş esasından birini yıkmaya kalkışmalarını; halifenin bütün haklarını gasp etmelerini; Araplardan ileri gelen kimseleri asmalarını ve mukaddes yerlere hürmet ve saygı yerine alayla mukabelede bulunmalarını göstermiş ve Arap halkından kendisine destek vermelerini istemiştir.³²⁶ Bu hususları dile getirmek ve halkın desteğini elde etmek üzere iki beyanname kaleme alınmıştır ki, bunlar sırasıyla şöyledir:

BİRİNCİ İSYAN BEYANNAMESİ

“Bismillahirrahmanirrahim

Rabbenâ iftah beynanâ ve beyne kavminâ bilhakki ve ente hayrû'l-fâtihîn.

Tarihe vakif olanlar pekâla bilirler ki, İslam birliğinin tersin ve takviyesi için İslam amir ve hâkimlerinden “Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'ye ilk olarak biat edenler, Mekke-i Mükerreme emirleridir.

Büyük Osmanlı padişahları (Tâbe serâhüm ve ceale darü'l-huldi me'vâhüm) (Toprakları temiz, yurtları Cennet olsun) hazretlerinin Allah'ın kitabı ve Resulullah'ın sünnetini icra ve hükümlerin uygulanması hususundaki bağlılıkları ve bu uğurda kendilerini feda etmeleri dolayısıyla mezkûr Arap emirleri kendilerine tabi olmakta devam ettiler. 1327 senesinde bizzat Araplardan müteşekkil bir kuvvet ile Arapların üzerine hareket ederek Osmanlı Devleti'nin şeref ve haysiyetini muhafaza için Ebha'nın muhasarasını kaldırmaya çalıştım ve ertesi sene aynı maksatla oğullarımdan birisinin kumandasında o hareketi icra ettim ve herkesçe malum olan büyük gayeden ayrılmadım.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin zuhuruyla devlet işlerini eline alması ve esas itibarıyla kötü idaresi dâhili ve harici birçok karışıklıkların ortaya çıkmasına ve herkesin bildiği üzere, birçok savaflara sebep olmuş. Devletin azamet ve şevketini haleldar etmiş, bilhassa son harbe gereksiz atılmakla devleti gayet tehlikeli bir vaziyete sürüklemiştir ki, izahtan müstağnidir.

326 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 45 vd.; Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 116.

“Aynı zamanda bütün İslam ehlinin İslam devleti hakkında fütur getirmelerini, yeise ve kedere düşmelerini görmeyi arzu etmiyoruz. Memleketin bakiyesinde kalan Müslüman ve gayrimüslim ahalinin bir kısmı asılma ve idam ve bir kısmı memleketten sürülerek, kovularak Osmanlı mevcudiyetinin birliği bozulmuş ve bu suretle ahali malından, canından mahrum bırakılmıştır. Bu son muharebe sebebiyle arazi-i mukaddese halkının çektikleri sıkıntı o kadar büyüktür ki, orta halli olanlar evlerinin kapı ve pencerelerini ve bütün ev eşyasını sattıktan sonra nihayet damındaki tahtalarını da satmaya mecbur olmuşlardır.

İttihatçılar bu kadarla da iktifa etmeyerek Osmanlı saltanatı ile bütün Müslümanların arasında yegâne bağ olan Allah'ın kitabı ve Resulullah'ın sünnetini ihlale cüret etmişler ve Saltanatı Seniyye başkentinde sadrazam, şeyhülislam ve bütün vezirler ve ayanın gözü önünde yayınlanan (İçtihad gazetesi, Resulullah'ın hayatını ağza alınmayacak tabirlerle tahkirden çekinmediği gibi, itiraza uğramadığından cüret alarak (Kur'an ayetlerini ilgadan bile çekinmemiş, (Li'z-zekeri mislü hazzi'l-ünseyeyn “[Bir] erkeğe, iki kızın hissesi kadar [pay] vardır. Nisa Suresi 176. âyet) hükmü celilini alaya alarak, mirasta eşitliği terviç etmiştir.

Bunlara ilave olarak İslamiyet'in beş esasından birini yıkmaya kalkışmışlardır. Şöyle ki: Güya Rus ordusu karşısında harb eden askerlere benzemek üzere, Mekke-i Mükerreme, Medine-i Münevvere ve Şam'da bulunan Müslüman askerlerin Ramazan'da oruç tutmamalarını emrederek bu babdaki: (Femen kâne minküm marîdan ev ala seferin)* sarih ayetini ve buna benzer birçok İslami esasları yıkmak ve münker olan şeyleri iltizam etmekten çekinmemişlerdir.

Şevketlü sultanu'l-muazzam hazretlerinin bütün haklarını gasb ile Mâbeyn-i Hümâyunlarına bir başkâtıp veya başmabeyinci seçmek ve tayin etmek hakkından dahi mahrum ederek Hilafet'in şartlarından ıskat eylemişlerdir ki bütün Müslümanlar bu şenaatten muğberdirler. Bu, Şeriat'a aykırı işler karşısında şimdiye kadar hayra yormalar, bilmemezlikten gelmemiz, sırf İslam âlemi içine ihtilaf ve tefrika tohumları ekmek maksadıyla idi.

* Ayetin tam meali şöyledir: (Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumunu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.) Bakara Suresi 184. ayet.

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin idaresi Enver ve Cemal Paşalarla Talat Bey'in ellerinde bulunduğu hakkındaki sır, meydana çıktı. İstediklerini yaparlar, istediklerini yaptırırlar. Buna açık delil Mekke Mahkeme-i Şeriyesi Kadısı'na gelen bir emirde kadı huzurunda şahadetlerini dinlemek ve hâkim huzurunda yazılmayan tezkiyemelerinin kabul edilmemesini ifade etmektedir ki, Kur'an-ı Kerim'de açıkça beyan olduğu üzere Müslümanlar arasındaki tezkiye bahsi sanki yokmuş gibi ad ve itibar edilmiştir.

Bunların hepsinden başka diğer taraftan büyük İslam âlimleri tarafından Arab'ın büyüklerinden Emir Ömer el-Cezâirî, Emir Arif eş-Şehabî, Şefik Bey, El-Müeyyed, Şükrü Bey, El-Aseli, Abdülvehhab ve Tevfik Bey, El-Besat, Abdülhamid Zerâvî, Abdülganî el-Arisî gibi kimselerin asılma ve idamları icra ediliyor, en ziyade katı kalbe sahip olanlarca bile icra ve tatbiki güç görünen bu fiilleri icrada bir nevi mazeret bulunsa bile kötülükten, günahtan âri ve beri olan bütün ailelerin fertlerinin kadın ve erkeğinden en küçük çocuklarına varıncaya kadar yurtlarından, memleketlerinden çıkarılması ve sürgünü ile başlarına gelen felaket üzerine daha büyük bir musibet ilavesine ne mana verilir?

Aile reislerinin her ne sebeple olursa olsun idamları cezası o haneleri cezalandırmaya kâfi iken ikinci bir ceza şekline mana bulunmadığı aşikârdır. (Ve lâ teziru vâziratün vizra uhrâ/Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. En'âm Sûresi 164. ayet) ayet-i celilesi katî bir delildir. Bu ikinci cinayeti de bu ikinci sebebe atfederek makul görsek dahi reislerini kaybeden asilerin mal ve mülklerinin müsaderesine ne demek icap eder? Bu fiil ve hareketlere ses çıkarmasak bile meşhur mücahit Emir Abdülkadir el-Cezâyirî'nin kerimesinin tahkir ve tezliline ne mana ve sebep bulunabilir?

İttihatçıların hareket ve fiillerinden bazılarını zikre tatad ettik. Bunları insanlık âlemine ve bütün ehl-i imana arz ediyoruz. Bu hususta icap eden hükmü versinler. Bunların İslamiyet hakkındaki itikatlarının ne derecede bulunduğunu anlamak için aşağıdaki vakayı arz ediyoruz: Mekke halkının istiklal talebi ile ayaklandığı sırada askerlerin Kale-i Ceyad'dan Müslümanların kıblesi ve müminlerin Kabesi olan Beytullah'a attıkları toplardan çıkan iki mermiden birisini (Hacerü'l-Esved)

üstüne bir buçuk arşın, diğerini de bundan üç buçuk arşın mesafeye isabet ettirmişlerdir. Aynı sebeple Süt-re-i Şerif de ateş aldığından bütün halk Kâbe-i Muazzama kapısını açarak ve üstüne çıkarak yangını söndürmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Hâlbuki onların askerleri bunlarla iktifa etmeyip bitişik Makam-ı İbrahim ve Mescid-i Şerif'i hedef ittihaz etmekten çekinmemişler ve her gün üç dört kişinin katline sebep olmuşlardır ki, bütün halk günlerce mescide yanaşmaktan mahrum olmuşlardır. Mescid ve Kâbe'ye hürmet ve tazim yerine istihfafla mukabele eden bu gibi adamların neye müstahak olduklarını bütün doğu ve batı Müslümanlarının reyine bırakıyoruz. Fakat İslam dini ve milletimizin mukadderatını İttihatçıların elinde oyuncak olarak bırakamayız. Cenabı Hak milletimize teyakkuz ve intibah ih-san buyurdu ve netice olarak milletimiz kendi çalışmasıyla istiklalini temin eylemiş ve musallat olan İttihat memurları ile kuvvetlerinden memleketi temizledikten sonra hiçbir dış kuvvetin tesiri-ine istinat etmeyerek tam ve mutlak bir istiklal ile müstakil olmuşlardır.

İttihad ve Terakki mütegalibelerinin zulmü ile dert ve ıstırap içinde kalan memleketlerden ayrılarak İslam dininin nusreti ve ilâ-y-ı Kelimetullah hedefi dâhilinde ileri doğru harekete başladık. İslam şeriatına mülayim ve muvafık her türlü fen ve ilimler iktibas olunacak ve medeniyet yolunda azm ü cezm ile yürünecektir. Rica ve ümit ederiz ki bütün İslam âlemi kardeşlerimiz vacibi ifa için, vaki olan şu hareketimizi kardeşlik takviyesi ile takviye buyurarak bize iştirak ederler ve gerekli gördüğümüz şu vazifenin eda ve ifasına yardımda bulunurlar.

Ellerimizi Cenabı Rabbi'l-Erba'a kaldırarak tevfik ve hidayetle bilumum ehl-i İslam için hayırlı olmamızı Resülü meliki'l-vehhâb hürmetine istirham ederiz. Ve hüve hasbünâ ve ni'men nasîr.

Fi 25 Şaban, sene 1334

Mekke-i Mükerrreme Emir ve Şerifi

Hüseyn bin Ali" 327

327 Nâci Kâcîf Kıcıman, Medine Müdafası. Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı ?, İstanbul 1971, s. 55-59.

İKİNCİ İSYAN BEYANNAMESİ

“Bismillahirrahmanirrahim

‘Fein tevellev fekûlu’s-hedû biennâ müslimûn.’ (Eğer bu daveti reddederlerse: “Bizim Allah’ın emirlerine itaat eden Müslümanlar olduğumuza şahit olun!” deyin. - Ali İmran 64)

Birinci beyannamede izah edilen sebeplere istinaden kıyam eden biz Hicazlıların gayret ve fikirlerinde, bazılarınca tereddüt hâsıl olabilme ihtimalini def için seçkin kimseler ve bilhassa Müslümanlara karşı bu ikinci beyannameyi de neşr ve ilana lüzum gördük. Daha açık ve pek yeni delil ve maddeler göstererek maksadımızı tamamıyla açıklıyoruz. Şöyle ki:

Gerek Müslümanların bütün mütefekkirleri, gerek Osmanlı tebaasının görüş sahibi olanları ve gerekse bütün dünyanın izan ve anlayış sahipleri Osmanlı Devleti’nin umumi harbe girmiş olmasına aşağıdaki sebeplerden dolayı razı değillerdir:

Birinci sebep dâhilidir; o da Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’nin Trablusgarp ve Balkan Harplerinden pek yakın zamanda çıktığı için askerî ve mali kuvvetlerine büyük bir zarar arız olmuş ve istinadının merkezi olan millet, hayliden hayliye zaafa uğramıştır. Esasen Osmanlı milleti askerlerinin memleketine avdet ve çocukluk çocuklarının iâsesi için çalışmaya başlar başlamaz birbiri arkasından tekrar silah altına çağırılması, bu millet için daimi bir felaket olmuştur. Umumi harp ise diğer harplere kıyas kabul etmeyecek derecede korkunç ve tahripkâr olduğundan, zayıf bir millet üzerine masraf yükleyerek böyle mühlik bir harbe Osmanlı milletini sevk etmek akıl işi değildi.

İkinci sebep haricîdir. O da İttihad Hükûmetinin harbeden taraflardan seçtiği cihete aittir. Osmanlı Devleti bir İslam devletidir. Dünya haritasında işgal ettiği mevki mühim ve geniş ve sahilleri pek çoktur. Bunun için öteden beri âl-i Osman-ı Selâtin-i İzâm’ın meslekleri veçhile tebaanın büyük bir kısmı Müslüman ve denizlere hâkim olan devletlere meyletmesi, siyasete daha uygun idi. İttihat Hükûmeti memleketi dar, hayal ve tamahı çok olan tarafla harbe girince Müslümanların ileri görüşlülere, beklenen kötü neticeleri görerek İttihatçılık hareketinden yüz çevirdiler.

Hatta harp hakkındaki fikrim telgrafla sorulduğu zaman, tarafımdan izah olunarak icabı yerine getirilmiştir ki, cevaben çektiğim o telgraf, devlete karşı iyi niyet ve sadaketime ve İslam'ın şeref ve haysiyetini korumak hususundaki maksadına açık bir delildir.

İşte bizim vaktiyle dediğimiz üzere, korktuklarımız ortaya çıkmaya başlamıştır. Bugün Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki sınırları aşağı yukarı İstanbul surlarıdır.

Rus ordularının öncüleri Sivas ve Musul vilayetlerinde Osmanlı halkını çığnemeye başlamıştır. İngilizler de Basra vilayeti ile Bağdat vilayetinin bir kısmını işgal ettikleri gibi, El-Ariş Çölü'nde binlerce Osmanlı esirini sürüp götürüyorlar. Şüphe yok ki; bu durumu tetkik ve devam etmekte olan harbin neticelerini düşünenler, şu iki neticeyi görürler:

Birincisi; dünya haritasından silinip gitmek, diğeri bu yok olup gitmekten kurtulmanın çarelerini bulmak. Bu konudaki araştırma, münakaşa ve düşünceleri ve icap eden cevabı vermek hususunu bütün İslam âlemine bırakırız.

Tehlikeler vatanı kuşatmadan evvel vaki olan ayaklanmamız meşru ve gerekliydi. Müttegallibeler elinde oyuncak olan Osmanlı Devleti'ne bağlı kaldığımız takdirde devlete faydalı olacağımız muhakkak olsa, yerimizden kımıldamaz ve her türlü meşakkate tahammül ederek sabrederdik. Fakat kat'iyyen faydalı olması muhtemel değildir. Çünkü bizi yürütmek istedikleri yoldan gitsek, diğer milletlerin uğradığı izmihlale bizim de düşeceğimiz kesindir. Esasen bu devletin mahvına ve Anadolu ahalisinin perişanlığına münhasıran sebep olan İttihad ve Terakki müttegallibesidir. Onlar da Enver, Cemal, Talat ve hempalarındır.

Osmanlı Devleti'nin esas siyaset yolu Büyük Osmanlı Ricalinin tesis ettikleri siyaset yoludur ki, İngiltere ve Fransa hükümetleri ile daimi bir dostluktan ibarettir. Tarihen sabit olduğu üzere, devletimize büyük faydalar temin eden bu siyasetten ayrılmaya yegâne sebep, İttihad ve Terakki ileri gelenleridir.

Evet, biz bu İttihad ve Terakki ileri gelenlerine karşı kıyam

ettik, buğz ve düşmanlık izharında bulunduk. Bu düşmanlığımız yalnız Enver, Cemal, Talat ve hempalarına karşıdır. Bizim bu düşmanlığımıza her Müslüman iştirak eder, hatta Hanedan-ı Saltanat dahi kalben bizimle beraberdir. Bu babta delil, şehit Veliâhd-ı Saltanat Yusuf İzzettin Efendi hakkındaki zalimane tecavüzdür.

Devlet bu mütegalibenin yanlış maksatlarına ve kötü niyetlerine kurban oluyor. Biz bunlardan Allah'a sığınırız. İttihatçıların bizim için intibah ve gayret gerektiren diğer bir hareketini daha Müslümanların nazarlarına arz ediyoruz:

Şam'da mutlak bir surette hâkim olan Cemal Paşa, orada bir kulüp teşkil ederek bu kulüpte kendisi ve maiyetindeki askerlere verilen ziyafette Müslüman kadınlar sâkılık etmiş ve nutuklar irat ve teati olunmuştur. Bir kerre düşünelim ki, Kur'an-ı Kerim'de: Süre-i Nur'da kadınlara dair mevcut olan kesin ilahî naslara Cemal Paşa'nın bu hareketi, pek açık bir surette delalet etmez mi ki bu mütegalibenin İslam Şeriati ve Arap adetlerine kat'iyen hürmetleri yoktur.

İşte yukarıda bu mütegalibenin ahvalini teşrih ile Osmanlı beldeleri ve İslam memleketlerinde mevcut Müslümanların heyet-i umumiyesine vaaz ve nasihat eder ve bu bâğî zümrenin maksatları için o ilahî emir ve yasakları tebdil ve tahkir etmelerine yardım etmemeyi rica ederiz. Allah'a asi olana itaat olunamaz. Bunların hareketlerini her kim eliyle, diliyle ve kalbiyle değiştirmeye muktedir ise yapmalıdır. Bunların hareketlerini tasvip edenler var ise onların da delillerini dinlemeye hazırız.³²⁸

'Ve's-selâmu alâ men ittebea'l-hüdâ.'

F- İSYAN VE MÜSLÜMANLAR

Şerif Hüseyin, kendilerine karşı düşmanlık duyguları beslediği ve hükümetlerini daima ecnebi tahakkümü olarak nitelediği Osmanlı Devleti aleyhine, bütün Arapları hükmü altına alıp kral, hatta imparator olma sevdasıyla iki yıllık bir beklemeden sonra başlattığı isyan hareketini müteakip siyasi ve askerî konumunu kuvvetlendirmek için İslamî dayanışmada bulunmak üzere başta Halep, Musul, Zor ve Urfa³²⁹

328 Kıcıman, a.g.c., a 73-77.

329 BOA, DH-ŞFR., nr 75/121, 12 Nisan 1335.

tarafları gibi yakın bölge ve aşiretleri olmak üzere, Müslümanları kendisinin açmış olduğu aynı yolu takip etmeye davet etmiştir. Osmanlı Devleti'nin üstesinden gelemediği, hatta Kuşçubaşı Eşref gibi önde gelen şahsiyetlerin bile bertaraf edemeyip isyancı kuvvetler karşısında mağlup olduğu bu isyan hareketi,³³⁰ gerek Şerif Hüseyin'in ve gerekse oğullarının gayretine rağmen³³¹ sadece Mekke'deki Şerif Hüseyin ve etrafındaki bedevi Araplara münhasır kalmış, ne Irak, Suriye, Lübnan, Yemen, Filistin ve ne de Araplarla meskûn bir başka yerde rağbet görmüştür.³³²

Arap Yarımadası dışında kalan Suriye ve Irak halkları isyanın Arap milliyetçiliğinin tabii bir neticesi olarak algılanamayacağını belirterek Osmanlı kuvvetlerine karşı isyanda bulunmaktan imtina etmişlerdir.³³³ Dolayısıyla İngilizlerin mühim bir rol oynadığı Mekke Şerifi Hüseyin bin Ali önderliğindeki isyan hareketi genişleme imkânı bulamayarak sınırlı bir alana münhasır kalmıştır. Yemen'de İmam Yahya ve Kuzey Arabistan'da el-Hayl bölgesinde İbn Reşid gibi bir takım kabileler Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini korumuş, sadece Filistin Arapları kısmî derecede isyana iştirak etmişlerdir.³³⁴

Netice itibarıyla Mekke'de zuhur eden isyan hareketine karşı Arap dünyası ne derhal katılım göstermiş ve ne de birlik hâlinde hareket etmeye yönelmiştir. İsyân İslam dünyasında genel olarak İngilizler tarafından kışkırtılan kişilerin gerçek bir ihaneti olarak değerlendirilmiş, husumetle karşılanmak ve tasvip edilmemek suretiyle başarısızlığa mahkûm edilmiştir. Fakat Şerif Hüseyin, İbn Suud ve İdrisî, her biri kendi güçleri nispetinde, savaşın akıbetinin dengede bulunduğu bir sırada, İtilaf Devletleri lehine gerekli yardımı icra etmişler ve bu davranışları ile de Cihad-ı Ekber'in ilanı ile umulanları boşa çıkartarak Türk kuvvetlerini zararsız hale getirmişler, İngiltere'nin Kızıldeniz'i trafiğe açık bulundurmasını kolaylaştırmışlardır.

Halifesinin ilan etmiş olduğu Cihad-ı Ekber davetinin Araplar arasında neden itibar görmediğinin sebeplerini tam olarak anlayabilmek için tarih itibarıyla biraz daha gerilere giderek Arap Yarımadası'nın savaş öncesi genel yapısına, Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki

330 Karasapan, a.g.c., c. I, s. 139-140.

331 BOA, DH-ŞFR., nr 64/264, 26 Mayıs 1332.

332 Kandemir, a.g.c., s. 39; Karasapan, a.g.c., c. I, s. 138.

333 Steiner, a.g.c., s. 59, 60; Larşer, a.g.c., c. I, s. 141.

334 Bullard, a.g.c., a 73; Sharabi, a.g.c., s. 112.

siyasi ve idarî açıdan hâkimiyetinin ne derecede teessüs etmiş olduğuna ve İttihad ve Terakki yönetiminin bu beldelerinde uygulamaya koyduğu politikaya kısaca bakmak gerekecektir.

Osmanlı sınırları dâhilinde yaşayan Araplar beldelerinin Osmanlı topraklarına katıldığı tarihlerden başlamak üzere ta Birinci Dünya Savaşı'nın bidayetine kadar her zaman için idarî açıdan problemlere sebebiyet vermişlerdir. Hicaz'ı egemenliği altında bulundurduğu sırada Osmanlı Devleti'nin burada takip etmiş olduğu politika bir taraftan askerî kuvvete başvurmak diğer taraftan ise ekonomik yardımda bulunmak şeklinde olmuştur. Çapulcu kabilelerin muhtemel hareketlerine meydan vermemek için Hicaz'da önemli bir garnizon bulundurulmuş ve bu garnizon çeşitli mali yardımlarla desteklenmiştir.

Arap Yarımadası'nda zaman zaman zuhur eden kargaşa ve otorite boşluğunun önlenmesi için alınan askerî tedbirler neticesinde Arap kabilelerinin devlete bağlı kalmaları mümkün kılınmışsa da devletin Araplar üzerindeki siyasi hâkimiyeti ancak kısmî derecede başarılı olmuştur. Araplar tarafından şikâyete ve bir takım olumsuz davranışlara rağmen ne Sultan II. Abdülhamid ne de kendisinden sonra gelen İttihad ve Terakki yönetimi tarafından uygulanmakta olan merkezî idare sisteminde herhangi bir değişiklik yapılmasına teşebbüs edilmemiştir. Esasen devlet hâkimiyetinin gayet zayıf olduğu, mesela İbn Suud ile İbn Reşid gibi, kabileler arasında düşmanlık ve kargaşanın hüküm sürdüğü, Arap Yarımadası'nın iç kısımlarına değil hâkim olmak, buralardaki hadiselere tam manasıyla vâkıf bile olunamamıştır. İttihad ve Terakki Partisi'nin iktidarı ele geçirdiği yıllarda idari bakımdan, kısmen Osmanlı Devleti'ne ve kısmen de İngiliz hükûmetine bağlı olarak, birçok bölgelere ayrılmış olan Arap Yarımadası'nda genel durumu özetle şöyledir: Kuzey Arabistan'da bulunan İbn Reşid idaresindeki Şammar Emirliği, Hayil ve Necef Emirliklerinden Osmanlı Hükûmetinin yardımı ile bağımsızlığını henüz elde etmişti ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne sıkı sıkıya bağlı bulunmaktaydı.³³⁵ Hayil şehri havalisinde yer alan ve Şammar diye adlandırılan Necid bölgesinin bir kısmında İbn Reşid ailesi hüküm sürmekte; Riyat şehri havalisindeki diğer bir kısmında ise Vahhabi sülalesi yönetimde bulunmaktaydı.³³⁶ Orta Arabistan'da uzun bir zamandır hüküm süren ve Vehhabî mezhebine mensup olan Necid Emiri İbn Suud, çok eskiden beri İngiliz tarafını tutmuş ve Osmanlı

335 Glubb, a.g.c., s. 60; Pomiankowski, a.g.c., s. 153; Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 70-72.

336 Glubb, a.g.c., s. 60; Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 70-72.

Devleti için sürekli problem olmuştu.³³⁷ 1913 yılında Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı ile meşgul olduğu sırada İbn Suud, el-Hassa bölgesini ele geçirmiş ve Osmanlı Hükûmeti tarafından cezalandırılması gerekirken devlete bağlı tutulmak amacıyla Necid'e vali tayin edilmişti.³³⁸ Savaş çıktıktan kısa bir süre sonra Avusturya-Macaristan ve Alman Hükûmetleri tarafından İbn Suud ve İbn Reşid'i barıştırmak ve Türkiye ile aralarını bularak ittifak oluşturmalarını sağlamak ve böylece başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletlerine karşı harekete geçmelerini sağlamak üzere bazı girişimlerde bulunulmuşsa da bu teşebbüsten istenilen netice elde edilememiştir.

Hicaz'ın güneyinde, takriben 550 km. uzunluğundaki Asir adı verilen dağlık bölge, zahirde Osmanlı Devleti'ne bağlı olmasına rağmen fiilen tam bir bağımsızlık içerisindeydi³³⁹ ve 1908 yılından beri Osmanlı Devleti'ne karşı baş kaldıran Seyyid İdris adındaki bir Mehdi'nin hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Seyyid İdris dışarıdan, bilhassa İtalya ve İngiltere'den yardım görmekteydi. Uzun bir süre Seyyid İdris ile uğraşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti 1911 yılından itibaren artık Mehdi ile uğraşamaz duruma gelmişti. Seyyid İdris savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı açıkça bir tecavüzde bulunmamışsa da gizli den gizli İtilaf Devletleri ile olan münasebetlerini sürdürmüştü.³⁴⁰ Asir'in güney sınırından Şeyh Said'e kadar veya Aden İngiliz bölgesi hududuna kadar uzanan ve Peygamber soyundan gelen -Seyyid ailesinden- imamlar tarafından idare olunan Yemen, Osmanlı Devleti tarafından birçok kez fetholunmuş, fakat coğrafi olarak dağlık olan iç kesimlerde otorite sağlamada güçlüklerle karşılaşılmasından dolayı her defasında mevziî ayaklanmalar neticesi geri çekilmek zorunda kalınmıştı. 1904-1905 yıllarında vuku bulan zorlu çarpışmalar neticesi bu bölgede otoriteyi temin etmenin zorluğunun ortaya çıkması üzerine II. Abdülhamid bu bölgeyi İmam Yahya'nın fiili denetimine bırakmayı düşünmeye başlamıştı. Yemen en son Mareşal Ahmet İzzet Paşa tarafından 1912 yılında zapt olunmuş ve İmam Yahya ile bir anlaşma yapılmıştı. İmam Yahya savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne bağlılığını devam ettirmiş, fakat İngilizlerin Kızıldeniz'de mutlak bir surette hâkimiyet kurmalarından sonra Türklerle olan irtibatı kesilmiştir.³⁴¹

337 Pomiankowski, a.g.c., s. 153.

338 Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 70-72.

339 Pomiankowski, a.g.c., s. 151.

340 A.g.c., s. 151; Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 70-72.

341 Pomiankowski, a.g.c., s. 152; Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 70-72.

1908'den sonra idareyi ele alan İttihad ve Terakki Partisi, II. Abdülhamid'in mezkûr düşüncesini millî itibara aykırı bularak bu bölgede yeniden mücadele ve mukavemete girişmiş, ancak 1911 Ekimi'nde anlaşmaya varmak için kararlaştırılan barış şartlarında daha evvel Sultan II. Abdülhamid tarafından ortaya konmuş olan aynı çözüme razı olmuştu.³⁴²

Bu noktada ele alınıp incelenmesi gereken bir diğer husus da Sultan II. Abdülhamid idaresindeki Arapların durumunun ne olduğudur. Böyle bir başlık altında temas edilecek olan hususun Sultan II. Abdülhamid'in oldukça uzun süren saltanatı zarfında bugüne kadar müstakil olarak ele alınıp incelendiği pek söylenemeyecek olan ve başlı başına bir çalışma konusu teşkil eden onun Arap dünyasında uygulamaya koyduğu siyaseti değil, bu siyasetten önemli görülen bazı kesitlerdir.

Merkezî bölgelerinde bağımsız aşiretlerin, diğer kısımlarında ise irili ufaklı bir sürü kabilesel yönetimlerin hüküm sürdüğü ve mütemadiyen harp ve anarşi içerisinde bulunan Arabistan Yarımadası'nın siyasi durumunu göz önüne alan II. Abdülhamid, Arap kabile ve bedevileri üzerinde tesir sahibi olan Arap önderlerine yakın bir alaka göstermiştir.³⁴³ Saltanatının ilk dönemlerinde Tunuslu Hayreddin Paşa'yı Sadarete atamış, Yıldız Sarayı'nda bulunan muhafızlarını, önde gelen yakın siyasi danışmanları ve gizli ajanlarını Araplardan oluşturmuş, her yıl tertip edilen Sürre-i Hümayun ile Hicaz'a bol miktarlarda hediyeler göndermiş, kutsal yerlerin korunmasını temin etmiş, Arabistan'daki kurumlara cömertçe yardımlarda bulunmuş ve Arapları İttihad-ı İslam siyasetinin merkezi olarak değerlendirmiştir.

Bütün bunlara rağmen önü alınamayan ve gelişip hızla yayılan Arap milliyetçiliği problemiyle yakından ilgilenen Sultan II. Abdülhamid, potansiyel olarak tehlikeli gördüğü kimseleri bile yakın bir murakabe altında tutmuş, gerekli gördüğünde sürgün etmiş veya İstanbul'da ikamete mecbur etmiştir. Mesela Arabistan'da Osmanlı hâkimiyeti açısından zararlı davranışlar içerisinde bulunacağına kâni olduğu bağımsız bir düşünce ve karaktere sahip olan ve Peygamber soyundan gelen Hüseyin bin Ali'yi 1893 yılında otuz yaşlarında iken İstanbul'a davetle orada uzun bir ikamete mecbur bırakmıştır. Çünkü bu dönemlerde Levis Sabuncu'nun çıkarmış olduğu En-Nahda gazetesi Osmanlı padişahını

³⁴² Kürkcüoğlu, a.g.c., s. 70-72.

³⁴³ Deniz Müzesi Arşivi, Mektûbî Bölümü II, Harekât, nr 968/102, 1 Receb 313/18 Aralık 1895.

halife unvanını istismar etmekle suçlamaktaydı. 1890 yılında ise Arap hilafeti fikri Mısır Hidivi Abbas Hilmi'ye bağlı ajanlar tarafından propaganda olunmaya başlanmıştı. Diğer taraftan görevinden II. Abdülhamid tarafından uzaklaştırılan Hidiv İsmail En-Nahda gazetesine malî yardımında bulunmaktaydı. Abdurrahman el-Kevâkibi (1849-1903) çıkarmakta olduğu Ummu'l-Kura adlı kitapta Mekke'de kurulması planlanan Hilafet için yirmi iki Müslüman delegenin katılımıyla seçimi gerçekleştirilecek Arap halifesi (Hidiv Abbas'ın) senaryolarından bahsetmekteydi. Hatta el-Kevâkibi, en geniş Arap ülkesi idaresine sahip olduğu için halifelik unvanının diğer adaylardan ziyade Hidiv Abbas'ın hakkı olduğunu belirtmek ve halifelik iddiasında ona halkın desteğini sağlamak üzere Arabistan Yarımadası'nda propaganda turuna çıkmıştı. Yine Peygamber soyundan gelen ve el-Kevâkibi'nin rakibi olan ve Şam'da bulunan Ebu'l-Hüdâ'nın adaylığından bahsedilmekteydi. Mekke şerifleri ise kendilerinin peygamber soyundan geldiklerini ve Mekke şerifi bulduklarını beyan ederek bu unvanın herkesten çok kendilerinin hakkı olduğunu söylemekteydiler.³⁴⁴ Bütün bu gelişmeler Sultan II. Abdülhamid tarafından dikkatle izlenmiş, hazırlanan ve yazılan senaryolar yabana atılmamıştı.

Sultan II. Abdülhamid, Arap Yarımadası'nda yaşanan anarşi ve kargaşaya, Mısır hidivini halifeliğini ilan etmeye teşvik eden İngiliz ajanlarının sebebiyet verdiğiğine inanmıştır.³⁴⁵ Bu nedenle Osmanlı hilafetine rakip olacak bir Arap Hilafeti kurma emelleri peşinde gördüğü Mısır Hidivi Abbas Hilmi ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e sürekli şüphe ile bakmıştır.³⁴⁶ Bu tür gelişmelere imkân vermemek maksadıyla halifelik sıfatını vurgulamak ve Cemaleddin Afganî gibi on dokuzyüzyılın sonlarında bütün dünya Müslümanlarının dikkatini çekmiş kimseleri Pan-İslam siyaseti yolunda kullanmak suretiyle bir takım ihtiyatî tedbirlere başvurmuştur.³⁴⁷ Diğer taraftan 1901-1908 yılları arasında Hicaz Demiryolu'nu inşa ettirerek bir taraftan hacca gidiş ve gelişi kolaylaştırmak suretiyle Müslümanların kendisine daha fazla saygı ve hürmetle bağlanmalarını sağlarken aynı zamanda böyle bir vesile ile Güney Arabistan topraklarını daha etkili bir şekilde kontrol etme imkânını elde etmişti. Yine inşa olunan İstanbul-Bağdat Demiryolu ile Araplar arasındaki siyasi ve milliyetçi gelişmeleri takip etmiş

344 Farah, a.g.m., s. 39.

345 A.g.m., s. 39.

346 Landu, a.g.c., s. 38.

347 Allen, a.g.c., s. 148.

ve oldukça endişe duyduğu muhtemel bir Arap isyanını önleme imkânını kazanmıştı.

Sultan II. Abdülhamid dönemine ait bu kısa izahattan sonra Araplara yönelik İttihad ve Terakki politikasını, kısa da olsa ele almak faydalı olacaktır.

İstibdat devri olarak niteledikleri Sultan II. Abdülhamid idaresine karşı mücadele vermiş olan Jön Türkler, bu mücadelelerinde Genç Araplardan da destek görmüşlerdi. Özgürlük hülyaları ile dolu olan 1908 Jön Türk ihtilali toplumlar arası şevk ve heyecanın ilk dalgalarını doğurmuş, Türk-Arap kardeşliğini kurmuştu. Araplar tarafından İttihad ve Terakki idaresinin parlamentoda kendilerine layıkıyla temsil hakkı vereceği sanılmış, siyasi emellerinin ve millî duygularının tanınmasının söz konusu olacağına inanılmıştı. Fakat ihtilal akabinde parlamento seçimlerine hile karıştırılması ve Türk unsurunun hâkim olması şartının getirilmesi; azınlıkların temsil hakkının asgari dereceye indirilmesi; Türk olmayan unsurların öncekinden daha aşağı bir mevkie düşürüldüğünün görülmesi ve benzeri gelişmeler üzerine Araplar tarafından ümit edilen bütün beklentiler sonuçsuz kalmış, büyük bir hayal kırıklığına uğranılmıştı. 1908 Anayasasının kendilerine daha geniş haklar getirmesi ve parlamentoda temsil hakkı tanınması beklenirken İttihad ve Terakki idarecilerinin Arap beldelerinde yeni bir idari program başlatmaları ve İslami kimlikten yavaş yavaş uzaklaşıcı hareketlerde bulunmaları iki taraf arasına atılan ilk ayrılık tohumları olmuştur. Umduklarını bulamayıp arzuladıklarına kavuşamayan Arap milliyetçileri mevcut idareden şikâyete yönelmişler ve son dönemlerde uyanmaya başlayan millî duyguların hız kazanması ve daha da canlanması yolunda teşebbüslere girişmişlerdi. Neticede Arap milliyetçiliği Jön Türk hareketi ile yan yana gelişmiş ve aynı öğretilerden esinlenmişti.

Başlangıçta Beyrut, Şam, Halep, Kudüs, Basra ve Bağdat gibi önemli şehirlerde doğan ve 1908 yılına kadar birbirinden kopuk bir vaziyette faaliyet gösteren Arap milliyetçiliği hareketi, bu akımın önderliğini yapan kimseler arasında, siyasi olarak Osmanlı Devleti'nden tamamen koparak bağımsızlığa kavuşma arzusu taşımamakta veya bu duygu çok az bir yer tutmaktaydı. Fakat daha sonraları, özellikle savaş başlamazdan kısa bir süre önce, siyasi bağımsızlık elde etme gayesiyle İstanbul, Beyrut, Kahire ve Paris'te ilk gizli cemiyetler teşekkül etmişti. Suriye ve Iraklı öğrenciler tarafından Paris'te Genç Araplar Cemiyeti'nin ve 1913 yılında ise Osmanlı ordusunda görev yapan Arap subaylar tarafından

Ahd Cemiyeti'nin açılışı ile bağımsız bir Arap devleti kurulması yolunda ilk adımın atıldığı söylenebilir. Öte yandan İngilizlerin savaş sırasında Woodrow Wilson'un milletlerin kendi geleceklerini kendilerinin tayin etmelerini öngören on dört prensibini takiple Araplara yapmış oldukları siyasi ve idari vaatler bu hareketi daha da belirgin bir hale sokmuştu.³⁴⁸

Türk-Arap anlaşmazlığı İttihad ve Terakki Partisi'nin 1909'da Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirerek parlamentoyu bir tarafa itip yönetimi ele almasıyla daha da belirgin bir hâl almıştır. Diğer taraftan imparatorluk içerisinde yer alan bütün yabancı cemiyet ve derneklerin kapatılarak sert tedbirlerin alınması³⁴⁹ ve Sultan II. Abdülhamid'in bütün ikazlarına rağmen³⁵⁰ Hüseyin bin Ali'nin Mekke'ye şerif olarak atanması; ıslahatların Araplar arasında uygulanmaya konması; halifenin tahtından indirilmesi; bazı Jön Türk ve Türk Ocağı üyelerinin İslam'ı gerici bir güç olarak düşünürken bir kısım Jön Türklerin masonluk faaliyetlerinde bulunması ve bazılarının ise dinî inanç ve samimiyet bir tarafa açıkça dinsiz oluşu gibi İslami esaslara aykırı davranışlar sergilemeleri; dinî esaslardan uzaklaşmanın söz konusu olması;³⁵¹ merkezî idarenin doğurduğu mahsurların giderilememesi ve Arap Yarımadası'nda yeni bir uygulamanın başlatılmaya çalışılması,³⁵² aşırı derecede yeni vergi yükünün getirilmesi; silahlı mukavemet de dâhil olmak üzere askerî kuvvet kullanılmak gibi bir usule başvurmak suretiyle buradaki hâkimiyetin sürdürülmek istenmesi vesair sebeplerden dolayı zaten öteden beri fazla bir etkinliği bulunmayan Osmanlı idaresinin kargaşa ve mücadele hâlindeki Arap halkı nazarında itibardan düşmesine sebep olunmuş ve genel olarak Arap toplumu bir taraftan siyasi ve idari arayış içerisinde sevk etmiş,³⁵³ kendilerine yapılan vaatlerin yerine getirilmemesi, öteden beri 1908 Anayasasının gayri İslamî bir yapıda olduğunu beyan eden Seyyid İdris gibi, bazı Arap liderlerini isyana sürüklemiştir.³⁵⁴

348 Bayard Dodge, "The Significance of Religion in Arab Nationalism", in: *Islam and International Relations*, ed. by: J. Harris Proctor, London 1965, s. 104.

349 Sharabi, a.g.c., s. 110.

350 Allen, a.g.c., s. 156.

351 Farah, a.g.m., s. 42; Landau, *The Political of Pan-İslam*, s. 87-88; Kürkçüoğlu, a.g.c., a 138.

352 Sirdar İkbâl Ali Shah, "Ferments in the World of İslam", in: *Journal of the Central Asian Society*, v. XIV, London 1927, s. 138; Farah, a.g.m., s. 42; Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 138.

353 Glubb, a.g.c., a s. 50.

354 FO: 881/9858, May 1911; K. Krüger, *Kemalist Turkey and Middle East*, London 1932, s. 162-163.

Yukarıdaki sebeplere ilaveten Cihad-ı Ekber davetinin Arabistan Yarımadası'nda başarılı olamayışının bir diğer sebebi de isyan sırasında İttihad ve Terakki idaresinin uygulamakta olduğu yanlış politika veya diğer bir ifade ile ele geçen fırsatlardan gereği gibi yararlanamamış olmasıdır. Şerif Hüseyin isyanı müteakip beyannameler yayınlarak bir taraftan diğer Arap kabile liderlerini kendisi gibi davranmaya davet ederken bir taraftan da İslam dünyasını Osmanlı Devleti'ne karşı İslamî dayanışmaya çağırmıştır. Fakat onun bu yoldaki daveti, isyan hareketini tabii bir Arap milliyetçiliği akımının neticesi olarak görmeyen gerek Suriye ve Irak Arapları³⁵⁵ gerekse isyanı, Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak suretiyle, İslam davasına indirilen öldürücü bir darbe olarak değerlendiren İslam dünyası³⁵⁶ tarafından itibar görmemiştir. Gerek Arap Yarımadası'nda ve gerekse yarımada dışında hâkim olan bu siyasi durumdan istifade ile Şerif Hüseyin'in isyanına karşı o sırada onun rakibi durumunda bulunan kabile liderlerinin yönlendirilmesi ve yeni şerif olarak tayin edilen Ali Haydar'ın gerekli teçhizat ve imkânlarla donatılarak Osmanlı safında yer alan ve isyana karşı duran diğer Arap kabile reislerinin de desteği sağlanmak suretiyle Büyük Arap Krallığı peşinde koşan ve bu ideal için İngilizlerle iş birliğinde bulunarak isyan eden Mekke Şerifi Hüseyin'in isyanı daha başlangıç safhasında iken yok edilmek suretiyle, sanırız, bertaraf edilebilir veya en azından tesirsiz kılınabilirdi. Necid'e hâkim olan ve İngilizlerle iyi ilişkiler içerisinde bulunan, fakat Şerif Hüseyin'in kendisini Arap kralı olarak ilan etmesi üzerine, Ali Haydar ile müzakerelere girşerek isyanın bastırılması yolunda:

“Şimdi arzu ettiğiniz her şeyi yapmak üzere hazırım, yalnız daha fazla cephaneye ihtiyaç var. Şu an Hüseyin'in durumu oldukça zayıftır ve gerekli savaş malzemesi sağlandığı takdirde onu kolayca yenmemiz mümkündür...”

diyerek her türlü iş birliğine hazır olduğunu belirten İbn Suud'un³⁵⁷ bu ifadeleri de yukarıdaki cümlelerimizi teyit eder durumdadır.

Cihad-ı Ekber'in başarılı olmayışının bir başka sebebi ise Arabistan Yarımadası'nda siyasi hâkimiyet açısından zayıf bir durumda bulunan Osmanlı Devleti'nin sadece sahil hattına önem vermesi, Araplar arasında siyasi faaliyetler ve millî duygular neticesi baş gösteren iç kargaşa

355 Steiner, a.g.c., a 59, 60.

356 Kohn, a.g.c., a 283.

357 Sharabi, a.g.c., s. 112.

ve zaman zaman vuku bulan isyan hareketlerini güç kullanmak suretiyle bertaraf etme yoluna gitmesi ve bir takım siyasi ve idari imtiyazlar vermekten kaçınarak, merkezî idarede devam etmek suretiyle, mevcut statükoyu sürdürmeye çalışmış olmasıdır denilebilir.³⁵⁸ Oysaki daha 1911 yılında Osmanlı parlamentosundaki bir grup Arap temsilcilerinden Hicaz'da tesis etmeyi planladığı Arap Krallığı ve hilafeti için:

“Meclis-i Mebusan'daki Arap mebusları olarak bizler Emir Hüseyin'in Mekke'deki otoritesini tanımayı kabulleniyor ve temsil ettiğimiz ülkeler adına onun manevi gücünü itiraf ediyoruz; şartlar müsait olunca da kendisine olan bey'atimizi (bağlılığımızı) izhar edeceğiz.”

şeklinde vaatler alan Şerif Hüseyin,³⁵⁹ savaş sırasında bir taraftan İngilizlerle müzakerelerde bulunurken diğer taraftan da 1915'te İstanbul'daki İttihad ve Terakki idarecileri ile görüşmeler yaparak:

“Eğer benim hareketsiz kalmamı istiyorsanız bütün Hicaz'da bağımsızlığımı kabul etmeli ve soyumun devam ettireceği krallığımı tanımalısınız. Ayrıca suçlu bulduğunuz Araplara işkence de bulunmayı durdurarak Suriye ve Irak için genel bir af ilan etmelisiniz.”³⁶⁰

diyerek bu şartların yerine getirilmesi hâlinde Osmanlı Devleti'ne sadık kalacağı sözünü vermekteydi. Fakat içinde bulunulan kritik duruma rağmen böyle bir tavizde bulunmaktan kaçınılarak bir nevi Şerif Hüseyin'in isyanda bulunmasına siyasi bir zemin hazırlanmıştır.

Öte yandan Araplar arasında yapılan İttihad-ı İslam propagandasında da tutarsızlıklar söz konusuydu. Zira Şerif Hüseyin'in yerine Mekke emiri olarak tayin edilen Ali Haydar'ın bildirisinde:

“Almanya tek bir karış Müslüman toprağını işgal etmediği gibi İngilizlerin yaptığı gibi milyonlarca Müslümanı köle de etmiş değildir.”³⁶¹ denmek suretiyle Almanya'nın Afrika ve diğer yerlerdeki Müslüman sömürgeleri göz ardı edilmeye çalışılmıştı. Oysaki İtilaf Devletleri Cihad-ı Ekber davetinin ve Almanya safında yer alan Osmanlı Devleti'nin yaptığı savaşın dinî bir özellik taşımadığı karşı propagandasında

358 Krüger, a.g.c., s. 162-163.

359 Sharabi, a.g.c., s. 111.

360 A.g.c., s. 111.

361 Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 144-5.

bu noktaya temas etmekte, mevcut Alman sömürgelerinden bahsetmekteydiler.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası'ndaki sınırlı hâkimiyeti muhalif unsurları kendisine karşı birleştirerek yarımadaı daha karmaşık ve emniyetsiz bir hâle sokan İttihad ve Terakki Partisi'nin uygunsuz yönetimi ile daha da zayıflayarak kopma derecesine gelmiş, mevcut idare tarafından idari alanda temel bir siyasi prensip olmaktan ziyade mevcut problemlere muvakkat bir politik çare olarak başvurulmuş İslam faktörü ve İttihad-ı İslam hareketi isyanın bertaraf edilmesinde Araplar arasında uyanan ve kendileri için bağımsız veya en azından bir otonomi yönetimini öngören siyasi-millî duyguları tesirsiz kılmak ve durdurmakta başarısız kalmıştır. Neticte olarak Arapça konuşan Müslüman ülkeler halkının büyük bir ekseriyeti Cihad-ı Ekber ve İttihad-ı İslam hareketine icabette beklenen ve umulanın aksine, bazı liderler bir tarafa bırakılacak olursa, açık bir düşmanlık sergilememişlerse de hareketsiz kalmayı tercih etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFRİKA ÜLKELERİ
ve
PROPAGANDA ÇALIŞMALARI

I- AFRIKA ÜLKELERİ

A- LİBYA

1- PROPAGANDA FAALİYETİ

Libya, İstanbul'da halifenin ilan etmiş olduğu Cihad-ı Ekber davetine müspet bir karşılık vererek bütün kuvveti ile onun tahakkuku için çalışan ülkelerin başında gelir.

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması üzerine bütün İslam dünyasına olduğu gibi Libya'ya da gizli Türk-Alman propaganda heyetleri gönderilmiştir. Türkiye'nin harbe iltihakını müteakip iki Osmanlı mebusu Libya'ya giderek Şeyh Sunûsî'nin hâkimiyetindeki topraklara çıkmış, buradaki subay ve astsubaylarla iş birliğinde bulunmak suretiyle İngiliz ve İtalyanlara karşı cihat ilanında bulunmuştur.

Diğer taraftan Enver Paşa ile kardeş kabul edilen Bingazi'deki Senûsîlerin lideri Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senûsî'ye hazırlanan bir heyetle hediyeler gönderilmiş, İngilizlere karşı savaşa hazırlanması yolunda gayet etkili dinî temalar taşıyan ısrarlı davet mektupları yazılmış, ülkeye gizli olarak Pan-İslam propaganda heyetleri sevk edilerek kendisine maddi yardımda bulunulmuş, bol miktarda silah ve harp malzemesi sağlanmış, Almanların Ruslardan ele geçirdikleri silahlar Şeyh Senûsî'nin adamlarına verilmiştir.³⁶² 1915 Şubatında Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey, Trablusgarp'a çıkarak buradaki sevk ve idareyi deruhte etmeye başlamıştır. Yine aynı yılın haziran ayında Yunan bandıralı bir yelkenli ile padişahın mektup ve hediyelerini Senûsî ve tabilerine götürmekte olan bir Türk subay heyeti bir Fransız savaş gemisi tarafından esir alınmıştır.³⁶³ Yapılan yardımlar ve halkı ayaklandırma çalışmalarında bulunmak üzere Arap memurlarından oluşan bir heyetin önce

362 Farah, a.g.m., s. 43. Rudolph Peters, a.g.c., s. 89; Larşer, a.g.c., c. 1, s. 51; c. 3, s. 52; Antonius, a.g.c., a 146.

363 Pomiankowski, a.g.c., a 155-156.

Avusturya'ya oradan da bir denizaltı vasıtasıyla Trablusgarp'a gitmesi gibi,³⁶⁴ görevlendirilen bazı Pan-İslam propaganda heyetleri ve bunların danışmanlığı neticesinde -Cihad-ı Ekber davetine karşı on iki ay gibi bir sessizlikten sonra³⁶⁵ - Şeyh Senûsî ve adamları Türk-Alman ittifakına daha fazla bağımlı bir hale gelmişlerdir.³⁶⁶

Gerek Enver Paşa'nın ve gerekse Türk-Alman devlet adamları ve propaganda heyetlerinin yaptığı girişimler neticesi Fizan'da³⁶⁷ Muhammed el-Abd; Azcarlarda Sultan Umud Kasım; Nalut'da Halife Beni Asker; Trablusgarp'ta Ahmed es-Sünnî; Trablusgarp'ın doğusunda Yusuf ed-Din; Mısırata'da Ramazan Süheylî önderliğindeki³⁶⁸ Senûsîler Pan-İslam hareketini ve dolayısıyla da Osmanlı-Alman ittifakını destekleme kararı almışlardır.³⁶⁹ Öte yandan Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında uygulamaya koyduğu Pan-İslam hareketi İtalyan işgaline karşı istiklal mücadelesi veren ve bunu çöle çekilerek sürdüren Senûsî liderliğindeki kuvvetler tarafından halkın şevk ve heyecanını artırıcı ve muhtelif grupları birleştirici bir unsur olarak³⁷⁰ karşılanmıştır. Mezkûr unsurun da etkisi ile Bingazi cihetinden binlerce Libyalı mücahit Mısır'ın muayyen yerlerine doğru hareket etmişler, ilan edilen cihada iştirak etmeye çalışmışlardır.³⁷¹

1914 yılı sonbaharında Halife bin Asker ile Süleyman el-Berunî Trablusgarp sahiline çıkarak buralarda bulunan eski taraftarlarını toplamaya başlamış ve aynı yılın sonunda yapılan girişimler neticesi Fizan'da isyan başlatılmış, bu isyan ile İtalyan garnizonları, Ghademes, Çat ve Tunus topraklarına doğru çekilmeye zorlanmıştır. Tunus sınırına yakın bir yerde bulunan Trablusgarp'a bağlı Nalut şehri 1915–1918 seneleri arasında Halife bin Asker'in Tunus'un kuzeyindeki Fransız karakollarına karşı sevk ettiği hareketin merkezi hâline gelmiştir. Bu mücadeleler sırasında Senûsî kuvvetlerinin komutanlığı önceleri Enver

364 Kürçüoğlu, a.g.c., s. 1416

365 Macmunn, a.g.c., s. 284.

366 Peters, a.g.c., s. 89.

367 Pomiankowski, a.g.c., a 155.

368 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 54.

369 Şeyh Senûsî'nin birlik ve beraberliğe başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletlerinin vadedilene kanmamalarına ve dolayısıyla da cihada sarılmalarına dair Müslümanlara hitaben yayımladığı beyanamesi için bak: Beyanname: Senûsî-i Ekber Hazretleri'nin Beyanmeleri, Sebülürreşad, c. 15, Sayı 368, Ay 9, Yıl 1334, s. 78.

370 Landu, a.g.c., s. 138.

371 Sebülürreşad, c. 13, Sayı 326, Ay 1, Yıl 1330, s. 110 ve c. 13, Sayı 329, Ay 2, Yıl 1330, s. 133-134.

Bey'in kardeşi Nuri Bey tarafından yürütülmüştür.³⁷² Nuri Bey'e buradaki çalışmaları esnasında (Şubat 1915) gizli surette para ve savaş malzemesi desteğinde bulunulmuştur. Alman ajanlarının da yardımı ile Nuri Bey İtalyanlara olduğu gibi Mısır'ın batısındaki İngiliz kuvvetlerine de saldırıda bulunmak üzere Senûsî kuvvetlerini tahrik ve organize etmiştir.³⁷³ Fakat bilahare bu deruhteyi Sultan V. Mehmed'in torunu Veliâht Osman Fuad devralmış, toplanan kuvvetlerle Trablusgarp, Berkay ve Mısır'ın istilasına, Tunus'un ise isyana teşvik edilmesine çalışılmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarda 1915 ve 1916 yıllarında kısmen muvaffak da olunmuştur.³⁷⁴ Yine Kanal seferinin yapıldığı sıralarda Osmanlı kuvvetlerinin hareketini kolaylaştırmak üzere Senûsî taraftarları Merbut'a taarruzda bulunmuşlar, Sive'nin sahip olduğu vahaları uzun bir süre işgal etmişler ve bu suretle yaklaşık yirmi bin İngiliz ordusunu oyalayarak hareketsiz kılmışlardır.³⁷⁵

Libya'da Pan-İslam siyasetini gerçekleştirmeye çalışmış olan liderlerden Halife bin Asker daha sonraları İtalyanların eline geçmiş ve 1922 yılında asılarak idam edilmiştir. Süleyman el-Berunî ise İtalyan Hükûmetine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Teslim olmaya davet edilen Osman Fuad, Fransa'ya ilticayı tercih etmiş, Nuri Paşa ise 1916'da Türkiye'ye gelmiştir.³⁷⁶

Şeyh Ahmed es-Senûsî Müslüman gönüllülerin meydana getirdiği oldukça geniş bir askerî kuvvet ve teçhizata ve aynı zamanda Mısır ve Sudan sınır boyunda bulunan kabile şeyhleri üzerinde önemli bir tesire sahip olmuştur.³⁷⁷ Osmanlı padişahının cihat davetine icabet ederek kuvvetleri ile birlikte İttihad-ı İslam siyasetine iştirak eden Şeyh Senûsî, aynı zamanda Mısır'a da taarruzlarda bulunmuş ve İngilizleri Marsa Matruh'a sürmüştü.³⁷⁸ Senûsî kuvvetleri ile İtalyan ve İngilizler arasında meydana gelen küçük çaplı bu çarpışmalar, Şeyh Senûsî'nin ateşkese kabul ettiği, 1917 sonbaharına kadar devam etmiştir.³⁷⁹

372 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 52-53, 61. Ayrıca bak: Sebilurreşad, c. 13, Sayı 316, Ay 11, Yıl 1330, s. 32.

373 Trumpener, a.g.c., s. 120-21.

374 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 52-53.

375 "Şeyyid Ahmed Şerif es-Senûsî Hazretleri'nin Teşrifleri", Sebilurreşad, c. 15, Sayı 367, Ay 8, Yıl 1334, s. 57.

376 A.g.c., c. 3, s. 59.

377 Farah, a.g.m., a 43.

378 a.g.c., s. s. 59.

379 Trumpener, a.g.c., a 120-21.

Afrika'nın kuzeydoğusunda Almanların temin ettiği altınları ve deniz yolu ile gönderilen Osmanlı muallimlerini kabul eden Senûsîler 1915 yılı Ağustosunda kıyamda bulunmuşlar ve İtalyan kuvvetlerini sahile kadar Trablusgarp'ı tahliye mecbur etmişlerdi. 1918'e Veliâht Osman; halifenin vekili sıfatıyla Garyan'da ikamet etmiş ve 60 kadar Osmanlı subayı da muntazaman Senûsî kıtalarında hizmet görmüştür. Sudan'da vergi vermeyi reddederek cihat ilanına katılan Sultan Ali Dinar ile muhaberede bulunan³⁸⁰ Şeyh Senûsî aynı zamanda Kuzey Nijerya'ya da sızmaya çalışmış,³⁸¹ zaman zaman kuzeyden Sudan'a akınlarda bulunmuş,³⁸² kendisine bağlı kuvvetler İngilizleri Matrah müstesna olmak üzere Libya haricine sürmüş ve Tunus sınırındaki Vehibat kasabasına taarruzda bulunmuş,³⁸³ Trablusgarp, Libya çölleri ve Darfur'da isyanlar meydana getirmiştir.³⁸⁴ Afrika mücahitlerinin reisi ve o havalide padişahın vekili olarak anıldığını gördüğümüz Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Senûsî bu bölge vesair yerlerdeki faaliyetlerine ilaveten Sultan Vahdeddin'in tahta çıkması törenlerinde bulunmak ve kendisine fiilen biat etmek ve dolayısıyla Türk-Arap kardeşliği ve dayanışmasını göstermek üzere Balkan treni ile İstanbul'a gelmiştir.³⁸⁵

Şeyh es-Senûsî'nin Cihad-ı Ekber'e katkıları, başta İtalyanlar olmak üzere, İtilaf Devletlerini oldukça rahatsız etmiştir. Şeyh Senûsî, İtalya'nın Mehmet Ali Ulvi'nin başkanlığında kendisine gönderdiği heyetlere, İzzet el-Cündî, Hasan Hammâde, Abdülhamid Şedid vesair kimselerin vaat, nasihat, tahrik ve teşviklerine; İngilizlerin gerek doğrudan ve gerekse İdrisîler vasıtasıyla yaptığı vaatlere, hatta hile ve desiselerle ve ayrıca Aziz Ali Bey vasıtasıyla bütün müdafaa vasıtalarının tahribine karşı hükûmetin mecbur kalarak barış yapmasına rağmen büyük bir cesaret ve metanetle ret cevabında bulunarak³⁸⁶ engin bir sebat ve azimle cihadda bulunmaya devam etmiştir.

İtilaf Devletleri, Senûsî kuvvetlerine karşı başlangıçta ihtiyatkâr bir siyaset takip etmişler³⁸⁷ fakat İngilizler, özellikle Enver Paşa'nın

380 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 55, 60, 130.

381 Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 148.

382 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 61.

383 Peters, a.g.e., s. 89. Larşer, a.g.e., c. 3, s. 55, 130.

384 Sebilurreşad, c. 13, Sayı 326, Ay 1, Yıl 1330, s. 110; Landu, a.g.e., s. 100-101.

385 "Seyyid Ahmed Şerif es-Senûsî Hazretleri'nin Teşrifleri", Sebilurreşad, c. 15, Sayı 367, Ay 8, Yıl 1334, s. 56, 57 ve c. 15, Sayı 368, Ay 9, Yıl 1334, s. 79.

386 "Seyyid Ahmed Şerif es-Senûsî Hazretleri'nin Teşrifleri", Sebilurreşad, c. 15, Sayı 367, Ay 8, Yıl 1334, s. 57; Koloğlu, a.g.e., s. 18.

387 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 51.

girişimlerinden sonra, Şeyh Senûsi'nin faaliyetlerini akim kılma çabalarına ağırlık vermişlerdir.³⁸⁸

Şeyh Ahmed es-Senûsî liderliğinde yürütülen Senûsî kuvvetlerinin İtilaf Devletlerine karşı Libya dâhilinde ve haricinde vermiş oldukları mücadele her ne kadar büyük bir azim ve kararlılıkla sürdürülmüş, bir takım başarılar elde edilmiş ve bazı yerlerde isyanlar vuku bulmuşsa da bu başarılar ve çatışmalar teknik yetersizlikler yüzünden sınırlı kalmaya ve netice itibarıyla de karşı kuvvetler tarafından bastırılarak durdurulmaya ve söndürülmeye mahkûm olmuştur.

B- TUNUS

1- PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Pan-İslam propagandasının yoğun bir şekilde sürdürüldüğü yerlerden biri de Fransız işgali altında bulunan Tunus olmuştur. Savaşın sürdüğü yıllarda Türk-Alman propaganda heyetleri Tunus ahali arasında faal bir Cihad-ı Ekber propagandasına koyulmuş, bol miktarda beyanname ve propaganda malzemeleri dağıtmış³⁸⁹ Arap asıllı ajanlardan oluşan bir propaganda heyeti Türkiye'den hareket ederek Avusturya'ya ulaşmış ve oradan da Alman denizaltıları ile Tunus'a geçerek halkı Fransızlar aleyhine kıyama sevk etmeye çalışmıştır.³⁹⁰

Tunus'ta faaliyet gösteren Türk-Alman İttihad-ı İslam propaganda heyetlerine ilaveten mahalli bazı Cihad-ı Ekber propagandacıları da Elhiya, Rasulî, Abdümelik de münferit teşebbüslerde bulunmuşlardır. Mesela Halife bin Asker, maiyetindeki 5.000 muntazam asker ve cephane ile Libya tarafından harekete geçerek Tunus'a taarruz etmiştir. Yine Tunus'un kuzey sınırındaki 1916 Ağustosunda Dehîbat ve Büyük Sahra'nın önemli rol oynadığı Agadis ve 1916 Martında Canet hadiseleri meydana gelmiş,³⁹¹ Emir Abdulkadir Paşa'nın oğlu Emir Halid, kumandasındaki askerlerle Tunus'un kuzeyinde Senûsîler ile birleşmiş,³⁹² yine 1916 yılında Tamankasa'da Baba Foko'nun vefatı üzerine olaylar vuku bulmuştur. Tunus dâhilindeki propaganda faaliyetlerine

388 Farah, a.g.m., a 43. Örneğin İngilizler Mısır'daki yetmiş bin kişilik genel kuvvetlerinin yirmi binini Senûsîlerin bulunduğu havalide bulundurmışlardır. Bak: Sebilurreşad, c. 13, Sayı 334, Ay 3, Yıl 1331, s. 174.

389 Sebilurreşad, c. 13, Sayı 316, Ay 11, Yıl 1330, s. 32; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 58.

390 Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 1416

391 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 55-66.

392 Sebilurreşad, -Şuun-, c. 13, Sayı 317, Ay 11, Yıl 1330, s. 40.

ilaveten bu ülkenin sınır bulunduğu ülkelerde de Cihad-ı Ekber adına mücadele verilmiştir. Bu mücadeleye katılan mücahitler zaman zaman Tunus'a da taarruzlarda bulunmuşlar, Fransız tedbirleri karşısında çaresiz kalınca da tekrar -İtalya gibi- daha önce yerleşmiş buldukları topraklara çekilmişlerdir.³⁹³

2- FRANSA'NIN TEDBİRLERİ

Tunus ve bir zamanlar bu ülkeye bağlı olan Cezayir'de halifenin cihat ilanı her ne kadar bazı olaylar doğurmuş, başta Tan gazetesi olmak üzere Fransız gazeteleri Afrika'nın tehlike teşkil etmeye başladığından söz etmişlerse de³⁹⁴ Fransızlar hiçbir zaman için buradaki Müslüman halktan ciddi bir rahatsızlık duymamışlardır.³⁹⁵ Fransa, Pan-İslam hareketinin doğurabileceği muhtemel hadiselerle karşı 1914 yılında Tunus'un kuzey hududunu sahra bölükleri, Tunus avcı sipahileri gibi az miktarda olmakla beraber mütehassıs kıtalarla korumuş ve mükemmel bir istihbarat hizmeti sayesinde Türk-Alman propaganda ve faaliyetleri hakkında geniş malumat elde etmiştir.³⁹⁶ Müslümanların sadakat sahibi oldukları, tahriklere kapılmamaları gerektiğine dair Tanca ve diğer yerlerde beyannameler yayımlamıştır.³⁹⁷ Askerî kuvvet olarak ise Fransa, yoğun bir Müslüman kütleye sahip olan bu ülkeden, Medine kuşatması ve diğer bazı cephelerde kullanılmak üzere -üç fırka gibi- fazla bir sayıda olmayan asker celbinde bulunmuştur.³⁹⁸

Türk-Alman propaganda heyetleri tarafından Pan-İslam hareketi kesif bir şekilde sürdürmesine rağmen Tunus'ta da fazla bir başarı elde edilememiştir. 1916 yılı kışındaki Batna havalisinde meydana gelen nadir hadiseler³⁹⁹ bir tarafa bırakılacak olursa, dört yıl süren savaş boyunca Tunus halkı büyük bir sükûnet ve asayiş içerisinde kalmıştır denilebilir. Tabii ki bu asayişin meydana gelmesinde Fransa'nın uzun bir süredir işgali altında bulundurduğu bu ülkede kazanmış olduğu tecrübe ve almış olduğu tedbirlerin büyük bir fonksiyonu olmuştur.

393 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 55-66.

394 "Afrika İslamları ve Fransızların Endişesi", Sebülürreşad, c. 14, Sayı 352, Ay 11, Yıl 1331, s. 112.

395 Chirol, a.g.m., c. 229, s. 504.

396 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 58.

397 Sebülürreşad, c. 13, Sayı 316, Ay 11, Yıl 1330, s. 31-32; Sebülürreşad, -Şuun-, c. 13, Sayı 318, Ay 12 Yıl 1330, s. 48.

398 A.g.c., c. 3, s. 58, 65; Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 271.

399 Chirol, a.g.m., c. 229, s. 494; Williams, a.g.c., s. 66; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 65-66.

C- CEZAYİR

1- PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nin savaşa katıldığı tarihte Cezayir Fransa'nın işgali altında bulunmaktaydı. Almanya, Afrika'daki Fransız sömürgesindeki Müslümanların ayaklandırılmasıyla savaşın kaderinin değişeceğini ümit etmekte ve kendisine özgü savaş sonrası planlar geliştirmekteydi. Bütün İslam dünyası ve Afrika'ya olduğu gibi Cezayir'e de Cihad-ı Ekber fetva ve beyannameleri ile Pan-İslam propagandacıları gönderilmiş, Cezayir, Türk-Alman Pan-İslam siyasetinin sahası içine alınmıştı. Bu noktada Almanlar Cezayir ve Tunus'un Fransız işgalinden kurtulması için 1916 yılında Berlin'de bir komite oluşturmuşlardı. Daha sonraki tarihlerde ülkenin bağımsızlığa kavuşmasında önemli görevler üstlenecek olan Seyyid Abdülkadir'in oğlu bu komitenin üyeleri arasında bulunmaktaydı. Bir diğer üyesi ise Barselona'da etrafında bir grup oluşturmuş olan Moulay Hafid idi.⁴⁰⁰

İstanbul'daki Meşihat makamının cihat ilanı, Cezayir'de inançların güçlü olduğu yerlerde coşkuyla karşılanmış ve bazı Cezayirli, isyanda bulunmayan vatandaşlarına karşı: "İslam bilimlerinin yoluna düşmüş olan Cezayirli! Müslümanları kutsal savaşa çağıran Halife V. Mehmed'e itaat etmediğiniz için Allah bizi cezalandıracak." ifadesini kullanmaya sevk etmiştir. Cezayir halkı Mekke şerifinin isyanını tasvipten kaçınmışlarsa da⁴⁰¹ yapılan bütün gayretlere rağmen savaş boyunca, Kuzey Afrika'da Fransız işgaline karşı mukavemette bulunan ve kendilerinin Türk-Alman kuvvetlerine iltihaklarını sağlamak için Alman kamplarındaki esirleri iknaya çalışan Emir Abdülkadir (1808-83)'in oğlu Ali Paşa ile Abdurreşid İbrahim ve diğerleri tarafından meydana getirilen bir takım küçük çaplı hadiseler⁴⁰² müstesna sayılacak olursa, Cezayir'de İttihad-ı İslam adına hemen hemen hatırı sayılır hiçbir gelişme olmamış, dört yıl boyunca halk tam bir asayiş içerisinde yaşamıştır denebilir.

Türk-Alman propaganda faaliyetlerine karşı bir tedbir olmak üzere, İngilizlerin Hindistan, Mısır ve benzeri yerlerde yapmış oldukları gibi, Fransızlar da Cezayir'deki din adamlarından kendi lehlerinde fetvalar almışlar, buradaki tarikat şeyhlerine ve müftülere Osmanlı Devleti'nin

400 Williams, a.g.c., s. 60.

401 Gökalp-Georgeon, a.g.c., s. 172-173.

402 Peters, a.g.c., s. 53.

çıkarmış olduğu fetva ve beyannamelerin budalalık olduğunu ve Cezayir Müslümanlarının meşru otoriteleri Fransızlara karşı sadık kalmalarının gerekliliğini ilan ettirmişlerdir.⁴⁰³

Diğer taraftan Cezayirli sipahiler Osmanlı safında ve İslam adına çarpışmak yerine Fransızlar yanında onlar adına savaşmış, Almanlara esir düşenler kaçıp kurtulmak için Osmanlı ordusuna katılmayı görünürde kabul etmiş, fakat fırsat buldukları ilk anda firar ederek tekrar Mezopotamya'daki İtilaf Devletleri kuvvetlerine katılmışlardır.⁴⁰⁴ Cezayirli sipahilerin bu durumda bulunduğu bir sırada Fransız subayları kumandasındaki Cezayirli topçular ise 1918 Eylülünde Filistin'de Osmanlı kuvvetlerine karşı savaşmışlardır.⁴⁰⁵

2- FRANSIZLARIN FAALİYETLERİ

Fransızlar Cezayir'de 100.000 kişilik bir kuvvet bulundurmanın⁴⁰⁶ ve gayet müstahkem bir mevkiye bulunan ordugâhları⁴⁰⁷ yanında ayrıca buradan, Medine kuşatmasında olduğu gibi, diğer cephelere yerli ahaliden oluşan ve seneden seneye kat kat artan sayıda asker sevkiyatında bulunmuşlardı.⁴⁰⁸ Nitekim 1914'te 2.500 kişiyi celp etmişken 1915'te yaklaşık aynı sayıyı tamamlamışlar, 1916'da ise bu rakamı takriben iki katına çıkartarak 4.800 kişiye yükseltmişlerdi. 1917'de 40.000 kişiden oluşan bütün bir sınıfı, 1918 yılında ise yaklaşık 50.000 ferdi silah altına almışlar,⁴⁰⁹ 175.000 kişiyi ise cephelere sevk edilen Fransız iş gücünün açığını kapatmak için kullanmışlardı.⁴¹⁰

Cihad-ı Ekber'e dair Cezayir'de yapılan propaganda faaliyeti ve bu faaliyetin ne gibi neticeler doğurduğuna dair fazla bir malumat elde edememekle beraber tespit edebildiğimiz kadarıyla buradaki hareket diğer ülkelerde olduğu gibi beklenen doğrultuda bir gelişme göstermemiş ve umulanı sağlamamıştır. Savaş sırasında bazı küçük çaplı ayaklanma ve protestolar olmuşsa da bunlar Cezayirlileri Fransız fabrikalarında çalışmaktan ve Fransız ordusuna asker vermekten alıkoyamamıştır. İsyân, kıyam ve kargaşa çıkarma yerine Cezayir halkı savaş sırasında tam bir sükunet içerisinde kalmış, Fransızlara önemli derecede asker vermiştir.

403 A.g.c., s. 94.

404 Chiröl, a.g.m., c. 229, s. 504.

405 Bullard, a.g.c., s. 74.

406 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 271.

407 Sebilürreşad, c. 13, Sayı 316, Ay 11, Yıl 1330, s. 31-32.

408 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 65-66.

409 Emin, a.g.c., s. 178; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 67.

410 Gökâl-Georgeon, a.g.c., s. 173; Williams, a.g.c., s. 60.

Cezayir halkının Pan-İslam siyasetine karşı takındığı bu menfi durumda hiç şüphesiz Fransızların burayı uzun bir süre işgalleri altında tutmalarının ve almış oldukları tedbirlerin büyük payı olmuştur.

D- FAS

1- PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Fazla bir malumat elde edememekle beraber İttihad-ı İslam hareketinin sürdürülmeye çalışıldığı yerlerden bir diğerini de Fas'ın oluşturduğunu görmekteyiz. İstanbul'dan gerek coğrafi ve gerekse siyasi bağlılığı itibarıyla oldukça kopuk bulunan bu ülkede Türk-Alman İttihad-ı İslam ajanları faaliyette bulunmuşlardır. Özellikle Müslüman askerler arasında dağıtılan Arapça beyannamelerde cihadın önemi dile getirilmiş, bir Müslüman olarak İtilaf Devletleri adına onların safında savaşmanın küfür olduğundan bahsedilmiş, mezkûr devletlerin İslam'a karşı takındıkları tavır ve İslam ülkelerine karşı izlemekte oldukları politika anlatılmaya çalışılmış, dolayısıyla da bu devletlere karşı başkaldırıda bulunmanın gerekliliği vurgulanmıştır.⁴¹¹

İttihad-ı İslam ajanlarının Fas halkını harekete geçirmede kullandıkları unsurlardan birini bu ülkenin kısa bir süre önce Fransızlar tarafından işgal edilmesi hadisesi oluşturmuştur. Ancak bu yöndeki çalışmalar ve Fas halkının Fransa idaresine karşı kıskırtılması ve aktif bir faaliyet içerisine sokulmaya çalışılması İtilaf Devletleri memurlarının sıkı ve sert tedbirler almaya sevk etmiştir. Fransa'nın hâkim olduğu bölgelere ilaveten, İspanya Hükûmetinin Alman çizgisinde bir politika gütmesiyle, Fas'ın İspanya'ya ait kısmı da Türk-Alman ajan ve propaganda heyetlerinin hareket noktası hâline gelmiş ve bu durum İtilaf Devletleri için büyük bir tehlike kaynağı oluşturmuştur.⁴¹²

2- FRANSA'NIN FAALİYETLERİ

Fransa, Türk-Alman Pan-İslam ajan ve heyetlerinin faaliyet ve propagandalarının Fas'taki siyasi hâkimiyeti için ciddi tehlikeler arz ettiğini görmesi üzerine ajanların İspanya Fası'nı oluşturan tarafsız bölge dışına çıkmalarına engel olmuş ve nihayet aldığı tedbirler karşısında İttihad-ı İslam propagandacıları bu bölgenin dışına çıkmaya cesaret edememişlerdir. Fransız egemenliği altında bulunan kısımlarıyla Kuzey

411 Sebilürreşad, c. 12, Sayı 311, Ay 9, Yıl 1330, s. 428-430.

412 Chirol, a.g.e., c. 229, s. 504.

Afrika, genel olarak, tayin edilen Kuzey Afrika Başkumandanı tarafından idare edilmişse de Fas başkumandanlığı Dairesi bu idareye dâhil edilmeyerek Fas'ta ayrıca 100.000 kişilik bir kuvvet bulundurulmuştur.⁴¹³ Rif kabilelerinin de katılımı ile bir kısım Faslılar başta Fas şehri olmak üzere Ziyane, el-Arif, et-Tihâle vesair şehirlerini muhasara etmişler, Fas'ın Ebu Muharres Dağlarında çıkan kargaşa ve karışıklık meydana getirmişler, Milvazo ve Dâr-ı Sıla'da bulunan İspanyol askerî noktalarına taarruzlarda bulunmuşlardır.⁴¹⁴ Bu muhasara ve taarruzları bertaraf etmek ve hadiselerin cereyan ettiği daha başka yerleri teskin etmek isteyen Fransa buraların idaresini Fas Genel Kuvvetler Komutanı General Liyote⁴¹⁵ ve Sultan Mevlayı Yusufun idaresine bırakmıştır. Bu bölgede İttihad-ı İslam adına meydana getirilen tahrik ve kargaşa, emrinde 100.000 kişilik muntazam bir ordu bulunan General Liyota tarafından süratle bertaraf edilmiştir.⁴¹⁶

Türk-Alman İttihad-ı İslam heyetleri her ne kadar aktif bir propaganda çalışmasında bulunmuşlar ve bir kısım Faslı Müslümanı harekete geçmişlerse de⁴¹⁷ Fransız işgalindeki Fas'ta istenilen başarı sağlanamamış ve Fas Müslümanları genelde hareketsiz ve sessiz bir durumda kalmayı tercih etmişlerdir. Fas Müslümanlarının bu olumsuz tavrının, muhtemelen en önemli sebebi, Fransa'nın almış olduğu siyasi ve askerî tedbirlere ilaveten İstanbul ile Fas arasındaki coğrafi uzaklığın doğurmuş olduğu menfi neticeler ile yine iki devlet arasındaki hilafet konusundaki ihtilaf olsa gerektir. Fas Sultanları iki sebepten dolayı hiçbir zaman Osmanlı Devleti'nin bir parçası hâline gelmek istememişlerdir. Bunlardan ilkinin dinî bir konu olan hilafet meselesi oluşturmuştur. Osmanlı padişahlarının Peygamber soyundan gelmedikleri için halife sayılamayacaklarını ifade eden Fas Sultanları, açıktan açığa onları kınamış, Peygamber soyundan geldiklerini iddia ederek öteden beri kendilerini tek ve meşru halife saymışlardır.⁴¹⁸ İkinci husus ise politiktir. Fas sultanlarının Osmanlı hilafetini ve hâkimiyetini tanımaları kendilerini siyasi açıdan vasal duruma getirmiş olacaktır. Bu durum göz

413 Larşer, a.g.e., c. 1, s. 51; c. 3, s. 66.

414 Sebilürreşad, c. 13, Sayı 316, Ay 11, Yıl 1330, s. 31-32; Sebilürreşad, c. 13, Sayı 317, Ay 11, Yıl 1330, s. 40; Sebilürreşad, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 48; Sebilürreşad, c. 15, Sayı 366, Ay 8, Yıl 1334, s. 39.

415 Sebilürreşad, c. 13, Sayı 326, Ay 1, Yıl 1330, s. 110; Larşer, a.g.e., c. 1, s. 51; c. 3, s. 66.

416 A.g.e., c. 1, s. 51; c. 3, s. 66.

417 Sebilürreşad, c. 13, Sayı 316, Ay 11, Yıl 1330, s. 31-32.

418 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 325; Tunçay, a.g.e., s. 28-29.

önüne alınarak, sürekli bir şekilde, sadece Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler kurmaktan kaçınılmakla kalınmamış, aynı zamanda doğrudan doğruya resmî münasebetlerde bulunmaktan da kaçınılmıştır. İki devlet arasındaki mevcut münasebetler ise genellikle Mısır aracılığı ile gayriresmî ve gizli olarak⁴¹⁹ yürütülmüştür.

E- SUDAN

1- PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Afrika'da İttihad-ı İslam hareketinin sürdürülmeye çalışıldığı diğer bir ülke ise Sudan'dır. Savaşın başladığı ilk andan itibaren başta Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey'in emri altındaki subaylar olmak üzere Sudan'a propaganda faaliyetinde bulunmak üzere birçok Cihad-ı Ekber heyetleri sevk edilmiştir. Bu subaylar, Sudan halkının Pan-İslam hareketine iştiraklerini sağlamanın yanında kendilerine verilen gizli görevleri de yerine getirmekle vazifelendirilmişlerdir. Fakat durumdan haberdar olan İngiliz gizli servis ajanlarının müdahalesi ile bu subaylar yakalanmış ve tasarlanan gizli planlar uygulama imkanı bulamamıştır.⁴²⁰

Sudan'da yürütülmeye çalışılan Pan-İslam hareketi için sadece Türk-Alman asıllı ajan ve propaganda heyetlerinden yararlanılmamış, aynı zamanda, Yunan uyruklu Angelopoulos ve Lorenzi gibi tüccarlardan da faydalanılmıştır. Özellikle 1915–1916 yılları arasında Sudan bölgesinde yürütülen Alman propagandasına hız verilmiş, yeşil bayrak eşliğinde Cihad-ı Ekber'e katılmayı dile getiren broşür türünden basılı yayınlar kullanılmış ve bunlar Fransız Sudan'ı ile Eritre'ye yönelik olarak Ruanda havalisinde dağıtılmıştır.⁴²¹

Cihad-ı Ekber'in tahakkuku yolunda Türk-Alman propaganda heyetlerinin çalışmaları bu doğrultuda devam ederken diğer taraftan Batı Sudan'ın yarı bağımsız sultanı Ali Dinar Mehdi taraftarları ile birlikte halifenin İstanbul'dan yapmış olduğu Cihad-ı Ekber davetine icabet ederek İngiliz ve Fransızlara karşı silaha sarılmıştır.⁴²² Sultan Ali Dinar, Mısırlı postaların engellemesine rağmen⁴²³ çöl üzerinden Kufra'daki

419 Landu, a.g.c., s. 138-139.

420 Koloğlu, a.g.c., s. 15.

421 Kürçüoğlu, a.g.c., s. 147.

422 "Seyyid Ahmed Şerif es-Senûsî Hazretleri'nin Teşrifleri", Sebülürreşad, c. 15, Sayı 367, Ay 8, Yıl 1334, s. 56; Sebülürreşad, c. 13, Sayı 326, Ay 1, Yıl 1330, s. 110; Steiner, a.g.c., s. 59; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 60, 130.

423 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 60.

(Libya) Senûsî tarikâtı ileri gelenleri ile yaptığı muhaberele neticesi⁴²⁴ vergi vermeyi reddetmiş ve 1915 yılı Nisanında Cihad-ı Ekber ilanında bulunmuştur. Onun fetva ve beyannameler yayınlayarak Cihad-ı Ekber ilanında bulunması Darfur'da özel bir durum arz etmiştir. Sultan Ali Dinar bu ilanı müteakip 10.000 mücahidiyle birlikte Kordufan'a geçmiş ve daha sonra Hartum üzerine yürümek için Osmanlı subaylarının gelmesini beklemiştir. Fakat Sudan Genel Valisi ve Askerî Kumandanı General Reginald Wingate tarafından 2 Mayıs 1916'da kuvvetlerinin mağlup edilmesi üzerine iki bin adamıyla birlikte kuzeye firar etmiştir. Bu yenilgiye rağmen Sultan Ali Dinar Cebeli Mara'da kuvvetlerini yeniden tanzim ederek içinde bulunduğu sıkıntı ve yakalandığı hastalığa rağmen İngiliz-Mısır kıtalarına akınlarda bulunmuş ve 1916 yılı sonunda Kum'da bulunduğu bir sırada baskına uğrayarak mağlup ve şehit edilmiştir.⁴²⁵

Sultan Ali Dinar 1916 yılındaki şehadetine kadar İngilizleri bir hayli zorlamış, ölümünden sonra ise 1917 yılı nihayetine kadar, Monkola ve Noba Dağları gibi bazı yerlerde yerli Müslümanlar vasıtasıyla meydana getirilen ihtilaller bastırılmışsa da⁴²⁶ mücahitleri İngilizleri rahat bırakmamıştır.⁴²⁷ Diğer taraftan Libya'da bulunan Senûsîler, güneyden zaman zaman Sudan'a akınlarda bulunarak, Osmanlı beyannamelerinin dağıtımı ve münferit Türk subaylarının yardımı ile gerçekleştirilen cihat propagandaları neticesinde, İngiliz-Mısır Sudanı'nda ihtilaller çıkartmış ve Darfur'da o güne kadar vuku bulmuş olan isyanların en büyüğü Senûsîler vasıtasıyla tahakkuk ettirilmiştir.⁴²⁸ Kösen namındaki şahıs, etrafına toplamış olduğu mücahitlerle Sudan'da Fransızlara karşı silahlı mücadele içerisinde olmuştur.⁴²⁹ Darfur hâkimi Molla Yuşa bir taraftan bütün Darfur kabilelerine beyannameler dağıtırken diğer taraftan da Şeyh Ebu Bekir ile birlikte Sudan'daki İngiliz silah depolarına hücum etmiştir.⁴³⁰

Sudan'da Cihad-ı Ekber propagandasına iştirak edip Hartum havâlisinde faaliyet gösteren bir diğer şahsiyet ise Gordon College'de İslam Hukuku hocası ve A'zamiyye tarikati şeyhi olan ve cihada dair bir dizi

424 Koloğlu, a.g.c., s. 16; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 60.

425 A.g.c., c. 3, s. 60.

426 A.g.c., c. 3, s. 60.

427 Koloğlu, a.g.c., s. 16.

428 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 59 vd.

429 Sebilürreşad, -Şuun-, c. 15, Sayı 366, Ay 8, Yıl 1334, s. 39-40.

430 Sebilürreşad, -Şuun-, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 48.

konferans ve seminerler vermiş bulunan Muhammed Madi Ebu'l-Azâim olmuştur.⁴³¹

2- İNGİLTERE'NİN FAALİYETLERİ

Cihad-ı Ekber propagandasının Sudan ahalisi üzerinde İngilizler aleyhine meydana getirdiği tesiri kırmak ve yok etmek üzere İngilizler bir taraftan ülkede sıkıyönetim ilan ederken⁴³² diğer taraftan ise hazırlamış oldukları beyannameleri uçaklarla havadan atarak dağıtmışlardır. Bu beyannamelerde Sudan halkı ile olan dostluklar dile getirilmeye çalışılmış ve bu kadim dostluğun kendilerine karşı düşmanca harekette bulunmaktan kaçınılması hâlinde daima devam edeceği vadedinde bulunulmuştur.⁴³³

İngiltere ayrıca, askerî ve ihtiyatî bir tedbir olmak üzere, Mısır'da bulunan 18 bin kişilik yerli orduyu Sudan'a sevk ederek muhtelif yerlere dağıtmıştır.⁴³⁴ Yapılan cihat propagandası neticesi ahaliden isyanda bulunanları sindirmek üzere Sudan'ın iç kesimlerindeki dağlık bölgelerde, asiler için büyük zayıata ve köylerinin tahrip, sürülerinin gasp edilmesine sebep olan, saldırı hareketlerinde bulunmuştur. 1914 yılında Mısır Hükûmetine bağlı bulunan ve nüfusunun yüzde 65'ini Müslümanların oluşturduğu Sudan'da bir İngiliz taburu, Mısır ordusu, mahalli polis ve milis kuvvetleri görev yapmıştır. Bu tedbirlere ilaveten, İngilizler, sınırları kapatmış, sıkı bir sansür tatbikatında bulunmuş, şüpheli şahısları sınır dışı etmiş, Kızıldeniz ve Habeşistan sahillerinin murakabesini daha da artırmış,⁴³⁵ bu ve benzeri tedbirler sayesinde Cihad-ı Ekber'in doğurduğu heyecan ve galeyan önlenmiştir.

431 Peters, a.g.c., s. 187.

432 Sebilürreşad, c. 13, Sayı 332, Ay 3, Yıl 1331, s. 156-158; Sebilürreşad, -Şuun-, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 47.

433 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 338-39.

434 Larşer, a.g.c., c. 1, s. 51; Şakir, a.g.c., s. 117.

435 A.g.c., c. 3, s. 60-61.

II- AFRIKA'DA YAPILAN PROPAGANDA ÇALIŞMALARI

A- GENEL OLARAK PROPAGANDA FAALİYETİ

Afrika kıtası, barındırdığı oldukça kalabalık Müslüman nüfusu ile İttihad-ı İslam siyasetinin tahakkuku yolunda Türk-Alman ittifakını büyük hülyalara sevk etmiştir. Zira sadece Fransız işgalinde bulunan Kuzey Afrika'da 12.000.000 nüfustan meydana gelen büyük bir Müslüman topluluğu bulunmakta, diğer taraftan Alman Doğu Afrika'sı hem Pan-İslamizm'in ve hem de Pan-Afrikanizm'in ortak zemini olarak başlıca tehlikeli bölgeyi oluşturmaktaydı.⁴³⁶ Bu durumu göz önüne alan Türk-Alman siyaset ve diplomatları Afrika Müslümanlarının Türk-Alman kuvvetlerine katılımını tasavvur ederek buradaki harbin nasıl yürütüleceğine dair plan ve projeler geliştirmişler,⁴³⁷ İstanbul ve Berlin'den telsiz telgrafla gelen Pan-İslam beyannamelerini her tarafa dağıtmışlardı.⁴³⁸

1915–1916 yılları arasında oldukça kesafet kazanan Cihad-ı Ekber propagandası⁴³⁹ Türk-Alman ajan ve temsilcileri tarafından sadece Mısır, Sudan, Fas, Tunus ve Cezayir gibi belirli mıntikalarda sürdürülmekle kalmamış, Nijerya, Cibuti, Kongo, Eritre ve Uganda gibi Afrika'nın en ücra köşelerine kadar götürülmüştür. Türk-Alman propaganda heyetleri tarafından taşınan yeşil bir sancak gölgesindeki Pan-İslam siyasetine dair Alman Doğu Afrikası'ndan gelen yazılı ve basılı propaganda neşriyatı, Uganda gizli servisinin engellemelerine rağmen, Kongo, Sudan ve Darfur'a kadar sokulmuş ve Almanya'nın bu bölgedeki ılımlı politikasının himayesi altında Eritre'ye yönelik olarak Ruanda bölgesinde tevzi edilmiştir.⁴⁴⁰

436 Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 148.

437 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 65; Bayur, a.g.c., c. 3, s. 343.

438 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 63.

439 A.g.c., c. 3, s. 52; Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 147.

440 E. O: 141/786, No. 5751, 8 November 1917; Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 147.

Kongo ve Uganda bölgelerinde Angelopoulos ve Lorenzi adlı iki Yunan tüccarından istifade edilmiş, Trablusgarp ve havalisinde İtalyanlara karşı faaliyet gösteren Senûsî taraftarları Kuzey Nijerya'ya sızmaya çalışmış;⁴⁴¹ Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey'in emri altındaki subaylar Müslüman ahalisinin katılımını sağlamak üzere Prens Lig Yusuf'un cihat bayrağını açtığı⁴⁴² Habeşistan'da görevlendirilmiş; İngiliz Somalisi'nde Mevla Mehmed bin Abdullah, Cihad-ı Ekber davetine iştirak etmiş;⁴⁴³ Molla Muhammed çöllerde yaşayan taraftarlarının taassubunu galeyana getirmek suretiyle⁴⁴⁴ 1915 Şubatında İngilizlerin tardına muhatap olurken Gala ve Somali'de bulunan Pan-İslam taraftarları ise İngiliz kuvvetleri tarafından geri püskürtülünceye kadar onları rahat bırakmamış;⁴⁴⁵ Kızıldeniz sahilinde Cibuti'nin kuzeyindeki Raheita Sultanı Ahmet 1917 Eylülünde cihada katılmış ve Aden çevresindeki yedinci Osmanlı Kolordusu Komutanı Mirliva Ali Said Paşa ile "barıştan sonrasını da kapsayan" bir anlaşma yapmıştır.⁴⁴⁶

B- TÜRK-ALMAN PROPAGANDA FAALİYETİ

Osmanlı Devleti'nin katıldığı Cihad-ı Ekber propagandası sadece Asya kıtası ile Arap Yarımadası'na münhasır kalmayarak Afrika kıtasında da sürdürülmüştür. Her ne kadar Alman Cihad-ı Ekber propagandasının temel hedeflerinden biri hâline gelmesi ve Trablusgarp'a yakın bir mesafede bulunması nedeniyle Fransız işgalindeki Kuzey Afrika'ya Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarının kolayca girip çıkmaları mümkün olmuşsa da Afrika'da sürdürülen İttihad-ı İslam propagandasına Osmanlı Devleti'nin katkıları sınırlı olmuştur. Alman istihbarat üyeleri ve propaganda ajanları Afrika'da, her yer ve zamandakinden daha aktif bir şekilde propaganda faaliyetine koyulmuş olmalarına rağmen Siyahî Afrika ve Fas gibi Osmanlı Devleti'nin nüfuz sahibi olmadığı alanlarda yeterli derecede gerçekleştirilememiştir.⁴⁴⁷

Denize hâkim olmadıklarından ilk etapta Pan-İslam propaganda yetlerini Afrika'ya sokabilmek Almanya için bir hayli zor olmuşsa da bu gaye için hafif veya muavin kruvazörler ile korsan ve yelkenli gemilerden

441 Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 147-48.

442 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 130.

443 "Seyyid Ahmed Şerif es-Senûsî Hazretleri'nin Teşrifleri", Sebilurreşad, c. 15, Sayı 367, Ay 8, Yıl 1334, s. 56; Koloğlu, a.g.e., s. 15-16.

444 Sebilurreşad, -Şuun-, c. 13, Sayı 317, Ay 11, Yıl 1330, s. 40.

445 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 64.

446 Koloğlu, a.g.e., s. 16.

447 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 63 vd.; 129.

faydalanmak cihetine gidilmiştir. İtilaf Devletlerinin denetimlerini arttırmaları üzerine bu yolla hareket edilmesi şüpheli ve tehlikeli bir hale gelince tarafsız devletlerin gemileri ile Afrika'da taraf tutmayan devletlerin sömürgelerini kullanmaya yönelmiştir. Pan-İslam siyasetinin tahakkuku için sadece Alman ajanlarından faydalanılmakla kalmamış, aynı zamanda her yerden haber alan ve her tarafta irtibat ve münasebetler tesis eden Alman keşşaf, seyyah ve tüccarlarından da yararlanılmıştır. Bu seyyahların verdiği malûmatlar sayesinde arazi yapısına da vâkıf olan ve 1915 yılında küçük gruplar hâlinde beraberlerinde taşıdıkları silah ve paralarla Afrika'ya gönderilen ve üyeleri uyanık ve zeki insanlardan oluşan Alman propaganda heyetlerine Osmanlı ajanları ve yardımcıları da refakat etmişlerdir. Bu memurlar telsiz-telgraf gibi haberleşme vasıtalarıyla teçhiz edilmiş, kendilerine, taarruz edecekleri sahillere yakın bir yerde bulunan denizaltıların hareket üslerinin planı verilmiştir. Bu ajanlar Fransız sahası dışındaki Büyük Sahra içerisinde yer alan Diç, Razo, Harka gibi yerleri sığınak olarak kullanmışlardır.⁴⁴⁸

Kuzey Doğu Afrika, 1914 İttihad-ı İslam planında Osmanlı kıtalarını Mısır'dan Kuzey Afrika'daki Fransız topraklarına ulaştıracak bir geçit olarak düşünülmüştür. Bu planın başarılı olmaması üzerine İtilaf Devletlerini Çanakkale'den çevirmek amacıyla 1915 yılında burada bir isyan vücuda getirilmiştir. Senûsî tarikatına bağlı olanlar gibi yerli halkın Osmanlılarla müttefik olması ve Osmanlıların Afrika ile denizaltı vasıtasıyla kolayca irtibatta bulunması sayesinde İttihad-ı İslam için burası oldukça uygun bir zemin oluşturmuştur. Bu şekilde başlayan hareket 1916 yılı başlarında her ne kadar büyük boyutlara ulaşmışsa da genelde ikinci derecede kalmaktan öteye geçememiş, ancak 1918'de bir parça genişleme göstererek İtilaf Devletlerinin birçok fırkalarını tespit edebilmiştir.⁴⁴⁹

Almanların Afrika'daki İttihad-ı İslam planının ilk safhadaki tatbiki olan Mısır'ın fethi ortadan kalkınca İttihad-ı İslamcılar gayelerine başka yollardan varmağa teşebbüs etmişlerdir. Bunun neticesinde ise parça parça, münferit ve mükerrer mesailer, bir sürü mevzî hareketler doğmuştur. Bu hareketleri iki noktada toplamak mümkündür:

1- Afrika'nın kuzeydoğusunda Mısır'dan Tunus'un kuzeyine kadar olan saha içerisinde Cihad-ı Ekber faaliyetinde bulunulması. Osmanlı

448 A.g.c., c. 3, s. 62 vd.

449 A.g.c., c. 3, s. 50.

Devleti'nin buradaki nüfuzu, kumanda heyetleri ve subayları sayesinde genişlik kazanmış ve dolayısıyla bu safha Osmanlı harbinin tam bir parçası olmuş ve yine bu durumun bir neticesi olarak Darfur İsyanı vuku bulmuştur.

2- Afrika'nın diğer bölgelerinde sürdürülen İttihad-ı İslam hareketi. Osmanlı ajanlarının da neşrettikleri beyannameler ve bazı münferit gönüllü subayları ile katıldıkları nüfuz sahası sınırlı olan bu hareketin temelini ise Alman propagandası oluşturmuştur.⁴⁵⁰

Afrika'da büyük bir hızla devam eden Alman propagandasının temel hedeflerini ise şu şekilde özetleyebiliriz:

1- İtilaf Devletleri tarafından hücumu uğrayan kendi sömürgelerini müdafaa etmek;

2- Afrika'da müttefik kıtaları tespit etmek;

3- İtilaf Devletlerinin, müstemlekelerinin amele ve mahsulâtından faydalanmalarına imkân vermemek;

4- İtilaf Devletlerinin mümkünse müstemlekelerini zaptetmek gayesi ile Müslüman kütleleri ayaklandırmaya teşebbüste bulunmak, Süveyş Kanalı'nı Osmanlı sefer kuvvetlerine açmak suretiyle Cihad-ı Ekber'i bütün Kuzey Afrika'ya yaymaya çalışmak ve Alman Orta Afrikası'nı tesise yönelmek.⁴⁵¹

Fransız Sudanı ile Eritre'ye yönelik olarak Ruanda bölgesinde propaganda faaliyetlerinde bulunmak suretiyle de Almanya'nın "ılımlı himayesi" altında Kuzey ve Doğu Afrika İslam İmparatorluğu'nun kurulması öngörülmüştür.⁴⁵² Böyle bir politika izlenirken İtalyanların Trablusgarp'ı işgal etmelerini affetmeyen Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki Alman fütuhatına yardım edeceği ümit edilmiştir. Ancak Almanlar, Siyahî Afrika'da her şeyden evvel müstemlekelerini İngiliz, Fransız, Belçika ve Portekiz gibi müteaddit düşmanlara karşı müdafaaaya mecbur bulunmuşlardır. Bir Alman Orta Afrikası vücuda getirmenin ancak Avrupa'da başarılı olmakla mümkün olabileceğini bildiklerinden, bu maksatla sadece Müslümanlara değil hemen her millete müracaat etmişlerdi. Fakat bu milletler oldukça karışık bir vaziyette olduklarından her birinin çarpışmaya katılımı mümkün olmamaktaydı. Bu bölgede Osmanlı unsuru mevcut değildi ve çok miktarda Osmanlı beyannamesi

450 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 50.

451 A.g.e., c. 3, s. 62; 129.

452 Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 147.

kullanılmıştı. Fakat müttefikler (Kamerun'un bazı noktaları ve Doğu Afrika müstesna) bu beyannameleri tesirsiz kılmış ve Doğu Afrika'da külliyetli miktarda kıtalar istihdam etmişlerdi. 1916 yılına gelindiğinde ise İngilizlerin sadece Afrikalılardan oluşan 211.000 mevcutlu kıtası bulunmaktaydı. Tebdil ve ikmal için ise ayrıca 160.000⁴⁵³ insana ihtiyaç duyulmuştu.

C- FRANSA'NIN ALMIŞ OLDUĞU TEDBİRLER

Fransa, Kuzey Afrika'da bulunan sömürgelerini İttihad-ı İslam hareketinin doğuracağı muhtemel istila ve ayaklanmalara karşı muhafaza için savaş başlamadan çok daha evvel bir harp ve müdafaa planı hazırlamıştı.⁴⁵⁴ Ayrıca gerek Kuzey Afrika'daki sömürgelerinde gerekse Akdeniz ülkelerinde istihdam ettiği ajanları vasıtasıyla Türk-Alman propaganda heyetleri tarafından uyandırılmaya çalışılan İslamî duyarlılığı tespite ve bunu yumuşatmaya yönelmişti. Fransız Hükûmeti aynı zamanda Fransız basını ile müşterek bir çalışma yürütmüş, dâhilde ve hariçte propaganda faaliyetinde bulunmuştu.⁴⁵⁵

Tunus, Cezayir ve Fas'ta sürdürülen İttihad-ı İslam propaganda hareketinin meydana getireceği muhtemel neticelerden endişeye kapılan Fransa; Beyrut'tan Tangier'e kadar, iddia edildiğinin aksine Almanya'nın dost değil, bilakis İslam'ın düşmanı olduğunu dile getiren Almanya aleyhtarı Arapça broşür ve beyannameler neşrine koyulmuştu. Dağıtılan bu propaganda malzemelerinden birinde:

“Almanya, İslam'ın önemli bir kısmını kendisi için ancak şaametli olabilecek bir mücadeleye sürüklemek istiyor... Kuzey Afrika'dan alınan intibalara göre ora halkı İslam davasını bu derece şuursuz bir cüretle tehlikeye düşüren Türklerle dayanışmayı hiçbir bakımdan istemiyor.”⁴⁵⁶

ifadeleri yer almaktaydı.

Kuzey Afrika'daki sömürgelerinde büyük bir çoğunluğunu Müslüman olmayan askerlerin teşkil ettiği kıtalar bulunduran Fransa, Fas'tan 1914–1915 yıllarında Avrupa'daki cephelerine, Afrika'dan büyük miktarlarda insan ve malzeme sevk etmenin yanında, 35 tabur ve 3 süvari alayı olmak üzere genel kuvvetlerin üçte ikisini celbetmişti. Her

453 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 62, 64.

454 A.g.c., c. 3, s. 65.

455 Farah, a.g.m., s. 45.

456 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 348.

ne pahasına olursa olsun Kuzey Afrika'yı muhafazaya ve ondan istifade etmeye mecbur olan Fransa İttihad-ı İslam meselesiyle diğer Akdeniz ülkelerine nispetle daha fazla alakadar olmuştu. Zira Afrika'yı muhafaza ve müdafaa etmek için katlandığı sıkıntıya mukabil oradan büyük derecede iktisadi menfaat elde etmekteydi. Burada yaşayan ve Anadolu ve Mısır'dan elde edilecek askerî kuvvetlere eşit, İran'dan temin edilebilecek olandan ise çok daha fazla olan, bu on milyon Müslüman nüfus, savaş sırasında kendisine toplam olarak 412.000 sadık asker vermişti. Muharip ve amele olarak hizmet gören bu kuvvet taksimi şöyledir:

Muharip	Amele	Yekûn	Silahaltında Fransa'ya Aktarılan	Telef Olan	
172.000	78.000	250.000			
60.000	29.000	89.000			
37.000	35.000	72.000			
Yekûn:	269.000	142.000	411.000 -	411.000	35.000

Cezayir : 5.000.000

Tunus : 1.900.000

Fas : 5.400.000

Yekûn : 12.300.000 yerli ahali.⁴⁵⁷

Fransa, böylece Afrika'dan elde ettiği en iyi kuvvetleri sadece batıdaki cephelerinde kullanmakla kalmamış, aynı zamanda bunları yiğit ve kahramanca direnip mücadele verdikleri Türk-Alman kuvvetlerine karşı da savaştırmıştı.⁴⁵⁸ Arap taraftarı ve Türk aleyhtarı Kible gazetesinin Kuzey Afrika'daki Müslüman nüfus arasında dağıtılmasını kararlaştıran İngiltere⁴⁵⁹ ise buradaki 30 milyon tebaasından azami derecede istifade ederek 2.000.000 siyahi insan celbetmişti.⁴⁶⁰

Cihad-ı Mukaddes daveti -İtalya'ya karşı Fizan isyanı gibi- ancak Kuzeydoğu Afrika'nın bazı bölgelerinde alaka görmüşse de⁴⁶¹ Doğu ve Ekvator Afrikası'nda taraftar toplayamamış⁴⁶² ve genel olarak dağıtılan

457 Larşer, a.g.c., c. 1, s. 51; c. 3, s. 68-69.

458 Chirol, a.g.c., c. 229, s. 504; Luke, a.g.c., s. 149.

459 Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 137.

460 Larşer, a.g.c., c. 3, s. 68.

461 A.g.c., c. 3, s. 52.

462 Kürkçüoğlu, a.g.c. s. 148.

fetva ve beyannameler Kuzey Afrika'da hiçbir tesir ve netice doğuramamıştır.⁴⁶³ Diğer bir ifade ile Afrika'da gerçekleştirilmeye çalışılan İttihad-ı İslam hareketi İstanbul'dan ne kadar uzaksa ise o nispette de ehemmiyetsiz bir şekilde cereyan etmiştir.

Kuzey Afrika'da yaşayan Müslümanların Türk-Alman saflarında harbe iştirak edeceklerine dair projeler yapılarak Türk-Alman heyetleri ve ajanları tarafından sürdürülen İttihad-ı İslam propagandası neticesi Afrika'nın muhtelif bölgelerinde mahallî bir sürü kargaşa ve ayaklanma husule gelmişse de çoğunlukla askerî olmaktan ziyade siyasi ve münferit bir yapıda olan bu hadiseler çabucak bastırılmış ve söndürülmüşlerdir.

İttihad-ı İslam hareketinin Afrika'da müsait bir ortam olmasına rağmen menfi bir şekilde neticelenmesinin temel sebeplerini Almanya'nın burada yürütülen propagandaya fazla itimat ederek silahlı mukavemete gereken ehemmiyeti vermemiş olması; Türk-Alman ittifağının bu kıtada deniz güçlerinin zayıf bulunması ve bu zaafı geniş mikyasta hava ve denizaltı kuvvetleri vasıtasıyla telafi etme yoluna gitmemeleri ve dolayısıyla da harbi Müslüman beldelere yayamamaları oluşturmuş gözükmektedir. Ayrıca Afrika'da sürdürülen İttihad-ı İslam planı diğer yerlerde olduğu gibi burada da kâfi bir kuvvetle, önceden detaylı bir şekilde hazırlanmış bir planla ve en önemlisi samimiyetle ortaya konmamış, tam aksine Alman nüfuzunun artırılmasına ve sömürge alanlarının genişletilmesine çalışılmıştır. Diğer taraftan İtilaf Devletleri ise almış oldukları askerî ve siyasi tedbirlerle Pan-İslam hareketinin Afrika'daki başarısını engelleyerek müesses otoritelerini sürdürmeleri yanında buradaki kalabalık tebaalarının engin insan gücünden ve mülkünden de gereği gibi yararlanmışlardır. Ulaşımın büyük zorluklar içerisinde yapılabilmesi ve payitaht ile bu kıta arasında geniş bir mesafenin bulunması Pan-İslam siyasetinin doğuracağı müşkülâtı ciddi derecede azaltmış, İtilaf Devletlerinin teyakkuz hâlinde bulunmalarıyla da muhtemel tehlikeler bertaraf edilmiştir.

Netice olarak şunu diyebiliriz ki Afrika'da yürütülen İttihad-ı İslam faaliyeti ne toplu isyan ve ayaklanmalara sebebiyet vererek Alman müstemlekelerini kurtarmış ne de İtilaf Devletlerinin sömürgelerini tehlikeye düşürmüştür.

463 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 344; Landu, a.g.c., s. 100-101.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA, AFGANİSTAN VE HİNDİSTAN

I- RUSYA

Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman gerek Türk ve gerekse Alman ajanları Orta Asya'daki Türklerin desteğini kazanmaya çalışmışlardı. Rus İmparatorluğu dâhilinde yaşayan Pan-İslam ve Pan-Türkistler, ülkelerinin aynı etnik gruba ait Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman kimselere karşı savaşmaları neticesi, büyük bir dilemma içerisine girmişlerdi. Bu durum ise savaş sırasında dinî ve kültürel konularla alakadar olan birçok Müslümanı İttihad-ı İslam'ın desteklenmesi noktasında değişik fikirler serdetmeye sevk etmişti. Mesela Tatar asıllı bir avukat olan Giray Alkın ve onunla aynı paralelde olan bazı kimseler bu hareketin siyasi olmaktan ziyade dinî olduğunu savunmuş, bir gazeteci olan Cemal Validi ise İslam Birliği'nin mümkün olmakla birlikte bu birliğin siyasi, iktisadi ve hatta kültürel olmaktan çok dinî olduğunu belirtmişti. Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Abdürreşid İbrahim gibi diğer tanınmış bazı Pan-İslam ve Pan-Türkistler ise daha savaş başlamadan evvel Osmanlı ülkesine yerleşmişler ve mücadelelerini orada sürdürmeye koyulmuşlardı. Bununla birlikte bu devrede Orta Asya'da gerçekleştirilmiş olan bazı İttihad-ı İslam faaliyetlerine şahit olmaktadır. Osmanlı ajanlarınca yürütülen bu faaliyetlerde Müslümanlar, Pan-İslam adına halifeye bağlılıklarını göstermek ve Osmanlı ordusuna yazılmak yahut maddi yardımda bulunmak suretiyle kendilerini Rus esaretinden kurtarmaya çağırılmışlardı. Bu doğrultudaki davet ve faaliyetler tesirini göstermiş ve birçok Pan-İslamist faaliyet gösteren cemiyetler kurulmuş ve Osmanlı savaş gücüne yardımda bulunmak üzere paralar toplanmıştı.⁴⁶⁴

Cihad-ı Ekber'in ilanından itibaren bazı kimseler tarafından Kafkaslardaki Rus tasallutuna karşı mücadele verilmiş ve bunun için sınır

464 Landau, Pan-Türkism in Turkey, s. 53; 156 vd.

boylarında gönüllülerden oluşan piyade birlikleri bulundurulmuştur.⁴⁶⁵ Özellikle savaşın son yıllarına doğru Orta Asya'daki Türk ilhamlı ve fakat daha ziyade Alman güdümlü olan propaganda faaliyetleri kesafet kazanmıştır. 1917 yılında Türk ajanları, bir taraftan Kafkasya'da para ve teçhizat transferleri ile meşgul olurlarken, bir taraftan da Buhara ve çevresinde Pan-Türkist duyguları galeyana getirmeye çalışmışlardır. Yine bu yıl zarfında bu yöndeki propaganda faaliyetleri, Çin sınırına varıncaya kadar, Rusya'nın en uzak kısımlarına değin götürülmüş, Çin Türkistanı'nda Osmanlı Devleti'nin desteklenmesi konusunda çalışmalarda bulunulmuştur. Cihat çağrısını müteakip Türkistan, Azerbaycan vesair yerlerde de propaganda faaliyetlerinin sürdürüldüğüne şahit olmaktayız. Başta Enver Paşa olmak üzere Teşkilat-ı Mahsusa ve İttihad-ı İslam öncüleri tarafından iç karışıklıklar çıkarmak ve cihada taraftar toplamak üzere Türkistan'a bazı temsilciler gönderilmiştir. Gönderilen bu propagandacılar enerjilerinin bir kısmını, bir taraftan İtilaf Devletlerinin Müslüman tebaası arasında gerilla ve sabotaj faaliyetlerine hasrederken, diğer taraftan ise Pan-İslam siyaseti doğrultusunda çalışmaya ayırmışlardır.⁴⁶⁶ 1915 yılı Şubatında Lahor, Peşaver ve Kohat'dan kaçarak Afganistan'a gelen on beş kadar Müslüman öğrencinin bir kısmı Türkistan'a gönderilmiş ve burada sürdürmeye çalıştıkları cihat propagandası uğrunda canlarını feda etmişlerdir.⁴⁶⁷

Merkezî Devletler, Rusya esaretinde bulunan Müslümanlar arasında onları Rus idaresine karşı isyanda bulunarak halifeye bağlı kalmaya ve savaşa maddi yardımda bulunmaya çağırarak bazı broşürler dağıtmışlardır. Bu broşürlerden birinin metni şöyledir:

“İnançsız Rus idaresinden kurtulmanın zamanı gelmiştir ve halifenin güçlü müttefikleri bulunmaktadır. Gücünüz yettiğince yardım ediniz. Bu fırsatlar Müslümanlara bizzat Allah tarafından ihsan olunmuştur; bu sebeple yardımda bulunmaktan sakınan kimse Allah'ın düşmanı olacaktır. Eğer hürriyetimize kavuşmak için şimdi kuvvete başvurulmayacak olunursa bir daha asla hür olamayacağız demektir.”⁴⁶⁸

1916 yılında Türkistan'da her ne kadar bir ayaklanma meydana gelmişse de bu kıyamın sebebi Pan-İslam siyaseti değil, aksine Türkistan

465 Sebillerreşad, -Şuun-, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 47.

466 A.g.c., s. 44, 53, 100-104.

467 Bayur, Hindistan Tarihi, c. III, s. 504-505.

468 Sokol, a.g.c., s. 76.

halkının Rus ordusunda görev yapmaktan kaçınmasından kaynaklanmıştır.⁴⁶⁹ İran'daki İngiliz-Rus rekabeti sırasında Sultan II. Abdülhamid'in konuya dair göndermiş olduğu bir iradesi Türkistan halkınca memnuniyetle karşılanmışken,⁴⁷⁰ gerek kendi ülkelerinin istiladan kurtulması gerekse hilafet makamının izzet ve kuvvetinin idamesi için çıkarılan Cihad-ı Ekber çağrısına iltifatları ise hemen hemen hiç denemek derecede az olmuştur.

Türk-Alman beraberliğinde yürütülen Pan-İslam politikası; Bakü, Tiflis, Erivan, Hazar Denizi sahilleri, Çürüksu, Acare, Batum'da Rus idaresine karşı isyan ve ayaklanmalara sebebiyet vermişse de⁴⁷¹ her yerde olduğu gibi Orta Asya'da da tamamıyla olumsuz olarak neticelenmiştir. Sürdürülen Pan-İslam politikası Orta Asya Müslümanlarını biraz etkiler gibi olmuşsa da Türkiye'ye duyulan sempati gerektiği gibi aksettirilememiş ve hatta İslam dünyasının lideri olması sıfatı kendisine layık görülmemiştir.⁴⁷² Bu bölgenin en uzak kısımlarında yaşayan Müslümanlar, tasallutları altında buldukları istilacı güçlere kıyamda bulunmak bir tarafa, kendilerine olan eksilmeyen bağlılıklarını her vesile ile izhar etmişler ve bu zorlu ve uzun mücadele sırasında talep edilmesi durumunda gönüllü olarak canlarını dahi feda etmekten sakınmamışlardır.⁴⁷³ 1915 yılında bu cephede yapılan muharebeler sırasında alınan esirler arasında yer alan Kazanlı Türklerin:

“Bu, din kavgası değil gün kavgasıdır. Bu işin halifenin cihat ilanı ile alakası yoktur. Bugün bir Müslüman Devletler Birliği ve onun başında İmamü'l Müslimin idaresi veya ümmet rejimi yoktur.”⁴⁷⁴

şeklindeki ifadeleri bu durumu gayet güzel bir şekilde ortaya koymuştur.

Rusya, yürütülmekte olan Pan-İslam propaganda çalışmalarına karşı genel tedbirler almanın yanında ayrıca kaide olarak askerî hizmetle yükümlü bulunan Rus Müslümanlarını Lehistan'a göndermiş veya

469 Landu, a.g.e., s. 156-157.

470 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 21.

471 Sebilürreşad, c. 12, Sayı 311, Ay 9, Yıl 1330, s. 435; c. 12, Sayı 311, Ay 10, Yıl 1330, s. 445-448; c. 13, Sayı 326, Ay 1, Yıl 1330, s. 109.

472 Sokol, a.g.e., s. 149.

473 Chirol, a.g.e., c. 229, s. 494.

474 Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, c. 2, Ankara 1951, s. 57; Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 331.

bunlardan oluşan sınırlı sayıdaki kıtaları başka taraflara sevk etmiştir.⁴⁷⁵ Genel olarak Pan-İslam siyasetini başarısız kılma yolunda hiçbir taviz verilmeme politikası izlemiştir.

Rus esaretindeki Müslümanları Cihad-ı Ekber davetine katılmaktan caydırmak amacıyla Ruslar, idareleri altındaki Müslümanları askerî hizmette kullanmamaya özen göstermişler, yukarıda da belirtildiği üzere, başka yerlere göndermişler ve hatta bu vazifeden kendilerini muaf tutmuşlardır. Fakat Kafkas cephesinde savaşa iştirak eden Kazan Türkleri gibi, kendi istekleri ile Rus safında savaşa katılan ve bu katılımın imtiyazlarından faydalanan Müslümanlar ise savaşın bidayetinden nihayetine kadar çarpışmaya devam etmişlerdir.⁴⁷⁶

Netice olarak İstanbul'dan yapılan cihat daveti genel olarak Rus idaresindeki Müslümanlar üzerinde fazla bir etki yapmamıştır. Aksine gerek Müslüman küteler gerekse Müslüman liderler Rus savaş gücünü desteklemişlerdir.⁴⁷⁷ Kırım ve Volga Tatarları, Kafkas ve Türkistan mensupları Rus ihtilaline kadar başlarındaki idareye bağlı kalmışlardır.⁴⁷⁸ Dolayısıyla esaretinde buldukları efendilerine sadakat gösterme ile vatanperverlik, Pan-İslam ve Pan-Türkizm arasındaki mücadele, ilkinin muzafferiyeti ile neticelenmiştir.

475 Larşer, a.g.c., c. 1, s. 51.

476 Krüger, a.g.c., s. 29.

477 Landau, The Political of Pan-İslam, s. 156.

478 Chirol, a.g.c., c. 229, s. 504.

II- AFGANİSTAN

A- TÜRK-ALMAN PROPAGANDASI

İttihad-ı İslam propaganda hareketinin yoğun bir şekilde sürdürüldüğü yerlerden biri de Afganistan olmuştur. Halife'nin İstanbul'da ilan etmiş olduğu Cihad-ı Ekber haberleri kısa bir süre sonra Afganistan'a yayılmış, ulaşan bu haberleri ise İran'ı geçerek gelen Türk ve Alman propaganda heyetleri takip etmiştir.⁴⁷⁹ Halifenin cihat daveti halk arasında galeyana yol açmış, Afganistan çarşısı ve pazarları, büyük bir Türk-Alman ordusunun İngiliz istilacıları Asya'dan atmak üzere harekete geçmiş olduğu haberi⁴⁸⁰ ile çalkalanmaya başlamıştır.

Türk-Alman propaganda heyeti Afganistan halkının Cihad-ı Ekber'e iştirakini sağlamak için buraya resmî lisanlarının Farsça olması dolayısıyla bu lisan üzere yazılmış cihat fetvaları nüshaları göndermiş,⁴⁸¹ Afganistan'ı harbe sürüklemek maksadıyla İstanbul-Bağdat yolu Almanlar tarafından tutulmuş ve Afganistan ile Irak arasında yerleştirilmiş olan propaganda teşkilatına gerekli silah ve sermayeyi sevk etmiştir.⁴⁸² Burada sürdürülen propaganda faaliyetleri dâhilden olduğu gibi, kesif bir surette hariçten de yürütülmüştür. Mesela Hindistanlı Mevlana Mahmud Hasan, Hicaz'da Osmanlı vali ve komutanı olan Galip Paşa'nın yanında kalmış ve ondan aldığı cihat mektuplarını Mevlevî Muhammed Mian Ansarî vasıtasıyla Afganistan'a göndermiştir.⁴⁸³

Öte yandan Afganistan'daki siyasi durum İttihad-ı İslam hareketinin başarısına büyük tesirde bulunmuştur. Almanya, 1914 yılında Afganistan'daki İngiliz aleyhtarlığının sahip olduğu kuvvet derecesinin farkındaydı ve Hindistan'ı istila etme yanında faydalanmayı da düşünerek

479 BOA, DH-ŞFR., nr 47/367.

480 A.g.c., c. 229, s. 507.

481 Cclal Bayar, a.g.c., c. 1, s. 35.

482 Larşer, a.g.c., c. 2, s. 105; c. 1, s. 51.

483 Bayur, Hindistan Tarihi, c. 3, s. 508.

İran'da kullanmış olduğu aynı usulleri burada da kullanmıştı. Bu planın bir neticesi olarak birçok Alman müsteşrik ve subayları, Berlin'de Şark Komitesi'nden gerekli talimatları aldıktan sonra, akın akın yola çıkmışlardı. Bu Alman müsteşriklerinin Türkiye ve İran üzerinden, altın, silah ve Türk yardımcıları ile birlikte Afganistan'a geçmeleri kararlaştırılmıştı. Bunlar Türkiye yolu ile önce Irak'a ve daha sonra oradan da İran ve Afganistan'a geçerek Afganistan Emiri'nin yardımını temin edecekler veya duruma göre harekette bulunacaklar; Cihad-ı Ekber adı altında ve halifenin sadık dostu ve müttefiki sıfatıyla İran ve Afganistan'ı İngiliz-Rus tasallutundan kurtaracaklar; oralardaki büyük İslam kitlelerini uyandıracak gayret ve heyecanla teşkil edilecek büyük orduların kumandasını üzerlerine alarak, Bağdat'ta toplanmış bulunan Alman ve Türk kadrolarının da gelmesiyle, bu gelişmeleri müteakip, Hindistan'ı istila edileceklerdi.⁴⁸⁴

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasının hemen ardından 1914 yılının sonlarına doğru Osmanlı heyeti Hint-Afgan sınırı üzerindeki oymaklar bölgesinde oldukça başarılı bir çalışma yapmış ve bir takım oymak akınlarının yapılmasında ve oymaklar arasında kuvvetli bir cihat propagandası icrasında müessir olmuştu. Bu çalışmaların yanı sıra savaşa girmesi yolunda Afgan Emiri üzerinde siyasi baskı başlatılmış,⁴⁸⁵ tarafsızlık döneminde kendisini oldukça müşkül bir duruma sokmuş olan bir heyet gönderilmiştir.⁴⁸⁶

Afganistan'da propaganda faaliyetini yürütenler veya bunun yapılması için yerli unsurları kışkırtanlar Osmanlı ve Afganistan Devletleri'nin resmî memurları yanında, cihadı bir ülkü olarak kabul etmiş kimselele sınır oymaklarının ileri gelenleri veya bu iki devlete çeşitli yollarla bağlı bulunan yahut Hindistan'dan gelen bir takım İslamcı veya devrimcilerden oluşmaktaydı. Emir'in küçük kardeşi Nasrullah Han bu tür faaliyetleri büyük ölçüde korumuş ve desteklemişti. Kabil'e gelen ünlü Hintliler arasındaki Gadr hareketine mensup Mahandra Partab ile Berketullah Han'ı bu noktada özellikle zikretmek gerekir. Bunlardan birincisi Almanya'da Alman imparatoru ile görüşmüş ve onun tarafından ikincisi ile birlikte Kabil'e gönderilmişti. Bunlar orada geçici bir Hindistan Hükûmeti kurmuş, diğer taraftan ise Emir Habibullah Han'ı İngiltere ve Rusya aleyhinde kışkırtma çabasına koyulmuşlardı.⁴⁸⁷

484 Larşer, a.g.c., c. 1, s. 451; Mehmed Kenan, a.g.c., c. 2, s. 104-105.

485 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 506.

486 IOR: L/P&S/20/C 191.

487 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 504 vd.

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasından sonra Ruslar Afgan-İran sınırını denetlemeye koyulmuş ve Türk-Alman heyetlerinin Afganistan'a girmelerini önlemeye çalışmışlardı.⁴⁸⁸ İngilizler ise Alman gruplarının Bulicistan'a ve Afganistan üzerinden Hindistan'a geçmelerine mani olmak üzere, Bulicistan-Afganistan sınırı üzerinde bir kordon hattı meydana getirmeye çalışmışlardı.⁴⁸⁹ Fakat bu gayretlere ve Kazak süvarileri ile alınan önleme hareketlerine rağmen Meşhed, Bircend ve Kirman yolunu takiple Afganistan'a hareket ettirilmiş olan bazı Alman heyetleri⁴⁹⁰ ve Alman elçilik kâtibi Hentig ve Türk teğmeni Kâzım Bey 1915 Ağustosunda Afganistan'a girmeye muvaffak olmuşlardı.⁴⁹¹

Hentig, 1915 Ağustosundan 1916 Mayısına kadar Kabil'de kalmış ve savaşa katılmak istemeyen Afgan Emirine karşı halk ve oymaklar arasında tertibat almaya çalışmış ve neticede Afgan oymaklarının akınları 1915 yılında İngilizler için oldukça tehlikeli bir boyuta ulaşmıştı. Daha sonra heyet, Hayber'in de içerisinde bulunduğu sınır bölgelerinde faaliyetlerini sürdürmek üzere Herat'a doğru hareket etmişti.⁴⁹²

Emirin savaşa katılmaktaki olumsuz tavrı üzerine Nidermayer iktidara Alman taraftarı bir emir getirmek için iktidarı kuvvet kullanarak değiştirme girişiminde bulunmuştur. Bu teşebbüs için Türkistan'dan kaçan Alman ve Avusturyalı esirler ve Türk yardımcılarını sağlamış, vatansever Hint ve Afganlarla ilişki kurmuştur. Durumdan haberdar olan Emir Habibullah'ın öfkesi daha da artmış ve Nidermayer'e ya Afganistan'ı terk etmesini veya tahrikte bulunmaktan vazgeçmesini emretmiştir.⁴⁹³

1915 yılına gelindiğinde Afgan Hükûmetinin İngiliz yanlısı politikasına karşı çıkan güçlü unsurlar vardı. İçlerinde bazı mollaların da bulunduğu bu gurubun önderliğini Emir Habibullah'ın kardeşi Nasrullah yapıyordu.⁴⁹⁴ Bu grup emirin politikasına karşı çıkarak Afganistan'ın Türkiye'nin yanında yer almasına çalışıyordu.⁴⁹⁵ Heyet Habibullah ile anlaşamayınca Raca Mahendra Pratap'ın başkanlığında geçici bir

488 A.g.c., c. 3, s. 507.

489 Mehmed Kenan, a.g.c., c. 2, s. 108.

490 Moberly, a.g.c., c. 1, s. 282.

491 Mehmed Kenan, a.g.c., c. 2, s. 108; Bayur, a.g.c., c. 3, s. 507.

492 A.g.c., c. 3, s. 506, 511; Landau, Pan-Türkizm in Turkey, s. 44.

493 Larşer, a.g.c., c. 2, s. 451.

494 Ahmad, a.g.m., Sayı 6, s. 13 -14.

495 A.g.m., s. 13 -14; Gökalp- Georgeon, a.g.c., s. 19.

hükûmet kurmuştu. Bu hükûmetin başkanlığına da Berekatullah atanmıştı. İçişleri Bakanı ise Manivi Ubeydullah Sindi idi.⁴⁹⁶

Geçici hükûmet, kabileleri harekete geçirmek üzere aralarında Türklerin de bulunduğu bazı ajanlar göndermiş ve bu Türk ajanları kendilerini halifenin tam yetkili temsilcileri olarak tanıtmışlardı. Kabilelere, cephane ve para yardımı yapma teklifinde bulunmuşlar, ancak buna mukabil kendilerinden de Afgan Hükûmetine hizmet ettiklerini söyleyen görevli ajanlara yardım etmelerini istemişlerdi.⁴⁹⁷ Nasrullah Han ayrıca 1915 Şubatında Emir Habibullah tarafından hapsedilen Müslüman öğrencileri salıverdirmiş ve geçimlerini sağlamaları için kendilerine ödenek sağlamıştı.⁴⁹⁸

Afganistan'daki Türk-Alman propaganda faaliyeti olanca hızı ile devam edip rahatsız edici bir düzeye ulaşırken İngilizlerin buradaki oymaklara karşı almış olduğu tedbirler de çok şiddetli olmuştur. İngiliz ordusu oymakların bulunduğu bölgelere girerek buradaki hemen hemen bütün köyleri yakıp-yıkılmış ve halkı korkutup sindirmek maksadıyla ağır bombardımanlarda bulunarak pek çok kişiyi katletmiştir.⁴⁹⁹

Savaşın ilk dönemlerinde propaganda konusunda bir hayli başarı elde edilmişse de daha sonraları yapılan İttihad-ı İslam propagandasını tesirsiz kılmak için İngiliz ve Ruslar İran'da lazım gelen ihtiyat tedbirlerini almak suretiyle Afganistan'ı tamamen tecrit ederek münferit bir hâle sokmuşlardı. İran-Afganistan sınırının sıkı bir kordonla kapatılması neticesi daha sonraki Alman propaganda heyetleri çaresiz dağılmış ve tesirsiz hâle gelmişlerdi.⁵⁰⁰

Afganistan'a giden Türk-Alman ve Hintlilerden oluşan Pan-İslam propaganda heyetlerinin amacı Emir Habibullah'ı İngiltere'ye karşı savaşa girmeye razı etmek olmuştu. Bunu başarılabilirdiği takdirde Hindistan'ın kuzeybatı eyaletlerindeki Pathan kabilelerinin ayaklanacağı ve ayaklanmanın ovalara da yayılacağı hesap edilmişti.⁵⁰¹

B- SİYASİ DURUM

1914 yılına gelindiğinde Afganistan'ın siyasi yapısı şu merkezdeydi:

496 Ahmad, a.g.m., Sayı 6, s. 13 -14.

497 A.g.m., s. 13-14.

498 Bayur, Hindistan Tarihi, c. 3, s. 504-505.

499 A.g.c., c. 3, s. 511.

500 Larşer, a.g.c., c. 2, s. 451-52.

501 Ahmad, a.g.m., s. 9.

Emir Abdurrahman ve 1901'de onun yerine geçmiş olan oğlu Habibullah, 1879-1880 Afgan Savaşlarından bu yana İngilizlerle aralarında mevcut olan anlaşmalara sadık kalmışlardı. Yapılan mezkûr anlaşma gereğince Afganistan iç işlerinde bağımsız olmakla birlikte dış politikada İngiltere'nin güdümünde olmayı kabul etmiş, onun bu tutumuna karşılık İngiliz Hükûmeti de dışarıdan gelecek saldırılara karşı Afganistan'ı koruma taahhüdünde bulunmuş, kendisine yılda 120 bin İngiliz lirası (altın) ödenek ayrılmış ve ticaret imkânları sağlamıştı.⁵⁰² Bu nedenle savaşın başladığı 1914 yılında Afgan Emiri Hindistan genel valisi tarafından sadece kesin olarak tarafsız olması yolunda uyarılmakla kalmamış, aynı zamanda İngiltere'nin Türkiye ile olan bağlarının kopmasından sonra meydana gelebilecek olan dinî cereyanlara karşı iltifattan sakınması yolunda da ikaz edilmiştir.⁵⁰³

Habibullah, vuku bulan bu ikaz ve Afganistan'da oymaklar tarafından İngilizler aleyhinde sürdürülen mücadele ve kaynaşmanın ciddi boyutlara ulaşması üzerine Hindistan genel valisine:

“Ben güç bir durumdayım; halkım savaşçı ve mutaassıptır zor zapt edilir, bu yüzden İngiltere'yi kuşkulandıracak birçok şeyler söylemek ve tavırlar takınmak mecburiyetini duyabilirim; siz benim sözlerime bakmayın ve onlardan kuşulanmayın, yalnız yapacaklarıma bakın ve inanın ki daima sizin dostunuz kalacağım.”

diyerek taahhütte bulunmuş, sınır üzerindeki Afgan oymaklarıyla oradaki çarpışmaların Kabil'de büyük tepkileri olduğunu ve bu yüzden Afganistan'da İngiliz düşmanlarının ve savaş taraftarlarının kuvvet kazandıklarını ileri sürerek İngiltere'den sınır üzerindeki Afgan oymaklarıyla elden geldiği kadar iyi geçinilmesini ve gerekmediği sürece sınır boylarında yaşayan kabileler üzerine herhangi bir askeri harekâta bulunmamalarını, en azından o bölgede sertlik taraftarı bir generali görevlendirmemelerini talep etmiş, İngilizler de bu tavsiyeyi göz ardı etmemişlerdi.⁵⁰⁴

İngilizlerin Kasım 1915'te Selman-ı Pak'de yenilip Kûtülemâre üzerine gerilemeleri ve daha sonra buradaki İngiliz-Hint kuvvetlerinin

502 Chirol, a.g.c., c. 229, s. 506; Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 334; Macmunn, a.g.c., s. 255. Ayrıca bak: Sebilürreşad, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 45.

503 Chirol, a.g.m., c. 229, s. 507.

504 Macmunn, a.g.c., s. 253-255; Bayur, Hindistan Tarihi, c. 3, s. 503 vd.

1916'da Osmanlı ordusunca esir edilmeleri, İngiliz ve Fransızların Çanakkale'den ricatları yanında Bolşevik Rusya'nın savaştan çekilmesinin meydana geldiği dönemde İngilizler, Afganistan'da aşırı derecede para harcamışlar ve savaşa katılmadığı takdirde Afganistan'ın istiklalini tanıma gibi Afgan Emiri Habibullah'a olağanüstü vaatlerde bulunmuşlardı.⁵⁰⁵ Emir de kendisine yapılan bu vaatlere karşılık olarak ilan ettiği tarafsızlık politikasında devam edeceğini teminatında bulunmuştu. İngiltere'nin içinde bulunduğu siyasi sıkıntıdan istifade etmesini bilen Afgan Emiri Habibullah, mevcut savaşta tarafsız kalma hizmeti karşılığında kendisine her yıl İngilizlerce verilmekte olan fakat 1907 İngiliz-Rus anlaşmasından kaynaklanan bir kızgınlık sebebiyle kendisine reddedilerek alınmamış bulunan ödeneğin toplu ve altın olarak ödenmesini istemiştir. Savaş hâlinin doğurduğu o sıradaki altın verme güçlüğüne rağmen İngiltere Hükûmeti emirin bu isteğini mümkün olduğu kadar çabuk karşılamaya çalışmıştır.⁵⁰⁶

1915 Ağustosunda, beraberlerinde Osmanlı padişahından ve Alman kaiserinden olduğunu belirttikleri mesajlar taşıyan, bir Türk-Alman heyeti Kabil'e gelmiştir. Bu heyetin amacı Emir Habibullah'ı İttihad-ı İslam politikasına katılmaya ikna etmek, tarafsız davranmaktan kendisini vazgeçirmek ve Hindistan'da İngilizlere karşı savaşa girmesini temin etmektir.⁵⁰⁷ Halifenin ve kaiserin temsilcileri olduklarını iddia eden ve Herat üzerinden Kabil'e gelen bu Türk-Alman heyetini Emir Habibullah gayet sıcak karşılamış, kendilerine izzet ve ikramda bulunmuştu. Fakat heyet tarafından savaşa katılması yönünde Emir Habibullah'a yapılan baskılar olağanüstü denecek bir dereceye varmışsa da emir bu baskılara ustaca karşı koymakta fazla zorlanmamış ve uzun bir oyalamadan sonra kendilerini eli boş olarak geri göndermiştir.⁵⁰⁸ Yapılan ikna teşebbüsünde muvaffak olunamamasına rağmen bu durum İngilizlerce oldukça tehlikeli bulunmuş ve dolayısıyla da Pan-İslam siyaseti tesirine kapılmamaları için yerel kabilelere yapılmakta olan maddi yardım miktarı daha da artırılmıştır.⁵⁰⁹

Gerek emirin önde gelen serdarları ve gerekse kendilerine güvenip inandığı yakın adamlarının geç kalınmayıp bir an önce cihada katılması

505 A.g.c., c. 3, s. 510; Bayur, a.g.c., c. 1, s. 35.

506 A.g.c., c. 1, s. 35; c. 3, s. 507.

507 Landu, a.g.c., s. 103-104; Bayur, a.g.c., c. 3, s. 505.

508 Sebilürreşad, c. 16, Sayı 396-397, Ay 3, Yıl 1335, s. 77-78; Chirol, a.g.c., c. 229, s. 507; Landau, a.g.c., s. 103-104; Bayur, a.g.c., c. 3, s. 505.

509 Landau, a.g.c., s. 103-104; Bayur, a.g.c., c. 3, s. 505.

tavsiye ve isteklerine rağmen emir, ağır ve tedbirli davranılması gerektiğine inanarak, savaşa katılmaktan şiddetle kaçınmıştır.⁵¹⁰ Sık sık topladığı mecliste sürekli sabırlı ve sağduyulu hareket etmek gerektiğini vurgulamış, serdarlarını bekle gör politikasına inandırmaya çalışmıştır. Halkının dinî duygularını dışa vurmalarına müsaade etmesine karşın kendisi fırsatlardan yararlanma ve İngilizlerle iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir.⁵¹¹

Emir, 1916 yılı başlarında gelen Türk-Alman heyetlerine: “Kendisinin samimi bir Müslüman olmakla beraber İngiliz ve Rus tehlikesi arasında sıkışmış olduğunu, halifenin taşımış olduğu arzuları kendisinin de taşıdığını ve Hindistan’a ulaşacak olan Türk ordusunu beklemekte olduğunu ve bu orduya kılavuzluk etmeye hazır bulunduğunu...” beyanla kendisinin mazur karşılanmasını istemiş,⁵¹² kaçamaklı cevaplarla mukabelede bulunmuş; Almanları, harp raporlarını Farsça yazarak neşirde serbest bırakmış; mollaların türbelerde Cihad-ı Ekber davetinde bulunmalarına ve Patanların kuzeybatı sınırındaki İngiliz tabiyelerine taarruz etmelerine müsaade etmiş fakat daha fazla ileri gitmelerine izin vermemekle bundan kesin surette sakınmıştır.⁵¹³ Hatta Emir Habibullah, cihada katkıları açısından 1915 Şubatında Lahor, Peşaver ve Kohat’dan kaçarak Afganistan’a gelen 15 kadar Müslüman öğrenciyi⁵¹⁴ ve Alman memurlarını hapsedmiş ve ancak Merkezî Devletlere ait kıtaların oraya gelmesi durumunda tavır ve tutumunda değişikliğe gideceğini bildirmiştir. Yine buraya gelen memurların birçoğu emirin duruma seyirci kalması dolayısıyla İtilaf Devletleri tarafından tevkif edilmiştir.⁵¹⁵

Afganistan’da yapılan cihat propagandasının ve emirin harbe katılmayışının en önemli olumsuz etkenlerinden biri onun barış ve rahatını seven bir karaktere sahip olmasına ilaveten Türk-Alman heyetlerinin burada uygulamaya koydukları metodun yanlışlığı ve Emir Habibullah’ı gerektiği gibi takdir edemeyerek onu bilgisiz sanmaları ve o minval üzere konuşmuş olmalarıdır denebilir. Osmanlı Devleti’nin cihat ilanı ile Afganistan da yapmak istediği şey onu savaşa sürüklemek olmuştu.⁵¹⁶ Koyu bir Müslüman diyarı olan Afganistan halifenin cihat

510 Chirol, a.g.m., c. 229, s. 507; Bayur, a.g.c., c. 3, s. 506.

511 Chirol, a.g.c., c. 229, s. 507.

512 Macmunn, a.g.c., s. 255; Larşer, a.g.c., c. 2, s. 451.

513 Larşer, a.g.c., c. 2, s. 451.

514 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 504-505.

515 Larşer, a.g.c., c. 2, s. 415.

516 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 502, 505, 510.

ilanına pek az derecede iltifat etmiştir, çünkü böyle bir iltifat Afganistan'ı siyasi alanda ikinci dereceye düşürmek demektir. Oysaki Afganlar mahallî ve millî menfaatlerini dinî rabitanın üstünde tutmaktaydılar.⁵¹⁷ Gerçi cihat ilanı sınır üzerinde yarı bağımsız olarak yaşayan ve Hindistan'a bağlı bulunan savaşçı Afgan oymakları için ümitli ufuklar açan bir olay olmuş ve bu yüzden de bir sürü çarpışma, ayaklanma veya suikasta sebebiyet vermişse de⁵¹⁸ durum hiçbir zaman istenilen ölçüde ciddiyet kesbetmemiştir.

Afgan emirinin bu savaşa girmekten ve cihada katkıda bulunmaktan alıkoyan bir diğer sebep de onun Avrupa usullerinde eğitilmiş ve teçhiz edilmiş herhangi bir askerî birliğinin bulunmamasıdır. Dolayısıyla devletin saldırı gücü hemen hemen hiç denecek kadar azdı. Savunma gücü daha çok Hindistan sınırları üzerinde, pek sarp, çetin ve dağlık bölgelerde çok vuruşkan ama yoksul Afgan oymakların bulunması dolayısıyla buralarda söz konusu olabilirdi. Kuzeyde Rus sınırı üzerinde ise ülkenin daha düz olması oradaki savunma imkânlarını kısıtlamaktaydı. Ayrıca Afganistan coğrafi yapı olarak gerek Türkiye'den ve gerekse Almanya'dan çok uzak bir mesafede bulunmaktaydı. Bütün bunlara ilaveten 1914 yılı Ekim ayı nihayetinde ve kış mevsiminin başladığı bir dönemde savaşa kalkışmak ise Afganistan açısından anlamsız olurdu; çünkü Avrupa'da savaş az çok duraklamıştı ve İngiltere ile Rusya Afganistan'ı istedikleri gibi ezebilirlerdi.

Afganistan'ın Cihad-ı Ekber ilanına karşı sergilediği tutum bir noktada İran'ın tavrı ile yakından ilgili olmuştur. Afgan emirinin tarafsızlığına rağmen Ruhr Dağları ve Afgan-Hint sınırı üzerinde yaşayan Afgan oymaklarının zaman zaman Hindistan'a yaptıkları akınlar dikkat çekmiş⁵¹⁹ bu yüzden dört İngiliz Hintli tümenini meşgul etmiştir. Bu akınlar İngilizleri mezkûr bölgelerde daimi bir surette kuvvet buldurmaya⁵²⁰ mecbur bırakmıştır.

517 Emin, a.g.c., s. 178; Bayur, a.g.c., c. 3, s. 501; Bayar, a.g.c., c. 1, s. 35.

518 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 501.

519 Macmunn, a.g.c., s. 254, 284.

520 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 510.

III- HİNDİSTAN

Birinci Dünya Savaşı'nın arefesinde Hindistan yarım kıtası İngiltere'nin sahip olduğu en büyük ve en önemli sömürge idi. Bu durumu göz önüne alan Türk-Alman ittifakı, Cihad-ı Ekber'i ilan etmek suretiyle Hindistan'da yaşayan ve manen Osmanlı halifesine bağlı bulunan ve zaman zaman bu bağlılığın tezahürlerinde bulunan yüz milyon gibi oldukça kalabalık sayıdaki Müslüman kitleyi İngilizler aleyhine genel bir ayaklanmaya sevk etmek istemişti.⁵²¹ Türk-Alman ittifakının bu düşüncesine mukabil aralarında Ağa Han'ın da bulunduğu ileri gelen Hindistan Müslümanları ve Hüddâm-ı Kabe gibi İslamî teşkilat başkanları ise patlak verecek bir Osmanlı-İngiliz savaşı neticesi Hindistan'da yaşayan Müslümanların sadakat bunalımına sevk edilmiş olacağını düşünerek böyle bir durumu önlemek üzere 31 Ağustos 1914'te halifeden harbe katılmayıp tarafsız kalmasını talep etmişlerdi.⁵²²

Yine Müslüman liderlerden Mevlana Abdalbâri, sultana çektiği bir telgrafta:

“Hilafete olan bütün imanımız ve güvenimizle sizden ya İngiltere ile beraber olmanızı, ya da tarafsız kalmanızı istirham ediyoruz.”

diyerek Osmanlı devlet ricaline savaşa girmemeleri yolunda hem tavsiyede ve hem de istirhamda bulunmuştu. Yine bu liderlerden Ali ve Dr. Ensarî de Talat Paşa'ya beklentilerini:

“Durumu son derece dikkatle değerlendirdikten sonra, eğer Türkiye tarafsız kalmaz ise sonucun Türkiye ve bütün İslam dünyası için bir felaket olacağına kesinlikle inanıyoruz. Sizden savaşa karar vermeden önce bin defa düşünmenizi istiyoruz. İngiltere ile Türkiye arasında bir savaş olursa, biz de son derece acınacak bir durumda olacağız.”⁵²³

521 A.g.c., c. 3, s. 510.

522 Gökalp-Georgeon, a.g.c., s. 148; Landu, a.g.c., s. 202; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 14.

523 Özcan, a.g.c., s. 254.

şekilde aktarmışlardı.

Esasen fazla bir dikkat ve ciddiyete alınmayan bu ricalar, dolaylı bir şekilde, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında vuku bulacak bir savaşta Hindistan Müslümanlarından medet umulmaması, bunların Osmanlı adına yapabilecek fazla bir şeylerinin olmadığını ifade etmekteydi. Osmanlı devlet ricalinin Hint Müslümanlarının bu merkezdeki tavsiyelerini dinlemeyerek harbe katılması ise onları kızdırmak ve kendilerini içinden çıkamayacakları bir dilemmaya sokmaktan başka bir işe yaramamıştı. Muslim League Cemiyeti'nin 1915 yılı sonlarında Bombay'da düzenlediği bir kongrede dernek başkanının yapmış olduğu konuşmasındaki şu ifadeler Hindistan Müslümanlarının içerisinde buldukları ikilemi gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Halifemizin (Osmanlı) Hükûmetiyle Kral-İmparatorumuzun (İngiliz) Hükûmetinin savaş hâlinde olmaları bizler için elem verici bir yöndür... Müslüman ülkelerin bugünkü savaşta güttükleri siyaset hakkında ne düşünülürse düşünülün, Hindistan Müslümanları İslam ve İngiliz devletleri arasında savaş olmasını hiçbir vakit istememişlerdir ve istemezler. Böyle bir savaşın olması Müslümanların başına gelebilecek en büyük felakettir. Müslümanların en büyük isteği barış olunca -ve inşaallah o çabuk gelir- Müslüman ülkelere karşı onların şerefini kırmayacak surette muamele edilmesidir.”⁵²⁴

Genel kanaat bu merkezde olmakla birlikte İstanbul'da halife tarafından Cihad-ı Ekber ilanıya aşağıda ele alınacağı üzere, Hindistan'daki bir kısım Müslümanlar İngilizlere karşı savaşmaktan ve İttihad-ı İslam siyasetinin yürütülmesine destekçi olmaktan geri kalmamışlardır.

A- HİNDİSTAN'IN EHEMMİYETİ VE TÜRK PROPAGANDA FAALİYETİ

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasından sonra Hindistan gerek Almanlar ve Osmanlılar ve gerekse İngilizler tarafından yoğun bir propagandaya sahne olmuştur. Türk-Alman subay ve temsilcileri bütün şiddetiyle Cihad-ı Ekber propagandasını sürdürürken İngilizler ise bu iki devletin siyasi tesirlerini bertaraf etmek ve çıkması muhtemel isyanları bastırmak üzere yoğun bir şekilde Cihad-ı Ekber karşıtı tedbir

524 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 514.

ve faaliyetlerde bulunmuşlardır. Çünkü Hindistan, dünya İslam nüfusunun dörtte birini topraklarında barındırması ve İngilizlerin hareket üssü olması sebebiyle İttihad-ı İslam hareketinin en mühim hedeflerinden biri olmuştur. Buranın istila edilmesi veya halkının isyan ettirilmesi, bu savaşta Belçika'nın tarafsızlığının ihlali, Rus ihtilali veya Amerika müdahalesi kadar önemli bir olay olması yanında harbin Türk-Alman ittifakı için zaferle neticelenmesi demektir. Ayrıca Hindistan Müslümanlarının dinî duygularının kuvvetli olması, sürdürmek zorunda kaldığı savaşlarda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yardım etmekte isteksiz davranmasının Hint Müslümanları arasında doğurduğu hoşnutsuzluk ve Avrupa mallarının boykot edilmesi için 1913 yılı başlarında el-Hilal'de makaleler yayınlanması ve aynı yılın Mart ayında ise Aligarah İnstitute Gazete'de bu boykota dair fetvanın yer alması Cihad-ı Ekber hareketinin başarısı için Almanlara ve onlarla aynı düşüncede olan İttihatçılara büyük ümitler vermişti.

Bu ehemmiyetini göz önüne alan Türk-Alman ittifakı, Pan-İslam hareketinin tahakkuku ve Hindistan'ın İngiliz emperyalizminden kurtarılması için Hindistan'a Teşkilat-ı Mahsusa adına ajanlar göndermişti. Bu ajanlar bir taraftan gerilla ve sabotaj faaliyetlerinde bulunurken diğer taraftan da propaganda çalışmalarını yürütmüşlerdi.⁵²⁵

Osmanlı Genelkurmay Başkanı Hint Müslümanlarına hitaben neşrettiği broşürlerde kendilerinden İngilizlere destek vermemelerini istemiş, bu ülkenin Darü'l-Harp (kâfir ülkesi) olması nedeniyle dini bütün Müslümanların İngilizlere karşı savaşmak zorunda olduğunu belirtmiş ve kendilerinin de Hindistan'ın bağımsızlığının tahakkuku için mücadele ettiklerini ifade etmişti.⁵²⁶ İstanbul'da neşrolunan Pan-İslamist Cihân-ı İslam gazetesinde Enver Paşa'nın, Hint milliyetçiliğine ve her inanca Hintlilere yönelik olan, Hindistan'ın kurtuluşunu amaçlayan ve kendilerini İngilizlere karşı ayaklanmaya teşvik eden davetinin metni şöyledir:

“Hindistan'da gadr (isyan) ilanının zamanıdır. İngilizlerin dükkânları talan edilmeli, silahlarına el konulmalı ve onlar bu silahlarla öldürülmelidir. Hintlilerin sayısı 320 milyondur. İngilizler ise yalnızca 200.000'dir. Onlar katledilmelidirler. Orduları

525 Landu, a.g.c., s. 104.

526 Mîm Kemal Öke, Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Mili Mücadelesi, Hilafet Hareketi (1919-1924), Ankara 1988, s. 25-26.

yoktur. Süveyş Kanalı kısa bir süre sonra Türkler tarafından kapatılacaktır. Ülkesini ve doğduğu toprakları kurtarmak için ölen kişi sonsuza dek yaşayacaktır. Hindular ve Müslümanlar, sizler hem ordunun askerlerisiniz ve hem de kardeşisiniz ve bu aşağılık İngilizler sizin düşmanınızdır. Cihat ilan ederek gazi olmalısınız ve kardeşlerinizle birleşerek İngilizleri öldürmeli ve Hindistan'ı kurtarmalısınız.”⁵²⁷

Bu çalışmalara katılmak üzere Cemal Paşa'nın, Mustafa Kemal ile birlikte İran Azerbaycanı'na girmeyi ve oradaki Müslümanların da katılımı ile meydana gelecek kuvvetlerle Hindistan üzerine yürümeyi teklif ettiği ifade edilir.⁵²⁸ Cemal Paşa'nın bu teklifi üzerine o tarihlerde genelkurmay başkanı bulunan Enver Paşa, Hindistan Müslümanlarını galeyana getirmek ve iç karışıklık çıkarmak üzere buraya o sıralarda subay olarak vazife görmekte olan Mustafa Kemal'in, emrine üç alay verilerek, bir sefer yapmak üzere görevlendirilmesini önermiş, fakat bu teklif Mustafa Kemal tarafından, alaylı bir ifade ile: “Ben o kadar kahraman değilim!” denilerek pek gerçekçi bulunmamıştır.⁵²⁹

B- ALMAN PROPAGANDA FAALİYETİ

Almanya, Hindistan'daki Pan-İslam siyaseti için daha savaş başlamadan çok evvel harekete geçmiş ve bu doğrultuda Hint milliyetçilerinden faydalanmaya çalışmıştır.⁵³⁰

Hindistan'ın geniş bir coğrafyaya ve ilaveten oldukça kalabalık bir İslam nüfusuna sahip olması Pan-İslam siyaseti bakımından Almanya için büyük bir önem arz etmekteydi. Bu ehemmiyetinden dolayıdır ki Alman Pan-İslam propagandacıları ve ajanlarının planına göre Türkiye üzerinden Irak'a ve oradan İran ve Afganistan'a geçilecek, burada Cihad-ı Ekber adı altında ve halifenin sadık dostu ve müttefiki sıfatıyla yapılacak mücadele neticesinde İran ve Afganistan, İngiliz-Rus tasallutundan kurtarılacak ve daha sonra da yine buradaki halkın katılımıyla büyük ordular teşkil edilerek Hindistan fetholunacaktı.⁵³¹ Almanlar, bütün bunlara bir hazırlık olması babından Hindistan'daki her preme dostluklarını dile getiren Urduca ya da Farsça yazılmış mektuplar ve mesajlar göndermişler ve bu yolla propagandada bulunmuşlardı.⁵³²

527 Gökalp-Georgeon, a.g.c., s. 150-151.

528 Akşin, a.g.c., s. 17.

529 Landu, a.g.c., s. 104; Kemal Arıburnu, Atatürk, Anekdotlar-Anılar, Ankara 1960, s. 73.

530 Ahmad, a.g.m., Sayı 6, s. 8.

531 Mehmed Kenan, a.g.c., c. 2, s. 104-105.

532 Macmunn, a.g.c., s. 254.

Ayrıca bu planın tahakkuku için Kabil’de bir Muvakkat Hindistan Hükûmeti kurulmuş ve bir Cundullah (Allah’ın Ordusu) teşkiline çalışılmıştır. Mezkûr ordunun genel karargâhının Medine’de, şubelerinin ise İstanbul, Tahran ve Kabil’de bulunması kararlaştırılmıştır. Hindistanlı Mevlana Mahmud Hasan’ın kurulan bu ordunun başkomutanı ve aynı zamanda Muvakkat Hindistan Hükûmetinin Osmanlı Devleti nezdindeki temsilcisi olması öngörülmüştür. Ordunun Kabil’deki kolunun komutanı ve sorumlusu ise Mevlevî Ubeydullah olarak benimsenmiştir. Gerçekleştirilmesi düşünülen bu planın hedefi, Afganistan ve sınır üzerindeki Afgan oymaklarını Hindistan’a saldırtarak bu vesile ile oradaki Müslümanların da ayaklanmasını sağlamak, Hintli inkılapçılarla iş birliği yapmak ve Hindistan’daki İngiliz egemenliğine son vermektir. Gerek Hicaz vali ve komutanı olan Galip Paşa’nın Taif’te muhasara edilmesi suretiyle ve gerekse 1916 Aralığında Mevlana Mahmud Hasan’ın Şerif Hüseyin’in eline geçerek İngilizlere teslim edilmesiyle bu fikrin temsilcileri bir iş göremeyecek duruma gelmiş,⁵³³ dolayısıyla da bu düşünce uygulamaya konamayarak sadece tasavvurlarda kalmıştır.

Savaşın ilerleyen yıllarında Almanların, askerî bir harekette bulunmak suretiyle Hindistan’a nüfuz etme düşüncelerinin pek uygulanabilirliğinin olmadığı anlaşılmaya üzerine, bu düşünce şekil değiştirerek siyasi cephe üzerinde yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Bu düşüncenin esasını ise Afganistan’da Kuzey-Batı sınırındaki Pathan kabileleri arasında karışıklık çıkarmak, Hindistan halkı arasında ayaklanma başlatmak suretiyle Hindistan’daki İngiliz rajına son vermek oluşturmaktaydı. Bu maksadın tahakkuku için bazı İranlılar, harcanan altınlar neticesinde, Almanların hizmetine girmişlerse de planın gerçekleşmesinde fazla faydaları görülmemiştir. Afgan emiri ise sürekli olarak bu yoldaki Alman taleplerine kulak tıkamış, ülkesinde faaliyette bulunan grupların hareketlerini yakından takip etmişti.⁵³⁴

Hicaz’da Şerif Hüseyin’in İngilizlerle iş birliği ederek isyanda bulunduğu haberinin Hindistan Müslümanları tarafından nefretle karşılanması,⁵³⁵ 1914 yılında Muslim League Cemiyeti’nin Hindistan Hükûmetine bağlılığını almış olduğu bir kararla izharına rağmen Osmanlı Devleti’ne olan sempati ve teveccühün devam etmesi⁵³⁶ ve benzeri

533 Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. 3, s. 508-509.

534 Barker, a.g.c., s. 395.

535 A.g.c., s. s. 59.

536 Hardy, a.g.c., s. 185.

olaylar sebebiyledir ki gerek Almanya gerekse Osmanlı Devleti tarafından Cihad-ı Ekber'in ilanıyla Hindistan'da geniş bir isyanın baş göstereceği ümit edilmiş ve savaş bitinceye kadar propaganda faaliyetine ara verilmemiştir.

C- HİNDİSTAN MÜSLÜMANLARININ FAALİYETLERİ

İttihad-ı İslam hareketinin gerçekleşmesi yolunda Hindistan Müslümanları ve Hindistan'da kurulmuş bulunan İslam teşkilatları da çalışma ve gayretlerini esirgememişlerdir. Uzun bir süre müderrislik vazifesinde bulunmuş ve Pan-İslam siyasetine dair makaleler ve cihat konusu üzerine ve İngiltere aleyhine eserler yazmış olan Mevlevî Ubeydullah⁵³⁷ başta olmak üzere Hindistanlı birçok ulema Cihad-ı Ekber çalışmasına katılmıştır. Akademik alandan gelen bu desteğin sahibi insanların bir bölümü Hindistan dâhilinde faaliyet gösterirken diğer bir bölümü ise Afganistan gibi ülkelere gitmek şeklinde, hariçte mücadelede bulunmayı tercih etmişlerdir.⁵³⁸ Mesela Mevlana Mahmud Hasan, Hicaz'daki Osmanlı vali ve komutanı Galip Paşa'nın yanında kalmış ve ondan aldığı cihadi teşvik yolunda yazılmış bulunan mektupları Mevlevî Muhammed Mian Ansarî vasıtasıyla Hindistan'a göndermiştir. Hindistan'da sürdürülen Türk-Alman propaganda çalışmasına katkıları bakımından Hintliler arasında Gadr hareketine mensup bulunan Mahandra Partab ve Bereketullah Han'ın çalışmaları dikkate değer mahiyette olmuştur. Mahandra Partab Almanya'ya giderek kaiser ile görüşmüş ve bizzat kaiser tarafından Bereketullah Han ile birlikte Hindistan ve özellikle Pencab'da ayaklanmalar çıkarmak üzere Kabil'e gönderilmiştir.⁵³⁹

Cihad-ı Ekber'in ilanıyla ve yürütülen propaganda faaliyetleri neticesinde Hindistan ve çevresinde meydana gelen olayları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Bulicistan'da Calavatların başkanı bulunan Han Mahmud 28 Mayıs 1915'te Kuzdar'ı yağma etmiş; Veziristan Toş mıntıkası mollarının konuşmaları sonucu ateşe verilmiş; Mahurlar (Vezirîler) Gumal'ı istila etmiş; Şabkadar mıntıkası Muhmanlar tarafından tahrip olunmuş; Molla Hacı Sahib ve Turangaze Sevateri ayaklandırmak ve 4.000 kadar insan toplamak suretiyle 1915 Temmuzunda Ambala'yı

537 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 508.

538 Landau, a.g.c., s.195, 202.

539 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 504, 508.

geçmiş ve daha sonra da İngiliz ileri karakollarına taarruz etmiştir. Bu taarruzlar Hindistan Hükûmetini aşırı derecede rahatsız etmiş, hükûmet bu havalide asayişî sağlamak üzere sürekli asker bulundurmuş ve ayrıca asker celbinde azaltmaya ve o sene dışarıya ancak bir kaç tabur göndermekle yetinmeye mecbur olmuştur. 1918 yılında ise Mari ve Ketiran aşiretleri isyanda bulunarak Job Vadisi'ndeki ileri karakolları zor bir duruma sokmuş, oldukça kalabalık bir isyancı topluluğu 19/20 Şubat tarihlerinde Gumbaz tabyasına şiddetle hücum ederek Kolan'ı yakmış, 15 Martta Monro Tabyası'nı zapt etmiş, İndus Vadisi'ndeki bazı fırkaları seferber edilmek zorunda bırakmış, İngilizleri bu havalide tam üç ay meşgul etmiştir. İngiliz emri altında bulunan Müslüman milisler zaman zaman firarda bulunmuş, Hint süvari alaylarının Osmanlı askerlerine karşı savaşmaktan kaçınması dolayısıyla Andaman adalarına naklolunmuş ve ayrıca bir sipahi alayı Singapur'da isyan etmiştir.⁵⁴⁰

D- HİNDİSTAN'DA İNGİLİZLERİN ALMIŞ OLDUĞU TEDBİRLER

Gerek İngiltere ve gerekse Hindistan Hükûmeti Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesiyle Hindistan üzerinde meydana gelecek gelişmeleri dikkate alarak hem İslam âlemine emniyet telkin etmek ve hem de İngiltere aleyhinde yapılacak propagandaya mukabelede bulunmak için kendilerini tedbir almak mecburiyetinde hissetmişlerdir.

İngiltere ve onun bir uzantısı olan Hindistan Hükûmetinin Hindistan'da almış olduğu tedbirleri:

- 1- Türk-Alman ajanları ve onlarla iş birliğinde bulunan Hindistanlı Pan-İslamistleri tesirsiz hale getirmek;
- 2- Türk-Alman propagandasına mukabil propaganda ile cevap vermek;
- 3- Askerî tedbir ve girişimlerde bulunmak;

şeklinde özetlemek mümkündür. Mesela İngiltere, Hindistan'ın karşı karşıya kalmış olduğu tehlikeyi göz önüne alarak, donanmalarını faaliyete geçirerek Osmanlı sahillerini abluka altında bulundurmaya başlamış ve Hindistan yolunu kapatmak üzere Irak'a küçük bir işgal kuvveti göndermiştir.⁵⁴¹ Bu suretle Mısır ve Hindistan'da cihat ve İttihad-ı

⁵⁴⁰ Larşer, a.g.c., s. 16, 18.

⁵⁴¹ Şakir, a.g.c., s. 115, 117.

İslam gibi propaganda faaliyetlerinde bulunulmasının kısmi de olsa, önüne geçmiştir.

Ebul Kalam Azad, Muhammed Ali ve kardeşi Şevket Ali ve daha birçok önde gelen Pan-İslam hareketinin faal temsilcilerinin İngilizler tarafından Hindistan'da takibata maruz kalmaları,⁵⁴² Hindistan Hükûmetinin aldığı bir kararla İngiltere'nin tenkit edilmesinin ve Pan-İslamist neşriyatta bulunulmasını kati surette yasaklaması⁵⁴³ yukarıda sıralanan tedbirlerden ilkinde ait misallerdir. Yine Mısır'da olduğu gibi Hindistan'da da sürgün ve tutuklama tedbirlerine başvuran İngiltere,⁵⁴⁴ yayın politikasından dolayı Zimendar gazetesi sahibi Zafer Ali Han'ı, Delhi'den çıkararak Keremâbad köyünde ikâmete mecbur etmiştir. Bombay'daki Osmanlı eski şebkenderi Halil Halid Bey ile daha evvel teması bulunanları ise tutuklama yoluna gitmiştir.⁵⁴⁵

İngilizler, Alman propaganda gruplarının Bulicistan'a ve Afganistan üzerinden Hindistan'a varmalarına engel olmak üzere Bulicistan-Afganistan sınırı üzerinde bir kordon hattı meydana getirmişler,⁵⁴⁶ Hint Okyanusu sahilinde yer alan Mekran'da sahil muhafızları mütemadiyen karaya çıkmak isteyen Alman ajanlarına engel olmak suretiyle Hindistan'dan uzaklaştırmışlardır.⁵⁴⁷

Hindistan'ın kuzeybatı sınırı bütün harp boyunca sık sık şiddetli tecavüz ve ihtilallere sahne olmuşsa da⁵⁴⁸ bunun fazla bir ehemmiyeti olmamış ve İngilizlere sadece 338 ölü ve yaralıya mal olmuştur.

1916 yılı Ağustosunda Calavan'da küçük bir İngiliz askerî kolu zahir eden mahallî ihtilali bastırılmış, yine aynı yılın ağustos ayında Bulicistan'ın batısındaki Damanlar, İran'daki Türk-Alman İttihad-ı İslam temsilcileri ile birleşmeye çalışmış, Kuvaş, Gust ve Sistan'daki İngiliz kordonuna saldırmışlardır. Askerî tedbir olarak İngiltere ve Hindistan Hükûmetleri Veziristan'da meydana gelen olaylara en ağır şekilde mukabele ederek burayı abluka altına almış, ahaliyi şiddetle tecziye maksadıyla otomitralizler akını yapmış, asi sayılan köyleri yakmış, mücahit karargâhlarını ise havadan bombardıman etmiştir. Pan-İslam

542 Larşer, a.g.e., c. 1, s. 50; c. 3, s. 14; Landu, a.g.e., s. 194-195, 202.

543 Sebilurreşad, c. 12, Sayı 311, Ay 9, Yıl 1330, s. 434-436; Özcan, a.g.e., s. 255.

544 Sebilurreşad, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 47; Sebilurreşad, c. 14, Sayı 361, Ay 7, Yıl 1334, s. 211.

545 Sebilurreşad, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 47.

546 Mehmed Kenan, a.g.e., c. 2, s. 108.

547 Larşer, a.g.e., s. 17.

548 Sebilurreşad, -Şuun-, c. 14, Sayı 361, Ay 7, Yıl 1334, s. 210-211.

ve milliyetperverlerin hareketi sonucu kara ve deniz cihetinden gelebilecek tehlikelere karşı tedbirler alarak dâhili emniyeti idameye çalışmış, 1916 yılında Müslüman halkın kuzeybatı eyaletine girerek burayı yağma etmeye ve ayaklandırmaya çalışması üzerine Türk ve Alman ajanlarının tahrik edeceği tecavüzlere karşı kuzeybatıda müdafaa tedbirleri almış, Filistin, Suriye ve Irak'ta Osmanlı kuvvetlerini zor bir durumda bırakarak İngiliz ordularının hemen hemen üçte ikisi kadarını⁵⁴⁹ Hindistan'dan temin ettiği güçlü birliklerle sağlamış ve onları Hristiyan subay ve kumandanlarının emri altında aynı dinden olan Müslüman Türk ve Araplara karşı savaştırmıştır.⁵⁵⁰ Vuku bulan bu savaş sırasında "İngiltere'nin Hindistan'da yerli ve çoğu Müslüman olmak üzere bu ülke dışındaki türlü cephelere gönderdiği subay, erbaş ve erlerin sayısı 550 bini savaşçı ve 391 bini geri hizmetlilerinden olmak üzere 943 bin kişi iken bunların yüzde sekseninden fazlasını, yani 428 bin savaşçı ve 328 bini geri hizmetlilerinden olarak 756 bin kişiyi Türk cephelerine göndermiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Hintliler 85 bin kadar bir zayıata uğramışlardır. Bu ise bütün Hindistan dışı cephelerindeki 121 bini bulan Hintli zayıatının yüzde yetmişini geçmiştir."⁵⁵¹

İngiltere Hindistan Müslümanlarının, hilafet merkezi olması ve aralarında din bağı bulunmasından dolayı, Türklere olan teveccüh ve sempatilerinin farkındaydı. Türklere olan bu teveccühü sona erdirebilmek için Osmanlı ileri gelenlerinin Almanlardan savaşa katılmak üzere bol miktarda rüşvet aldıklarını, İttihad ve Terakki yöneticilerinin gayri İslamî eğilim ve davranışlarda bulduklarını, Orta Doğu'da Arapların İslam'ın güvenliği için savaştıklarını sık sık dile getirerek etrafa yaymış ve bu suretle de Hindistan Müslümanlarının ilgisini Araplara çevirmeye⁵⁵² gayret etmişti.

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması üzerine Hindistan Hükûmeti ise topraklarında yaşayan Müslümanların sadakatini muhafaza etmek için bu savaşa İngiltere'nin mecburen katıldığını ifade eden fetvalar

549 A.g.c., c. 3, s. 3, 14, 17.

550 Krüger, a.g.c., s. 28; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 3; Bayur, a.g.c., c. 3, s. 271, 501. Hindistan'da oluşturulan İngiliz Askere Alma Komisyonu, hem ihtiyacı karşılamak ve hem de iç kargaşa ve asayişsizliği bertaraf etmek amacıyla, polis yardımıyla, otuz yaşını doldurmuş olanlardan müteşekkil bir milis kuvveti meydana getirmeye çalışmıştır. Sebiller-çeşad, -Şuun-, c. 14, Sayı 361, Ay 7, Yıl 1334, s. 211.

551 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 325.

552 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 340; Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 132.

yayımlamıştı.⁵⁵³ Bu tür fetvalara ilaveten ayrıca yayımlanmış olan beyannamelerde Osmanlı Devleti'nin yanlış bir düşünce ve karar neticesi mevcut savaşa katılmış olduğu ve bu savaşın hiçbir şekilde dinî mahiyet taşımadığı dile getirilmiştir. Hindistan Müslümanlarının tereddütlerini gidermek ve sempatilerini kazanabilmek için de İngiltere Hükûmetinin Hindistan hacılarına herhangi bir müdahale olmadığı sürece kutsal yerlerin İngiliz kuvvetlerinin saldırısından masun kalacağı, İngiltere Hükûmetinin isteği üzerine Fransa ve Rusya Hükûmetlerinin de aynı şekilde hareket edeceği belirtilmiştir.⁵⁵⁴

İngiltere, Türk-Alman heyet ve sempatizanları tarafından Hindistan'da yürütülen Pan-İslam hareketini tesirsiz kılmak için burada bulunan din adamlarından, dağıttığı nişan, hediye, unvanlar neticesi,⁵⁵⁵ oldukça destek görmüştür. Haydarabad Nizamı, Ağa Han ve Mahmudabad Racası ve benzeri önde gelen şahsiyetler ve Müslüman Birliği gibi diğer kuruluşlar İngiltere'ye bağlılıklarını beyan etmişlerdir.⁵⁵⁶ Bu ve benzeri bazı din adamları bu savaşın dinî değil siyasi bir savaş olduğunu beyan etmiş ve dolayısıyla da Hint Müslümanlarının efendilerine sadık kalmalarını istemişlerdir.⁵⁵⁷ Bu şekilde düşünen İslamî cemiyetlerin başında İngilizler tarafından büyük destek görmüş olan Ahmediye tarikatı gelmekteydi. İslam'da cihadın esas olmayıp Kureyşlilerin Peygamber ve ashabına karşı baskı ve zulmü dolayısı ile istenilmeyerek sonradan müracaat edilen bir vasıta olduğunu beyan eden Ahmediye tarikatı, bu sebepten dolayı eğer bir yerde İslam dinine karşı baskı ve zulüm yapılmıyor, Hindistan, Tunus, Cezayir ve Fas'ta olduğu gibi namaz, oruç ve benzeri dinî vazifeler serbestçe ifa edilebiliyorsa orada cihadın farziyet ve vacibiyetinin hiçbir şekilde söz konusu olmayacağını belirtmiştir.⁵⁵⁸ “Mevcut savaşın siyasi olduğu, cihat olmadığı ve bu yüzden de halifenin çağırısına uymak mecburiyeti olmadığına” dair fetvalar veren ulema sınıfına Nedvetü'l-Ulema da katılmış: “Kur'an ve Hadislere göre Müslümanlar barış ve huzuru korumak mecburiyetindedirler.” açıklamasında bulunarak Hindistan Müslümanlarının Cihad-ı Ekber davetine katılımlarını frenlemiştir.⁵⁵⁹

553 Peters, a.g.c., s. 94.

554 Sebilürreşad, c. 13, Sayı 334, Ay 3, Yıl 1331, s. 171-172; Bayur, a.g.c., c. 3, s. 339.

555 Sebilürreşad, c. 12, Sayı 311, Ay 9, Yıl 1330, s. 436.

556 Özcan, a.g.c., s. 255.

557 Niemcijer, a.g.c., s. 63; Larşer, a.g.c., c. 3, s. 14.

558 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 333.

559 Özcan, a.g.c., s. 255.

Din adamlarının İngiliz ve Hindistan Hükûmeti ile olan iş birliğinin bir diğer önemli misali de Ağa Han'ın tutumudur. İsmailiye mezhebinin ve All-India Muslim League'in lideri olan Ağa Han (1877–1957) 1914 yılının sonunda, gerek İslam'ın ve gerekse Osmanlı Devleti'nin herhangi bir tehlike ile karşı karşıya bulunmadığı mazaretini ileri sürerek savaşta İngilizleri destekleyeceğini ilan etmiştir.⁵⁶⁰

Öteden beri İngiliz hizmetinde olan bir soydan gelen ve İngilizler tarafından Hoca-i Cemaat-i İslamiye ve Bütün Hindistan İslam Cemiyeti Genel Başkanı Übbetli Ağa Han Efendi Hazretleri⁵⁶¹ unvanları ile taltif edilmiş bulunan Ağa Han, Osmanlı devlet adamlarının Almanya'dan aldığı rüşvetler neticesi savaşa katılmış olduğunu ifade eden ve bütün İngiliz gizli resmî makamlarınca dağıtılmış bulunan beyannameler hazırlatmıştır. Kuzeypatı sınırlarından başlayarak ülkenin iç kısımlarına kadar yayılmasından korktuğu cihat propagandasına karşı Ağa Han'ın Müslümanlara mevcut idareye karşı sadakatli kalmaları yolundaki çağrısı, durumdan hayli endişeli olan Hindistan Hükûmetine büyük bir rahatlama sağlamış ve Ağa Han mezkûr hükûmetçe taltif edilmiştir.⁵⁶²

Ağa Han'ın Hindistan halkına hitaben kaleme almış olduğu beyannamelerden birinin özeti şudur:

“Kemal-i teessüfle müşahede ediyorum ki Osmanlı Hükûmeti hiç sebepsiz İngiltere ve Rusya hükümdarları gibi kuvvet ve satvet sahibi iki imparator aleyhine Almanya'nın emir ve nüfuzunu kabul ederek onunla iş birliği yapmış ve savaşa atılmıştır. Bu olay sultanın irade ve isteği üzerine olmamıştır, ancak Almanya ile bir kaç Türk subayının kışkırtmaları onu savaşa ilanına mecbur etmiştir.

Almanya ve Avusturya İslam'ın sadık, garezsiz ve ivazsız dostları değildir. Birisi Bosna'yı kendi ülkesine katmış olduğu gibi diğeri de Kerbela, Necef ve Bağdat dâhil olmak üzere el-Cezire ve Küçük Asya'da egemenlik kurmaya çalışıyor. Mazallahu Teala, Almanya savaşı kazanacak olursa Türkiye ancak ona tabi olarak kalabilecek, kaiserin bir memur veya vekili Türkiye'nin hâkimi olacak, kutsal kentleri murakabe edecektir.

560 Landu, a.g.c., s. 194.

561 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 340-41.

562 Sebilurreşad, c. 13, Sayı 326, Ay 1, Yıl 1330, s. 110; Barker a.g.c., s. 11.

Bu savaşta hiçbir Müslüman'ın menfaati tehdit edilmemekte idi ve dinimiz tehlikede değildi. Türkiye dahi tehlikede değildi, çünkü barış içinde kalsaydı ülkesinin bütünlüğünü tanıyacaklarını İngiltere, Rusya ve Fransa kendisine resmen bildirmişlerdi. Türkiye İslam'ın vekili idi ve Haremeyn-i Şerifeyn'in (Mekke ile Medine) onun elinde bulunmasından İslam âlemi memnun idi.

Şimdiki Türkiye, bu kadar felaketli bir surette kendini Alman elinde bir alet yaptı. O, yalnız kendini mahvetmedi aynı zamanda İslam'ın vekili sıfatını da kaybetti ve şeamet onu ezecekti. Türkiye dinselliğe aykırı bir dava için kılıç çekmeye kandırıldı, başkaca her ne olursa olsun o, yalnız bu yüzden dahi mahvolabilir ve büyük bir ulus sıfatıyla haiz olduğu mevki kaybedecektir, zira kral-impator (İngiltere kralı Hindistan impatoru) ve çar gibi kudretli İmparatorlar hiçbir vakit yenilemezler. Esasen binlerce Müslüman kendi hükümdarları (İngiltere kralı) için savaşmaktadırlar ve herkes görmelidir ki Türkiye İslam davası veya istiklalinin muhafazası için savaşa girmemiştir. Dolayısıyla şimdi bizim Müslüman sıfatıyla görevimiz dünyevî tebaiyetimize sadık, bağlı ve itaatli kalmaktır.”⁵⁶³

E- HİNDİSTAN'DA KULLANILAN YAZILI PROPAGANDA MALZEMELERİ

Hindistan'da İttihad-ı İslam hareketini sürdürme yollarından birisini de gerek burada ve gerekse hariçte çıkarılıp Hindistan'a sokulan gazete, dergi ve Cihad-ı Ekber içerikli broşürler oluşturmuştur. İngilizlerin sıkı şekildeki tedbir ve denetimlerinden dolayı yazılı propaganda vasıtaları daha ziyade dışarıda basılarak Osmanlı Devleti tarafından gizlice Hindistan'a sokulmuştur. Dışarıdan kaçak olarak gelenlerin yanında savaş başlamadan çok daha evvelinden Hindistan'da yayın hayatına girmiş, fakat savaşla birlikte İttihad-ı İslam hareketine yazıları arasında yer vermiş olan neşriyatlar da mevcuttu. 1914 Haziranında yayın hayatına başlayan ve editörlüğünü Şevket Ali'nin yaptığı Hüddamü'l-Kâbe Cemiyeti'nin aynı addaki aylık yayın organı⁵⁶⁴ bunlardan birisidir.

Hindistan'da İttihad-ı İslam siyasetini destekleyen veya desteklemek

563 Bayur, a.g.c., c. 3, s. 341-42.

564 Landu, a.g.c., s. 202.

üzere neşrine başlanan yayın organlarından bazıları ise şunlardır:

The Message: Urduca basılıp mevcut savaş ve halifenin siyasi durumunu İslamî açıdan ele alıp incelemeye çalışan ve bütün Müslümanları İslam davası etrafında birliğe çağırın broşür tarzında bir neşriyattır.

Nazam-i Vajahat: Şair Vajahat'ın şiirlerinden ibaret olup 1914 yılında Lahor'da neşrolunmuştur.⁵⁶⁵

The Comrade: Hindistan Hükûmetinin müdahalesi neticesi yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır.⁵⁶⁶

Zimendar gazetesi: Zafer Ali Han tarafından Delhi'de çıkarılmıştır. Ancak yayın politikasından dolayı takibata uğramıştır.⁵⁶⁷

The First Year of the War; Friendly Advice to Indian Brothers ve Cihat for Right.

Türk-Alman siyasetlerinin genel bir isyan şeklindeki beklentilerinin tam aksine Hindistan'da savaş boyunca İngiliz aleyhtarı ciddi sayılabilecek hiçbir ayaklanma olmamıştır. Bu başarısızlığın sebepleri muhtemeldir. Her şeyden evvel Türk-Alman Devletleri kuvvetlerinin Afganistan'ı aşarak Hindistan'a ulaşacağı hülyalarına kapılmışsa da bu hülyayı gerçekleştirecek ciddi hiçbir plan yapmamışlardır. Eldeki mevcut tek plan 1914 sonbaharında gündeme gelen ve bir grup Alman ve Osmanlı subayının Afganistan'a geçerek burada İngilizlere taarruz etmesi beklenen Afgan emiri ile müşterek bir strateji tespit etmelerine istinat etmiştir. Gerçeklerden ziyade tahmin ve beklentiler üzerine kurulan ve tam bir fiyasko ile neticelenen bu plan, kuzeyde İngilizlere cephe açılması durumunda Hinduların ve Müslümanların Hindistan'da ayaklanmasını ön görmekteydi.⁵⁶⁸

Öte yandan İngiliz kuvvetlerinin Gelibolu ve Kütülemâre'deki yenilgileri dahi anlamlı herhangi bir ayaklanmayı cesaretlendirmemiştir. Aksine Erzurum'un 1916 Şubatında Rusların eline geçmesi mukavemet ruhunu ve şevkini azaltmıştır. Rusya'nın Hindistan'daki genel konsolosu Lisovski'nin ifadesiyle

“(Durum İtilaf Devletleri lehine) iyi bir izlenim yarattı, Afganistan'daki etkisi ise daha ciddi oldu. Bu olay Türk-Alman ajanlarının faaliyetlerini felce uğrattı.”⁵⁶⁹

565 A.g.c., s. 195.

566 Hardy, a.g.c., s. 185.

567 Sebilurreşad, -Şuun-, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 47.

568 Özcan, a.g.c., s. 259.

569 Gökalp-Georgeon, a.g.c., s. 151.

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması ve halife tarafından Cihad-ı Ekber ilanı ve propagandası her ne kadar Kuzeybatı Hindistan gibi bazı bölgelerde kargaşa ve bazı kıpırdanmalar ve küçük çapta hareket ve ayaklanmalar doğurmuş, bu yüzden bir sürü çarpışma ve suikastlar olmuşsa da durum hiçbir zaman esaslı bir önem kazanmamış, yüz binlerce Hintli Müslüman'ın Hindistan ordusuna İngilizler adına gönüllü olarak yazılmasına ve Müslüman kardeşlerine karşı sadece batı cephelelerinde savaşmaya değil, aynı zamanda doğu cephelerinde de mücadelede bulunmalarına mani olamamış, Pan-İslam hareketi ve propagandasının ruhlar üzerinde bıraktığı sathî tesirin eseri olan bu tür hareketler iyi bir organize ve kabiliyetli bir lidere her zaman için ihtiyaç duymuştur.

Askerî kuvvet açısından ise durum şöyledir:

1914-1918 yılları arasında İngiltere safında savaşa katılan Hintli asker sayısı toplam 1.457.000 kişiyi bulmuştur. Yüzde ellisini Hintli Müslüman erlerin oluşturduğu bu rakamın 943.000'i Hindistan dışına sevk edilmiştir. Bunlar zahirde gönüllü, gerçekte ise tazyik ve kuvvet zoru ile celbedilmişlerdir.⁵⁷⁰ Köylüler ve kırsal kesimde yaşayan insanlar meydana gelen gelişmelerin şuurundan mahrum bir şekilde sadece asker celbi, vergi ödenmesi ve erzak temini yükünün kendisine vermiş olduğu sıkıntının altında ezilmekle karşı karşıya kalmıştır. Neticede İngilizlerin bu tarzdaki politikaları 1916 yılında binlerce kişinin tutuklanması şeklinde sonuçlanırken üst kademedeki daha kültürlü münevverler ve milliyetperverler ise farklı görüşleri benimseyerek bir kısmı bu savaşın İngiltere ve Fransa için bir son olacağı inancına kâni olmuş, diğer bir kısmı ise İngiltere adına savaşmaktan geri kalmayarak orduya katılmıştır.⁵⁷¹ Öte yandan Cihad-ı Ekber ilanı karşısında Hindistan Hükûmeti idarecileri ve büyük servet sahipleri ise mal ve makamlarını kaybetmek korkusuyla İngiltere'ye her zamankinden daha fazla sadakatle davranmışlardır.

Hindistan'da huzursuzluk, savaşın uzaması ve buradaki ekonomik baskının ağırlaşmasıyla neticelenecek olan daha büyük ölçülerde asker ve paranın toplanmasıyla had safhaya varmışsa da genel olarak dinî vazifelerini ifada hiçbir surette tehdit edilmediklerini gören Hint Müslümanları, İngiltere'ye karşı besledikleri sadakate merbut kalmışlardır. Bununla birlikte Pan-İslam siyaseti ve propagandasının ve İngilizlerin

⁵⁷⁰ Larşer, a.g.e., s. 19.

⁵⁷¹ O'leary, a.g.e., s. 156-57. Larşer, a.g.e., s. 15.

İslam halifesine ve Müslüman Osmanlı tebaasına karşı savaşmakta olmalarının en fazla Hint Müslümanları arasında, ruhların en gizli ve derin köşelerinde belki şuarsuz bir şekilde uyuyan birçok duyguları kabartmadığını söylemek de doğru olmayacaktır. Öyle anlaşılmaktadır ki İngilizlerin almış olduğu tedbirler, uzun bir zamandan beri itaate teşvik olunmalarının kendilerine kazandırdığı şartlanma ve Cihad-ı Ekber yolundaki muhtemel bir isyana kalkışılması hâlinde buradaki Hindu- ların desteğinin söz konusu olmaması vesair nedenleri yanında Hindistan Müslümanlarının cihada katılımına mani olan etkenlerin en önemlisi bu devrede, 1857 Ayaklanmasındaki durumun aksine, ne yeteri derecede maddi gücün ve hazırlığın ne de etkili silah ve düzenli bir ordunun mevcut olmasıdır. Bütün bunlardan dolayıdır ki mezkûr şartlar altında Hindistan Müslümanlarının halifenin ilan ettiği Cihad-ı Ekber davetine katılımı ancak halifenin muzafferiyeti ve İngiltere de dâhil olmak üzere, onun düşmanlarının mağlubiyeti ve mahvolması için dua etmeye münhasır kalırken, “Sonuçta para, silah ve cephaneye ile savaş alanında kazanılan Türk-Alman başarıları, kabilelerin tutumuna yön vermede dinden daha fazla etkili olmuş, İngilizlerin her zaman kabile şeflerine verecek daha fazla rüşvetleri bulunmuştur.”⁵⁷²

Her ne kadar savaş sırasında Hint Müslümanları içinde buldukları dilemma ile İngiltere ve onun Hindistan’daki temsilcisi durumundaki Hindistan Hükûmetinin almış olduğu şiddetli tedbirler neticesi Cihad-ı Ekber davetine layıkıyla cevap verememişlerse de manevî olarak halifeye ve İstanbul’a bağlı kalmış, Osmanlı Devleti’nin savaş sonrası emperyalist güçler tarafından maruz kaldığı haksızlıklara büyük tepki göstermişlerdir. İtilaf Devletlerinin Türk topraklarını işgal etmeleri, İslam’ın bu son bağımsız gücüne ümitlerini bağlamış olan Hintli Müslümanlar tarafından Hindistan’da, Peşaver’den Askot’a kadar, şiddetli bir öfkeyle karşılanmıştır. Ağa Han, Seyyid Emir Ali, Abdülbarî, Yusuf Ali, Şeyh Kıdavî ve İspahanî gibi önde gelen Hint Müslüman liderleri Türk tezini güçlü bir şekilde savunmuşlardır. Hintli Müslüman önderler, İngiliz Başbakanı Llyod George’un Osmanlı İmparatorluğu’nun toprakları üzerindeki egemenliğinin yıkılmayacağına dair vermiş olduğu sözü unutmamış, bunu her fırsatta İngiliz hükûmet erkânına hatırlatmışlardır.⁵⁷³ Böyle bir tutum sergilemelerinde İslamî duyarlılıklarının yanında daha sonraki gelişmeler neticesinde Osmanlı Devleti’nin

572 Ahmad, a.g.m., Sayı 6, s. 14-5.

573 Selahi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara 1987, s. 183-84.

Türklerle meskûn olan topraklarının bile parçalanmak üzere olduğu haberlerini duymalarının ve nihayet İngilizler tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmaları yolunda kandırılmış olduklarını anlamış bulunmalarının etkisi olmuştur. Mezkûr gelişmeler ve içinde bulunulan ruh hali dolayısıyla ki Müslümanların duymakta olduğu bütün bu endişelerin kısa bir süre sonra ümitsizliğe varacağını, bu durumun ise dünya barışına ve İngiliz İmparatorluğu'na yardımcı olmayacağını her vesile ile İngiliz devlet adamlarına hatırlatmışlardır.

NETİCE

Bu bölümde, dünyada nüfuz kazanmanın, Mısır'a tekrar hâkim olmanın ve Kafkasları ele geçirmenin bir vasıtası olarak görülüp iltihak olunan bu savaş sırasında büyük ümitlerle ilan olunan ve hummalı bir propaganda çalışmasına konulan Cihad-ı Ekber ilan ve daveti, diğer bir ifade ile İttihad-ı İslam siyasi hareketinin niçin muvaffak olmadığının sebepleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Osmanlılar 1914-1918 yılları arasında cereyan eden Birinci Dünya Savaşı'na Almanya safında iştirak ederek ilan etmiş oldukları Cihad-ı Ekber fetva ve beyannamelerinden çok şeyler beklemişlerdir. Dolayısıyla sömürgeci devletlerin egemenliği altında yaşayan Müslümanlar güç bir duruma düşmüşler dinî inançlarına bağlı kalma veya egemenlikleri altında buldukları sömürgeci devletlerin idareleri arasında bir tercihte bulunma durumu ile karşı karşıya kalmışlardır. Türk-Alman ittifakının, özellikle Kırım, Kazan, Tatar, Türkistan, Buhara, Hıve, Hindistan, Çin, Afganistan, İran, Afrika ve diğer ülkeler olmak üzere bütün Müslümanlara hitap eden ve buralarda yaşayan Müslüman halkların yardım ve dayanışmasını hedef alan bu beklentiler ruhlarda ancak kısmî bir dalgalanma meydana getirebilmiştir. Bütün çabaların neden büyük bir hayal kırıklığı ile sona erdiğinin sebeplerini tahlile geçmeden önce, savaş öncesi İslam âleminin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik duruma kısaca işaret etmenin, konunun daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

I- SAVAŞ ÖNCESİ MÜSLÜMANLARIN GENEL DURUMU

Birinci Dünya Savaşı'nın arefesinde bulunulduğu tarihlerde İslam âlemi sosyal ve ekonomik olarak büyük bir buhran içerisinde bulunmakta, aralarında siyasi bağımsızlığı, sosyal ve kültürel yapısı ile sadece Osmanlı Devleti güçlü ve büyük tek devlet konumunda bulunmaktaydı. Bu tarihlerde bütünüyle Müslümanlarla meskûn olan Güney Afrika'nın dışında Balkanların önemli bir kısmı, Kırım, Volga Nehri ve Kama'ya kadar Rusya'nın kuzeydoğusunda kalan topraklar; Hint Okyanusu'ndan Sibiry'a kadar uzanan geniş Orta Asya toprakları; Hindistan'daki kuzeydoğu ve Bengal eyaleti; Çin'deki büyük Kansu, Tibet ve Yunnan sahaları ve Cava, bütünüyle Müslümanlarla meskûndü. Diğer taraftan İslamiyet, Afrika'nın ekvator çizgisinde kalan beldelerde, Hindistan, Çin ve Malezya'da kendine özgü bir şekilde süratle yayılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin bu tarihlerdeki toprakları, bu geniş İslam âleminin merkezî kısmını ve İslamiyet'in Karadeniz, Hazar Denizi ve İran Körfezi sahillerinde üç kısma ayrılmış bölümlerini birbirine bağlayan bir köprü durumundaydı. Bütün bu beldelerde yaşayan Müslümanların toplamı ise takriben 250.000.000 kadar olup oldukça dağınık bir durum arz etmekteydi.

1914 yılında dünyada yaşayan belli başlı Müslüman grupların sayısı takriben şu suretteydi.

<u>Ülke adı</u>	<u>Müslüman Oranı</u> ⁵⁷⁴
Avrupa'da:	
Rus Avrupası	: 4.500.000 : % 4
Türkiye Avrupası:	1.000.000 : % 65 (450.000'i Doğu Trakya'da: % 70)
Bulgaristan	: 800.000 : % 20 (Doğu Rumeli)

574 Tahmin derecesi dörtte birdir.

Yunanistan	:	420.000	:	(36.000'i Batı Trakya'da: % 70)
Avusturya	:	550.000	:	(Bosna-Hersek)
Diğer Balkan Ülkelerinde	:	1.900.000	:	

Toplam : 9.000.000

Asya'da:

Bulgaristan	:	800.000	:	% 20 (Doğu Rumeli)
Afganistan	:	7.000.000	:	% 85
Arabistan	:	1.400.000	:	% 98 (Osmanlı sınırları dışında kalan bölgede)
Çin	:	10-20.000.000	:	% 5 (Kansu, Yunnan, Türkistan, Moğolistan, Şanzi...vs.)
İran	:	9.000.000	:	% 90
Siam	:	1.000.000	:	% 15
Türkiye Asyası	:	14.000.000	:	% 66 (2.600.000'i Arabistan'da)
Filipin	:	400.000	:	% 10 (Amerika işgalinde)
Hint Çin'i	:	1.200.000	:	% 2 (Fransa işgalinde)
Hindistan	:	70.000.000	:	% 21 (İngiliz işgalinde: Kuzey-batı ve Bitgal)
Diğer İngiliz Müstemlekeleri	:	2.000.000	:	% 48 (Malezya hükûmetleri vs.)
Hindistan	:	43.000.000	:	% 90 (Hollanda işgalinde: Cava)
Rusya Asyası	:	16.000.000	:	% 50 (Türk-Tatar)

Toplam : 173.000.000 : % 23

Afrika'da:

Habeşistan	:	3.000.000	:	% 35
Kongo	:	1.000.000	:	% 5 (Belçika işgalinde)

Liberya	:	200.000	:	% 8,5
Fas	:	300.000	:	% 97 (İspanya kısmı)
Fas	:	5.300.000	:	% 82 (Fransız işgalinde)
Tunus	:	1.800.000	:	% 93 (Fransız işgalinde)
Batı Afrika	:	4.700.000	:	% 30
Fildişi Sahili	:	580.000	:	% 28
Dahomay	:	330.000	:	% 33
Ekvator Afrikası	:	1.000.000	:	% 40
Somali	:	50.000	:	% 100
Madagaskar	:	670.000	:	% 20
Komor	:	70.000	:	% 50
Mısır-Sudan	:	17.400.000	:	% 90 (İngiliz işgalinde)
Gambiya	:	70.000	:	% 50
Siyeraleon (?)	:	450.000	:	% 33
Altun Sahili	:	75.000	:	% 5
Nijerya	:	9.000.000	:	% 40
Somali	:	300.000	:	% 100
Uğanda	:	1.000.000	:	% 60
Zanzibar	:	180.000	:	% 90
Rirodeloro	:	130.000	:	% 100 (İspanya işgalinde)
Trablusgarp	:	800.000	:	% 100 (İtalyan işgalinde)
Togo	:	30.000	:	% 30 (Alman işgalinde)
Kamerun	:	500.000	:	% 45 (Alman işgalinde)
Kuzey Afrika	:	2.000.000	:	% 20 (Alman işgalinde)

Toplam : 50.000.000 : % 40

Amerika ve Avustralya'da : 150.000

Genel Toplam : 250.000.000⁵⁷⁵

575 Larşer, a.g.c., c. 1, s. 8-9.

İslam âleminin ayrıldığı bu muhtelif grupların her biri yine bu âlem içerisinde birbirinden çok farklı vaziyet ve tesirlere sahip bulunmaktaydı: Afrika zencilerinin Müslümanlığı samimi olmaktan ziyade şekli idi. Malezyalılar, kendi adalarında ticarî faaliyet ile meşgul bulunmaktaydılar. Çin Müslümanları, genel olarak dağınık ve eski medeniyetlerine çok bağlı olmaları yanında merkezden de oldukça uzak bulunuyorlardı. Çok kesif bir Avrupalı ve Hristiyan kitlesi karşısında olan Tatarlar süratle asimile ediliyorlar gibi görünmekteydiler. Afganlılar çöller ve dağlarla ayrı bir yerde yaşıyorlardı. İranlılar, Müslümanlar içerisinde ayrı bir cemiyet (Şia) teşkil etmekte ve pek yüksek menzillerine bakarak hususi emeller peşinde bulunmaktaydılar. İngiliz esaretindeki Hindistan Müslümanları, komşuları putperest Budistlerle daimi bir mücadele içerisindeydiler. Araplar, mukaddes yerlere sahip olmaları ve dinî ananeler sebebiyle İslam âlemi üzerinde hâkimiyet kurma sevasından vazgeçmemişlerse de reisler ve kabileler arasındaki sürekli nefret ve ziddiyet dolayısıyla eski üstünlüklerini kaybetmişlerdi.

Bundan dolayı ortada İslam âleminin kuvvetlerinden birisi olarak Türkler kalıyordu. (siyasi açıdan İslam âlemi dağınık bir vaziyette bulunmaktaydı ve büyük bir kısmı Avrupa Devletlerinin müstemlekeleri içerisinde ve bunların doğrudan doğruya veya dolaylı olarak hâkimiyet ve tesirleri altındaydılar.)⁵⁷⁶ Mesela Tunus 1881'de, Mısır ise 1882'de Fransa tarafından işgal edilmişti. İtalya 1885'te Eritre'ye, İngiltere ise 1898'de Sudan'a hâkim olmuştu. Kafkasya ve Orta Asya yönündeki Rus yayılması ise 1876'da Türkistan'ın fethi ile son bulmuştu. İran ve Afganistan ise sözde bağımsız iki devletti ve geniş ölçüde İngiliz ve Rusların etkisi altında bulunmaktaydı. On dokuzuncu asrın nihayetinde İslam ülkeleri arasında Osmanlı İmparatorluğu tek bağımsız güç olarak görülmesine karşılık sömürgeci Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devleti dışındaki diğer Müslüman devletler üzerindeki baskısı oldukça artmış bir durumdaydı. Kısacası en uzakta Hollanda sömürgesi altında bulunan Endonezya'ya varıncaya kadar dünyanın dört bir yanındaki İslam ülkelerinin hürriyet ve istiklalleri için gözlerini Osmanlı Devleti'ne diktiği bir devirde Osmanlı devlet ricali Cihad-ı Ekber ilanında bulunarak sınırları haricinde yaşayan Müslümanlardan yardım beklemeye koyulmuştu.

Avrupa devletlerinin hâkimiyeti altında bulunan Müslümanların

576 A.g.e., c. 1, s. 10.

nüfus açısından durumları ise şu şekildeydi:

İngiltere:

Asya'da : 74.000.000

Afrika'da : 25.000.000

Toplam : 96.000.000

Fransa:

Kuzey Afrika'da : 12.000.000

Siyah Afrika'da : 7.000.000

Toplam : 19.000.000

Rusya:

Avrupa'da : 4.000.000

Asya'da : 16.000.000

Toplam : 20.000.000

İtalya : 1.000.000

Portekiz : 23.000

Almanya : 2.600.000

Avusturya : 600.000

Hollanda : 43.000.000

İspanya : 500.000⁵⁷⁷

577 A.g.e., c. 1, s. 10.

II- İSLAM ÜLKELERİNİN DURUMU

Bu tarihlerde İslam âleminde bağımsız olarak ancak üç devlet mevcut bulunmaktaydı. Fakat bunlardan Afganistan ve İran, İngiliz ve Rus nüfuzuna girmiş olduğundan askerî kuvveti sayesinde, sadece Osmanlı Devleti tam bir hâkimiyet teşkil etmekteydi.

Müslümanları bu tarihlerde dayanışma, dinî münasebet ve iktisadî açıdan durumları ise kısaca şöyleydi:

A- BİRLİK, DİNÎ VE İKTİSADİ DURUM

“Müslümanlar arasında birlik ve irtibat yoktu. Afrika ve Asya'nın bütün kavimlerine mensup yüzlerce ırktan meydana gelen Müslüman milletler birbirine muhalif arzu ve emeller taşımaktaydılar. Yine Şiilik, gizli tarikatlar, Vahhabilik ve başka muhtelif dinî mezhepler ile aralarında ayrılıklar mevcuttu. Kısaca her Müslüman topluluk birbirinden, eski düşmanlıklar, büyük mesafeler ve kötü bir durumda olan ulaşım yolları dolayısıyla ayrı bulunmaktaydı. Avrupa Büyük Devletleri, karışıklıkları artırmak maksadıyla, Müslümanların birleşmelerine bütün kuvvetleriyle karşı koymaktaydılar. Bilhassa İngiltere sistematik bir denge siyaseti takip etmekte ve Türk halifeye karşı bir Arap halife ihyasına çalışmaktaydı.

Bu tarihlerde Müslüman milletlerin dinî duyguları gevşemiş, itikatları sarsılmış gibi görünüyordu. Bilhassa Asyalı Müslümanlar arasında itikadi durum oldukça karışıktı. Manevi teşkilatsızlık Türkleri Trakya dönmelerinin, Anadolu, Arnavutluk ve Azerbaycan'da icraatta olan bazı batıl tarikatların, Hristiyan tarikatlarının mevcudiyetini, İranlıların Heman'da tamamen şahsi bir tarikat tesis etmelerini, İsmailîlerin Ağa Han'a prestijlerini müsamahaya sevk etmişti.

“Müslümanlar iktisadî ve içtimaî yönlerden de geri kalmış ve kötü bir durum arz etmekteydiler. Kırgızlar, Türkmenler gibi Müslümanların birçoğu hâlâ çobanlıkla geçinmekteydi. Osmanlı Türkleri gibi

birçoğu da çiftçilik yapmaktaydı. Cava, Bakü gibi ancak çok az bir kısmı Avrupa sanayisine iştirak edebilmişti.”⁵⁷⁸

İslam ülkelerinin içinde bulunduğu bu genel duruma rağmen Türk-Alman propaganda heyetlerinin savaşın nihayetine kadar fasılasız bir şekilde sürdürmüş oldukları Cihad-ı Ekber ve İttihad-ı İslam hareketinin tamamıyla başarısızlıkla neticlendiğini söylemek doğru olmayacaktır. İttihad-ı İslam hareketi beklenen ve ümit edileni sağlamamışsa da İtilaf Devletlerini sömürgelerinde yer alan geniş Müslüman nüfuslarında dolaylı büyük bir endişe ve korkuya sevk etmiş, muhtemel isyan ve ihtilallere imkân vermemek için kuvvetlerinden hatırı sayılır bir bölümü istilaları altındaki İslam ülkelerinde tutmuşlardır. Bu sebeple Cihad-ı Ekber'in ilan edilmesi ile İslam dünyası, nüfusunu Arap olmayan milletlerin oluşturduğu, dış kesimde kalan ülkeler ile coğrafi merkezlerini Mısır'ın teşkil ettiği, iç kesimde kalan Arap ülkeleri olmak üzere, iki ayrı kısma ayrılmıştır.⁵⁷⁹ Dış tarafta yer alan ülkelerle münasebetlerin fazla kuvvetli ve içli dışlı olmaması; iç tarafta bulunan Arap dünyasına ise Şerif Hüseyin İsyanı vesair sebepler neticesi fazla bir tesirin oluşturulamaması sonucu, cihat çağırısı beklenen tesiri yapamamıştır. Ayrıca İslam ülkelerinin büyük bir bölümünün İngiliz, Fransız ve Rusya gibi yabancı kuvvetlerin kontrolünde olması bu ülkelerde yaşayan Müslümanların halifenin davetine icabet edebilenlerine izin vermemiştir. Sürdürülen İttihad-ı İslam hareketinin tahakkuk ettirilemeyişinde İslam ülkeleri ile Osmanlı payitahtı arasındaki mesafenin de önemli bir paya sahip olduğunu unutmamak gerekir. Mesafe uzadıkça buralarda propaganda yapacak, kargaşa ve isyana zemin hazırlayacak ajan ve elemanları istihdam etmek de o nispette zorlaşmış ve ona bağlı olarak da başarı derecesi azalmıştır.

Öte yandan İslam ülkelerinin henüz kendi bağımsızlıklarını elde edemeyişleri ve bu uğurda mücadeleye dahi girememiş olmaları ve istila altında yaşamaya alışmış bir haleti ruhiye içerisinde bulunuşları kendilerini Cihad-ı Ekber davetine katılmaktan alıkoymuştur.

578 A.g.c., c. 1, s. 13-14.

579 Antonius, a.g.c., s. 136.

III- İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN YÖNETİMİ

Cihad-ı Ekber davetinin başarısızlığa uğramasının başta gelen sebeplerinden bir diğeri de İttihad ve Terakki yönetiminin ulaşmayı arzuladığı millî hedefler ile İttihad-ı İslam gibi milletlerarası siyaset arasındaki tenakuz olmuştur. Savaş sırasında -özellikle Rusya'ya karşı sürdürülen Türk-Alman propaganda kampanyasında Pan-Türkizm temel bir role sahip olmuştur. Aralarında Enver Paşa'nın da bulunduğu bazı liderler, Pan-Turanizm bayrağı altında Rus Orta Asyası'nın iç kısımlarına kadar ilerlemenin hülyasına dalmışlardır. İttihad ve Terakki Partisi liderleri, Sir Henry Luke'un ifadesiyle, aynı anda zaman ve mekâna göre hangisi daha uygun görülmüşse onun vurgulandığı, üç ayrı politikayı yan yana yürütmüşlerdi. Bunlardan Osmanlılık dâhilî siyasetin temel taşı olmuştur. Türk milliyetçiliği ise Rus Tatarları ile olan münasebetlerin esasını teşkil etmiştir. Bunlardan sonuncusu olan Pan-İslamizm ise imparatorluk dâhilindeki Araplar ve diğer Türk olmayan Müslümanlar ile Kuzey Afrika ve diğer yerlerdeki Müslümanlarla olan ilişkilerde müracaat edilen bir politika olmuştur. Bu yıllarda, halkın ekserisinin Müslüman olması dolayısıyla İslamî bir unsurla renklendirilip Pan-İslamizm ile birlikte sunulmuş olan, Pan-Türkizm fikir ve duygusu, sadece Tasvir-i Efkâr, Sabah ve Tanin gibi gazete sütunlarında yer almakla kalmamış, aynı zamanda İkdam ve Zaman da dâhil olmak üzere muhalefet gazetelerinde de dile getirilmiştir.⁵⁸⁰ Oy-saki İttihad-ı İslam hareketi ona paralel olarak yürütülen Pan-Turanizm fikrinin mantıken tabî bir neticesi olarak tesirsiz kalmaya mahkum bulunmaktaydı. Çünkü mevcut idarenin, ortak değerler ve bağları nazarı dikkate alarak, Büyük İslam Gücü yerine Millî Türk Devleti rolünü yüklenmesi yeni Türkiye devleti ile Müslüman milletler arasındaki her türlü birlik bağlarının kopmasını doğuracaktı. Böyle

580 Landau, Pan-Türkizm in Turkey, s. 46-49.

bir durumda Türk asıllı olmayan Müslümanlar için Osmanlı idaresi altında bulunmakla İngiliz, Fransız veya Rus idaresi altında bulunmak arasında fazla bir fark yoktu.

Birinci Dünya Savaşı'nın yeni başladığı tarihlerde İslam iki farklı tesirin altında bulunmaktaydı. Bunlardan ilki İslam'ın tesir gücünü artırmaya ve Türk-Alman ittifakı için Müslümanların yardımını temin etmeye çalışırken, ikincisi ise bunun tam aksine, ülkenin gidişatını serbest ve rasyonel bir kalkınmaya açmaya yönelmekle İslam'ın hâkimiyet gücünü azaltmaktaydı. Bu iki temayül kendi arasında mücadele ve üstünlük kazanma savaşına girmiş ve neticede ilki 1914–1916 yılları arasında, ikincisi ise 1916'dan sonraki senelerde tatbik imkânı kazanmıştı.

İttihad ve Terakki yönetiminin gayri İslamî tavır ve politikası Müslümanları cihat çağrısına karşı isteksizliğe sevk etmiş, Cihad-ı Ekber'in başarılı olamamasının bir diğer nedenini oluşturmuştur. Yeni rejimin önde gelen liderlerinin pozitivist, sekyülarist ve masonist eğilimlerde olup dinî kaide ve prensiplere fazla itibar etmeyerek onu hafife alması ve İslam'ın sosyal hayat üzerindeki tesirinin azaltılarak meşrutî esaslar dâhilinde yeniden teşkil edilmeye çalışılan yeni idari mekanizmada hilafet ve ona ait sembollere fazla bir değer atfedilmemesi Müslüman tebaa üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır.

İttihad ve Terakki Komitesi'nin sıradan üyelerinin İslam'a karşı tavırları çeşitlilik arz etmekle beraber üst kademede yer alan liderlerinin yaklaşımı pragmatik olmuştur. Din faktörünü önemsememekle beraber onun tamamıyla ihmal de etmeyen İttihad ve Terakki yönetimi, ihtiyaç anında Pan-İslam siyasetine müracaat etmiş, Pan-Turanizm ve Pan-İslamizm gibi iki farklı siyasi olguyu yan yana yürütmeye çalışmıştır. Jön Türklerin merkezileştirme politikası, orta sınıf ve aydınları uzaklaştırmış, Abdülhamid'in istinat ettiği Şam'ın, Halep'in veya Bağdat'ın geleneksel seçkinleri istikrarsızlığa sürüklenmiştir. Osmanlılığın faziletlerine giderek daha az inanmaya başlanmış, Reşid Rıza gibi birçok insan, daha önceleri Osmanlı Devleti taraftarı iken, savaş sırasında Arap milliyetçisi olmuş veya kendisini bu düşüncedeki gurubun içerisinde buluvermişti.⁵⁸¹

Esasen dinî olmaktan ziyade siyasi bir hüviyete sahip olan Pan-İslam politikasının uygulanmasından vazgeçilmesi veya onun ikinci

581 Gökalp-Georgeon, a.g.c., s. 22.

plana bırakılmasıyla “Cava’dan Somali’ye, Kufra’dan Buhara ve Kabil’e kadar uzanan geniş alandaki mevcudiyetleri Avrupalı yöneticileri rahatsız etmiş olan esrarengiz habercilerin faaliyetleri de daha fazla devam etmemiştir.”⁵⁸²

Öte yandan 1908 yılında İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesi gerek Türk milliyetçiliği ve gerekse Arap milliyetçiliği yolunda atılmış mühim bir adım olduğu gibi Türk-Arap ilişkileri açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Meşrutiyetin ilanını müteakip parlamentoyu bir tarafa bırakarak diktatör bir yönetim sergileyerek bütün dernek ve cemiyetleri yasaklayan, gayet katı tedbirlere başvuran⁵⁸³ ve Türk unsurunu diğer milletlere karşı daha üstün bir konumda gören İttihad ve Terakki idarecileri,⁵⁸⁴ Pan-Slavizm ve Pan-Cermenizm’e benzer bir politika ile Osmanlı Devleti’ni Osmanlı milletine dönüştürme siyasetine kapılmışlardır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Türkleri arıtıp dayanışmada bulunmalarını sağlamak ve diğer ülkelerde yaşayan Türklerle de irtibatlarını tesis etmek gibi, iki temel fikre istinat eden Osmanlılaştırma,⁵⁸⁵ diğer bir ifadeyle Pan-Turanizm hareketine koyulmuşlardır.⁵⁸⁶

Filistin’i ele geçirerek büyük bir Yahudi Devleti kurma peşinde olan ve dolayısıyla buradaki Osmanlı idaresinden kurtulmak isteyen Siyonistlerin, Yahudi asıllı bazı Türkologlar vasıtasıyla Türkçülük düşüncesinin gelişmesinde ve Türk-Arap çatışmasının büyümesinde önemli rol oynamış olan Pan-Turanizm politikası, büyük bir Türk birliği meydana getirilmek suretiyle kendilerinin saf dışı edileceği fikrine kapılan Arapları oldukça rahatsız etmiştir. Yeni ideolojinin İslam inancının yerini almaya başladığı şeklinde değerlendirilmesiyle de Suriye’de ciddi boyutlara varan tepkilerle karşılaşmıştır. Savaş öncesi milliyetçilik duygularını canlandıran İstanbul, Beyrut, Kahire, Paris, İsviçre ve Şam gibi yerlerdeki dernek ve cemiyetlerle gelişmeye başlayan Türk-Arap ayrılığı, savaş sırasında ise mevcut idareden memnun olmayan Arapların bağımsızlık yolunda çareler araması ve Osmanlı Devleti’ne sırt çevirmesi ile neticelenmiştir.

Dünyanın Türkçe konuşan nüfusunun üçte ikisinin yaşadığı Rus

582 Kürçüoğlu, a.g.e., s. 45.

583 Sharabi, a.g.e., s. 110.

584 Chirol, a.g.e., c. 229, s. 498; Allen, a.g.e., s. 136, 226.

585 IRO: I/P&S/20/C 191, s. 22.

586 A. J. Toynbee - Kenneth P. Kirkwood, Turkey, London 1926, s. 56; Kcdouric, a.g.e., s. 59.

sömürgesindeki Orta Asya Türkleri ile Osmanlı Türklerini bir çatı altında toplamak ve bütünleştirmek emelindeki Pan-Turanizm ile dünya Müslümanlarının ittihadını sağlamayı amaçlayan Pan-İslamizm gibi esasları itibarıyla birbirine muhalif olan iki felsefe, İttihad ve Terakki yöneticileri tarafından gereği gibi kullanılmak bir tarafa, muayyen ülkelerdeki mevcut hâkimiyetin devamını bile sağlayamamıştır. Ayrıca takip olunan böyle bir politika ile İslam dünyasında Genç Faslılar, Genç Cezayirli, Genç Tunuslular, Genç Mısırlılar, Genç Afganlılar gibi muhtelif adlarla temsil olunan milliyetçilik hareketlerinin, ortaya çıkması noktasında değilse bile, gelişip büyümeleri hususunda Genç Türk Hareketi'nin eseri olan İkinci Meşrutiyet'in hiç şüphesiz büyük bir tesiri olmuştur. Zira 1908'de Meşrutiyet'in ilanı üzerine sokak ve caddelere dökülüp sevinç ve neşe içerisinde birbirlerini kucaklayan çeşitli din ve milliyete sahip insanlar, içerisinde buldukları bu sarhoşluktan kısa zamanda kurtularak yeni rejimi kendi menfaatlerine en iyi şekilde nasıl kullanabileceklerinin hesabını yapmaya koyulmuşlardır. Balkan milliyetçileri liberal bir Türkiye'ye bağlı kalmak yerine ilk fırsatta kendi bağımsızlıklarını elde etmeye çalışmış, bağımsızlıklarını elde etmenin hemen mümkün olmadığını anlayan Araplar, Ermeniler ve Rumlar ise Osmanlı Devleti içerisinde kendi millî varlıklarını muhafazaya yönelmişlerdir. Araplar yeni parlamentoda ana muhalefeti oluştururken Ermeniler de merkezî yönetime karşı çıkmışlardır. Bu gelişmelerin her biri, Cihad-ı Ekber ilanı ve İttihad-ı İslam hareketinde bulunulmasına rağmen, Türk-Alman ittifakına muzafferiyet yerine mağlubiyet getiren temel nedenleri oluşturmuştur.

IV- HRİSTİYAN DEVLETLER İLE İTTİFAKA İTİRAZ EDİLMESİ

İttihad-ı İslam hareketinin başarısızlığa uğramasının bir diğer önemli faktörü ise Osmanlı Devleti'nin Hristiyan kuvvetlere başka bir Hristiyan kuvvetle karşı koymaya çalışması, diğer bir ifade ile Alman militarizmini kullanmış olmasıydı. Almanya, Sultan II. Abdülhamid tarafından, değişen dünya politikası ve atmosferi içerisinde Avrupa Devletlerine karşı hem siyasi bir denge oluşturmak hem de Pan-İslam hareketini kuvvetlendirmek üzere kullanılmışken, Jön Türkler, bu politikanın tam aksine, Alman güdümüne girmişler ve bu devletin politik hedeflerine ulaşmasında vasıta olarak kullanılmışlardır. Yayımlanan beyannamede halife bir taraftan Osmanlı Devleti'nin Hristiyan devletlere karşı savaş açmış olduğunu beyan ederek Müslümanları bu savaşa iştirake davet ederken diğer taraftan ise yine birer Hristiyan devlet olan Almanya ve Avusturya-Macaristan ve bu devletlerle ittifak oluşturan ve Osmanlı Devleti ile ciddi sorunları bulunan İtalyan kuvvetlerine saldırıda bulunmaktan sakınmalarını istemiştir. Fakat bu doğrultudaki bütün gayretlere rağmen Cihad-ı Ekber ilanının halife-sultana yabancılar tarafından empoze edildiği, perdenin arkasında yine Hristiyan bir devlet olan Almanların bulunduğu, halifenin kâfirlerle birleşip cihat ilanında bulunamayacağını belirten Müslüman önderlerin desteği kazanılamamıştır.

Esasen Türk-Alman ittifakının ilan ettiği Cihad-ı Ekber hareketinin inandırıcılığına ittifakın bizzat kendisinden bile itiraz gelmiştir. Hatıralarını kaleme alan Liman von Sanders, Hristiyan devletlerle ittifaka giren, ordusunda Alman ve Avusturyalı subayların hizmet gördüğü Osmanlı Devleti'nin cihat ilan ve iddiasında pek inandırıcı olmayacağını yazmıştır.⁵⁸⁷ Bu sebeple, böyle bir ittifak içerisinde özelde Araplar ve genelde ise bütün Müslümanlar, bu savaşın bir cihat veya

587 Zcinc, a.g.c., s. 104.

İslami hâkimiyetin korunması ve genişletilmesi gayesiyle yapıldığına kâni olmamışlardır. Alman Prof. C. H. Becker, Almanya tarafından yardım edilmesi gereken esaret altındaki Müslüman nüfusu sadece Rusya, İngiltere ve Fransa'yı baskıcı sayarak yüz elli milyon olarak hesaplarlarken diğer taraftan Alman İmparatoru Kaiser ve Osmanlı halifesi ise bu sayıyı tam üç yüz milyon olarak ifade etmekte ve bu rakama Alman sömürgelerindeki iki milyon Müslüman ile Avusturya ve İtalyan yönetimi altındaki Müslümanları katmaktaydı.⁵⁸⁸

588 Tunçay, a.g.e., s. 44.

V- PROPAGANDA ÇALIŞMASINDAKİ HATALAR

İttihad-ı İslam politikasının başarısızlığının bir diğer sebebi de propaganda faaliyet ve çalışmasının düzensiz, birbirine mütenakız, savaş sonrası menfaatler göz önüne alınarak, ehliyesiz kişiler tarafından icra edilmiş olmasıdır. Afganistan'da Osmanlı ve Alman heyetlerinin işi yanlış tutup karşılarındakini bilgisiz sanarak ona göre konuşmaları bu ifadeye bir örnek teşkil etmektedir. Bu duruma ilaveten cihat ilan edilmeden evvel bu iş için ne kapsamlı bir plan hazırlanmış ne de tedbir alınmıştır. Ayrıca İtilaf devlet ve kuvvetlerine karşı ihtilal ve isyanda bulunmaları veya savaşa katılmaları beklenen, İran ve Afganistan gibi devletlere gerekli malzeme ve güvence de verilmemiştir. Öte yandan Osmanlı halifesinin sahip olduğu dinî ve siyasi nüfuzun Osmanlı sınırları içerisinde bile mahdud olduğunu fark eden Alman İttihad-ı İslam ajanlarının kendi vasıtalarıyla propagandaya başlamaları sonucu, İttihad-ı İslam hareketi dinî olmaktan ziyade siyasi ve yabancı düşmanlığı hareketi⁵⁸⁹ şekline dönüşmüştür.

Osmanlı padişahları tarihi seyir içerisinde Hristiyan kuvvetlere karşı yaptıkları birçok savaşta cihat ilanına başvurmuşlardır. Ancak cihat ilanının sık sık ilan edilmesi yanında sömürgeci devletlerin sömürgelelerinde bulunan Müslümanlar üzerlerindeki baskı ve tedbirleri; Müslümanların şevk ve heyecanını artırıcı girişimlerde bulunulmadan sadece ilan ile yetinilmesi; özellikle son harpte karşı karşıya bulunulan tehlikenin Müslümanlara gereği gibi takdim edilip anlatılamaması; halkı arkalarından sürükleyecek nüfuzlu liderlerin olmayışı ve benzeri olumsuz şartların bir araya gelmesi bu davete karşı Müslümanların lakayt bir tavır takınmaları ile neticelenmiştir. Yine Osmanlı Devleti'nin bu savaşta Almanlarla birlikte olması mevcut şevki söndürmüş, mevcut savaş Müslümanların nazarında dinî olmaktan çıkarıp siyasi bir şekle sokmuştur.

589 Larşer, a.g.e., c. 1, s. 51-52; Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 270.

Bir taraftan İngiltere ve Fransa gibi devletler İslam'ın düşmanı olarak takdim edilip Müslüman halktan bunlara karşı direnmeleri ve isyanda bulunmaları talep edilirken diğer taraftan, idaresi altında bulundurduğu Müslüman sömürgeleri dolayısıyla, Türk-Alman heyetlerinin Pan-İslamist faaliyetler için hazırlıklara girişilmesinden -savaşa iltihakı öncesi- rahatsızlık duyan İtalya'ya, gerek Almanya ve gerekse Türkiye, yürütülecek Pan-İslamist faaliyetlerin kendi kolonilerine yöneltilmeyeceğine dair teminatta bulunmuşlardır. Hatta Türkiye'nin harbe iltihakı üzerine Almanya, Afrika'daki haklarının teminat altında olduğuna dair İtalya'ya tekrar güvence vermek zorunda kalmıştır. Enver Paşa ise 1912'den beri İtalyanlara karşı mücadele içerisinde bulunan Şeyh Senûsî'ye, İngilizlere karşı savaşmak üzere hazır olması yolunda talimatta bulunmuştur.⁵⁹⁰ Netice itibarıyla da Almanların kendi ifadeleriyle "Cihad-ı Mukaddes Cihad-ı Mukaddes, olmadığı için sükût etmiştir."⁵⁹¹

Propaganda konusundaki olumsuzluklardan bir diğer önemli noktayı ise Almanya'nın, zenginliğine rağmen, Kuzey Afrika, Arabistan, İran, Orta Asya ve Hindistan topraklarındaki ittifak hareketlerine çok az para ayırmış olması teşkil etmiştir. Propaganda yapılan sömürge hâlindeki yerlerde silah ve malzemelerin nakliyesi ise sayısından çok daha önemli olmuştur. İtilaf Devletlerinin deniz hâkimiyeti dolayısıyla harp malzemelerinin Kuzey Afrika'ya veya Hindistan'a sevkıyatı, bu devletler tarafından engellenmekte, İran, Afganistan, Orta Asya ve özellikle Hindistan'daki taraftarların teçhiz edilmeleri mümkün olmamaktaydı.⁵⁹² Propaganda çalışmasındaki bu genel yanlışlıklar ve imkânsızlıklara ilaveten, Osmanlı idarecilerinin, gerek kendi idari sistemi içerisinde ve gerekse Almanlarla olan propaganda çalışmasında da bir takım ihtilaf ve çatışma içerisine düşmüş olduğunu görmekteyiz. Mesela Enver Paşa, maiyetinde Afrikalı şeyhlerle birlikte 1918 yılında İstanbul'a gelen Şeyh Senûsî'yi İttihad-ı İslam propagandasında bulunmak ve ilan olunan Cihad-ı Ekber'e halkın iştirakini sağlamak üzere İslam ülkelerine göndermek isterken, bu sırada tahta geçen ve Enver Paşadan hiç de hazzetmeyen Sultan Vahdeddin, onun bu görüşlerinin aksine, savaş badiresinden kurtularak biran evvel sulhe kavuşmayı, İngiltere ve Fransa ile bozulan eski mukabil münasebetleri tekrar tesis etmeyi arzu etmekteydi.

590 Trumpener, a.g.e., s. 115.

591 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 116-117.

592 Pomiankowski, a.g.e., s. 87.

Propaganda sahasında Almanlarla yaşanan ihtilaflara bariz birer misal olmak üzere ise iki devletin Kafkaslardaki siyasetini göstermek mümkündür. Esasen her yerde olduğu gibi, Kafkaslardaki, Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm propagandasını büyük bir gayretle sürdürmeye koyulmuş olan, Alman siyaseti, Rusya'yı zayıflatarak üzerinde baskı kurmayı, Bakü petrol üretimini ele geçirmeyi, Kafkasya'daki bütün ham maddelere sahip olmayı ve Kafkasya'dan İran'a, Orta Asya'ya, Afganistan ve Hindistan'a giden yolu aşmayı hedeflemekteydi. Ancak bu bölgedeki Türk mukavemetini kıramayacağını farkına varan Almanya, Rusya ile Bakü konusunda gizliden gizliye görüşmelere başlamıştır. Almanya'nın bu politikası, bölgede Pan-Turanizm hareketini yürütmeye çalışan Enver Paşa tarafından ise ikiyüzlü⁵⁹³ olmakla suçlanmıştır.

Araplar arasında uyanmaya başlayan ve İtilaf Devletlerince de desteklenmekte olan milliyetçilik hareketleri ise özellikle savaş sırasında Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Suriye'de bazı ileri gelen şahsiyetleri idam ettirerek cezalandırması şeklindeki sert uygulaması ile büsbütün körüklenmiştir. Cemal Paşa tarafından 27 Mayıs 1916'da Şam'a bağlı Âliye kasabasında bir harp divanı kurularak oraya Suriye ve Lübnan'ın en büyük ailelerine mensup -ayandan Abdülhamid Zehravî gibi- kişilerin, İtilaf Devletleri ile iş birliğinde bulunduğu gerekçesi ile sevk ve muhakeme olunmaları ve bu aydın liderlerin mezkûr mahkeme kararı ile idam edilmeleri Türk-Arap münasebetleri bakımından büyük bir talihsizlik olmuştur. Şerif Hüseyin bunların cezalarının affı için büyük çaba harcamış, ayrıca kararların bir defa da Harbiye Nezâretince gözden geçirilmesi istenmişse de gerek Şerif Hüseyin'in isteği ve gerekse İstanbul'un talebi Cemal Paşa tarafından reddolunmuştur.⁵⁹⁴ Bu ret kararının da etkisiyle, Şerif Hüseyin ve oğulları, bu idamları müteakip Osmanlı Devleti'ne karşı açıkça isyan etmişlerdir. Savaş gibi gayet nazik bir devrede, askerî açıdan mutlak surette cezalandırılmaları gerekse bile böyle bir uygulamaya gitmek yanlışır demek belki doğru olmayabilir, ama en azından düşmanla savaş hâlinde bulunduğu nazarı dikkate alınarak sanırız, bu tür idam cezaları daha başka cezalara tahvil veya tehir edilebilirdi.

Yine Cemal Paşa tarafından tatbik sahasına konulan ve Araplar

593 A.g.c., s. 329, 333; I.andau, Pan-Türkizm in Turkey, s. 52, 329, 333.

594 Suriye ve Lübnan dağlarında Âliye'de kurulan harp divanı ve idamlar için bak: Karasapan, a.g.c., c. I, s. 135-136.

arasında hoşnutsuzluğa sebebiyet veren diğer önemli bir yanlış ise Suriye'de resmî dairelerde Türkçeye ağırlık verilmesi kararıdır.⁵⁹⁵ Bütün bu yanlışlara, Hicaz ve bütün Arabistan'da harbin sebep olduğu ve Türk Hükûmetinin çare bulamadığı, hububat ve erzak darlığı gibi sıkıntıları da ilave etmek gerekmektedir.

İttihad-ı İslam propagandasının başarıya ulaşamamasında, en az sebebiyet verdiği neticenin önemi kadar menfi tesiri olan diğer bir husus ise Mekke Şerifi Hüseyin hakkında önceden yapılan ikazlara karşı gerekli hassasiyetin gösterilmemiş olmasıdır. Zira Hicaz'da bulunan Vehib Bey, Şerif Hüseyin'in İngiliz taraftarlığından ve ikili oynadığından şüphe ederek Osmanlı Hükûmetini ve dolayısıyla da Dördüncü Ordu Kumandanı ve aynı zamanda Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'yı uyarmasına rağmen onun bu ikazına başlangıçta fazla bir ehemmiyet verilmemiştir.⁵⁹⁶ İsyân öncesi dikkate alınmayarak ihmal edilen bu ihbar ve ikaz yanında, isyana ortam hazırlayan ve hatta teşvik eden, kanaatimizce, diğer bir önemli hata da Şerif Hüseyin'in büyük oğlu Emir Faysal'ın, Cezayir kahramanı Abdülkadir'in oğlu Emir Said'i, Suriye'deki Mersinli Cemal Paşa'ya göndererek:

“Çocukluğumdan beri nimetiyle perverde olduğum Türkiye Müslümanlarının kanını dökmeyi asla arzu etmiyorum. Hicaz'ın istiklali uğrunda kan dökülmesine sebebiyet vermekten ise İttihad ve Terakki Hükûmetinin muvafakatiyle babama muhtariyet bahşedilmesine razıyım. Bu hususta imzalanacak sağlam bir mukaveleye taraftarım. Aksi takdirde harp sonunda İttihatçılar, idam sehpaları kurarak hepimizi asarlar!”⁵⁹⁷

şeklindeki mesajına gereken kıymetin verilmemiş olmasıdır.

Bu noktada işaret edilmesi gereken diğer bir husus ise gerek hedefi ve oluşum devresi ve gerekse neticesi göz önüne alındığında, sadece Mekke Şerifi Hüseyin bin Ali ve çöllerde göçebe hayatı yaşayan, talan ile geçinen ve son derece cahil ve gaddar kimselerden oluşan Bedevi Araplara münhasır kalan bu isyanı genel bir mana içeren bir Arap İsyanı olarak değil de Şerif Hüseyin veya Hicaz İsyanı olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Gerek Mekke, Taif ve Cidde gibi şehir

595 Pomiankowski, a.g.c., s. 203.

596 Kandemir, a.g.c., s. 115.

597 Tansu, a.g.c., s. 189.

ve kasabalardaki Arapların bu isyana iştirak etmemeleri ve Şerif Hüseyin'in de bunlardan asker oluşturma teşebbüsünde bulunamaması ve gerekse konumunu kuvvetlendirmek için İslamî dayanışmada bulunma bahanesi ile Müslümanlarını kendisinin açmış olduğu aynı yolu takip davetine ne Irak, Suriye, Lübnan, Yemen, Filistin ve ne de Araplarla meskûn bir başka yerde rağbet edilmemesi ve tam aksine isyanın husumetle karşılanması,⁵⁹⁸ bu hareketin umumiliğinden ziyade hususiliğini ortaya koymaktadır.

598 Kandemir, a.g.e., s. 39-40.

VI- ALMAN POLİTİKASI

Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihad-ı İslam hareketini gerçekleştirmeye çalıştığını gördüğümüz Almanya, savaş öncesinde İslam faktörünü mahallî ayaklanmaları bertaraf etmek için kullanmakla birlikte bu faktörün Afrika'da, Avrupa'ya karşı siyasi muhtevalı bir Afrika cihadına dönüşmesinden ayrıca kaygı da duymuştur.⁵⁹⁹ Bu sebeptendir ki ayaklanma ve isyan gibi, menfaatlerini tehlikeye düşüren olumsuzlukların ortadan kalkmasını müteakip İslam'ın siyasi üstünlüğünü zayıflatmaya çalışmıştır.⁶⁰⁰ Ayrıca nüfusunun büyük bir bölümünü Müslümanların oluşturduğu Hindistan ve Mısır'daki İngiliz, Kuzey Afrika'da Fransız idari metotları ve Orta Asya'daki Rusya'nın İslam siyaseti zaman zaman övgülerle karşılayan Almanya, kendi menfaati söz konusu olunca eleştiride bulunmaktan da kaçınmamıştı.⁶⁰¹ Savaş sırasında hazırlıksız olarak girişilen Cihad-ı Ekber ilan ve propagandasında ise onu başarıya ulaştıracak bir Türk-Alman birliği yoktu. Bu işte baskın çıkmak isteyen Almanya, mesela İran'da istedikleri gibi hareket etmekte, buradaki resmî temas ve münasebetlerinde, İran'ın harpten sonra siyasi, iktisadî, askerî bütünlüğü ve savaştan sonra devam edecek bir ittifak konusundaki isteklerine resmî bir kıymet kazandıracak mahiyette muvafakat cevabı vermemekteydi. Harbin başlamasından hemen sonra gerek gelecekteki Bağdat demir yolunu emniyet altına almak gerekse Rusları ve İngilizleri İran'dan atmak için kuvvetli bir İran-Alman ordusu teşkil edilmek istenmişti. Yine bir başka Alman Doğu Planı'na göre Türkiye-İran-Afganistan arasında bir ittifak oluşturulacak, Irak'tan başlayarak İran üzerinden Kabil'e giden yol üstündeki şehir ve kasabaların birbirlerine irtibatı sağlanacak, yine bu yollar vasıtasıyla Afganistan'a silah ve cephane sevkiyatında bulunulacak ve dolayısıyla da Hindistan'a rahatça taarruz edilmesi mümkün

599 Kürkçüoğlu, a.g.c., s. 148.

600 Mehmed Kenan, a.g.c., c. 2, s. 105-106.

601 Tunçay, a.g.c., s. 45.

olacaktı.⁶⁰² Bütün şarkta kendilerinin ön planda olması ve Osmanlı Devleti'nin ise ancak ikinci derecede kalması arzusuyla hareket eden Almanya, harp sonrası için yatırımlar yapmış ve buraları kendi tahakkümü altına almak arzusunu taşımıştır.

Almanya, cihadın ilan edilmesi ile her ne kadar zahirde Hindistan'a kadar uzanarak İngiltere İmparatorluğu'nu yıkmak, Fransa ve Rus idaresinde bulunan Müslümanları ayaklandırmak gibi müşterek bir maksadı gerçekleştirme uğrunda Osmanlı Devleti ile ittifak ve iş birliği etmiş gibi görünmüşse de asıl siyasi maksadı çok daha farklı bir durum arz etmiştir. Eğer savaştan muzaffer olarak çıkabilirse İngiltere ve Rusya'nın yerine Alman sömürgeleri vücuda getirmeyi planlamıştır. Bundan dolayıdır ki Almanlar, Rusya'nın zayıflatılması ve zengin Orta Asya servetlerine sahip olabilmesi hesabıyla Pan-Türk ve Pan-İslam propagandasını büyük bir gayretle sürdürmeye koyulmuşlardır.⁶⁰³ Alman genelkurmay başkanı; Kafkasya, İran, Afganistan ve Hindistan'da Pan-İslam siyaseti adı altında yapılan çalışmaların asıl gayesini dile getiren bir açıklamasında bu hususu: "Eğer harp arzu edilen şekilde sona ermiş olsaydı yüzlerce misli semere verecek tohumlar atılmıştı."⁶⁰⁴ diye ifade etmiştir.

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni hangi düşüncelerle savaşa sürüklemiş ve ona cihadı ilan ettirmiş olduğunu şu şekilde sıralamak mümkün olacaktır:

1- Kafkas cephesine yeni Rus kuvvetleri çekmek suretiyle Almanya ve Avusturya'nın doğu cephelerindeki yükünü hafifletmek. Ancak bu düşünce gerçekleşmemiş, hatta bunun tersi olmuştur.

2- Süveyş su yolunu kapatmak veya en azından o havalideki İngiliz kuvvetlerini hareketsiz kılmak. Bu da olmamıştır. Süveyş Kanalı ancak bir iki gün fiilen tehdit altında kalabilmiştir.⁶⁰⁵

3- Hilafette var olduğu sanılan manevî kuvvete dayanarak Pan-İslam propagandasında bulunmak, böylelikle İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki Müslüman halkı, yine Rusya'da yaşayan Türk ve Müslümanları ayaklandırmak, bu dinden olan askerlerin sadakatini sarsmak.⁶⁰⁶

602 Pomiankowski, a.g.e., s. 50.

603 S. M. Tevfik, "Müslümanlar Niçin Almanlarla İttifak Etti", Sebülreşad, c. 15, Sayı 380, Ay 11, Yıl 1334, s. 299; Landau, Pan-Türkizm in Turkey, s. 52.

604 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 261.

605 A.g.e., c. 3, s. 269-70.

606 Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 269-70; Sabis, a.g.e., c. 2, s. 23.

4- İngiltere, Fransa ve Rusya'nın siyasi müdahalelerinden kurtarılan Osmanlı Devleti'ni Alman vesayeti altına sokmak.⁶⁰⁷

5- Müttefikler tarafından hücumu uğrayan kendi müstemlekelerini korumak ve mümkünse müttefiklerin müstemlekelerini kendi ellerine geçirmek.⁶⁰⁸

Bütün bunlardan dolayıdır ki müttefiki olan devlet tarafından bile samimiyetle desteklenmemiş bulunan İttihad-ı İslam siyasetinin mevcut şartlar altında gerçekleşmemiş olmasını gayet tabîi olarak karşılamak gerekecektir.

607 Tunçay, a.g.e., s. 45.

608 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 62.

VII- İTİLAFA DEVLETLERİNİN KARŞI TEDBİRLERİ

İtilaf Devletlerinin Cihad-ı Ekber doğrultusundaki propaganda ve faaliyetlerine karşı almış olduğu idari ve ihtiyatî tedbirler hiç şüphesiz ki mezkûr davetinin gerçekleşmesine engel teşkil eden sebeplerin en önemlilerinden birini oluşturmuştur.

Türk-Alman propaganda heyetlerinin İslam beldelerine girmesini önlemek ve beraberlerinde taşıdıkları Cihad-ı Ekber beyanname ve fetvalarının dağıtımına imkân vermemek maksadıyla İtilaf Devletlerinin her biri kendi müstemlekelerinde askerî ve ihtiyatî tedbirler almışlardır. Bu sömürgeci devletler, sınırları dâhilinde bulunan Alman ve Avusturyalıları potansiyel tehlike sayarak ya sınır dışı etmişler veya bu kimseleri esir garnizonlarında murakabe altında tutmuşlar, yerli çığırkanları ise tarassut altına alarak isyan ve kargaşaya meyyal bölgelerde askerî tedbirlere başvurmuşlardır.⁶⁰⁹ Cihad-ı Ekber davetinin, sahip olduğu Müslüman nüfus ve askerler üzerinde meydana getireceği muhtemel tesirleri bertaraf etmek isteyen gerek İngiltere ve gerekse Rusya, daha hızlı davranarak, Türk-Alman ittifakına karşı süratli ve şiddetli bir taarruza geçmiş, kendi askerî kuvvet ve kudretlerini göstermek suretiyle Müslümanların şevk ve heyecanını, daha uyanmadan, bastırmaya çalışmışlardır.⁶¹⁰ İtilaf Devletleri, diğer taraftan İslam'ın itihata gücünü kırmak üzere Müslümanlar arasında milletlerin kendi geleceklerini kendilerinin tayin etmesi ve milletlerin haklarını elde etmeleri gibi birlik ve beraberliği bozucu telkinlerde bulunmuşlardır.⁶¹¹ Sömürgelerinde yaşayan milletler arasında milliyetçilik duygularının uyanmasından ciddi derecede endişe duyan İngiltere'nin, Jön Türkleri Yahudi ve mason, idarelerini ise Tanrı tanımaz olarak tanıtarak⁶¹²

609 Peters, a.g.c., s. 94; Larçer, a.g.c., c. 1, s. 51.

610 Sabis, a.g.c., c. 2, s. 57.

611 Toynbec-Kirkwood, a.g.c., s. 56.

612 Gökalp-Georgcon, a.g.c., s. 20.

şüpheler ve kuşkular uyandırmaya çalışmasının, gerek Cihad-ı Ekber'e katılım konusunda ve Şerif Hüseyin İsyanı'nın vuku bulmasında ve gerekse milliyetçi akımların neşv ü nema kesbetmesinde hiç şüphesiz büyük etkisi olmuştur.

Diğer taraftan Türk-Alman ittifakı bilinçli İttihad-ı İslam hareketine henüz yeni başlamışken, sömürge devletleri ise egemenlikleri altındaki Müslüman nüfusu asimile etmek üzere şuurlu ve sistemli eğitim politikalarını çok daha öncelerden başlatmışlardı. Oldukça uzun bir geçmişe dayanan gerek bu politikaları gerekse idareleri altındaki Müslümanlara dinî inançlarını yaşama serbestisi vermelerinin bir sonucu olarak Osmanlı halifesinin İstanbul'dan ilan ettiği Cihad-ı Ekber daveti maalesef Türk-Alman ittifakının umduğu, İtilaf Devletlerinin ise korktuğu derecede olmamış ve neticeyi doğurmamıştır. Müslümanların hissiyatında meydana gelen dalgalanmalar, emperyalist devletlerin manevî tesirleri, idari ve askerî tedbirleri, tazyik vasıtaları, siyasetlerini ahalinin ihtiyaçlarına uygun bir surette şekillendirmiş olmaları ve sair hususlar oldukça önemli roller oynamış, Türk-Alman propaganda heyetlerinin faaliyetlerine daima üstün gelmiştir. Bu nedenledir ki, vuku bulan küçük çaplı bazı hareketler bir tarafa bırakılacak olursa, hemen hemen hiçbir yerde savaşın seyrini değiştirecek veya emperyalist devletler için ciddi boyutlarda tehlike oluşturacak isyan ve ayaklanma meydana gelmemiştir.

VIII- DİNÎ FAKTÖR

Cihad-ı Ekber davetinin ve İttihad-ı İslam hareketinin başarısına engel olan sebeplerden biri ve muhtemelen en mühimi, İtilaf Devletlerinin dinî karakterli karşı faaliyetleri olmuştur. Harbin mukadderatını ellerine alanlar, zamanın ve asrın dinî vasitalardan faydalanmaya müsait olup olmadığını ciddi bir şekilde muhakemede bulunmadan, ilk hareket olarak cihat ilanını düşünmüşlerdir. Cihadın din yolunda Allah'ın bir emri olduğu şüphesiz olmakla beraber, yirminci asırda vuku bulacak bir savaşa dinî bir şekil vermenin ve Müslümanların böyle bir harbe iştirakinin beklenmesinin doğru olup olmayacağı ciddi bir müzakereye tabi tutulmamıştır. Bahis konusu olan hususu nazarı dikkate alan Talat Bey, bu sebeptedir ki, cihat ilanı fikrine şiddetle muhalefet etmiştir; fakat Enver Paşa, cihat ilan edilmesi fikrinde olanlara iltihak ederek hemen tatbikine geçilmesi konusunda ısrarda bulunmuştur.

Cihat fetvası alınmak üzere Bâb-ı Meşihat'a müracaat edildiği zaman ulemeden bazıları bu hareketi hoş karşılamayarak fetva verilmesine itiraz etmek istemişlerse de Enver Paşa'nın bu konudaki hassasiyetini öğrenince, bir kısmı korkusundan, diğer bir kısmı ise dalkavukluktan dolayı mutaassıp birer cihat taraftarı kesilmişlerdir.⁶¹³ Oysaki İslamiyet'te iki türlü cihat vardır: Allah yolunda yapılan savaşa Cihad-ı Sağır veya Cihad-ı Aşgar ve o yolda yapılan fikir mücadelesi ile propagandaya da Cihad-ı Kebir yahut Cihad-ı Ekber denilmiştir.

Tasavvufta Cihad-ı Ekber insanın nefsi emmaresine karşı giriştiği mücadelenin ismidir. Bu nedenle savaş sırasında ilan edilmiş olan cihat kullanılan isim bakımından da yanlış olmuştur.

Diğer taraftan cihat ibadetinin en önemli unsurlarından birisi bu ibadeti ifa etmeye mal ve beden bakımından kudretin lüzumudur. Bu şart mevcut olduğu takdirde cihadın farz-ı kifaye, yani bir kısım Müslümanların yerine getirmesi ile diğerlerinden bu görevin düşmesi

613 Şakir, a.g.c., s. 103 vd.

söz konusu olur. Diğer bir ifade ile mali ve bedeni kudreti bulunmayan kimselerle esaret altında yaşayanlara cihadın farzietinden söz etmek mümkün değildir. Bu açıdan bakılınca her türlü imkândan mahrum olan ve sömürge topraklarında esaret altında yaşayan Müslümanların ilan edilen cihattan sorumlu tutulmalarının İslami kaidelerle bağdaşmadığı gayet açık bir şekilde tezahür eder. Esasen böyle bir ortam içerisinde cihat ilan edilmekle İslamiyet'in en kuvvetli tehdit silahı bu suretle savaş terazisinin bomboş olan kefesine atılmış olmaktaydı. Hâlbuki terazinin diğer gözünde düşman orduları ve silahları hayli ağır basmaktaydı.

Ayrıca cihat, sırf rızasını kazanmak ve dinini yaymak için, Allah yolunda yapılırsa cihat olurken, bunun tam aksine manasız bir şekilde hiç yoktan harbe girilmiş ve bir noktada Almanların gönlü hoş olsun diye cihat ilan edilmiştir. Bu tür kararların dinî manadaki cihadla hiçbir alakası bulunmadığı gibi, bu kararlar neticesi yıllardır hissen ve ruhen Osmanlı Devleti'nden ayrı bulunan ve hatta fiilen ayrılarak kendi kendilerine bir hükûmet kurmak emelinde olan Arapların ilan olunan cihat bayrağı altında toplanmalarını ummak gerçekleri görmezlikten gelmek demektir. Ayrıca cihadın ilan edildiği dönemde Hindistan, Mısır, Bingazi, Trablusgarp, Fas, Senegal ve özellikle Orta Asya'da yaşayan Müslümanlar o kadar sıkı bir nizam altında bulunmaktaydılar ki, bunların bağlı buldukları devlete isyan etmeleri adeta imkânsızdı.

Türk-Alman ittifakının mezkûr tutumuna mukabil İtilaf Devletleri, idareleri altında bulunan Müslümanlara dinî inanç ve hayatları konusunda büyük bir serbestiyet tanımışlar, İslam dinini iyiden iyiye inceleyerek bütün yönleriyle kavramış bulunmaktaydılar. Onların bu yöndeki faaliyetlerini yeni ve eski olmak üzere iki noktadan ele almak mümkündür.

İtilaf Devletleri, Türk-Alman ittifakının İttihad-ı İslam propagandasına bir mukabele olmak üzere kendi tezlerinin doğruluğuna inandırma noktasında, Müslüman hükümdarları, tarikat şeyhlerini ve aylıklı ulemayı kullanmaya ve bu vesile ile Müslüman tebaasını halifenin davetine icabette bulunmaktan alıkoymaya çalışmışlar,⁶¹⁴ Müslümanlar üzerindeki hâkimiyetlerinin meşru olduğuna dair fetvalar elde etmişlerdir.⁶¹⁵

614 Peters, a.g.c., s. 94; Landu, a.g.c., s. 101-102; Bayur, Türk İnkılab Tarihi, c. 3, s. 326-27.

615 Birinci Türk Tarih Kongresi Konfransları, İstanbul 1932, s. 526.

Sömürgeci güçlerin egemenliği altında bulunan ülke ve beldelerdeki halkın siyasi ve dinî lideri konumundaki kimseler de mevcut idarenin baskısından kurtulmak veya kendilerine sağlanan maddi menfaatleri kaybetmemek ve buldukları makamdan mahrum kalmamak için mevcut idarelerle alenî veya gizli olarak iş birliğine girmişler Kur'an'ın bazı ayetlerini İtilaf Devletleri egemenliği lehine yorumlamakta tereddüt göstermemişlerdir. Mesela Bakara Suresi'nin "Yeryüzünde fesat çıkarmayın." ve "Fitne çıkarmak adam öldürmekten daha kötüdür." manalarına gelen on birinci ve yüz doksan birinci ayetleriyle Nisâ Suresi elli dokuzuncu ayette geçen: "Allah'a, Peygamberine ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin." ayeti ile Kehf Suresi'nin otuz dokuzuncu ayetinin sonunda yer alan ve aynı manada Peygamber'in de bir hadisi bulunan: "Hiçbir hareket, kuvvet ve kudret yoktur ki Allah'ın emri ve dileğiyle olmasın." ifadeleri bu yolda kullanılan ayet ve hadislerden bazılarını oluşturmuştur.⁶¹⁶

Bu ve benzeri ayet ve hadisler, İtilaf Devletlerine sadakatle bağlı bulunan mezkûr kimseler tarafından çarpıtılarak tefsir edilmiş, sömürgeci devletlerin ancak Allah'ın emir ve isteği ile İslam ülkelerini fethettiği ve oralara egemen bulunduğu, dolayısıyla bu devletlere karşı gelmenin Allah'a karşı gelmek demek olduğu şeklinde yorumlamalara, ayrıca mevcut rejimlere karşı isyan ve ayaklanmalara kalkışmanın Allah'ın kitabınca yasaklanmış olduğu ifadesinde bulunmaya itmiştir. Bu tür yorumlar ve açıklamalar ise sıradan bir dinî bilgiye sahip olan halkın, kendilerini dinin gerçek temsilcisi olarak gören kişilerin söylediklerini mutlak hakikatler olarak benimsesine yol açmıştır. Dolayısıyla halk içinde bulunduğu durumu kesin surette kabullenmeye ve halifenin çağırısına icabet etmemeye sevk edilmiştir.

İtilaf Devletlerinin egemenlikleri altındaki Müslüman toplulukları teskin etmek ve isyana kalkışmalarını önlemek maksadıyla tatbikata konulmuş olan dinî karakterli tedbirlerinin başlangıç tarihini İslam ülkelerinin istila altına alındığı ilk tarihlere kadar götürmek mümkündür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hindistan'daki hâkimiyetlerine karşı duyulan rahatsızlığın bir tezahürü olarak ortaya çıkmış bulunan 1857 ayaklanmasının bastırılmasında İngilizler, Âlim Hamdi Efendi'yi Hindistan'a davet etmişler ve onun buradaki Müslümanları sulh ve sükuna çağırmasını sağlamışlardır.⁶¹⁷ İngilizler ayrıca Hindistan ulemasından

616 Bayur, a.g.e., c. 3, s. 325-27.

617 Larşer, a.g.e., c. 3, s. 21.

almış oldukları fetvaları hem teyit etmek ve hem de Hindistan Müslümanları üzerindeki inandırıcılığını artırmak maksadıyla Mekke müftülerinin görüşlerine başvurmuşlardır. Mekke müftüleri ise onların bu talebine mevcut durumu ile İngiliz idaresindeki Hindistan'ın Dâru'l-İslam (İslam beldesi) olduğunu beyan eden fetvalarla cevap vermişler, İngiliz idaresine karşı cihadın meşru olup olmadığından bahsetmemişlerdir.⁶¹⁸ Ayrıca 1857 İsyanı'nda Hint Müslümanlarına bir ferman göndererek İngilizlere itaatte bulunmalarının tavsiye edildiği belirtilmektedir.⁶¹⁹

Öte yandan 1870'li yıllarda Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetine karşı direnmenin meşru olmadığına ve dinin böyle bir emri bulunmadığına dair birçok fetva çıkmış ve bu konuda bir hayli makale yazılmış ve yayımlanmıştır. Bu fetva ve makaleler arasında en çok dikkat çeken ve ehemmiyet arz edenlerini Kuzey Hindistan ulemasının, The Muhammedan Literary Society of Calcutta ve meşhur reformist Seyyid Ahmed Han'a ait olanlar oluşturmuştur. Kuzey Hindistan Uleması:

“Hindistan'da yaşayan Müslümanlar Hristiyanlar tarafından korunmaktadır. Emniyetin olduğu bir ülkede cihat ise söz konusu değildir. Müslümanlar ve kâfirler arasında emniyet ve hürriyetin olmaması cihadın yapılabilmesi için temel bir unsurdur. Hindistan'da ise böyle bir durum mevcut değildir. Diğer taraftan Hindistan'da cihadın yapılabilmesi için düşmana karşı muzaferiyet elde edebilme ihtimalinin ağırlıkta olması gerekmektedir. Böyle bir zannı galip bulunmuyorsa cihada kalkışmak caiz değildir.” görüşünü ileri sürerek İngilizlere karşı cihadda bulunmasını uygun görmemişlerdir.

Sözcülüğünü Mevlevi Keramet Ali'nin yaptığı The Muhammedan Literary Society of Calcutta adlı cemiyet ise Hindistan'ın Dâru'l-İslam olduğunu ilan etmiş ve sömürgeci kuvvetlere karşı cihada kalkışılmasına müsaade etmemiştir. Seyyid Ahmed Han ise yeni bir yorumda bulunarak cihada başvurmanın sadece pozitif bir baskı veya Müslümanların inançlarını yaşamaktan men olunmaları, İslam'ın temel esaslarından bazılarının tahribi durumunda mümkün olabileceğini, oysaki İngilizler tarafından her türlü dinî serbestiyetin garanti edildiğini, bu şartlar altında kendilerine karşı cihadı meşru kılacak bir durumun bulunmadığını

618 Peters, a.g.c., s. 52.

619 Türkönc, a.g.c., s. 189.

belirtmiştir.⁶²⁰ Yine 1871 yılında Müslümanların kıyamda bulunmasından endişeye kapılan İngiltere, Mekke'deki Hanefi ve Maliki müftülerden Hindistan'ın Dâru'l-İslam olduğuna dair fetva almıştır.⁶²¹

Bütün bunlardan dolayıdır ki ulemanın bu ve benzeri şekildeki tutumunun iki ülke arasındaki coğrafi uzaklığın ve Hindistan'daki idari yapının Cihad-ı Ekber davetinin sonuçsuz kalmasında büyük tesiri olmuştur. Ayrıca Timur soyundan gelerek Hindistan'da kendilerini haliife, başkentleri Delhi'yi ise resmî açıdan Dâru'l-Hilafe olarak adlandıran Türk padişahlarının bu olumsuz tesirdeki paylarını da unutmamak gerekir.

İngiliz ve Fransızlar dinî karakterli karşı propaganda faaliyetine, Hindistan'a ilaveten, Kuzey Afrika'daki sömürgelerinde de başvurmuşlardır. Yine Mekke'de bulunan dört mezhep müftüsünden Cezayir'in, Fransız egemenliğinde kalan kısımlarının, Dâru'l-İslam olduğuna dair oldukça uzun fetvalar almışlardır.⁶²² Temin edilen bu fetvalarla bir taraftan Cezayir üzerindeki Fransız hâkimiyeti sağlamlaştırılmış, diğer taraftan ise egemenlik alanlarını Büyük Sahra'ya kadar genişletme imkânına kavuşmuşlardır.

Siyasi ve askerî açıdan destekleri kazanılmaya çalışılan İslam ülkeleri ile İstanbul arasındaki coğrafi uzaklığın oldukça büyük bir mesafe arz etmesi, haberleşme imkanının ise bu genişlik içerisinde son derece kısıtlı ve hatta bulunmaması İttihad-ı İslam propagandasındaki bir diğer olumsuz unsur teşkil etmiştir. Daha önemlisi Hindistan ve Kuzey Afrika gibi yerlerde bulunan Müslümanların Osmanlı payitahtından uzaklıkları yanında uzun bir zamandan beri İtilaf Devletlerinin egemenliği altında yaşamaya alışmış bulunmaları ve bu süre içerisinde hem kendi idareci, ulema ve liderlerinin ve hem de kalben bağlı buldukları Mekke-Medine müftülerinin fetvalarına muhatap, Osmanlı Devleti'nin sömürge devletleri lehindeki siyasetlerine şahit olmaları onları bu devletlerin otoritelerine daha fazla bağımlı kılmıştır. Hatta ram olmanın dinen hiçbir mesuliyeti gerektirmediği inancı kafalarında ve gönüllerinde hâkimiyet kazanıp yerleşmiştir. Böyle bir ülke veya belde halkından, en samimi ve mütedeyyin birer Müslüman dahi olsalar, günün birinde kalkıp yıllardır meşru idare olarak bilip tanıdıkları ve tanıtıldıkları İngiliz ve Fransız egemenliğine karşı kıyamda bulunmalarını

620 Peters, a.g.e., s. 50-51.

621 Birinci Türk Tarih Kongresi Konfransları, s. 526; Bayur, a.g.e., c. 3, s. 328.

622 A.g.e., c. 3, s. 328.

istemek, evvela bu isteğin tutarsızlığını ortaya koymuş ve sonra da bu insanların o güne kadar yazılan ve söylenenlere mi, yoksa o anki mevcut iddia ve davete mi icabet etmeleri gerektiği noktasında kendilerini şaşkınlık, tereddüt ve çaresizliğe sevk etmiştir. Bu haleti ruhiye içerisinde bulunan bir toplumun, tutarsız politikalar yüzünden, Cihad-ı Ekber daveti karşısında içine düştüğü kararsızlık ve kayıtsızlığı herhâlde makul karşılamak ve kendilerini mazur görmek gerekecektir.

IX- OSMANLI HİLAFETİNİN ETKİNLİĞİ

Birinci Dünya Savaşı sırasında sürdürülen Pan-İslam veya İttihad-ı İslam propagandasının tesirli olmayışının belki de en önemli sebeplerinden bir diğeri ise Osmanlı hilafetinin dünya Müslümanları tarafından görmüş olduğu itibar derecesidir.

Başarısızlığın sebeplerinin daha iyi anlaşılabilmesi ve bu başarısızlıkta Osmanlı hilafetinin tasvip durumunun konu üzerindeki mevcut etkisinin ne nispette olduğunun ortaya çıkması bakımından bu hususa kısaca göz atmak, sanırız, faydalı olacaktır.

Sultan II. Abdülhamid, İslam kardeşliğini ve dinî nedenleri beyanla, kendi hilafetinin meşruiyetini Türk, Afgan ve Rusya Türkistan'ı halkları arasında kabul ettirmişti. Fakat Afrika ve Malaya'da yaşayan Müslümanlar onun bu talebine fazla bir itibarda bulunmamışlardı.⁶²³ Osmanlı Hilafeti kendi tebaası olan bir kısım Araplar arasında ise halifenin Kureyş'ten olması gerektiği ifade olunduğundan, fazla itibar görmemiştir. Kabileler arasındaki çekişme ve mücadelelerin zorunlu kılması müstesna sayılırsa, bir kısım Araplar Osmanlı Hilafeti'ne fazla bir bağlılıkta bulunmamışlar ve hatta Osmanlı hilafetini kendilerinden gasp edilmiş bir kurum olarak değerlendirmişlerdir. Mesela Mısır hidivi, özerklik çabalarına meşruiyet kazandırabilmek için Osmanlı hilafetine karşı çıkmış ve kendi hilafet davasını her fırsatta gündeme getirmeye çalışmıştır. Bu düşüncenin bir neticesi olarak, özellikle İngiliz siyasi emellerinin de işe karışmasıyla, muhalif gruplar Osmanlı Devleti'nin zaaf içinde bulunduğu her dönemde isyan etmişlerdir. Diğer bir ifade ile halife olarak sınırlı bir dinî nüfuza sahip olan Osmanlı padişahının bu nüfuzu daha çok kendi sınırları dâhilindeki Müslümanlar için sınırlı olarak söz konusuydu. Sınırları dışında kalan bir kısım Müslümanlar üzerindeki tesiri ise oldukça zayıftı ve hatta hiç tanınmadığı yerler bile vardı.

623 Macmunn, a.g.c., s. 284.

Peygamber soyundan gelen ve Osmanlı Devleti ile direk ilişkilerde bulunmaktan kaçınan Fas sultanları ise öteden beri kendilerini tek meşru halife saymışlardı. Fas'ta cuma hutbeleri Fas sultanı adına okunurken Cezayir'de, Arabistan'da ve Afganistan'da ise eski ve yeni emirler adına; İran'da Hazreti Ali soyundan gelenler adına okunmaktaydı. Hazreti Ali'yi kendilerine imam olarak seçen ve diğer halifeleri gaspçı olarak ilan eden Şia'nın meşruiyetini bile kabul etmedikleri Osmanlı halifesinin cihat davetine katılımı gayet tabii olarak menfi olmuştu.

Mezhepler arasındaki farklılığın olumsuz tesiri sadece İran'daki Şiilere münhasır kalmamış, Hindistan'a kadar uzanmıştır. Bundan dolayıdır ki Hindistan'da geniş bir kitlenin lideri olan Ağa Han'ın Osmanlı halifesinin cihat davetini, ilan edilen savaşın... "bir din savaşı değil Alman güdümlü bir savaştır." şeklindeki tanımlamasının sebebini, onun sadece İngilizlere bağlılığında değil, aynı zamanda Osmanlı halifeleri'nin meşruiyetini tanımayan İmamiye fırkasının dinî lideri olmasında da aramak gerekecektir.

Bazı İslam ülkelerindeki Müslüman topluluklara ilaveten İslamî yönetimin kuvvet ve kudret kazandığı dönemlerde Asya'nın Uzak Doğu ve Orta Afrika ile daha başka yerlerde İslam'ın herhangi bir gerçek veya itibarî siyasi merkeziyle hiçbir temasta bulunma imkânı elde edememiş olan yeni Müslüman egemenlik alanları hilafet konusundan bile haberdar olamamışlardı. Osmanlı hilafetinin meşruiyeti Hindistan ve Maveraünnehir halkları arasında ise değişik boyutlarda kabul görmüştür. Hindistan Müslümanlarının ilgisi on dokuzuncu asır gibi daha sonraki tarihlerde ortaya çıkmıştır. Ancak bu bağlılık İngiliz hâkimiyetine duyulan bağlılığa paralel bir şekilde yürütülmüştür. On sekizinci asır müceddidi Şah Veliyyullah (1703-1762) halifenin Kureyş kabilesinden olması gerektiğini beyanla Osmanlı hilafetini benimsememiş ve bu yöndeki tutumu ile Hint Müslümanları üzerinde derin tesirlerde bulunmuştur. Bu ve benzeri olumsuzluklardan dolayı Hindistan'da ilk hutbe on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Osmanlı padişahı Abdülaziz adına okunmuştur. Aslında Hint Müslümanlarının, kısmen de olmuş olsa, Osmanlı Hilafeti'ne olan bu sempatilerinin sebebini sadece dinî bir vecibe olan halifeye biat etme noktasında değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bu tarihlerde tek bağımsız İslam gücü olması ve Hindistan Müslümanlarının Hindular karşısındaki üstün durumlarını kaybetmiş olmaları gibi devrin siyasi şartları içerisinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Doğudaki Türk kavimlerinin Türk hilafetine karşı

olan teveccühleri ise daha gerilere uzanmaktadır. Hazar'ın doğusunda yaşayan Sünnî Müslümanların ve küçük devletçiklerin Osmanlı Devleti'ne karşı gösterdikleri teveccüh ve siyasi bağlılığın sebebini:

1) Orta Asya Hanlarının bıkkınlık derecesine varan kendi aralarındaki sürekli çatışma ve iç çekişmeler içerisinde bulunmaları;

2) Zaman zaman Orta Asya ve Afganistan'ı tehdit eden Şii İran Devleti'nin askerî ve siyasi tehditlerine bağlamak mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin batıda İran'a büyük darbeler indirerek kendilerini bu tehlikeden emin kılması, Orta Asya Müslümanlarının kendisine karşı sempati duymasına yol açmıştır, Orta Asyalı Hanların Osmanlı hilafetini benimsemeleri ancak Rus yayılmasının buralarda söz konusu olması ile aynı tarihlere rastlar.

Osmanlı hilafetine Anadolu'nun doğusunda yaşayan Osmanlı vatandaşları ise fazla bir itibarda bulunmamıştır. Bundan dolayıdır ki kendilerinin Şâfi mezhebinden olmaları beyan edilerek halifeye itaatlerinin zaruri olduğu dile getirilmiş, hatta "halifeye isyan edenlerin nikâhının bozulacağı" sözü ortalıkta dolaşmaya başlamıştır.⁶²⁴

624 Türkönc, a.g.e.,s. 187, 189.

X- CİHADDA KATILIM

Gerek İslam ülkelerinde ve gerekse diğer beldelerde yaşayan Müslümanların sömürgeci devletlerle iş birliği içerisinde girmeleri, düşman saflarında yer alarak onlarla birlikte aynı cephede kendi dinlerinin bağlılarına karşı savaşmış olmaları İttihad-ı İslam hareketini olumsuz kılan nedenlerden bir diğerini oluşturmuştur.

Dünyadaki Müslüman nüfusun ancak cüz'î bir kısmı tarafından itibar gören Berlin güdümlü Cihad-ı Ekber daveti veya İttihad-ı İslam hareketi, Türk-Alman ittifakının propaganda, toplantı, vaazlar, hitabeler ve neşriyat gibi bütün gayretlerine rağmen, sınırlı bir tesir oluşturmaktan ileriye gidememiştir. Her ne kadar savaşın ilk dönemlerinde halifenin cihat daveti din adamları, tarikat şeyhleri, kabile şefleri, Mevlevi Sufî gönüllüleri, Kürtler, Çerkezler, Lazlar, Dürzîler, Bedeviler, Aşağı Irak ve Orta Arabistan'da Yemen Arapları, Raşidîler, Libya'da Senûsîler, Sudan'da Mehdi taraftarları vesair kimseler tarafından Osmanlı ordularına efrat vermelerini sağlamıştır. Buna rağmen cihat daveti, Hindistan Müslümanlarının sakin kalmalarını, İngilizlere karşı şüphe uyandıracak her türlü davranıştan kaçınarak temkinli davranmalarını ve binlerce Hintli Müslüman'ın Hindistan ordusuna gönüllü olarak yazılmalarını yahut Şerif Hüseyin önderliğindeki Hicaz Araplarının isyanda bulunmalarını önleyememiştir. Savaşın ilerleyen yıllarında çıkarılan cihat fetvaları ve beyannameleri, İtilaf Devletlerinin karşı tedbirlerinin de bir sonucu olarak, tesirini yitirmeye başlamıştır. Fetvalar Müslüman ahalinin sömürgeci devletlerle iş birliğinde bulunmasına, Müslüman askerlerin düşman saflarında savaşmasına engel olamamıştır. Müslüman neferlerden oluşan kuvvetler İngiliz ve Fransızlarla birlikte sadece Almanlara karşı savaşmakla kalmamışlar, aynı zamanda Filistin, Suriye ve Irak cephelerinde aynı dine mensup bulunduğu Osmanlı kuvvetlerine karşı da silahlanmışlardır. Hindistan, Mısır, Tunus ve Cezayir ve hatta Orta Asya'nın çok daha uzak kısımlarındaki Müslümanlar emperyalist devletler aleyhine faaliyette bulunmak,

isyan ve ihtilaller yerine sadakatlerini izhar etmişler, bunu ispat için de her an canlarını fedaya hazır olduklarını belirtmişlerdir. Bundan dolayıdır ki savaşın getirdiği maddi ve manevi yük yine din ve vatan uğrunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen Anadolu insanının sırtına yüklenmiştir.

İngiliz, Fransız ve Rus safında yer alan Müslüman askerlerden –Mekke'deki takriben yedi yüz kadar Hindistanlı Osmanlı kuvvetlerine iltihak etmesi, Kuzeybatı sınır eyaletlerinde de bu türden bazı hareketlere tesadüf edilmesi gibi—⁶²⁵ ancak istisna kabilinden firarlar olmuş, hiçbir surette geniş çaplı ilticalar veya ayrılımlar vuku bulmamıştır. Örneğin Zossen'deki Alman esir kamplarında tutulan Cezayirli ve Tunuslu esir Müslüman askerlere cihadın öneminden, hilafetin ehemmiyetinden söz edildiğinde:

“...Bugün bir Müslüman Devletler Birliği ve onun başında İmamü'l-Müslimin idaresi veya ümmet rejimi yoktur.”

diyerek konuya ne ilgi duymuşlar ve ne de aldırış etmişlerdir.⁶²⁶

Sömürge devletlerin egemenliği altında yaşayan Müslümanların, geri kalmış veya yarı bağımsız ülkelerde yaşayan diğer dindaşlarına nispetle, ekonomik açıdan daha müreffeh ve sosyal açıdan daha avantajlı durumda olmaları, idari kademelere kolaylıkla yükselebilmeleri ve en önemlisi dinî vecibelerini rahatlıkla ifa edebilmeleri cihada katılımı engelleyen bir diğer önemli etken olmuştur. Esasen İslam âlemi 1880–1908 yılları arasında devletlerarasındaki politikanın bir gereği olarak Pan-İslam siyasetine ilgi göstermiştir. Çünkü bu dönemde Müslümanlar kendilerini tehlikede hissetmiş ve dinin kendilerini ittihat ve dayanışmaya götüreceğine inanmışlardır. Bu sebeptendir ki Pan-İslamizm, milliyetçilik hareketlerine paralel bir rol oynayarak, çeşitli etnik ve menfaat gruplarını, muhafazakar, reformist ve benzeri değişik fikir temsilcilerini bir şemsiye gibi altında toplamıştır. Bu dinî ve siyasi hareket, Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirilip İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iş başına gelmesiyle siyasi gücünü ve potansiyel tehlike olma özelliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Zira bu dönemde Pan-İslam hareketi, her ne kadar on dokuzuncu asrın son çeyreğinde hızla genişleyen Avrupa devletlerinin yayılımcı politikalarına bir reaksiyon olmak üzere, bazı münevverler tarafından, Pan-İslam siyasetinin caydırıcılığının

625 Özcan, a.g.c., s. 256.

626 Sabis, a.g.c., c. 2, s. 57; Bayur, a.g.c., c. 3, s. 330-331.

mevcudiyetinden ve Batılı devletler üzerindeki tesirlerinden abartılarak bahsedilmişse de hakikatte ise toplulukları harekete geçirecek organizasyondan mahrum bulunmuşlardır.

Müslüman halkın halifenin ilan etmiş olduğu Cihad-ı Ekber davetine itibar etmeyişinin sebebi sadece manevi unsurlardan kaynaklanmamaktaydı. İdareleri altında yaşadıkları rejime karşı mukavemet edebilecekleri silah, teçhizat, organize ve para gibi maddi unsurların yokluğu veya yetersizliği adeta kendilerine hareketsiz kalmaya mecbur etmişti. Böyle olmakla birlikte aslında cihada iştirak etme ve cihat sancağı altında toplanma, Türk-Alman ittifakının başarısına bağlı kalmıştır, denebilir. Eğer Türk-Alman kuvvetleri savaşın seyrini kendi ellerinde tutabilse, İran ve Afganistan hükümdarlarının tereddütleri giderilebilse, Şerif Hüseyin'in emellerine imkân verilmeyerek Türk ordusu muzafferane bir şekilde Tiflis, Kahire ve Tahran'a girmiş olabilseydi izlenen siyaset başarılı olabilirdi. Müttefikler İstanbul'u tehdit etmemiş veya Bağdat'ı ele geçirmemiş bulunsalardı o zaman Pan-İslamizm kapsamlı olarak askerî ve siyasi tesirlerde bulunabilir, beklenen katılım gerçekleşebilir, ümit edilen isyan ve ihtilaller vuku bulabilirdi.

Dünyada siyasi açıdan mühim bir nüfuz kazanmanın vasıtasını halifenin Cihad-ı Ekber ilan etmesi fikrinde gören ve Alman damgalı bu fikri ürüne memnunane bir şekilde iltihak eden Jön Türkler, çıkarılacak böyle bir davetle bütün dünya Müslümanlarının her yerde isyan ve ayaklanmalara kalkışacağını, Hindistan, Afganistan, Türkistan ve Kuzey Afrika'da İngiliz, Fransız ve Rusya aleyhinde harekete geçerek topyekûn bir ordu hâline geleceğini ümit etmişlerdi. Bu Alman patentli plan tahakkuk etmemiş, genel olarak İslam âlemindeki maddi ve manevî nüfuz üzerine kurulan bütün ümitler tamamıyla denecek ölçüde boş çıkmış, milliyetçilik akımları ve menfaat düşüncesi hilafet ve cihat kavramlarına üstün gelmiş, dinî duygu ve düşünce Osmanlı sınırları içerisindeki Müslümanların bile devlete bağlılığını sağlayamamıştır. Cihat ilanının, değil bizim hudutlarımız dışındaki Müslümanlar üzerinde, bizimle birlikte yaşayan diğer Müslüman milletler üzerinde bile ne derece tesir yapacağını şüpheli olduğu bir durumda, Almanya, Avusturya-Macaristan gibi Müslüman olmayan devletler ve milletlerle birleşilerek savaşa girmek gerçekten saflık olmuştur.

Aslında Sancak-ı Şerif çıkarılır Cihad-ı Ekber ilan edilirse bütün dünyada Müslümanlar küffara karşı ayağa kalkar, dünya birbirine girer

şeklindeki, kaldıkça potansiyel olarak güç kazanan bu muazzam tehdit silahı, gereksiz düşünce, gereksiz ve zamansız bir şekilde cihat fetva ve beyannamelerinin ilan ile yok edilmiş ve işe yaramaz bir hale getirilmiştir. Savaşa girer girmez ilk işimiz sesimizin varacağı diyarlara kadar cihat fetvaları ilan etmek olmuşsa da ne Jön Türklerin ve Almanların İttihad-ı İslam ümitleri tahakkuk etmiş ne de sömürgelerde yaşayan Müslümanlar isyanda bulunarak İslam sancağı altına toplanmıştır. Savaşın seyri İtilaf Devletleri lehine gelişme gösterdikçe Arap dünyasındaki milliyetçilik akımları ve Osmanlı yönetiminden ayrılma temayül ve taraftarları da o nispette artmış ve hız kazanmıştır. Dolayısıyla da 1914 Ekiminde şeyhülislam tarafından halife adına ilan edilen Cihad-ı Ekber daveti, Türkiye'nin askerî mağlubiyetlere maruz kalmasından dolayı, büyük bir fiyasko ile neticelenmiştir. Bu duruma rağmen Alman ajanları ve propaganda heyetleri İttihad-ı İslam'ı tahakkuk ettirme uğrunda harbin son günlerine kadar çalışmalarına ısrarla devam etmişlerdir.

Osmanlı halifesi'nin ilan edeceği sade bir davetle genel bir kıyam meydana getirmek tarzındaki İttihad-ı İslam düşüncesi bir hayal olmakla birlikte, bu ilanın Müslümanlar arasında meydana getirmiş olduğu tahrikât, muharip ve hatta tarafsız devletlerin bile nazarı dikkatlerini celp etmekten geri kalmamıştır.

Büyük gayret ve emeklerle sürdürülmüş olan bu hareket ve davetin rağbet görmeyişi ve Osmanlı halifesinin dünya Müslümanları üzerindeki manevî nüfuzunun tesirsizliğinin ortaya çıkması Jön Türkleri büyük bir hayal kırıklığına uğrattırken, halifenin sömürgelerinde bulunan Müslümanlar üzerindeki manevî otoritesinden sürekli rahatsızlık duyan sömürgeci devletleri ise büyük bir kâbustan kurtararak rahata kavuşturmuştur.

Neticede Cihad-ı Ekber ve İttihad-ı İslam meşalesinin hiçbir ümit bırakmayacak şekilde sönmesiyle Osmanlı Devleti teslim olmuş; Afganistan Emiri Habibullah tamamıyla İngiliz-Hint himayesine girmiş; İran, İngilizler tarafından işgal edilmiş ve İngiliz kontrolüne dâhil olmuş; Türkler ve Araplar arasında büyük bir ayrılık baş göstermiş; kutusal beldeler ve Araplar üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti sona ermiş ve Hicaz, İngiliz vesayeti altında, bir krallığa dönüşmüştür.

Sultan II. Abdülhamid'in sadece potansiyel bir güce sahip olduğuna inandığı, uygulamaya konması hâlinde ümit edilen neticeyi sağlama-yacağı fikrine kâni bulunduğu,⁶²⁷ Sultan Vahdeddin'in ise ne gaye ile sürdürüldüğünün belli olmadığını belirttiği⁶²⁸ bu savaşta, "teokratik bir egemenlik biçiminin cephaneliğinden alınan Cihad-ı Ekber silahının, bugünkü laik ve demokratik denetim kuramına uyma süreci içinde bulunan bir devlette ne işe yarayabileceği"⁶²⁹ üzerinde pek düşünülmeden "nihaî zafere kadar" teranesiyle 1914'te başlatılan cihat, para, silah ve cephanenin kabilelerin tutumuna yön vermede dinden daha etkili olması üzerine, 1918 yazında "şerefli bir sulh" aramak şekline dönüşmüş, cereyan eden bu savaşa iştirak dolayısıyla elde edilen sonuç ise Arap vilayetleri ve Mısır üzerindeki Osmanlı hâkimiyetin sona ermesi olmuştur.

627 Ayşec Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid. Hatıralarım, İstanbul 1986, s. 231.

628 EO: 868/123.

629 Tünçay, a.g.c., s. 19.

XI- SAVAŞ SONRASI BAŞLATILAN BAĞIMSIZLIK MÜCADELELERİ VE CİHAD

Büyük bir başarısızlıkla sona eren Pan-İslam hareketinin ardından İtilaf Devletlerinin daha da genişleyen ve kuvvet kazanan sömürge alanları içerisinde kalan İslam ülkelerinin bu siyasi durumu fazla sürmemiş, savaşın sona ermesini müteakip Emanullah Han'ın cülusundan sonra (20 Şubat 1919) Afganistan İngiltere'ye harp ilan etmiş; İran, Asya'da genişlemekte olan Bolşevik hareketini fırsat bilerek İngiliz himayesinden kurtulma çabasına girmiş; Libyalı Senûşiler, Trablusgarp'ta İtalyan askerî varlığına ve siyasi çalışmasına mukavemete koyulmuş; Mısır'da Vefd Partisi İngilizler aleyhine tahriklerde bulunmaya başlamış; Necit ve Yemen'de bağımsızlık mücadeleleri hız kazanmış; 1920'de Irak'ta ihtilal vuku bulurken, yine aynı tarihte Müslümanlar Pencap İsyanına iştirak etmiş, Filipin'de ve hemen her yerde istiklal mücadeleleri başlamıştır. Bu mücadeleler sırasında dinî duyguların ve İslam'ın cihat prensibi yine önemli bir role sahip olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında şeyhülislamın ilan ettiği Cihad-ı Ekber daveti her ne kadar Kırım, Kazan, Türkistan, Hive, Buhara, Hindistan, Çin, Afganistan, İran, Afrika ve diğer ülkeler Müslümanları arasında beklenen icabeti görmemişse de savaş sonrası Müslüman halkaların ülkelerini emperyalist devletlerin işgalinden ve içinde buldukları siyasi bunalımdan kurtarmak yolunda ulaştığı şüura ve almış oldukları karara ve aralarında İttihad-ı İslam duygusunun uyanmasına veya en azından kuvvet kazanmasına ve iş birliğinde bulunma düşüncelerin gelişmesine katkıda bulunduğu söylenebilir.

Türk Millî Mücadele hareketinin sürdüğü tarihlerde gerek, Yunanlılara karşı cihat ilan etmekle görevlendirdiği temsilcisini Anadolu'ya gönderen, Sultan Vahdeddin⁶³⁰ ve gerekse 9 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal tarafından imzalanarak İslam dünyasına hitap eden bir

630 EO: 371/6528. 10102.

broşürde Millî Mücadele taraftarlarının halifenin düşmanı değil dostu bulunduğu, halifenin Kemalistler aleyhinde yayınlamış bulunduğu fetvaların hilafet üzerinde kontrol sağlamaya çalışan İngiliz'in baskı ve zoru ile sâdır olduğu, bütün Müslümanların halifeyi içerisinde bulunduğu esaretten kurtarma vazifesi ile yükümlü oldukları ve benzeri hususlar dile getirilmiştir.⁶³¹ Millî Mücadele hareketine önderlik eden Mustafa Kemal'in Arap şeyhlerine mektuplar ve hediyeler göndermek suretiyle onlardan işgalci kuvvetlere karşı cihat etmelerini istemiş olduğu ve kendilerinden bu konuda kesin söz aldığı vesikalarda ifade edilmektedir.⁶³² Bu dönemde uygulamaya konan Pan-İslamist faaliyetler sadece Türkiye'ye münhasır kalmamış, Türkiye adına Hindistan ve Afganistan'a kadar geniş bir saha içerisinde yürütülmeye çalışılmıştır.⁶³³

Takip ettikleri rejimlerin dinîliği veya dinsizliği hiçbir surette söz konusu edilmeden, adına uluslararası örgütlerin kurulduğu, Filistin'de, Afganistan'da, Afrika'da, son olarak Irak'ta ve hatta bugünkü Türkiye'de, bu dinî-siyasi mefhum, dün olduğu gibi bugün de öneminden hiçbir şey kaybetmeyerek başarıya ulaşılacak için kendisine sürekli müracaat edilen bir vasıta olma özelliğini korumuş ve görülen odur ki, bu özelliğini korumaya da devam edecektir.

631 Hakimiyyet-i Milliye, 1. Senc, Nr 29, 13 Mayıs 1336-1920; FO: 371/5035, E-6781, 10 June 1920. FO: 371/5167, 15 January 1920; FO: 371/5170. 8940.

632 FO: 141/433/10770. 181931; FO: 371/5170. 10708.

633 FO: 371/5170. 8940.

NOTE ON THE SUMS PAID TO THE KING OF THE HEDJAZ

1. 15th March 1916.....£. 53,000

Of this sum £.50,000 was for payment of the Sherif's troops and to be considered as military expenditure.

£.3,000 was a special grant to Sherif Abdulla to assist him in raising the tribes.

Authority High Commissioner's telegrams Nos. 152 and 157, replied to by Foreign Office telegram No.173 of the 9th March 1916

2. 28th May 1916.....£. 10,000

10th June 1916.....£. 50,000

The sum of £.10,000 was paid to Sherif Abdulla and £.50,000 to the Sherif to help in starting the rising.

Authority High Commissioner's telegram to Foreign Office No.388 of 24th May 1916, replied to by Foreign Office telegram No.426 of 29th May and No.431 of 30th May.

3. 20th June 1916.....£. 20,000

Paid to the Sherif's sons for operations at Medina.

Authority Foreign Office telegram No.470 of 12th June 1916 in reply to High Commissioner's telegram No.442 of 11th June 1916.

4. 11th July 1916.....£. 50,000

Paid to the Sherif for food and pay of Sherifian forces and friendly tribes.

Authority Foreign Office telegram No.549 July 6th and High Commissioner's telegram No.559 July 10th 1916.

5. 16th July 1916.....£. 75,000

Paid to the Sherif for pay and food supply of Sherifian forces and friendly tribes.

Authority Foreign Office Telegram No.570 of 12th July 1916

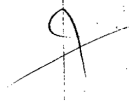
£.258,000.

Commencing on the 8th August 1916 a monthly subsidy of

Şerif Hüseyin'e isyan etmesi için İngilizler tarafından yapılan ödemeler

F0371/3048	xc181904	1	2
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION			

COPY

AMOUNTS OF 1½% PREMIUM ON GOLD PURCHASED TO ARAB BUREAU,
SAVOY HOTEL, PAID BY THE NATIONAL BANK OF EGYPT.

<u>Date of Debit Note of the</u>		<u>L. Stg.</u>	<u>L.E.m/ms.</u>
<u>National Bank of Egypt.</u>			
August	2nd 1917	3,855	56.375
"	3rd "	750	10.965
"	6th "	500	7.300
"	7th "	580	8.475
"	8th "	330	4.815
"	14th "	420	6.140
"	13th "	600	8.775
"	16th "	200	2.925
"	20th "	320	4.680
"	22nd "	270	3.950
"	30th "	245	3.580
September	4th 1917	600	8.775
"	7th "	110	1.610
"	10th "	427	6.230
"	11th "	293	4.235
"	13th "	214	3.125
"	15th "	100	1.460
"	18th "	708	10.355
"	20th "	410	5.990
"	24th "	270	3.950
"	25th "	107	1.562
"	29th "	115	1.680
		11,424	166.952

Şerif Hüseyin'e isyan etmesi için İngilizler tarafından yapılan ödemeler

Belge No : 21

13 Ağustos 335 (13 Ağustos 1919)

Bitlis, Küfrevîzâde Şeyh Abdülbaki
Efendi Hazretlerine

Faziletli Efendim Hazretleri;

Zât-ı fâzıl-ânelerinin Bitlis'te olduğunuzu tahmîn ediyordum. Bu defa aldığım ma'lûmât üzerine bu husûs tevsik ecildi. Makam-ı muallâ-yı hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletimizin içinde bulunduğu müşkül vaz'iyet ma'lûmu ârif-âneler dir. Senâ-verleri milletimizin bu günkü felâketin içinden çıkacağı güne kadar milletle beraber ve milletin içinde çalışmaya hasr-ı vücûd etmekten başka şîâr-ı hamîyyet olamayacağı kanaatiyle derhal askerlikten istifa ettim. Çünkü resmî makam ve sıfatım buna mâni oluyordu.

Bu gün için yegâne çare-i halâs (kurtuluş çaresi) milletin vahdetini (birliğini) bütün cihana göstermek ve hukuk ve mukadderatımızı milletin ibrâz edeceği kudret ile tahlîs etmektir (kurtarmaktır).

Erzurum Kongresi'nde takarrür ettirilen esasâtı takdîm ediyorum o havalice i'câbını tevessül buyrularak düşmanlarımızın her türlü muzırr telkinâtına set çekilmeleri müsellemler olan hamîyyet-i vatanperverliklerinden intizar olunur. Arz-ı hürmet ve muhabbet eylerim efendim hazretleri.

Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

Arşiv No : Atatürk Özel Arşivi
Klâsör No : 31
Dosya No : 96-97
Fihrist No : 28-5

Mustafa Kemal Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişi sıfatıyla
Şeyh Abdülbaki Efendi'ye gönderdiği telgraf

Belge No : 28

Siirt

Sivas'ta Üçüncü Ordu Kıtaât 'üfettiş-i Sábıkı
Mustafa Kemal Paşa H zretlerine

Siirt Mümessili Cemil Efendi ile lütfen irsál buyurulan (gönderilen) emirnáme ve melfúfâtı, vusûlü yed-i âcizânem olduğu Siirt'te İkinci Fırka (Tümen) Kumandan Vekili Ali Bey'le görüştüm. Yedi kabileden mürekkeb âşireti de efrâdıyla kázâ dâhilinde bulunan diğer âşâir efrâdı bir araya getirilerek vatanımızın saâdet-i hâl, hal-i istikbâline hasredilen vücûd-ı girân-baha-yı devletlerine duâlar nıaddı ma'nevî mesâî-i hüdá-pesend-ânelerine tebcil edildi. Matlûb vechile ta'kib ve tatbık-i umûr edilmektedir.

Me'mûl ederim ki beş kazâdan müteşekkil olan livâmız dâhilindeki bütün aşâir ve kabâil bu teşkilât-ı vataniyye gerdan-dâde-i sem'i kabul olarak efendimizin fedakâr-âne mesai-i vatanperver-ânesine pey-rev olacaklardır. Dâmen-i âliyelerini takbil ile ilân-ı cihâd eder Rauf Beyefendi hazretlerinin ellerinden öperim.

Garzanlı Aşiret Reisi
Cemil Çeto

Arşiv No : Atatürk Özel Arşivi
Klâsör No : 10
Dosya No : 1335/25-33
Fihrist No : 1-3

Aşiret Reisi Cemil Çeto'nun Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraf

Belge No : 29

Sivas

15.9.35 (15.9. 1919)

Siirt'te Garzanlı Aşiret Reisi
Cemil Çeto Bey'e

Telgrafnâme-i âlileri vâsıl oldu. Umum Kürt kardaşlerimizin bu din ve devlete olan sadâkat-i kat'iyye ve mâkam-ı mukaddes-i hilâfete merbûtiyetlerini bir kere daha âleme ilân eden tezâhürât-ı muhib-âneleri Sivas'ta mün'akid (toplanan) umûmî kongre murahhasları üzerinde pek derin te'sirât-ı şükran uyandırdı. Rauf Beyefendi mukabele-i ihdâ-yı selâm ve ihtirâm eyler.

Umûmî Kongre Reisi
Mustafa Kemal

Arşiv No : Atatürk Özel Arşivi
Klâsör No : 10
Dosya No : 1335/25-33
Fihrist No : 1

Mustafa Kemal Paşa'nın Cemil Çeto'ya cevabi telgrafi

reference:-

70900/240

156146

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

فتاویٰ شریفہ

(اسلامیت علیہ تہاجر اعدا واقع و ممالک اسلامیہ تک غضب و غارتی و نفوس اسلامیہ تک سی و اسیر ایدملری متحقق اولونجه پادشاہ اسلام حضرتاری نفرعام صورتیله جہادی امر ایتمدکده . انفر و اخفاہاً و تقالاً و جاهدوا باموالکم و انفسکم . آیت جلیلہ فی حکم متفیجہ کافہ صامین اوزورینہ جہاد فرض اولوب کنج و اختیار پیادہ و سوادری اوله رق بالجلہ اقطارده کی مسلمینک مالاً و بدناً جہادہ مسارعت ایدملری فرض عین اولورمی ؟)
(الجواب : اولور .)

(بوصورتده ایوم مقام خلافت اسلامیہ و ممالک محروسہ شاہانہ یه سفان حریہ و عساکر بریسیله هجوم ایتمک صورتیله خلافت اسلامیہ یه عدو و نمود بالله تعالی نور عالی اسلامیٹک اطفا و اعمانسه ساعی بولوندقلری محقق اولان روسیه و انکلتره و فرانسه ایله آنلره معین و ظہیر اولان حکومتارک تحت اداره لرنده بولونان کافہ مسلمینک شیخی مذکور حکومتارک علیہ اعلان جہاد ایدرک بالفعل غنایه مسارعت ایدملری فرض اولورمی ؟)
(الجواب : اولور .)

(بوصورتده مقصودک حصولی جمیع مسلمینک جہادہ مسارعت ایتملرینہ متوقف ایکن یضلری نمود باہ تعالی تخلف ایتمسہ لر تخلفلری معصیت عظیمہ اولوب غضب الہی یه و بر معصیت شیعہ تک جزانسه مستحق اولورلری ؟)
(الجواب : اولورلر .)

(بوصورتده حکومت اسلامیہ ایله محاربه ایدن حکومت مذکورہ اعلیٰ اسلامیہ سنک کندیلرینی قتل و حتی جمیع غائبلرینی محو ایله آکراه و اجبار ایدلش اولسہ لر بیله حکومت اسلامیہ عساکریله محاربه ایتملری شرعاً حرام قطعی ایله حرام اولوب قاتل اولمالریله ناز جعیہ مستحق اولورلری ؟)
(الجواب : اولورلر .)

(بوصورتده حرب سانسرده انکلتره و فرانسه و روسیه و صربیه و قره طاغ حکومتلریله ظہیرلرینسک اداره لرنده اولان مسلمانلرک حکومت سنیہ اسلامیہ یه معین بولونان آلمانیا و اوستریا علیہ حرب ایتملری خلافت اسلامیہ تک مضرتی موجب اوله جفتدن اتم عظیم اولمقله عذاب ایچہ مستحق اولورلری ؟)
(الجواب : اولورلر .)

1914 - 1330 - 1332
Tanin, 21 Kasım 1914
" 26 Zilhicce 1332 "

15 Kasım 1914 tarihli Tanin gazetesinde yer alan ve Cihad-ı Ekber'in meşruiyetini anlatan Fetva-yı Şerife

70900/240 15646 1 2
 COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

تخلص کریبان وا کتساب سعادت جاودان ایلمری کیبوک فرانس دینہ لرتدن، هله بودمشترک زرتابیتلرتدمکی اولایوسلمینی تحت سلاحه اولوب خلیفه مسلمینک ویا مفاون متقلربینک علیهنه سوق ایله شترق وشرپ مهر کلربینک که آنتشبار منطفه لرتده اتلاف ایبتدیمرلمری، دها طوغریبی دین اسلام علیهنه اولان جتایتلری یته اهل اسلام ایله یایق خصوصتده بیگ دولواحتیالات لثباته کوسترلمری مؤمن فلینک تحمل ایده میجهکی کدلسوز بر بلوی اولوق ملباسه یله شوقارعه مدمشه به بر آن اول چاره ساز اولوق ایجون عالم اسلامک هر نوع فدا کارلری اقتحام ایتمی و یوباده ک شدیدا کراهه ربیله متوکلا علیاه صبر ایلمی اقدام وظائف واهم عباداتدنر . دین مبین السیسی نامنه جهاده شانان اولان مسلمینی هر برخصوصتده مظهر فوز و نصرت بیوره جتی غنایت و المانی جلیله صمدانییدن موعود و شریعت غرای احمدیه تک اعلا شای ایجون فدای جان و مال ایلیان امت ناجیه سته ظهیر و دستگیر اولوق ایجون روحانیت مقدسه نبویه حاشر وموجوددر.

ای امت محمد !

« و کذلک جعلناک الخ ... آیت جلیله سی حکمتجه دین مبین اسلامک سرزتولی سیر جلیله جنسباب رسالتنا به اتباع و نوع انسانیته کازر اولمی لازم کن فئسائل و مزئیاتی اکتساب ایله بین البشر نمونه امتثال اتخا اولوق جتی برامت فاضله تأسیسی اولدیننه کوره میناسی وحدت و توحید، شعاری علم و عمل ، هدفی حق و سعادت بشر اولان بودین تالینک هانتی قوم ، هانتی اقلیمه و هانتی حکومته منسوب اولورلر سه اولوسلر کافه افرادی قیلری الله، یوزلری کیمه الله متوجه اولمالار محمدی آنتنده طولیامتش و ناسیبرنه « ایگ تیدویالک الخ . . . نشانه احتشامی یازلدینندن طولانی بالکر حضور رب المالمینده سرنکون خضوع اولمش برامت مظمه و حدایه یساملری و جامعه شوکتلرینه تمدی ایتمک ایستین اهل بی و فساد داغما « یاقون فی سبیله الخ ... « سیای مهابتی کوستر یوزرمک خصیصه سنه مالک بولنلری ایجاب ایدر .

ای اللهک مطیع قولاری اولان مسلمانلار!

فلاح و نجات موحیدین ایجون جهاده کیدنلردن صاغ قالاترک نصیبی سعادت ، عقابه رحمت ایدنلرک رتیه سی شهادتدر . احیای حق یولنده فدای جان ایدنلرک وعد جلیل الهی موجهیجه دنیاسی عزت ، عقباسی جنتدر .

ای عزت سعادت کشته و دلداه وای اعلا حق یولنده بذل مال و جان ایدرک هر دولو مهالک و مخاطراته و مجاهدانه کوس و یرمکه آماده اولان مسلمانلار! ایجهانده سمانی بزم ایجون تقدیر یسینه کینی قرآن کریمده وعد و تبشیر ایدن الله عظیم الشانک « واعتمسو الخ ... آیت جلیله سنده کی امر سبحانیتنه امتثال کورکل برلکیله نخت عالی سلطنتک اطرافنه طولیانه رق وال برلکیله کرسی معالی خلافتک آیقارینه صابریله رق یسینکرکه دولتمز بوکون اسلامینک عدوجانی اولان موسوق ، انکلیز و فرانسز حکومتلری و منتقلریله محارب بولنیور . امیرالمؤمنین و خلیفه مسلمین حضرتلری سزی جهاده دعوت ایدنیور .

ای مجاهدین اسلام ! جناب حقک نصرت و عنای و بی محترمزک مدد روحانی سبیله اعدا دی دنی قهر و تدمیر و قلوب مسلمینی سمرمدی سعادتله تسمیر ایلمکن وعد جلیل الهی ایله مؤید و مشرردر .

« قاتلوهم بیدیم الله . . . الی آخره صدق الله العظیم

شیخ الاسلام و مفتی الانام سابقا اسعد	شیخ الاسلام و مفتی الانام سابقا موسی کاملم	شیخ الاسلام و مفتی الانام سابقا ضیاء الدین	شیخ الاسلام و مفتی الانام سابقا خیری
قاضی المسکر	قاضی المسکر	قاضی المسکر	امین الدنوی
احمد خلوصی	مصطفی توفیق	ابراهیم اسعد	عمر خلوصی
قاضی المسکر	قاضی المسکر و امین الدنوی سابقا توفیق	قاضی المسکر	قاضی المسکر
رئیس مجلس التدقیقات الشرعیه حسین کامل	وکیل الدرس عل	القاضی بدار الحلافة العلیه مصطفی رضا	مستشار المشیخه الاسلامیه اولیا زاده : ابراهیم اولیا
القررا الازیم للدرس بالمحضره السلطانیه طربوی علی محمد حلیمی	القررا الثالث للدرس بالمحضره السلطانیه نصوح افندی زاده : مصطفی عامر	القررا الاول للدرس بالمحضره السلطانیه محمد اشرف	القررا الخامس للدرس بالمحضره السلطانیه ولدان
القررا الثامن للدرس بالمحضره السلطانیه ایوب	القررا السادس للدرس بالمحضره السلطانیه آیدوسیل سمداه	رؤیس السویدین	رؤیس مجلس المشایخ احمد اسعد
مکتوبی المشیخه الاسلامیه مژدنی یوسف صدق افندی زاده : ابواللال	مدیر الاعلام الشرعیه جال		

Translation of Proclamation by
H.H.
The Sherif of Mecca.

J.P. 10. 42.
40

We have found it necessary to add the following lines to our former Proclamation in explanation of it and to prevent any misunderstanding as to the real causes of our rising in the Hedjaz as mentioned in the said Proclamation. This will give to all respectable persons in the world and especially to Mohammedans a better understanding of our intentions and purposes with reference to our existence as a people, stating only the most recent and simplest reasons.

It is well known that all wise and deep thinking Mohammedans in the Turkish Empire and all over the world are not pleased with the entry of the Ottoman Empire into the present war for important reasons agreed upon by them. One of these reasons is that the Ottoman Empire has just come out of the Italian and Balkan Wars in which her armies, treasury revenue and general administration suffered such weakness and loss that it affected not only the Government but also the people. A Turkish soldier could hardly go back to his village and commence looking after his family and maintaining it before he was called back to the army.

This was also the cause with every workman, porter or wood-outer. A nation whose individuals suffered such miseries sees very plainly the outcome when its Government throws itself into the abyss of a new war not like previous wars with heavy taxes from the incomes of miserable people on the commerce, arts and agriculture.

This is one of the reasons that made the wise Moslem people disapprove of the entry of the Empire into the present war. It is a cause referring to the sake of the real case of the interior of the whole Empire.

These are other^{exterior} reasons which refer to the reason that made the United Government to enter into the war against other nations

Published in "Al-Fikra" on 17 Aug. 1919:-

PUBLIC RECORD OFFICE									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Reference:—									
F.O. 686									
7									
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON									

جهاد اکبر

عقبه حضرت رسول اکرمده ، عامه مسلمینی جهاد اکبره دعوت ایدن فتاوی شریفه مک قرائت اولوندینی مدینه منوره قاضیبلندن مقام والای مشیختینایحی به تفرافله بیلدیرلشدر . بوتفراتفامده : « صلاحجهتک اداسنی متعاقب رسول اکرم صلی الله علیه وسلم اقتدیز حضرتلریشک غیر سعادتلرله بالموم مسلمینه جهادک فرض اولدینته داتر اولان فتاوی شریفه با کمال تعظیم وتکریم قرائت اولونورق . مأل ومزایاسی عامه به تفهیم اولونشدر . دینه اشعار ابدلش و فتاوی شریفه مک قرائتی قلوبملیننده . یرشوق وتأثیر عظیم روحانی حاصل ایش و حاضرینک جمله سی اشکریز اولدقاری حالده عامر اسلامیه مک منصور ومظفر واعدای دین مبین محمدی مک مقهور ومدخر اولماری دعواتی رفع بارگاه حضرت رب تعالی قلنشد اولدینی ده مقام مشیخته عرض اولونشدر . فتاوی شریفه مک ترکی ، عربی وفارسی صورتلری عمومه ، مشایخ عربانه و دیار اجنبیهدن کلش اولان حجاج کرامه توزیع اولونقدهدر .

فتاوی شریفه - بیاننامه مشیخت علیا - جهاد ونسوان اسلام

عامه مسلمینی جهاد اکبره دعوت ایدن فتاوی شریفه مک عقبه حضرت رسول اکرمده رسم پهن قرائتی حقیقده مدینه منوره دن مقام والای مشیخته کشیده اولونان تفراتفامه نی اوقویان وحرم شریف نیوی نک منظره علویه سی شوق وتعظیم ایله کوزلری اوکنه کتیرن موحدلر بررعه دن وحیته لرزان اوله جقلمر ، قهر وتدمیراعدا ایچون . بویوک کوچوک ، ازک کادین بوتون اهل ایمان کنبدیلرله بی حد و یلیان برعزم وقوت بوله جقلمر . بونده هیچ شهه یوق .

فتاوی شریفه مک ترکی ، عربی وفارسی لسانلرله تکثیر اولونان صورتلرینک مقامات مقدسه ده عمومه ، مشایخ عربانه و بلخاصه دیار اجنبیهدن ایضای فریضه حج ایچون کلش اولان حجاج کرامه توزیی وبویه جهه جهاد اکبرک بوتون عالم اسلامه نشرواعلاقی ندرجدهده حائز اهمیت اولدینی ، قید و بیان احتیاجدن وارستهدر .

بوسوره ده مضمونک موعظه کتیر مساجد جها و مساجد شریفه توزیع ایچون ایچون قرائت اولونورق . موعظه کتیر مساجد جها و مساجد شریفه توزیع ایچون قرائت اولونورق . موعظه کتیر مساجد جها و مساجد شریفه توزیع ایچون قرائت اولونورق . موعظه کتیر مساجد جها و مساجد شریفه توزیع ایچون قرائت اولونورق .

بوسوره ده مضمونک موعظه کتیر مساجد جها و مساجد شریفه توزیع ایچون قرائت اولونورق . موعظه کتیر مساجد جها و مساجد شریفه توزیع ایچون قرائت اولونورق . موعظه کتیر مساجد جها و مساجد شریفه توزیع ایچون قرائت اولونورق . موعظه کتیر مساجد جها و مساجد شریفه توزیع ایچون قرائت اولونورق .

بوسوره ده مضمونک موعظه کتیر مساجد جها و مساجد شریفه توزیع ایچون قرائت اولونورق . موعظه کتیر مساجد جها و مساجد شریفه توزیع ایچون قرائت اولونورق . موعظه کتیر مساجد جها و مساجد شریفه توزیع ایچون قرائت اولونورق . موعظه کتیر مساجد جها و مساجد شریفه توزیع ایچون قرائت اولونورق .

آلمانیا اردولری طرفندن فرانسه ساحه حربنده اسیر ایدیلرک برجه ایله اولتی اوزره دارالخلافه ایعزام اولونان دینداش لر یزدن اخیراً درساعده وامسات ایدن ایلیک قافله Les musulmans des colonies francaises faits prisonniers par l'armée allemande et arrivés à Constantinople.

عامه مسلمینی جهاد اکبره دعوت ایدن فتاوی شریفه مک صوت منقحه اصلیه بیدر Le fac-similé des Fetava ordonnant la guerre sainte contre les russes, anglais et français et défendant, au monde islamique de marcher contre nos alliés les allemands et autrichiens.

Cuttings from Newspapers.

457

1. Name of Paper The Indian Social Reformer Marked by
 2. Published at Bombay
 3. Dated 15th November 1914

*8. "While it is no exaggeration to say that there is not a single intelligent person in India, of whatever race or religion, who does not feel that Turkey has committed an incredible act of folly in allowing herself to be drawn into the great struggle which is going on between European nations, we believe it is the fact that the Prime Minister's references to the past and future of Turkey in his Guildhall speech on the 9th instant have been felt in this country to be lacking in the balance and precision which we are accustomed to find in Mr. Asquith's utterances..... It is still possible that a qualifying phrase or a clause has been inadvertently left out which might have indicated that the Prime Minister was expressing, not the settled purpose of the British Government, if not of the Allies, but an eventuality which might be avoided if Turkey refrained in time from going farther in the course to which she has been committed. We hope that this is the case, and it is in the hope that an intimation of Indian feeling may be of help in this direction that we are writing to-day. The remarks to which we particularly refer are these: 'It is not the Turkish people, it is the Ottoman Government, that has drawn the sword, and I do not hesitate to predict that that Government will perish by the sword. It is they and not we, who have rung the death-knell of the Ottoman dominions not only in Europe but in Asia. With this disappearance of Turkey there will disappear, as I hope and believe, the blight which for generations past has withered some of the fairest regions.' Mr. Asquith went on to declare that the British Government had no quarrel with the Mussalman subjects of the Sultan..... This emphatic assurance that the religion and the Holy Places of Islam are not in the least danger owing to any operations which might be undertaken against Germany in pursuance of the war is in full accord with the declaration on the outbreak of the war with Turkey that the Holy Places of Islam will be completely excluded from the area of war so long as there is no attempt on the part of the Turkish Government to interfere with the rights of Indian Mussalmans going on a pilgrimage to these places. These are authoritative declarations, and if any Mussalman in any part of the world wants additional assurance, he may derive it from the reflection that public opinion in England will not for a moment tolerate a war directed against any particular religion or against its holy places at the present day..... If, therefore, we take exception to Mr. Asquith's remarks quoted above with reference to Turkey, it is not because there is anything in them likely to ruffle Mussalman sentiment but because they betray, to our mind, a strange lack of historic feeling..... Whatever its present sins and misfortunes, the Ottoman Empire is not an Empire of yesterday. It has a great history behind it, whether we consider the valour of its arms, or the achievements of its statesmen. Turkey till almost the other day was the friend and ally of England. Less than ten years ago, England was hailed in Turkey as her deliverer from the machinations of Austria..... This is not the moment to enquire if there has not been something wanting in the diplomacy which has allowed the enthusiasm of one historic people for another to fade away within a very short time. For a hundred years it was recognised that mutual friendship was the true policy for England and Turkey. And yet Mr. Asquith is able to speak, without apparently a qualm, of the 'disappearance of Turkey' not only in Europe but in Asia, as the disappearance of 'the blight which for generations past has withered some of the fairest regions.' Neither India nor England, which have both a common feeling for the past, would be able to regard this cold-blooded estimate of Turkish history as a final or just verdict. Probably, on second thoughts, the Prime Minister himself would have thought that this was a matter which he might have wisely left to the verdict of history. If the Ottoman Empire disappears owing to the folly of its statesmen, we cannot help it, but there is no reason why we should regard it otherwise than as a mournful close of a great and splendid chapter in the history of the human race.

INDIA OFFICE LIBRARY & RECORDS					
1	2	3	4	5	6
Reference FOR L/P+S/10/519					
COPYRIGHT PHOTOGRAPH-NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE INDIA OFFICE LIBRARY & RECORDS					

Cihad-ı Ekber çağrısına İngiliz sömürgelerinde yaşayan Müslümanların verdiği tepkiyi özetleyen İngiliz belgeleri

4 Muharrem 1283

= 11 Ocak 1867

قد امرت بنشر هذا البيان في جميع اقطار المسلمين .

في ٤ المحرم ١٢٨٣

محمد رشاد

اعظم ما بين هذه الهيجا... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

يا ايها المؤمنون

ان السكوف الذين ما يرسوا منذ عصور اعداء... ان السكوف الذين ما يرسوا منذ عصور اعداء...

مؤلا الجبارون الذين يقال لهم... مؤلا الجبارون الذين يقال لهم...

يا ايها الذين آمنوا... يا ايها الذين آمنوا...

يا ايها الذين آمنوا... يا ايها الذين آمنوا...

يا ايها الذين آمنوا... يا ايها الذين آمنوا...

يا ايها الذين آمنوا... يا ايها الذين آمنوا...

يا ايها الذين آمنوا... يا ايها الذين آمنوا...

يا ايها الذين آمنوا... يا ايها الذين آمنوا...

Vertical stamp and administrative markings on the right side of the page.

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

ان الله تعالى قد ازل هذا الدين... ان الله تعالى قد ازل هذا الدين...

بیانامه

[اشبهو بیاننامہ تک کاغذ اہتمام اسلامیہ نشر وادائیگی ارادہ ایدم۔ فی ۴ محرم سنہ ۱۳۳۳] خط ہائیتہ توشیح وامناسی خلافتیناہی ایلہ تزیین بیوردیان ویک اوجیوز ادنوز اوج سنہ ہجری ۱۳۳۳ء میں عہد کی ایک نئی جہہ اہرتی کون باب فنوادمہ منقہ «جلس عالی» ملی «طرفدن تنظیم وامضامہ ابدلیش اولان آتیدمک بیاننامہ مسابینک دعوت ایدلیکی جہاد علوی اسلامیہک دشمنی اولوب عداوتنری مقام خلالت اسلامیہہ عوم و سولنلرلہ اظہار واثبات ایدلرہ قاضی اولدی و حکومت سنہ ایلہ پندرندمک مہودہ رعایت واپرائز آثار مؤدت ایلین دول سائرہ شہلرلہ مقابلہ حسن معاشرت اسلامک شمار عدل و سالیق ایجابیدن بولندینی بیانیہ مقام شہیخت اسلامیہہ تجمیعی تبلیغ ایدلشد :

ملل واقوام ایچون مواہب سبحانیہدن اولان اقم استقلالی احبابہ چالیشہرق بشرتی تحت اسارنہ اتق ایستیان و عسرلردن یری سادات بشیرتک غدار بردشمن بی امانی اولان موسوقف حکومتک شریق قریب ویدیدہ حدوتہ سبیت ووردیکی مہانیدن بودقمہ مرکز اوروادہ آزادہ قلمہ ہدوق اشتغال ایدن حرب عومیدہ میلیونلرجه اسلاسی ریفہ اسارنندہ بولندیرمہ ضرورملیرلرک اک آھنکدار ذوق عد ایدن وشوحا کبیت ظالمہ غیر مشرورملیرلرک تختدہ غضب حریت وتأمین منفعت کی درلو درلو آمال خدیسہ بساین وبنشامہ علیہ عالم اسلامک تقنہ استعارق تشکیل ایدلیکی و اسلامیہک مدارقوامی بولندینی ایچون خلالت جلیلہ اسلامیہہ سارمسق ویرمقام ظاہری ممکن اولدی بقی قدر ضمنہ اوغرائق حسن کین اولدی سینلردن برآن آیریمان انکترہ وقرانہ حکومتلریدہ کندیستہ پیرو قلمشدرہ انتلاف منک نامہ طاشیان اشبو ہیئت جاپارہ کین عسرمدہ ہندستاندہ کی آسیای وسطادہ کی آفریقا تک اکثر جہانندہ کی اقوام اسلامیہہ کافہ حاکمیت و حکومتلردن وحسی حریتلردن محروم ایدنکار کی یارم عصری متجاوز برزماندیری یکدیگریہ نہ ظہیر اولدوق ممالک عثمانیہک یک قیمتدار برطاق اقصائی ضیاعہ اوغرائشدر و دھا دون دینہ چک قدر یقین برزماندہ دخی قومشولر بیزی تشجیح وحمایہ ایدرک ونوعہ کتیرکارلی باقان حربندہ نیچہ یوز بیک نفوس معصومہ اسلامیہک ہدر اولسنہ و بیکلرچہ یک دامن نخدات اسلامیہک جوہر عصمتلرلرک چاک چاک ایدلسنہ و مقدمات جلیلہ اسلامیہک با زیمچہ ہوسات اولسنہ معاً ومادہ سبب اولدوقلری کی بودقمہہ بیٹون کرہ ارضی برعشر ہیجا حالنہ کتیرہ چک اولان ہر نوع اختلافاتنی التزامہ و بو آتش جنک و جدالک اک دلوسوز شرارملری یئہ فلککامت جمدہ طوغری صاحبہ باشلامشدر و ترییات ملتتکارانلرلہ المیاذباللہ نور مبین النہدی اطلاقہ ساعی بولنشدرد ۔ بریدون ان الخ ...

قوت قادرہ و قدرت قاهرہ سنی ادرا کہہ عقول بشرک عاجز و قاصر بولندینی فرماقترای اکون خدای بیچون علم اللہ تک سادات دارین بشریت ایچون نور کوزین النہدی اولان وسایات جلیلہ صدائیسیلہ ہبشر بولان دین مبین اسلامہ قاضی اظہار عداوت اہلبائترک ایرکیچ غضب الہیہ دوجار ومعناً ومادہ تارومار اولدوقلری درکار اولوب خادم الخرمین التشریفین خلقہ مسلمین ایدامہ بالضر المبین حضرتلری قرۃ العون مؤمنین بولان بیت الاحرام وروضہ منارہ فخر الانام ایلہ قدس شریفی ونجف وکربلا و مرکز خلالت علیان حاصلی مقامات انبیا ، مرافد اولیاء منازل شہدا اولان بیٹون دارالاسلامی مستحبینا بتوفیقہ شاعت تسلطدن سیات وناموس دین مبینی شسواب مذلتدن حمایت ایتک واعلاء کلمہ قریبہ مہمسنک باکال شہامت استکمال مقضیاتہ توسل ایتک اوزرہ عامہ مسلمینی بالادہ کی فتاوی شریفہ احکام منیفہ سنہ توفیقہ جہاد عومیہ بہ دعوت و سالف الذکر اعداوی اسلامیہک فہر وتدمیری ایچون قہار ذوانتقام اولان جناب منزل القرآندن نیاز نصرت و رعایت ایتک خصوصی خلالت جلیلہ اسلامیہک اعظم و نفاظندن بیلمشدر ۔

مقام خلالت قلمرو حکومتندہ بولنان تبعہ عثمانیہک یکرمی یاشندن قرق پش یاشنہ قدر اولانلری بلااستنا تحت سلاحہ دعوت ایدرک بچولہ تمالی تجہیز ایلدیکی اردو ودوتنمای ہایون ایلہ شمدی ہقدر عمرلری نشر علمہ وفتابش بولان علمامہ مدرسین ومعلمین ، امید استقبال دین وملت اولان بالعموم طلبہ علوم وقنون ایلہ قسم اعظم مأمورین ، بیکنس طابہ لارک ، شیخ فانی بدولرک ووالدہ لارک دستگیری اولان شہان وطن بوگون یردن مناطق جہادہ تشہید ایدلرک برابر بالعموم مؤمنین اشبو جہاد اکردن حصہ مند توپ اولق ایچون «انزواخفاً و الخ» حکمتہ اتباعاً بدناً ومالاً جہاد ایتک اوزرہ نفیر عام امری آشدرد ۔ بنابرین قریم ، قازاق ، ترکستان ، بخارا ، خیوہ ، ہندستان کی حکومت ظالمہ مذکورہ تک قبضہ تسلطلرندہ بولنان وچین وافغان و ایران ایلہ آفریقادہ وسائر اقطار ارضدہ متمکن اولان بالعموم مسلمینک علی قدرالاستطاعہ اشبو جہاد اکرہوبایدہ کی فتاوی شریفہ و داسنجہ عثمانیہ لرایلہ برابر مالاً بدناً اشتراکہ مسارتہ ایدوب استغیاباللہ «یا ایہ الذین الخ ...» و ہل ان کان الخ ...» آیت کریمہ لری تامل ایدرک دنیاو آخرتدہ توجہ ایدمک عذاب الہدن

Sabah, 1914, 6 November 1330 - 1914 (6 November 1333)

KAYNAKLAR

I. VESİKALAR

A- Deniz Müzesi Arşivi

Mektûbî Bölümü II, Harekât, nr 968/102.

B- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1- Meclis-i Vükelâ, nr 195/16; nr 195/21; nr 198/57; nr 200/103; 239/104.

2- Dâhiliye Şifre Kalemî, nr 39/30; 39/194; 40/67; 40/150; 47/14; 47/28; 47/49; 47/97; 47/98; 47/100; 47/102; 47/103; 47/14; 47/258; 47/289; 47/290; 47/367; 47/381; 47/405; 48/15; 48/42; 48/77; 48/118; 48/172; 48/173; 48/258; 48/259; 48/278; 48/284; 48/324; 49/30; 49/48; 49/131; 49/132; 49/170; 49/217; 49/221; 50/43; 50/91; 50/218; 50/228; 51/239; 64/264; 65/124; 66/6; 66/58; 74/106; 75/121; 98/57.

C- Public Record Office, Foreign

Office Archives (Londra)

F.O: nr141/433/10770.181931;141/786;141/828/4343 18177

F.O: nr 371/3048.XC.181904; 371/5170.10708;

371/5170.8940; 371/5035.E-6781; 371/5167;

371/6528.10102; 371/9137.163125.

F.O: nr 395/151.

F.O: nr 800/240.126030; 800/240.156146.

F.O: nr 881/9858.

F.O: nr 868/123.

D. India Office Library and Records; nr L/P&S/18/8200-220; L/P&S/20/C 191; L/P&S/20/G77.

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV; Genelkurmay Başkanlığı Ankara 1996 Belge: 21, 28, 29

II. TÜRKÇE ESERLER

Akşin, Aptülahat; Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara 1991.

Arıburnu, Kemal; Atatürk, Anekdötler-Anılar, Ankara 1960.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II; Ankara 1959

Ayşe Osmanoğlu; Babam Sultan Abdülhamid. Hatıralarım, İstanbul 1986.

Bayar, Celal; Ben de Yazdım, c. 1, İstanbul 1965.

Bayur, Yusuf Hikmet; Türk İnkılap Tarihi, c. 3, Ankara 1983.

-----; Hindistan Tarihi, c. 3, Ankara 1987.

Birinci Türk Tarih Kongresi

Konferansları; İstanbul 1932.

Cemal Paşa; Hatıralar, İstanbul 1977.

Danişmend, İsmail Hami; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1972, c. 2.

Eraslan, Cezmi; II. Abdülhamid ve İslam Birliği, İstanbul 1992.

Gökalp, İskender-Georgeon, François; Kemalizm ve İslam Dünyası, Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul 1990.

Kandemir, Feridun; Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler. Medine Müdafaası, İstanbul 1974.

Kara, İsmail; Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi. Metinler/Kişiler, c. 2, İstanbul 1987.

Kıcımın, Naci Kacif; Medine Müdafaası. Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?,

İstanbul 1971.

Koloğlu, Orhan; Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider: Ahmet Şerif-Süleyman Baruni, Ankara 1981.

Kürçüoğlu, Ömer; Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918, Ankara 1982.

Larşer, M.; Büyük Harbde Türk Harbi, (Ter. Mehmed Nihad), c. 1, İstanbul 1927; c. 3, İstanbul 1928.

Mansfield, Peter; Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, (Ter. Nuran Ülken), c. 3, İstanbul 1975.

Moberly, F. J.; Şark Seferi: 1914-1918, (Trc. Binbaşı Cemal), c. 1, İstanbul 1928.

Öke, Mim. Kemal; Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Mili Mücadelesi Hilafet Hareketi (1919-1924), Ankara 1988.

Özcan, Azmi; Pan-İslamizm. Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914), İstanbul 1992.

Pomiankowiski, Joseph; Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü. 1914-1918 I. Dünya Savaşı, (Ter. Dr. Kemal Turan), İstanbul 1990.

Sabis, Ali İhsan; Harp Hatıralarım, c. 2, Ankara 1951.

Sırma, İhsan Süreyya; II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti, İstanbul 1990.

Sonyel, Salahi; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara 1987.

Şakir, Ziya; 1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik, İstanbul 1944.

Şengüler, İsmail Hakkı; Mehmed Akif Külliyyatı, İstanbul 1992.

Tansu, Samih Nafiz; İki Devrin Perde Arkası, İstanbul 1969.

Tunçay, Mete; Cihat ve Tehcir. 1915-1916 Yazıları, İstanbul 1991.

Türk Ansiklopedisi; "Cihat" maddesi, c. X, Ankara 1958.

Türköne, Mümtaz'er; Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu, İstanbul 1991.

III. İNGİLİZCE ESERLER

Ahmad, Feroz; The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politic 1908-1914, Oxford 1969.

Allen, Richard; Imperialism and Nationalism in the Fertile Crescent. Sources and Prospects of the Arab-Israel Conflict, Oxford 1974.

Antonius, George; The Arab Awakening, London 1955.

Asad, Muhammad; The Road To Mecca, London 1954.

Barker, A.J.; The Bastard War. The Mesopotamian Campaign of 1914-1918, New York 1967.

Berger, Morge; The Arab World Today, London 1962.

Brockelmann, Carl; History of the İslamic Peoples, London 1982.

Bullard, Sir Reader; Britain and the Middle East, From the Earliest Times to 1950, London 1951.

Djemal Pasha; Memories of a Turkish Statesman -1913-1919, New York 1973.

Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, c. IV, s. 992 vd., nr 646, 4 January 1920.

Edib, Halide; Turkey Faces West, New Haven 1930.

Emin, Ahmed; Turkey and the World War, New Haven 1930.

Gaury, Gerald de; Rulers of Mecca, London 1953.

Glubb, Sir John Bagot; Britain and the Arabs. A Study of Fifty Years 1908 to 1958, London 1959.

Hardy, P.; The Muslims of British India, Cambridge 1972.

Hogarth, D. G.; Arabia, Oxford 1922.

Karasapan, Celal Tefvik; Filistin ve Şark-ül-Ürdün, İstanbul 1942, c. I.

Kedourie, Elie; England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire 1914-1921, Hassocks, Sussex 1978.

Kohn, Hans; History of Nationalism in the East, London 1929.

Krüger, K.; Kemalist Turkey and Middle East, London 1932.

Landau, Jacob M.; The Politics of Pan-İslam Ideology and Organization, Oxford 1990.

-----; Pan-Turkism in Turkey. A Study in Irredentism, Hamden, Connecticut 1981.

Lawrence, T. E.; Seven Pillars of Wisdom a Triumph, London 1949.

Lewis, Bernard; The Political Language of İslam.

Luke, Sir Harry; The Old Turkey and the New From Byzantium to Ankara, London 1955.

Macmunn, Sir George; Afghanistan. From Darius to Amanullah, London 1929.

Marlowe, John; Arab Nationalism and British Imperialism, London 1961.

Niemeijer, A. J.; The Khilafat Movement in India 1919-1924, The Hague-Martinus Nijhoff 1972.

- O'leary, De Lacy; *Islam at the Cross Roads*, London 1923.
- Peters, Rudolph; *Islam and Colonialism. The Doctrine of Jihad in Modern History*, The Hague, The Netherlands 1979.
- Prasad, Yuvaraj Deva; *The Indian Muslims and World War I. A Frase of Disillusionment with British Rule 1914-1918*, New Delhi 1985.
- Sadiq, Mohammed; *The Turkish Revolution and the Indian Freedom Movement*, New Delhi 1983.
- Sharabi, H. B.; *Governments and the Politics of the Middle Eastern in Twentieth Century*, Westport, Connecticut 1987.
- Shaw, Stanford j.- Shaw, E. K.; *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. 2, Cambridge 1977.
- Sokol, E. Dennis; *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*, Baltimore.
- Steiner, M. J.; *Inside Pan-Arabia*, Chicago 1947.
- Toynbee, A.J.-Kirkwood, Kenneth P.; *Turkey*, London 1926.
- Trumpener, Ulrich; *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton, New Jersey 1968.
- Williams, Ann; *Britain and France in the Middle East and North Africa 1914-1918*, New York 1968.
- Zakaria, Rafiq; *The Struggle Within İslam. The Conflict Between Religion and Politics*, London 1989.
- Zeine, Zeine N.; *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism*, Beirut 1958.

IV. MAKALELER

- Abdülaziz Çavuş; "Yeryüzündeki Umum Müslümanlara Beyanname" *Sebilürreşad*, c. 13, Sayı 317, Ay 11, Yıl 1330, s. 36-7.
- Ahmad, Feroz; "İstanbul'da Hint Milliyetçileri", *Yapıt*, Sayı 6, İstanbul 1984.
- Casewit, Stephen; "Background to the Holy War 1914 Towards an Understanding", in: *İslamic Quarterly*, c. XXIX, nr 4, London 1985.
- Chirol, Valentine; "İslam and the War", in: *The Quarterly Review*, c. 229, London 1918.

Dodge, Bayard; "The Significance of Religion in Arab Nationalism", in: *İslam and International Relations*, ed. by: J. Harris Proctor, London 1965.

Farah, Caesar; "The İslamic Caliphate and the Great Powers: 1904-1914", in: *Studies on Turkish- Arab Relations*, Annual 1987-2, İstanbul 1987.

Hayri (Şeyhülislam); "Kâffe-i Müslimîn Üzerine Cihat Farziyeti Hakkında Fetvâ-yı Şerife", *Sebilurreşad*, c. 13, Sayı 314, Ay 11, Yıl 1330, s. 12.

Kurtcephe, İsrâfil-Balcıoğlu, Mustafa; "Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Ankara 1992, Sayı 3.

-----; "Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın İran Siyaseti", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Ankara 1992, Sayı 3.

Karpat, Kemal H.; "Pan-İslamizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1987, sy. 48.

Mediha, Derwish; "The Caliphate and its Revival in the 20th Century", in: *Addarah*, Riyad 1981, nr. 7/1.

Sebilurreşad; c. 12, Sayı 311, Ay 9, Yıl 1330, s. 428-430.

-----; c. 12, Sayı 311, Ay 10, Yıl 1330, s. 445-448;

-----; "Fi Sebilillah Cihadın Hakikati, Gayesi, Hükmü, Mücahidin Vazâifi" c. 13, Sayı 315, Ay 11, Yıl 1330, s. 20-24.

-----; c. 13, Sayı 316, Ay 11, Yıl 1330, s. 12-15; 29- 32.

-----; c. 13, Sayı 317, Ay 11, Yıl 1330, s. 40.

-----; *Cihad-ı İslam*, c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 47-8.

-----; "Bir Hristiyan Devleti, Halife-i İslam İle Nasıl İttifak Edebilirmiş ?", c. 13, Sayı 318, Ay 12, Yıl 1330, s. 45.

-----; c. 13, Sayı 323, Ay 1, Yıl 1330, s. 83-84.

-----; c. 13, Sayı 326, Ay 1, Yıl 1330, s. 109-110.

- ; c. 13, Sayı 329, Ay 2, Yıl 1330, s. 133-134
- ; c. 13, Sayı 332, Ay 3, Yıl 1331, s. 156-158.
- ; c. 13, Sayı 334, Ay 3, Yıl 1331, s. 171-174.
- ; “Afrika İslamları ve Fransızların Endişesi”, c. 14, Sayı 352, Ay 11, Yıl 1331, s.112.
- ; c. 14, Sayı 357, Ay 9, Yıl 1332, s. 149-156.
- ; c. 14, Sayı 358, Ay 9, Yıl 1332, s. 165-168.
- ; c. 14, Sayı 361, Ay 7, Yıl 1334, s. 211.
- ; c. 14, Sayı 362, Ay 7, Yıl 1334, s. 231.
- ; -Şuun-, c. 14, Sayı 361, Ay 7, Yıl 1334, s. 210-211.
- ;-Şuun-, c. 14, Sayı 362, Ay 7, Yıl 1334, s. 231.
- ; -İran’ın Fedakârlığı-, c. 15, Sayı 366, Ay 8, Yıl 1334, s. 31; 39.
- ; “Seyyid Ahmed Şerif es-Senûsî Hazretleri’nin Teşrifleri”, c. 15, Sayı 367, Ay 8, Yıl 1334, s. 56, 57.
- ; Beyanname: Senûsî-i Ekber Hazretleri’nin Beyan-nameleri, c. 15, Sayı 368, Ay 9, Yıl 1334, s. 78.
- ; -Şuun, Merkezî Asya-, c. 15, Sayı 372, Ay 10, Yıl 1334, s. 153.
- ; c. 16, Sayı 396-397, Ay 3, Yıl 1335, s. 77-78.
- S. M. Tevfik; “Müslümanlar Niçin Almanlarla İttifak Etti”, Sebilürreşad, c. 15, Sayı 380, Ay 11, Yıl 1334, s. 299.
- Shah, Sirdar İkbâl Ali; “Ferments in the World of İslam”, in: Journal of the Central Asian Society, c. XIV, London 1927.
- Young, T. Cuyler; “Pan-İslamism in the Modern World: Solidarity and Conflict Among Muslim Countries”, in: İslam and International Relations, ed. by Zakaria, Rafiq: The Struggle Within İslam. The Conflict Between Religion and Politics, London 1989.
- V. DERGİ VE GAZETELER**
- Alemdar gazetesi, İstanbul 1334.
- Ceride-i İlmiyye, 1. Sene, Sayı 7, İstanbul 1333.
- Cihan-ı İslam, İstanbul 1914.

Hâkimiyet-i Milliye, 1. Sene, Nr 29, 13 Mayıs 1336-1920

İkdam, İstanbul 1914.

La Turqie, İstanbul 1914.

Sabah, İstanbul 1333.

Sebilürreşad, İstanbul 1334.

Servet-i Fünun, İstanbul 1914.

Tanin, İstanbul 1914.

İNDEKS

A

- Abadan 27
Abbas Hilmi Paşa 83-85
Abbas Hilmi (Mısır Hidivi) 62-63, 120
Abdullah 66-67, 99, 106-107, 144
Abdurrahman el-Kevâkibi 120
Abdurreşid İbrahim 135
Abdülaziz Çaviş 31, 44, 66, 85, 90, 108, 243
Abdülaziz es-Sa'lebî 89
Abdülbarî 179
Abdülganî el-Arisî 111
Abdülkadir el-Mağribî 65
Abdülmelik 133
Abdülvehhab 111
Abdürreşid İbrahim 153
Acare 155
Acemi Sa'dun Bey 94
Adana 2, 107
Aden 27, 69, 94, 96, 98, 118, 144
Afgan Emiri Habibullah 53, 162
Afganistan 12, 25, 39, 50, 52-55, 58-60, 63-64, 77, 81, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 177, 179, 181, 184, 186, 189, 197, 198, 199, 203, 204, 216, 217, 221, 222, 225, 226
Afrika 12, 16, 25, 27, 37, 39, 48-50, 56, 59, 61-63, 68-69, 101, 124, 127, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 191, 198, 203, 213, 215, 216, 221, 225, 226, 245

- Agadis 133
Ağa Han 68, 165, 174-175, 179, 189, 216, 234
Ahd Cemiyeti 122
Ahmed Esad 42
Ahmed Fahrüddin Abdullah el-Fevzi 66
Ahmed Şerif 83, 94, 97, 131-132, 139, 144, 245
Ahmediye Tarikati 174
Ahmet Ağaoglu 55, 153
Akabe 32, 35
Akdeniz 67, 107, 147-148
Ali B. Nehâmed 51
Ali Haydar Efendi 30
Ali Haydar Paşa (Mekke Emiri) 93
Ali Hüseyinzâde 57
All-India Muslim League 175
Alman 6-8, 11, 14, 19, 24-31, 34-35, 45-47, 49, 51, 53-64, 66-68, 70, 73-78, 81-85, 87-88, 90-91, 93-94, 97, 99-100, 102, 104, 106-108, 118, 124-125, 129-139, 143-146
Alman ajanları 76, 102, 153, 171, 173, 222
Alman Orta Afrikası 146
Alman-İslam Derneği 63
Almanya 11, 19, 24-29, 31, 34-35, 45-46, 55, 59-60, 63, 68, 70, 76-77, 85, 91, 99-100, 102, 124, 135, 143-144, 146-147, 149, 157-158, 164, 168, 170-171, 175, 181, 187, 195-196, 198-199, 203-204, 221, 244
Altun Sahili 185
Ambala 170
Amerika 16, 61, 63, 167, 184-185
Andaman adaları 171
Angelopoulos 139, 144
Arabistan 12, 15, 23, 93, 98-103, 116-117, 119-120, 123, 184, 198, 200, 216, 219
Arap 15, 24, 27-28, 31, 37, 42, 45, 51, 59, 61-67, 69, 85-86, 88-109, 115-117, 119-125, 129, 132-133, 137, 144, 147-148, 173, 186, 189-195, 199-201, 210, 215, 219, 222-223, 226, 240
Arap bedevîleri 99

- Arap Halife 101, 120, 189
Arap Hilafeti 101, 107, 120
Arap Krallığı 98, 105, 107, 123-124
Arap Yarımadası 27, 95-97, 107-108, 116-117, 120, 122-123, 125, 144
Arapça 31, 62, 65-66, 90, 93, 99, 125, 137, 147, 236
Arnavutluk 189
Asir 94, 106, 118
Askerî Divan-ı Temyiz Reisi Yusuf Şetvan Bey 59
Askot 179
Asya 16, 28, 37, 49, 55-56, 58-59, 61, 63-64, 82, 93, 101, 144, 153-155, 157, 167, 175, 183-184, 186-187, 189, 194, 198-199, 203-204, 210, 216-217, 219, 225, 241, 245
Ataullah Efendizâde Mehmed Şükrü 41
Avrupa 14-16, 18-19, 31, 37, 45, 63, 67, 88, 98, 114, 146-147, 164, 167, 183, 186-187, 189-190, 195, 203, 220
Avustralya 185
Avusturya 14, 30-31, 34-35, 45, 47, 77-78, 118, 130, 133, 175, 184, 187, 195-196, 204, 221
Avusturya-Macaristan 30-31, 35, 118, 195, 221
Ayan 86, 103, 199
Aydoslu Sadullah 42
Aynüddevlle-Fermanferma Kabinesi 75
Azcarlar 130
Azerbaycan 28, 56, 58, 154, 189
Aziz Ali Bey 132
B
Baba Foko 133
Bâb-ı Meşihat 209
Babiâli 105, 107
Bağdat 54-55, 57, 61, 77, 80, 102, 114, 120-121, 157-158, 175, 192, 203, 221
Bahreyn 95-96
Bahreyn Adaları 96
Bahriye Nazırı Ahmet Cemal 33
Bahriye Nazırı Cemal Paşa 104

- Bahrululum 79
Bahtiyarî 75, 81
Balkan Harbi 37
Balkan Savaşı 67, 118
Bama 58, 77, 200
Barbaros 13
Barselona 135
Basra 27, 80, 89, 91, 98, 114, 121
Batavia 61
Batı Afrika 185
Batı Asya 56
Batı Trakya 184
Batna 134
Batum 155
Belçika 99, 146, 167, 184
Belucistan 58, 77
Bengal 183
Bereketullah Han 158, 170
Berlin 15, 55, 57, 60, 62-63, 66, 76, 135, 143, 158, 219
Bernard Lewis 15
Beyrut 121, 147, 193
Beytullah 111
Bingazi 57, 129-130, 210
Bircend 159
Birinci Dünya Savaşı 11, 28, 53, 56, 58, 92-93, 103, 117, 153, 165, 181, 183, 192, 203, 215, 225
Bolşevik Hareketi 225
Bolşevik Rusya 162
Bombay 166, 172
Bosna 175, 184
Bosna-Hersek 184
British Museum 60
Bronsart 29
Budapeşte 57

- Buenos Aires 65
Bulgar 67
Bulgaristan 183-184
Bulicistan 159, 170, 172
Büyük Britanya 27, 91
Büyük Osmanlı Padişahları 109
- C**
- Calavan 172
Calavat 170
Canet 133
Captain J. R. Shakesper 96
Cava 183-184, 190, 193
Cemal Paşa 29, 61, 67, 90-91, 104-105, 111, 115, 168, 199-200, 240
Cemal Validi 153
Cemaleddin Afganî 17-18, 120
Ceride-i İlmiye 31
Ceridetü'ş-Şark 65
Cezayir 12, 63, 65, 69, 134-137, 143, 147-148, 174, 194, 200, 213, 216, 219-220
Cezayir kahramanı Abdülkadir 200
Cibuti 143-144
Cidde 100, 200
Cihad 11-12, 23-27, 29-31, 33, 35-39, 41, 43-53, 55, 58-69, 73-77, 79-81, 83-86, 88-90, 92-95, 98, 101, 103-105, 107, 116, 123-125, 129-130, 132-136, 139-141, 143-146, 148, 153, 155-158, 163-168, 170, 174, 176, 178-179, 181, 186, 190-192, 194-195, 198, 203, 207-210, 212-214, 219, 221-223, 225, 231, 235-236, 244
Cihad-ı Asğar 209
Cihad-ı Ekber 11-12, 23-27, 29-31, 33, 35-39, 41, 43-53, 55, 58-59, 61-65, 67-69, 73-77, 79-81, 83-86, 88-90, 92-95, 98, 101, 103-105, 107, 116, 123-125, 129-130, 132-136, 139-141, 143-146, 153, 155-158, 163-168, 170, 174, 176, 178-179, 181, 186, 190-192, 194-195, 198, 203, 207-209, 213-214, 219, 221-223, 225, 231, 235-236
Cihad-ı Kebir 209
Cihad-ı Mukaddes 24, 148, 198

- Cihad-ı Sağır 209
Cihan-ı İslam 65, 246
Cübeyl 96
Ç
Çanakkale 32, 35, 69, 75, 145, 162
Çanakkale Boğazı 35
Çar 47, 176
Çin 39, 48, 50, 55, 59, 62, 64, 154, 181, 183-184, 186, 189, 204,
225, 245
Çin Türkistanı 59, 64, 154
Çince 62
Çürüksu 155
D
Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti 52
Dahomay 185
Damanlar 172
Darfur 61, 132, 140, 143, 146
Daru Meşîyhâti't-Tarikah el-A'zamiyyeh 66
Dâru'l-Hilafe 213
Dâru'l-İslam 212-213
Dehîbat 133
Delhi 96, 172, 177, 213, 243
Deutsche Gesellschaft fur İslamkunde 66
Devlet-i Aliyye 35, 109, 111, 113
Devlet-i Osmâniye 32
Diç 145
Die Wahrheit uber dem Glaubenskriege 66
Doğu Afrika 25, 59, 143, 145-147
Doğu Hindistan Hollandası 61
Doğu Roma İmparatorluğu 48
Doğu Rumeli 183-184
Doğu ve Ekvator Afrikası 148
Dördüncü Ordu 90, 104-105, 199-200
Dr. Ensarî 165

Dr. Nazım 30

Dr. Werner Otto von Henting 58

E

Ebha 109

Ebul Kelam Azad 172

Ekvator Afrikası 148, 185

El-Adl 65

El-Arif 138

El-Ariş 114

El-Aseli 111

El-Besat 111

El-Cem'iyetü'l-Hayriyye el-İslamiyye 65

El-Cezâirî 111

El-Cezire 175

El-Cihad 66

El-Ezher Üniversitesi 67, 86

El-Faraiz 65

El-Hac Abdullah 67

El-Hakâik 65

El-Hassa 96, 118

El-Hayl 116

El-Hidâye 85

El-Hilal 167

Elhiya 133

El-Hizbu'l-Vatanî 84

El-Katif 96

El-Matbaatu el-Âmire 66

El-Murrah 96

El-Müeyyed 111

El-Osmanî Ceride Osmaniyye Câmî'a 66

El-Ra'yu'l-Amm 65

El-Şark gazetesi 108

Emanullah Han 225

Emir Abdulkadir Paşa 133

- Emir Abdurrahman 161
Emir Abdülaziz İbn Suud 95
Emir Abdülkadir 111, 135
Emir Arif eş-Şehabî 111
Emir Faysal 200
Emir Habibullah Han 158
Emir Halid 133
Emir Hüseyin 98, 124
Emir İbn Reşid 94
Emir Ömer 111
Emir Said 200
Emir Şekib Arslan 89
Endonezya 186
En-Nahda Gazetesi 119-120
Enver Bey 130
Enver Paşalar 95
Erdîlân 56
Eritre 139, 143, 146, 186
Erivan 155
Ermenistan 28
Erzurum 32, 177
Esad Efendi 16
Et-Tihâle 138
Evkaf Nâzırlığı 103
Eyüb 42
F
Fas 7, 12, 24, 45, 62-63, 68-69, 94, 137-138, 143-144, 147-148,
174, 185, 210, 216
Fatih 13, 30
Fatih Camii 30
Faysal 107, 200
Fetva Emîni 30
Fetvahane 46
Fetvahane-i Âli 46

- Fildişi Sahili 185
Filipin 184, 225
Filistin 68-69, 87, 90-91, 105, 116, 136, 173, 193, 201, 219, 226, 242
Firavun 60
Fizan 130, 148
Fransa 7, 11, 14, 25-27, 29, 32, 34-35, 37, 45-46, 49-50, 59, 65, 68-70, 98-99, 104, 107-108, 114, 131, 134-135, 137-138, 147-148, 174, 176, 178, 184, 186-187, 196, 198, 204-205
Fransız Sudanı 146
Friendly Advice to Indian Brothers 66, 177
- G**
- Gadr hareketi 158, 170
Gala 144
Galip Paşa 157, 169-170
Gambiya 185
Garyan 132
Gelibolu 177
Genç Afganlılar 194
Genç Araplar 121
Genç Cezayirliler 194
Genç Faslılar 194
Genç Mısırlılar 194
Genç Tunuslular 194
Genç Türk Hareketi 194
General Allenby 87
General Maksovel 86-87
General Moltke 25
General Moray 87
General Ordo 87
Ghademes 130
Giray Alkın 153
Golder Zihher 25
Gordon College 140
Graf Kanitz 78

Gumal 170

Gust 172

H

Habeşistan 25, 28, 83, 141, 144, 184

Habibullah 53, 158-163, 222

Hacı Ahmed 26

Hacı Seyyid İsmail 79

Hacı Şeyh Hüseyin 79

Hacı Wilhelm Muhammed 60

Hadîde 52

Hadramut 96

Halep 52, 54, 115, 121, 192

Halife 11, 13-15, 23-24, 27-30, 38-39, 41-42, 45, 49, 53, 55, 61, 64, 66, 69-70, 77, 81, 83-84, 87, 89, 91, 93-94, 101-102, 104-105, 107-109, 116, 120, 122, 129-135, 138-139, 153-155, 157-158, 160, 163, 165-166, 168, 174, 177-179, 189-190, 195-197, 208, 210-211, 213, 215-217, 219, 221-222, 226, 244

Halife Beni Asker 130

Halife bin Asker 130-131, 133

Halife V. Mehmed 135

Halil Halid Bey 172

Hama 91

Han Mahmud 170

Harbiye Nazırı Enver 32, 53

Harka 145

Hartum 28, 140

Hasan Hammâde 132

Havâric 79

Hayber 159

Haydar Han 15

Haydarabad Nizamı 174

Hayil 117

Hayri 30, 34, 244

Hazar Denizi 57, 155, 183

Hazreti Ali 81, 216

- Heman 189
Henry Doroyis 75, 77
Hentig Nidermayer 58, 77
Herat 77, 159, 162
Hicaz 27, 59, 69, 83, 94, 98, 102-105, 107-108, 112, 117-120, 124, 157, 169-170, 200, 219, 222, 240
Hicaz İsyanı 108, 200
Hidiv 83-84, 120
Hidiv Abbas Hilmi Paşa 83
Hidiv İsmail 120
Hidviye Vapuru 54
Hilafet 15, 17, 19, 33-35, 38, 41, 43, 45, 49, 69-70, 79, 88, 101-102, 106, 110, 120, 138, 155, 167, 173, 192, 215-216, 221, 226, 241
Hindistan 12, 16, 25-28, 37, 39, 48-50, 52-56, 58-61, 64-65, 67, 69, 73, 77-78, 82, 87-88, 95-96, 101, 135, PB 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 183, 184, 186, 198, 199, 203, 204, 210, 211, 212, 213, 216, 219, 221, 225, 226, 240, 241
Hindistan Genel Valisi 161
Hindistan Hükûmeti 95, 158, 169, 171-173, 175, 177-179
Hindistan İslam Cemiyeti 175
Hint Milliyetçi Partisi 60
Hint Okyanusu 107, 172, 183
Hintçe 31
Hive 39, 48, 50, 56, 181, 225
Hoca-i Cemaat-i İslamiye 175
Hokand 15
Hollanda 45, 61, 69, 184, 186-187
Holy War 24, 28, 243
Hugo Gurute 25
Humus 91
Hüddamü'l-Kâbe Cemiyeti 64, 176
Hüseyn bin Ali 89, 97, 101, 107, 112, 116, 119, 122, 200
Hüseyn Kamil 85
Hüseyn Rauf Bey 53, 73

İ

- İbn Reşid 93-94, 97, 102, 105, 116-118
İbn Suud 93, 95-97, 105, 116-118, 123
İdrisî 94-95, 97, 116
İkdam 34, 36, 191, 246
İkinci Meşrutiyet 193-194
İmam Yahya 94, 97, 105, 116, 118
İmara 97
İndus Vadisi 171
İngiliz 2, 12, 14-16, 19, 25, 27-30, 32, 35, 41, 52, 54-55, 57, 59-60, 63, 65, 67-69, 73-75, 77-89, 91, 94, 96-102, 104-108, 114, 116-118, 120, 122-124, 129, 131-132, 135, 139-141, 144, 146-147, 155, 157-169, 171-180, 184-186, 189-190, 192, 198, 200, 203-204, 211-212
İngiltere 11, 14-16, 25-27, 29, 32, 34-35, 37, 45-46, 49-50, 53, 57, 59-60, 65, 67-70, 73-74, 77, 82, 85, 87-88, 91, 95-101, 104, 106-108, 114, 116, 118, 141, 158, 160-162, 164-167, 170-176, 178-179, 186-187, 189, 196, 198, 204-205, 207, 213, 225, 241
Irak 6, 27, 59, 69, 77, 89, 91, 94, 102, 107, 116, 123-124, 157-158, 168, 171, 173, 201, 203, 219, 225-226
İran 12-13, 27, 39, 45, 48, 50, 53-60, 62-64, 68, 73-82, 96, 107, 148, 155, 157-160, 164, 168, 172, 181, 183-184, 186, 189, 197-199, 203-204, 216-217, 221-222, 225, 244-245
İran Azerbaycanı 56, 168
İran Körfezi 27, 96, 107, 183
İrşâdu'l-İbâd ila'l-Gazve'l-Cihad 66
İsfahan 73, 77, 79
İslam Hayır Cemiyeti 65
İsmailî 79
İsmailiye 175, 234
İsmet 41
İspahanî 179
İspanya 61, 137, 185, 187
İspanyol 138
İstanbul 2, 4, 13-17, 24-25, 29-31, 46, 53-54, 59-60, 62-63, 65-67, 69, 75, 79, 83-85, 89, 91, 97-98, 102, 104-105, 107-108, 112, 114, 119-

121, 124, 129, 132, 135, 137-139, 143, 149, 156-157, 166-167, 169, 179, 193, 198-199, 208, 210, 213, 221, 223, 240-246

İsveç 54

İtalyan 14, 26, 28, 95, 129-132, 144, 146, 185, 195-196, 198, 225

İtalyan harbi 95

İtalyan Risegimentosu 14

İttihad ve Terakki 46, 69-70, 95, 98, 103-104, 106-109, 112, 114, 117, 119, 121-125, 173, 191-194, 200

İttihad ve Terakki Komitesi 46, 69, 192

İttihad ve Terakki Partisi 106, 117, 119, 122, 125, 191

İzzeddin Madi Ebu'l-Azâim 66

İzzet el-Cündî 132

J

Job Vadisi 171

Jön Türkler 28, 99, 121, 195, 221

K

Kâbe 32, 40, 64, 112, 176

Kabil 52-53, 61, 91, 94, 96-98, 100, 105, 144, 148, 158-162, 165, 169-171, 193, 198, 203, 210

Kafkas 25, 28, 35, 55-57, 59-60, 64, 153-154, 156, 181, 186, 199, 204

Kafkasya 25, 28, 55-57, 59-60, 154, 186, 199, 204

Kahire 67, 106, 121, 193, 221

Kalküta 26, 58

Kama 183, 196

Kamerun 62, 147, 185

Kanal Seferi 131

Kansu 183-184

Kanuni 13, 52, 76

Karadağ 34, 45

Karadeniz 32, 35, 57, 183

Kazak 159

Kâzım Bey 159

Kehf Suresi 211

Kerbela 38, 79-80, 175

- Keşşaf 145
Ketiran 171
Kible 86, 98, 111, 148
Kible gazetesi 86, 148
Kırım 39, 48, 50, 56, 156, 181, 183, 225
Kirman 54, 58, 73, 75, 77-80, 82, 89, 159
Kirmanşah 54, 58, 73, 75, 77-78, 80, 82, 89
Kitchner 99, 107
Kızıldeniz 27, 83, 94, 102, 105-107, 116, 118, 141, 144
Klein 58, 77-78
Kohat 154, 163
Kolan 171
Komor 185
Kongo 62, 143-144, 184
Konsolos Vasmos 78
Kont Kanic 78
Kopenhag 90
Kösen 140
Kudüs 24, 38, 61, 67, 121
Kudüs-i Şerif 38
Kufra 139, 193
Kureyş 45, 101, 174, 215-216
Kütülemâre 57, 161, 177
Kuvaş 172
Kuveyt 95, 97
Kuzdar 170
Kuzey Afrika Başkumandanı 138
Küçük Asya 175
Küçük Belçika 99
Küçük Kaynarca 15
Kürt 15, 53, 55, 65
L
Lahor 65, 154, 163, 177
Latin Amerika 61, 63

- Laz 219
Lehistan 68, 155
Levis Sabuncu 119
Liberya 185
Libya 12, 56, 129, 131-133, 140, 219
Lihac Sultan 96
Liman von Sanders 195
Lisovski 177
Livâu'l-Hamd 40
Llyod George 179
Lord Kitchner 99
Lorenzi 139, 144
Lozan 57, 63
Luristan 57, 75
Luristan Valisi Nizamu's-Sultan 57
Lübnan 116, 199, 201
M
M. G. Charmes 15
Mâbeyn-i Hümâyun 110
Macaristan 24, 30-31, 35, 118, 195, 221
Madagaskar 69, 185
Mahandra Partab 158, 170
Mahmudabad Racası 174
Makam-ı İbrahim 112
Makedonya 27
Malezya 183-184
Mardînî Yusuf Sıdkı Efendizâde Ebu'l-Ula 42
Mareşal Ahmet İzzet Paşa 118
Mari 171
Marsa Matruh 131
Marten Hartman 25
Maskat 95-96
Mason 99, 122, 207
Masonluk 122

- Matbaatu Ninava 66
Matrah 132
Maveraünnehir 216
Mazenderânî 79
Meclis-i Âli 32, 37, 49
Meclis-i Âli Beyannamesi 37
Meclis-i Âli-i İlmî 37
Meclis-i Mebusan 43, 124
Meclis-i Vükelâ 9, 44, 61, 239
Medine 24, 38, 48, 51, 61, 89, 93-94, 102, 104-105, 110, 112, 134, 136, 169, 176, 213, 240
Mehdi 23, 84, 94, 118, 139, 219
Mehmed Ali Efendi 79
Mehmed Esad 41-42
Mehmed Eşref 42
Mehmed Nasır Paşa 94
Mehmed Reşad 11, 32, 36
Mehmed Vahid Bey 68
Mehmet Ali Ulvi 132
Mekke 6, 24, 38, 51, 61, 69, 89, 93, 95, 97-98, 101-104, 107-112, 116, 120, 122-124, 135, 176, 200, 212-213, 220
Mekke Mahkeme-i Şeriyesi 111
Mekke Şerifi Hüseyin bin Ali 89, 107, 116, 200
Mekke-i Mükerrerme 109-110, 112
Mekran 172
Merginî Şeyhi 68
Mersin 107, 200
Mersinli Cemal Paşa 200
Mesud bin Düreyş 94
Meşhed 73, 82, 159
Meşihat Makamı 12, 31, 33, 37, 44-45, 60, 79
Mevla Mehmed bin Abdullah 144
Mevlana Mahmud Hasan 157, 169-170
Mevlevi Keramet Ali 212

- Mevlevî Muhammed Mian Ansârî 157, 170
Mevlevî Sufî 219
Mevlevî Ubeydullah 169
Mezopotamya 90, 136
Milvazo 138
Mirza İbrahim Şirâzî 79
Mısır 12, 16, 23, 25, 27-29, 52, 56-57, 59-60, 62-65, 67-69, 83-88,
90, 94, 102, 106, 120, 130-131, 133, 135, 139-141, 143, 145, 148, 171-
172, 181, 185-186, 190, 203, 210, 215, 219, 223, 225
Moğolistan 184
Molla Hacı Sahib 170
Molla Muhammed 144
Molla Yuşa 140
Monro 171
Moskof 37, 41
Moulay Hafid 135
Mr. Asquith Hükûmeti 67
Muha 16-17, 19-20, 26, 29, 33-34, 38, 44, 46-48, 52, 54-55, 60-61,
64, 69, 74-75, 78-80, 82, 85, 87, 94-96, 102, 105, 107, 109-110, 125,
132, 138, 140, 144, 147-148, 155, 169, 173, 176, 189, 191, 194, 199,
209, 213, 215, 220, 222
Muhammed 13, 17, 38, 40, 60, 65-66, 79, 130, 141, 144, 157, 170, 172
Muhammed Ali 172
Muhammed Edib el-Cerrah 66
Muhammed el-Abd 130
Muhammed Madi Ebu'l-Azâim 66, 141
Muhammerah bölgesi 81
Muhmanlar 170
Muhtar Bey 30
Muhtar es-Sultan 78
Muslim League Cemiyeti 166, 169
Mustafa Kemal 30, 168, 225-226, 240
Musul 66, 114-115
Musul Temyiz Mahkemesi 66
Muvakkat Hindistan Hükûmeti 169

- Müslüman Devletler Birliği 155, 220
Müslüman Devletler Konfederasyonu 19
Müsteşrik 76, 158
Müstevfilmemalik Kabinesi 75
Müşiriddevle 73
N
Nalut 130
Napolyon 14
Nasihat Heyeti 51, 94
Nasrullah Han 158, 160
Nazam-i 65, 177
Nazam-i Vajahat 65, 177
Necef 38, 79-80, 117, 175
Necid 63, 95-96, 117-118, 123
Necid Emiri İbn Suud 117
Nidermayer Alman üsteğmen 54, 58, 77, 159
Nijerya 132, 143-144, 185
Nil 25, 45-47, 83, 87, 140, 161, 174, 177, 197, 209
Nizamussultan 79
Nuri Bey 83, 129, 131, 139, 144
Nuri Paşa 131
O-Ö
Okonur 78
Oppenheim 25, 62, 90
Orta Doğu 6, 12, 63, 71, PB 73, 75, 77, 79, 81, 85, 87, 91, 95, 97,
99, 101, 103, 105, 107, 109, 111, 113, 115, 117, 119, 121, 123, 125, 173
Oryantalist 17
Osman Fuad 131
Osmanlı Genelkurmay Başkanı 167
Osmanlı Halifesi V. Mehmed Reşad 11
Osmanlı Hilafeti 15, 102, 215-217
Osmanlı Hükûmeti 51, 79, 85, 95, 97, 117-118, 175, 200
Osmanlı İmparatorluğu 14-15, 54, 57, 70, 179, 186, 241
Osmanlı Kolordusu Komutanı Mirliva Ali Said Paşa 144

Osmanlıcılık 191

Ottomano 66

Ökvest Miller 25

Ömer Fevzi Bey 53, 75

P

Pan 9,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20,21,23,24,25,26,28,53,55,56, 57,58,59,64,65,66,67,68,69,71,81,83,84,85,86,88,89,90,93,95,98,102, 105,107,108,116,120,121,122,129,130,131,133,134,135,137,139,143, 144,145,149,151,153,154,155,156,159,160,162,167,168,170,171,172,1 74,178,187,191,192,193,194,195,198,199,204,215,220,221,225,226,2 35,237,241,242,243,244,245

Pan-Afrikanizm 59, 143

Pan-Cermenizm 13-14, 193

Pan-İslam 11-12, 15, 18-19, 24-26, 28, 53, 55-56, 59, 66-68, 81, 83- 86, 88, 90, 93, 108, 120, 122, 129-131, 133-135, 137, 139, 143-145, 149, 153-156, 160, 162, 167-168, 170, 172, 174, 178, 192, 195, 204, 215, 220, 225, 242

Pan-İslamizm 13-20, 24, 55, 57, 143, 191-192, 194, 199, 220-221, 241, 244

Pan-İtalyanizm 13-14

Pan-Slavizm 13-14, 193

Pan-Turan 12, 56, 58

Pan-Turanizm 56-57, 102, 191-194, 199

Pan-Türk 56, 204

Pan-Türkizm 55-56, 156, 191, 199

Paris 68, 121, 193

Pathan 160, 169

Peçenek 57

Pekin 61

Pencap 225

Peşaver 53, 154, 163, 179

Petersburg 25

Piran 96

Portekiz 61, 146, 187

Prens Henry 58, 75, 77

- Prens Henry Doroyis 75, 77
Prens Hüseyin Kamil 85
Prens Lig Yusuf 144
Prens Royis 76
Prens Said Halim Paşa 84
Prof. C. H. Becker 196
Proto Nationalism 17
Prusya 14, 16
R
Raheita 144
Ramazan 109-110, 130
Ramazan Süheylî 130
Rasulî 133
Raşidîler 219
Rauf Bey 53, 55, 73, 244
Rauf Bey Müfrezesi 53, 55, 244
Razo 145
Reşid Rıza 192
Rirodeloro 185
Riyad 244
Rubiye 78
Ruhr dağları 164
Rum 13, 16-17, 26-27, 32, 37, 42, 45-46, 48, 51, 54-55, 64, 68, 73-74, 77, 81, 84-86, 93, 99-101, 103-104, 108, 110, 112, 119, 123, 136-140, 153, 157, 159-162, 164-165, 169, 173, 175, 177-178, 183, 186-187, 189, 192, 194, 200, 204, 210-212, 215-216, 220-221
Rus Devrim Partisi 67
Rus donanması 35
Rus ihtilali 156, 167
Rus İmparatorluğu 153
Rusya 7, 11-12, 14-16, 25-27, 29, 32, 34-35, 45-46, 49-50, 57, 63-64, 68, 73-74, 82, 99, 101, 151, 153-155, 158-159, 161-164, 167, 169, 171, 173-177, 179, 183-184, 187, 190-191, 196, 199, 203-205, 207, 215, 221
S
S. H. Bekr 25

- Sabah 37, 95, 191, 237, 246
Sabık Mısır Hidivi Abbas Hilmi 62-63
Sadr-ı Esfehânî 79
Saduddevle 73
Saidîler 87
Salahiye Medresesi 67
Salih eş-Şerif et-Tûnisi 44
Samarra 79
San Paolo 66
Sancak-ı Şerif 24, 221
Schünemann Alman konsolosu 54
Selanik 56
Selman-ı Pak 161
Senûsî 51, 59, 69, 85, 94, 97, 129-133, 139-140, 144-145, 198, 245
Seyyid Abdülkadir 135
Seyyid Ahmed Han 212
Seyyid Ali 79-80
Seyyid Ali Damad-ı Tebrizî 80
Seyyid Emir Ali 179
Seyyid İdris 118, 122
Seyyid Mehdi 94
Siam 184
Sibirya 183
Simla 26
Singapur 52, 171
Sir Henry Luke 191
Sir Muhammed Zafir 17
Sırbıya 34
Sistan 172
Sivas 114
Sive 131
Siyeraleon 185
Slav 14
Sofya 57

- Somali 52, 144, 185, 193
Sombardy 14
Sudan 7, 12, 27-28, 61, 64-65, 67-68, 83, 86-87, 131-132, 139-141, 143, 185-186, 219
Sultan Mevlayı Yusuf 138
Sultan Umud Kasım 130
Sultanı Ahmet 144
Suriye 12, 27, 59, 62, 67-69, 84, 86, 89-91, 102, 104-105, 107-108, 116, 121, 123-124, 173, 193, 199-201, 219
Sürre-i Hümâyün 119
Suşan 29
Süleyman el-Berunî 130-131
Süleymaniye 89
Sünnî 13, 17, 45, 79, 81, 130, 217
Süveyş Kanalı 27, 68, 84, 88, 90, 146, 168, 204
Sykes-Picot 107
Şabkadar 170
Ş
Şâfi 217
Şah 13-14, 26, 29-31, 33, 36, 44-46, 51, 53-54, 58, 61, 63, 69, 73-75, 77-78, 80, 82-83, 89, 102, 104, 109, 116, 138, 140, 174, 197, 199, 213, 216
Şah Sultan Ahmed 78
Şah Veliyyullah 216
Şam 48, 60-61, 65, 89, 91, 94, 104, 110, 115, 117, 120-121, 192-193, 199
Şammar 94, 117
Şammar Emirliği 117
Şangay 61
Şanzi 184
Şark 35, 53, 65, 77, 105, 108, 158, 204, 241-242
Şark Komitesi 77, 158
Şefik Bey 111
Şekib Arslan 62, 65, 89

- Şekib İzzeddin el-Kâsım 90
- Şerif 23-24, 30, 38, 43-44, 61-63, 69, 79, 83, 94-95, 97-99, 101-108, 112, 115-116, 120, 122-124, 129, 131-132, 139, 144, 169, 190, 199-201, 208, 219, 221, 227, 233, 238, 240, 245
- Şerif Abdullah 99, 107
- Şerif Abdülmuttalib 103
- Şerif Hüseyin 61, 69, 95, 97-99, 102-108, 115-116, 120, 123-124, 169, 190, 199-201, 208, 219, 221, 227, 233, 238
- Şerif Hüseyin bin Ali 97
- Şerif Hüseyin İsyanı 123
- Şerif İsfehânî 79
- Şevket Ali 64, 172, 176
- Şeyh Abdülaziz Çaviş 85, 90
- Şeyh Ahmed es-Senûsî 131, 133
- Şeyh Cemaleddin Efgânî 13
- Şeyh Ebu Bekir 140
- Şeyh Esad 17
- Şeyh Kıdavî 179
- Şeyh Muhammed Abduh 13, 17
- Şeyh Mübarek İbn Sabah 95
- Şeyh Said 118
- Şeyh Salih Eşref Et-Tûnisî 66
- Şeyhülislam 30-33, 41, 45, 64, 110, 222, 244
- Şeyhülislam Hayri Efendi 30
- Şii 13, 16, 54, 189, 217
- Şii İran Devleti 217
- Şiilik 189
- Şiraz 73, 78-79
- Şubat 1914 106
- Şuneman 78
- Şuster 78
- Şükrü Bey 111

T

- Tahran 54-55, 58, 73-75, 77-78, 82, 169, 221
Tahran Hükûmeti 82
Taif 169, 200
Talat Bey 33, 111, 209
Tamankasa 133
Tan gazetesi 134
Tanca 134
Tangier 147
Tanin 34, 191, 231, 246
Tasvir-i Efkâr 191
Tatar 31, 56-57, 62-63, 153, 156, 181, 184, 191
Tatarca 31, 62
Tebük Gazvesi 47
Teşkilat-ı Mahsusa 51, 55-56, 61, 63, 83-85, 89-90, 144, 154, 167
Tevfik Bey 111
The Comrade 65, 177
The Message 64, 177
The Muhammadan Literary Society of Calcutta 212
The Muslim Revival in the Seat of the Supreme Caliphate 65
The Times 15
Tibet 183
Tiflis 155, 221
Togo 62, 185
Trablusgarp 23, 26, 28, 51, 57, 59, 113, 129-132, 144, 146, 185, 210, 225
Trakya 183-184, 189
Tunus 7, 12, 16, 62-63, 69, 119, 130-135, 143, 145, 147-148, 174, 185-186, 194, 219-220
Tunuslu Hayreddin Paşa 119
Turangaze Sevatileri 170
Türk Halife 189
Türk Hükûmeti 200
Türk Ocağı 99, 122

- Türk-Alman birliği 203
Türk-Alman ittifakı 53, 94, 108, 165, 167, 192, 208
Türk-Alman İttihad-ı İslam ajanları 137
Türkçe 8, 26, 30-31, 37, 62, 65, 69, 193, 200, 240
Türkçülük 193
Türkistan 25, 39, 48, 50, 56-57, 154-156, 159, 181, 184, 186, 215, 221, 225
Türkiye 15, 25, 29, 46, 59, 63, 70, 75-77, 83, 91, 99-101, 118, 129, 131, 133, 155, 158-159, 161, 164-165, 168, 175-176, 183-184, 191, 194, 198, 200, 203, 222, 226, 240
Türkmenler 189
Türkolog 193
U-Ü
Uceymî Paşa 91, 94
Uceymî Paşalar 94
Uğanda 185
Ulban el-Câbi 94
Uluslararası İslam Derneği 63
Umman Sultanı 96
Ummu'l-Kura 120
Urduca 31, 62, 64-65, 168, 177
Uzak Doğu 37, 63, 216
Üçlü İtilaf 37
Ürdün 91, 105, 242
V
V. Mehmed 11, 29, 131, 135
V. Mehmed Reşad 11
Vahdeddin 59, 132, 198, 223
Vahhabi 117, 189
Vahhabilik 189
Vefd Partisi 225
Vehhabî 79, 95, 117
Vehib Bey 103-104, 200
Veliahd-ı Saltanat Yusuf İzzettin Efendi 115

- Vencitia 14
Veziristan 170, 172
Veziristan Toş mıntıkası 170
Viyana 57
Vladikavkas 58
Volga 56-57, 156, 183
Von Der Goltz Paşa 58
Von Oppenheim 62, 90
Von vos Muss 54
Y
Yakın ve Uzak Doğu 37
Yavuz Sultan Selim 13, 102
Yemen 27, 52, 68-69, 94, 106, 116, 118, 201, 219, 225
Yezid Bankası 78
Yıldız Sarayı 119
Yunan 2, 129, 139, 144
Yunanistan 184
Yusuf Akçura 57, 153
Yusuf Ali 179
Yusuf ed-Din 130
Yusuf Şatvan 65
Z
Zafer Ali Han 172, 177
Zağlul Paşa 84
Zanzibar 185
Zeydî 79
Zimendar Gazetesi 172, 177
Ziyane 138
Zossen 220
Zugmayer 58, 77-78
Zürih 57
W
Woodrow Wilson 122